

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav etnologie a folkloristiky

Tomáš Boukal

„On The Land“

**Původní obyvatelstvo severu
z pohledu ekologické antropologie**

Disertační práce

Praha, leden 2007

Autor práce: Tomáš Boukal

Studijní program: Historické vědy

Studijní obor: Etnologie

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc.**

Pracoviště vedoucího práce: **Ústav etnologie a folkloristiky FF UK**

Datum a rok obhajoby:

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová/bakalářská práce byla používána ke studijním účelům.

V Praze dne 28.ledna 2007

Tomáš Boukal

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří se podíleli na vzniku této práce: především mansijským, něneckým a slavey informátorům, vedoucímu práce doc. Oldřichu Kašparovi, rodičům a přátelům za podporu a trpělivost.

Práce vznikla s podporou Sasakawa Young Leaders Fellowship Found.

Obsah

OBSAH	5
ÚVOD	8
1. EKOLOGICKÁ ANTROPOLOGIE?	10
1.1 PROSTOR, TERITORIUM A EKOLOGICKÁ ANTROPOLOGIE.....	26
1.2 LAND USE.....	29
1.3 KRAJINNÁ EKOLOGIE A EKOLOGICKÁ ANTROPOLOGIE?.....	31
1.3.1 Člověk v krajině.....	34
1.3.2 Možnosti aplikace.....	35
2. DEH CHO	38
2.1 DENE.....	41
2.1.1 Subsistenční cykly v krajině a jejich proměny.....	43
2.1.1.1 „Pojídači sobů“, Chipewyan.....	44
2.1.1.2 Dogrib.....	46
2.1.1.3 Obyvatelé hor, Mountain Dene.....	46
2.1.1.4 Gwich'in.....	47
2.1.2 Lovecká kultura.....	49
2.1.3 Přicházejí obchodníci.....	51
2.1.4 Treaties.....	53
2.2 ROPA A PLYN NA SEVERU.....	63
2.2.1 Význam zásob ropy a plynu severní Kanady.....	63
2.2.2 Historie exploatace.....	64
2.2.3 Norman Wells field.....	67
2.2.4 Kotaneelee Gas Field, Yukon Territory.....	68
2.2.5 Pointed Mountain Gas Field.....	68
2.2.6 Existující a plánované ropovody a plynovody.....	68
2.2.7 Významná naleziště jihu NWT a Yukonu:.....	69
2.3 SLAVEY.....	71
2.3.1 Kontakt.....	73
2.3.1.1 Důsledky kontaktu pro tradiční land use.....	75
2.3.1.2 Tetso.....	77
2.3.1.3 Jean Marie River.....	82
2.4 DENE 2004.....	86
2.4.1 Fort Providence a okolí.....	86
2.4.2 Tábor na Mackenzie.....	88
2.4.3 Horn river.....	89
2.4.4 Další den po pustých táborech.....	89
2.4.5 Do třetice ve Fort Providence.....	90
2.4.6 Camp Freda a Veronique Sabourin (52).....	90
2.4.7 Trout River (61).....	96
2.4.8 Jeane Merie River (63).....	97
2.4.9 Fort Simpson (64).....	100
2.4.10 Fort Liard a okolí.....	101
2.3.10.1 Tábor Freda a Therese Berreault (65).....	103
Fischerman lake.....	113
2.3.10.2 Muskeg River.....	114
2.3.10.3 Bovie Lake.....	115
2.3.10.4 Liard Highway.....	118
2.3.11 Spory o zemi.....	119
2.3.11.1 Dehcho Land Use Plan.....	119
2.3.11.2 Fort Liard Area Cumulative Impact Mapping Project.....	125
2.3.12 On the Land?.....	130

3. MANSOVÉ	146
<i>Mapa Mansijské dialekty</i>	151
3.1 KURIKOVI, HORNÍHO PELYM	152
3.1.1 <i>Vornikyturajpaul a Ungiapaul</i>	153
3.1.2 <i>Lov u Mansů horního Pelymu, Kurikovi</i>	155
3.1.3 <i>Rybolov</i>	159
3.1.4 <i>Chov sobů</i>	160
3.1.5 <i>Sběr</i>	160
3.1.6	161
3.2 TAPSUJŠTÍ MANSOVÉ.....	162
3.3 SUJOVATPAUL	164
3.4 KERESKOLJAPPAUL	164
3.5 LEPLJAPPAUL, TASMÁNOVI	169
1.6 CHULYMSUNT	172
1.7 NJAKSIMVOL.....	173
1.8 JANYPAPPAUL	174
1.9 APŠAPPAUL.....	178
1.10 TUROVATPAUL.....	183
1.11 KIMPŠUPAPPAUL (JURTA BACHTIJÁROVA)	184
2. ADAPTACE LESNÍCH NĚNCŮ NA PODMÍNKY TĚŽBY ROPY A ZEMNÍHO PLYNU	186
<i>Mapa Lesní Něnci, land use</i>	188
4.1 <i>Těžba ropy a plynu, historie i současnost</i>	190
4.2 DOMA?.....	195
<i>Mapa land use Viktor Pjak</i>	198
<i>Mapa land use Pjonku</i>	198
4.3 SIBNĚFT'	199
4.4 RODOVÁ ÚZEMÍ A EKONOMICKÉ DOHODY.....	200
4.5 I SIBNĚFT' MÁ SVOU PŘEDSTAVU PÉČE O PŮVODNÍ OBYVATELSTVO	206
<i>Mapa Lesní Něnci, land use</i>	208
5. PŘÍRODA A LIDÉ V PŘEDSTAVÁCH SEVERSKÝCH ETNIK	212
5.1 JAK VZNIKLA ZEMĚ.....	212
5.2 JALPIN MA-POSVÁTNÁ ZEMĚ	223
5.3 KOJPNNJAJT, NJAJT, NJAJT CHOTPA – ŠAMAN	235
5.4 NEBEZPEČNÁ KREV	244
5.5 DUCHOVNÍ STRÁNKA LOVU.....	246
6. PLÁNOVAT?	263
6.1 NÁVRH ZPRACOVÁNÍ KRAJINNÉHO SYSTÉMU ETNOEKOLOGICKÉ STABILITY (KSES):	268
SOUHRN	290
SUMMARY	291
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	292

Úvod

Často se v současné vědě ozývá volání po mezioborovém přístupu. V době, kdy naopak dochází ke stále větší specializaci, kdy se jednotliví odborníci zabývají úzce vymezenou problematikou, chybí vzdálený úhel pohledu. Pohledu, který by dovoľoval vidět náš svět jako celek skládající se z řady částí, ale tvořící jediný systém.

Síla antropologie (spíše potencionální) spočívá právě ve snaze o celistvé pojetí. I zde se ale výzkum zaměřoval převážně na malé lokální komunity. Ve snaze studovat je jako autonomní, soběstačné jednotky, docházelo k opomíjení jejich vztahů s „vnějším“ světem.

Ve své práci se snažím o zachycení vybraných subarktických skupin původních obyvatel, lovců, rybářů a pastevců sobů, s využitím některých prvků ekologické antropologie.

Ekologická antropologie v sobě spojuje přístupy přírodních a sociálních věd a ve své současné podobě má blízko k antropologii aplikované.

Vzhledem k tomu, že není možné tyto jednotlivé vědecké směry obsáhnout, dochází nevyhnutelně ke zjednodušení a selekci. To je nebezpečí, které v sobě mezioborovost nese a nutně se promítá i do mé práce.

Ekologická antropologie poskytuje metody, které zasazují lokální komunity lovců, rybářů a pastevců do širšího kontextu současného světa. Relativní izolovanost těchto skupin nás svádí k jejich výzkumu jako samostatných jednotek nepřesahujících hranice svého loviště nebo pastvišť. Skutečnost je však podstatně jiná. Země, kterou obývají se nachází často na hranicích (nebo za hranicí) moderní společnosti. Přírodní podmínky jsou natolik nepříznivé, že udržují hladinu nemístního obyvatelstva na úrovni, která vyvolává iluzi izolovanosti a někde i nedotčenosti krajiny a jejích obyvatel. Hledání nových zdrojů pro „naši“ civilizaci, ale učinilo jednou provždy této iluzi konec. Komunity lovců a rybářů severských oblastí se v průběhu několika desetiletí ocitli ne na periferii, ale přímo ve středu světových geopolitických procesů.

Cílem mé práce bylo, na základě spojení přístupu sociální antropologie (etnologie) a krajinné ekologie, navrhnout možnosti analýzy vztahu skupin

původního obyvatelstva severozápadní Sibíře a jejich prostředí jako krajinného systému. Vyvinutí nástroje této analýzy s pomocí GPS a mapovými výstupy v prostředí GIS by umožňovalo optimalizovat zásahy do životního prostředí těchto skupin.

Poznámka ke stylu práce

Práce obsahuje řadu podrobných příkladů, kterými dokládám (někdy pouze ilustruji), z mého hlediska, důležité názory nebo myšlenky. V případech, kdy jsem to považoval za přínosné, jsem se nepokoušel o jejich reinterpetaci.

Stejně tak jsem často využíval neformální pasáže z terénních poznámek. Jsou vyděleny typem písma **Ariel**. Důvodem byl pokus o zachycení prostředí, tak jak na mě během výzkumů působilo. Myslím, že to může přispět k plastičtějšímu obrazu krajiny a jejího obyvatelstva, které jsou ústředním tématem práce.

1. Ekologická antropologie?

Při pohledu do učebnic antropologie se může zdát, že tento směr v sociální antropologii je uzavřenou kapitolou historie a vývoje oboru. Po drtivé kritice sedmdesátých let a nezájmu let osmdesátých 20. století, jako by zmizela z antropologického obzoru.

Z dějin ekologicky orientované antropologie je patrné, že její rozvoj nebo pokles zájmu byl často odrazem společenských nálad. Zatímco v nedávné minulosti byla např. řada antropologických prací zaměřena na „feministicky“, tak jak ve společnosti sílilo feministické hnutí, v letech ekologických problémů získávala podporu ekologicky orientovaná antropologie.

Důležitého impulsu se nově tvořící ekologické antropologii dostalo v 70. letech 20. stol v období ropné krize. Při čekání ve frontách na pohonné hmoty u čerpacích stanic si řada lidí uvědomila nebezpečí rychlého ekonomického rozvoje a růstu populace, které by mohly způsobit vyčerpání nevratných přírodních zdrojů. Dalším impulsem byla koncem 70. let také několik případů ohrožení zdraví obyvatelstva průmyslovými odpady jako např. Love Canal v Niagara Falls, stát New York. Problematiku použití nebezpečných chemikálií jako jsou např. pesticidy popisuje ve své knize *Silent Spring* Rachel Carson.¹

Zrození ekologické antropologie však proběhlo mnohem dříve. Za jednoho ze zakladatelů ekologicky orientované antropologie je považován Julian Steward.

První příspěvky na téma vztahu prostředí a lidské kultury napsal Steward už v polovině 30. let 20. stol. Někteří autoři se zabývali člověkem a jeho prostředím již během století devatenáctého, ale jejich výklad byl většinou příliš zjednodušujícím pohledem na závislost etnika a společnosti na podnebí a geografických faktorech.

Práce *Kulturní a přírodní oblasti domorodé Severní Ameriky* (1939) Alfreda Kroebera byla napsána podstatně dříve, než byla publikována. Je možné ji

¹ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

považovat za nejbližšího předchůdce Stewardovy teorie. Jednalo se však spíše o popis užitkových rostlin a zvířat a jejich rozšíření v kulturních oblastech Severní Ameriky, než systematické vysvětlení vztahu indiánských kultur a prostředí. Kroeber byl v tomto smyslu následovníkem Clarka Wisslera a ostatních, kteří objevili závislost mezi kulturní oblastí a dominantní ekonomikou tohoto regionu.

Způsob života jezdeckých lovců bizonů z plání ostře kontrastuje s usedlým zemědělstvím pueblanů jihozápadu a to je podobně výrazně odlišné od chudých lovců a sběračů velké pánve.

Teorie kulturních oblastí se na uchopení těchto rozdílů zdála příliš analyticky hrubá, Steward se proto pokusil vytvořit více univerzální a abstraktní teorii, která by vysvětlovala tyto zřejmé kulturní rozdíly.

Síla teorie kulturní ekologie spočívala mimo jiné v tom, že více než o prostředí říká o kultuře. Problém vidí Steward v tom, že je třeba zjistit, zda vyrovnání se lidské společnosti s jejím prostředím vyžaduje konkrétní způsoby chování nebo zda dovoluje šířit určité vzorce způsobů chování.

Metoda analýzy tohoto problému má tři kroky: prvním je vzájemný vztah exploatačních nebo produktivních technologií a prostředí. To znamená, že teorie kulturní ekologie předpokládá vztah mezi zdroji prostředí, nástroji a znalostmi dostupnými k jejich využívání a pracovními vzory, nezbytnými k použití technologií. Organizace práce je tak považována za determinující faktor ovlivňující ostatní sociální instituce a praktiky. Hlavním elementem v tomto vztahu není prostředí, ani jím není kultura. Spíše je to pracovní proces v plném smyslu jeho chápání zahrnující dělbu práce, její organizaci, načasování, cykly, management atd.

Stewardova teorie tedy nebyla první, která by hodnotila vliv prostředí, ale jako první v antropologii upozornila na kreativní a determinující efekt organizace produkce.

Přes důraz, který kladl na materiální základnu společnosti, není kulturní ekologie formou ekonomického determinismu. Považoval ji spíše za metodu a strategii, která neodsuzuje vztah s prostředím do určité podoby, ale určitým způsobem ho nastavuje k dalšímu řešení.

Ekonomická báze také nebyla jediným předmětem analýzy kulturní ekologie, ale prvním. Důvodem je bezprostřednost a nutnost řešit otázku subsistence u každé skupiny. Dobrá přístupnost analýze je daná limity, které zahrnují vzory práce, které mohou být požitý s konkrétní technologií na konkrétních zdrojích. Tento vztah není invariantní a absolutně daný, ale má omezené množství modifikací.

Nikde není kulturně-ekologická rovnice tak evidentní jako u západních Šošonů, protože zde existovala malá šíře možných způsobů chování.²

Steward systematicky dotazoval své informátory na způsoby lovu a sběru v každém regionu obývaném těmito indiány. Technologie Šošonů byla jedna z nejjednodušších. Steward demonstroval na většině aktivit, že nejvýkonnější ekonomickou jednotkou v chudém prostředí dnešní Nevady byl osamocený pracovník. Místní prostředí bylo natolik nehostinné, že se lidé museli rozptýlit, aby získali dostatek potravy.

Jedinými společnými ekonomickými aktivitami byl skupinový lov antilop a králíků. Tyto činnosti spojovaly indiány do větších skupin, ale pouze na omezenou dobu a nepříliš často.³

Zatímco Steward souhlasil s tím, že materiální kultura Šošonů má kořeny většinou na Jihozápadě, předpokládal, že ekonomika a sociální organizace je výsledkem použití technologií v rámci konkrétního životního prostředí, jako je suchá Velká pánev s jejími nepředvídatelnými zdroji.

Prvky sociálního a ekonomického života, které nejvíce souvisely se subsistencí tvořili podle Stewardovy terminologie části *kulturního jádra*. Způsobem, jak zjistit, které jsou části kulturního jádra, jsou metody kulturní ekologie. Zaprvé, antropolog analyzuje vztah mezi technologií používanou k produkci a prostředím, ve kterém je používána. Dále zkoumá související behaviorální subsistenční vzorce. Například, zda lidé pracují samostatně nebo

² srovnej např. STEWARD, Julian, H.: *The Great Basin Shoshonean Indians: An Example of a Family Level of Sociocultural Integration*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968

³ STEWARD, Jane, C., MURPHY, Robert, F.: *EVOLUTION AND ECOLOGY, Essays on Social Transformation by JULIAN H. STEWARD*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London

spolupracují. Nakonec se ptá, jak tyto vzorce chování ovlivňují další aspekty kultury, jako je příbuzenství, náboženství atd.⁴

Příklad Šošonů není formou pro vyjádření stejné závislosti pro ostatní společnosti. Steward předpokládal, že bezprostřední dopad na kulturu klesá se vzrůstající komplexností společností a vzrůstající lidské dominance v rámci jeho prostředí skrze technologie.

Stewardův další krok ekologické analýzy je odhalit způsob, jakým pracovní vzorce ovlivňují ostatní aspekty kultury.

Kulturní ekologie se spíše než prostředím zabývá vztahem člověka k prostředí. Zájem Stewarda byl zaměřen převážně na zdroje, které prostředí poskytuje než na jeho celek. Tyto zdroje pro něho byly záležitostí kultury. Byly objektem znalosti lidí. Měly pro ně význam pouze ve chvíli, kdy je díky technologiím učinili dostupné a využitelné. Stewardova ekologie tak vždy zůstávala kulturní ekologií.⁵

Stewardova metoda kulturní ekologie byla pouze částí širšího proudu, který se ve 40. letech 20. stol. snažil znovu oživit, v rámci kulturní antropologie, koncept kulturní evoluce. Evolucionisté 19. stol. předpokládali, že všechny kultury se vyvíjejí v řadě podobných stádií, od jednoduchých ke komplexním. Americká antropologie se počátkem 20. stol. vyvíjela v reakci na tyto teorie. V rámci této reakce přinesla pojem *kulturní relativismus*, který předpokládá přístup k jednotlivým kulturám v jejich vlastních termínech a jako k produktům jejich specifické historie. Snaha najít obecné zákony a vysvětlení byla přijímána s nedůvěrou. S tím ale Steward nesouhlasil. Tvrdil, že v rámci vývoje kultur existují pravidelnosti, které je možné odhalit. Za úkol antropologa považoval právě stanovení sérií příčin a následků skrze empirický výzkum založeném na pozorování a srovnávání. Tyto úseky ale nejsou univerzální, proto Steward používá termín *multilineární evoluce* v protikladu k *unilineární evoluci* antropologů 19. století. Řada následovníků Stewarda dále rozvíjela koncept

⁴ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

⁵ STEWARD, Jane, C., MURPHY, Robert, F.: *EVOLUTION AND ECOLOGY, Essays on Social Transformation* by JULIAN H. STEWARD. *University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London*

multilineární evoluce, ale většinou pod jinými názvy. Elman Service a Marshall Sahlins rozlišují dva procesy kulturní evoluce: obecný a specifický.⁶

Je zajímavé, že i když v současnosti jsou obory ekologie a kulturní antropologie relativně vzdálené, byl to právě evolucionismus, který významnou měrou přispěl v druhé polovině 19. století k jejich formování.

Evolucionismu je však také přisuzován hlavní podíl na vzniku scientismu, tedy víry v sílu vědy jako prostředku k zodpovězení všech lidských otázek. Zdá se také obhájcem industriální společnosti, jako nevyhnutelného završení evoluce člověka.

Vedle toho ale ukazuje evolucionismus člověka také jako produkt a součást složitých vyvíjejících se vztahů mezi organismy a prostředím.

Právě vztahy jsou pro empirickou vědu obtížně uchopitelné a proto i rozpracování tohoto pohledu evolucionismu na člověka nebyla dopřána dostatečná pozornost.⁷

Julian Steward je více než kterýkoli jiný antropolog zodpovědný za vznik ekologické antropologie. Zejména během svého působení na Columbia University na přelomu 40. a 50. let 20. stol. ovlivnil řadu antropologů svou teorií kulturní ekologie a evoluce.⁸

Kulturně ekologický výzkum vedl k přehodnocení našich představ o lovecko-sběračských společnostech. Dříve byly považovány za populace odkázané na nevypočitatelné zdroje, neustále na hranici hladovění a zaměřené výhradně na shánění potravy. Výzkumy provedené od dob Stewarda tyto představy zničily.

Odhály bohatost sociálních forem umožňujících v některých případech dokonce relativně volný a bezpečný způsob života. Z tohoto hlediska jsou významné práce: *Man the Hunter* (Lee a DeVore 1968)⁹, *Hunters and Gatherers Today* (Bicchieri 1972), práce Harvard Kalahari Research Group atd.

⁷ ORTOVÁ, J.: *Ekologická antropologie, ekologie člověka a kulturní ekologie, kapitoly z kulturní ekologie*. Karolinum, 1999

⁸ KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

⁹ LEE, Richard, B.: *!Kung Bushman Subsistence: An Input-Output Analyses*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988

Tyto nové interpretace života lovců a sběračů byly výsledkem pečlivého sběru dat týkajících se pracovního času, výnosu lovecko-sběračského úsilí. Důležité byly tyto výsledky také pro úpravu našich poznatků o prehistorických lovcích a sběračích a jejich rozšíření.¹⁰

Metody kulturní ekologie byly aplikovány nejen v rámci výzkumu lovecko-sběračských společností, ale také pastevectví (např. Gulliver 1955)¹¹, předindustriálních zemědělců (Conklin 1954)¹², vztahů pasteveckých a zemědělských společností (Barth 1958)¹³ atd.

Kulturní ekologie Juliana Stewarda měla vliv na ekologickou antropologii v pojetí Roye Rappaporta a Andrewa P. Vaydy.

Podle nich ekologické, ekonomické, technologické a demografické faktory představují rozhodující determinanty fungování a vývoje sociokulturních systémů.

Kultura je považována za primární prostředek k adaptaci na životní prostředí ekologických populací.¹⁴

Nespokojenost s výzkumným přístupem kulturní ekologie vedl některé vědce k rozvoji více uspokojujících metod, technik sběru dat a analytických nástrojů. Hlavní zdroj vlivu přišel z obecné, biologické ekologie. Ekologická studia v jejich nejširší podobě se týkají dynamického vztahu mezi živými a neživými částmi ekologického systému. Ekosystémový koncept posloužil jako základní východisko.

Studiem lidské populace jako součásti ekosystému může být pozornost zaměřena na lidskou adaptibilitu, fyziologickou, kulturní i behaviorální. Výzkumnou strategií ekologické antropologie je studovat široký okruh lidské odpovědi na environmentální problémy, sociální tlaky, a následná řešení.

¹⁰ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

¹¹ GULLIVER, P. H.: *The Jie of Uganda*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968

¹² CONKLIN, Harold, C.: *An Ethnoecological Approach to Shifting Agriculture*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968

¹³ BARTH, Fredrik: *Ecologic Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988

¹⁴ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

Ekosystémem je chápán: „všechny organismy na daném území jsou v interakci s fyzickým prostředím tak, že tok energie vede k jasně definované trofické struktuře, biotické diverzitě a cyklu hmoty. „

Ekosystém bývá označován jako samo-udržovací a samo-regulující, tato domněnka ovlivnila ekosystémové studie a byla zpochybňována jak biology tak antropology. Koncept homeostasie, který byl v minulosti definován jako tendence biologického systému odolávat změnám a zůstat ve stavu rovnováhy, vedla k přehnanému důrazu na statické úvahy a hodnocení role člověka jako převážně destruktivní.

Clifford Geertz, ovlivněn četbou Dice (1955), Bates (1953) a Oduma (1959, 1971), byl zřejmě prvním antropologem, který zastával názor o možnosti použití ekosystémového přístupu jako součásti kulturně antropologické analýzy.

Ve své práci *Agricultural Involution* (1963) použil Geertz¹⁵ konceptu ekosystému k ověření Stewardova důrazu na subsistenci a technologii. Ve svém systémovém přístupu si Geertz povšiml, že historické a politické faktory je třeba také zahrnout, pokud chceme vysvětlit rozvoj indonéského zemědělství. Geertz zjistil, že stagnaci indonéské ekonomiky lze vysvětlit s pomocí historické perspektivy jako výsledek ekonomických vzorců, zakořeněných v období holandské koloniální nadvlády. Geertzova práce je pozoruhodná z několika důvodů. Nejen, že podal typologii indonéských subsistenčních aktivit, ale také popsal procesy uvnitř ekonomického systému a také jakým způsobem jednotlivé části formují celek tohoto systému. Mimoto jeho diachronický přístup umožnil poskytnout informace o vývoji a změnách ekonomického systému. Výsledkem studie bylo, že technoenvironmentální prvky nejsou dostačující k vysvětlení faktů.

V zavedení ekosystému, jako přístupu v kulturní antropologii, měli velký podíl Roy Rappaport a Andrew Vayda. Preferovali název ekologická antropologie, protože cítili, že kulturní ekologie klade ve svém názvu příliš důraz na „kulturu“ a zakrývá použitelnost principů biologické ekologie ve studiu lidské adaptace.¹⁶

¹⁵ také GEERTZ, Clifford: *Two Types of Ecosystems*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988

¹⁶ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

Jako kulturní ekolog, Rappaport považoval subsistenci ve svém výzkumu za klíčovou, ačkoli se vyhýbal konceptu kultury a kulturního jádra. Upřednostňoval mluvit o chování, z čehož plynula možnost srovnání s chováním dalších zvířat. Ve svém měření jídla a práce šel dál než většina kulturních ekologů. To mu dalo dostatek podkladů k popisu toku energie a látky skrze ekosystém. Protože se snažil o sjednocení ekologické antropologie s obecnou ekologií, měl v úmyslu použít koncept ekosystému stejným způsobem, jako ho biologičtí ekologové používají k popisu ekosystému rybníka nebo lesa. Tento koncept vycházel z prací ekologů jako byl Eugene Odum. Jeho práce z roku 1953 *Fundamentals of Ecology* ho široce prosazují, i když byl použit již dříve.¹⁷

Za předpokladu, že člověk je jen jedním z přírodních druhů, subjekt stejných zákonů jako jiné druhy, může použití metod a technik ekologické vědy přispět významně k pochopení našeho vlastního druhu. Věřili, že je třeba adaptovat biologické jednotky (populace, ekosystém atd.), což dovolí více vyčerpávající výzkum. I samo téma může být formulováno tak, aby dávalo smysl v rámci obou disciplín. Vayda s Rappaportem upozorňovali, že ekologové mohou sdílet řadu témat s antropology: způsob jakým jsou definována teritoriální práva, způsob ustanovení skupinové identity, mechanismy ustanovení nárazníkových zón apod.

Na všechny tyto problémy může být nahlíženo „ekologicky“, jako na regulaci chování nebo směřující k udržování homeostatických funkcí.

K testování ekologických hypotéz je nezbytné získat řadu dat a jeden výzkumník není schopen je sebrat samostatně. Výhodou použití společných jednotek analýzy, podobných metod a společného paradigmatu je ulehčení týmové práce a systémové analýzy.¹⁸

Vaydovo studium vedení války na Nové Guineji, jeho vztah k populačním výkyvům, změnám v lidsko-zdrojových poměrech a soutěžení různých klanů o zahrady a prasata, je dobrým příkladem ekologického přístupu. Rappaport, který pracoval ve stejném regionu (u skupiny Tsembaga Maringů) usoudil, že území Tsembagů je ekosystémem, který se skládá z populace lidských bytostí, místní

¹⁷ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

¹⁸ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

populace prasat, dalších zvířat, rostlin a neživých složek, jako je půda a voda, na kterých jsou všichni závislí. Všechny jednotky jsou zapojeny do systému skrze výměnu hmoty, energie a informací. Od rostlin, které produkují potravu skrze fotosyntézu až po bakterie, které rozkládají zbytky slupek sladkých brambor. Jako biologičtí ekologové té doby použil Rappaport přístup systémové teorie, pokládal ekosystém Tsembagů za více méně izolovaný, uzavřený systém, se zpětnou vazbou v rovnováze s okolím. Systém samo-regulující (dlouhodobě udržitelný). Nepředpokládal, že by systém byl neměnný, musel se měnit, adaptovat, vyvíjet, aby přežil v měnícím se světě. Dalším inspiračním zdrojem té doby bylo pro Rappaporta počítačové modelování.¹⁹ Ve svém výzkumu se více zaměřil na úlohu rituálu (*kaiko*) v regulaci 1. počtu prasat, 2. frekvence válečných konfliktů, 3. dostupnosti zemědělské půdy v dostupné vzdálenosti od vesnic, 4. délku úhorového cyklu a 5. vojenské síly a aliancí, v rámci tohoto ekosystému²⁰. Rappaport se ani tak nezabýval individuálními rozhodnutími Tsembaga Maringů, když sledují jak se počet prasat dostává na úroveň, kdy začínají být ohrožením lidského ekologického systému. Spíše předpokládal, že sám systém „vycítí“ zvyšující se břemeno rostoucího počtu prasat. Když systém dosáhne prahové úrovně, staří volají po rituálním zabíjení prasat. Rituál redukuje počet prasat a možnosti vytváření aliancí mezi sousedními skupinami. Válečné střety následují a jejich výskyt slouží k distribuci populace na území a návratu systému do „výchozího postavení“ nebo stavu rovnováhy.²¹

Některé společné rysy sdílela s ekologickou antropologií i etnověda (ethnoscience) a etnoekologie. Ta se vyvinula především z lingvistiky. Rozvíjela se ve Stanfordu, Yale nebo Berkeley. Hlavní důraz kladla na etnosémantické a klasifikační obory, jako je etnobotanika, etnozoologie nebo etnolesnictví.

Etnoekologie, vycházející z etnovědy (Berlin, Conklin, Frake, Goodenough), je v podstatě tradiční soubor environmentálního vnímání, tedy kulturní model prostředí a jeho vztah k lidem a společnosti.

¹⁹ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

²⁰ srovnej RAPPAPORT, Roy, A.: *Pigs for the Ancestors, Ritual in the Ecology of a New Guinea People*. Waveland Press, Inc., 2000

²¹ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

Etnověda sama se zabývá především tradičním způsobem kategorizace zdrojů, regulací jejich využívání a ochrany životního prostředí.²²

Dalším antropologickým směrem souvisejícím s vývojem ekologické antropologie byl kulturní materialismus Marvina Harrise.²³ Sdílel s ní zájem o kulturní fenomény jako součásti adaptačních mechanismů včetně náboženství.

Vážná kritika ekologicky orientované antropologie proběhla v polovině 70. let 20. stol. Prohlašovala takto orientované antropology za „vulgar“ v zjednodušování komplexního systému významů, který je pro člověka charakteristický. Studie toku energie byly odmítány jako „posedlé kaloriemi“, ekosystémový přístup byl také kritizován v souvislosti se studovanou jednotkou, sběr dat týkající se půd, klimatu nebo vegetace byl (podezříván z) důvodem k podezření z poskytování útočiště implicitnímu environmentálnímu determinismu.

Kritika ekologicky orientované antropologie odrážela širší sociální prostředí, které se odvrátilo od obav spojených s ekologickou krizí 60. a 70. let 20. století. 80. léta byla spojena spíše s „ekonomikou“ než se starostí o životní prostředí, spíše s teorií chaosu než s rovnovážnými systémy, spíše s individuem nebo hercem než se „systémem“.²⁴

Tato dekáda environmentálně orientovaným výzkumům nepřála. Částečně to bylo způsobeno i poklesem zájmu veřejnosti o ekologická témata. Bylo to období vlády R. Reagana, kdy řada prvků environmentální legislativy, kterou se podařilo prosadit v 70. letech, byla oslabena a ztratila svou účinnost.²⁵

Tím není řečeno, že by kritika nebyla v některých případech oprávněná. Výpočet toku energie může vést k přecenění významu energie v prostředí, kde není limitujícím faktorem. Systémový přístup může vést k opomenutí role

²² KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

²³ HARRIS, Marvin: *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. Vintage Books: New York, 1980

²⁴ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

²⁵ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

individua jako zdroje změny. To ovšem neospravedlňuje plošné odmítání ekologického přístupu.²⁶

Rappaport se snažil, jak bylo řečeno, přiblížit ekologickou antropologii obecné ekologii. Ale tato věda se také vyvíjela. Důraz na rovnováhu, který v ní převládal v době Rappaportových výzkumů, se přesouval směrem k nerovnovázným modelům. Paralelou v antropologii může být snaha o podchycení významných událostí v historii spíše než důraz na procesy, které se dějí v době pobytu výzkumníka v dané lokalitě.²⁷

V 90. letech 20. století se ekologická antropologie dostala opět do popředí. Vývoj v akademických disciplínách, jako již dříve, odrážel změny ve společnosti. Konference Spojených národů „Environment and Development“ v Rio de Janeiru v roce 1992 přitáhla opět pozornost společnosti k tématům, jako je odlesnění nebo ztráta biologické diversity. Další konference UN, která se konala roku 1997 v Kyotu v Japonsku, vyvolala zájem o problematiku globálního oteplování a vedla k požadavku snížení emisí oxidu uhličitého o 55%. V rámci American Anthropological Association byla vytvořena nová sekce Anthropology and Environment. Řada universit zařadila do svého studijního programu obory orientované na ekologickou antropologii. Ekologická antropologie přestávala být pouze akademickou disciplínou. Aplikovaná ekologická antropologie se zapojila do činnosti státních i nevládních organizací i podnikání. Její výzkumy pomáhaly formovat environmentální politické programy. Antropologové vycházející z environmentálního přístupu se stávali více diferencovaní. Jejich zaměření přecházelo od evoluční antropologie přes historickou ekologii²⁸, etnoekologii, až k politické ekologii²⁹ a studiu lidského aspektu globálních environmentálních změn. Ekologickou (environmentální) antropologii je tak možné chápat jako zastřešující termín pro řadu odlišných přístupů. Někteří autoři používají výrazy ekologická a environmentální antropologie jako synonyma. Někteří označují

²⁶ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

²⁷ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

²⁸ Historická ekologie může být nazývána krajinou historií. Je vztahována ke studiu změn krajiny v čase a prostoru. Lidé se nejen přizpůsobovali, ale také modifikovali ekosystémy, ve kterých žili po tisíce a miliony let.

²⁹ Politická a. je v současnosti jedním z nejpoužívanějších přístupů environmentálně orientovaných antropologů. Studuje mocenské vztahy ovlivňující lidské využití životního prostředí.

ekologickou antropologií užší rámec výzkumů v environmentální antropologii, které popisují jednotlivé ekosystémy a lidské populace (většinou málo početné) v nich zapojené.³⁰

Výzkum se posunul od přehnaného důrazu na kalorie k více variantnímu přístupu ke kauzalitě v lidských ekosystémech. Statický obraz systémové rovnováhy přešel k více dynamickému pojetí zaměřenému na „stupňovité hranice“ (Ellen 1990), historickou změnu (Netting 1990), kumulativní změnu (Lees a Bates 1990) nebo na ekologii domácností (Wilk 1990). Současní ekologicky orientovaní antropologové méně hájí jednotlivé teoretické přístupy a volí spíše praktický přístup ke studiu lidí v jejich sociálním a životním prostředí.³¹

Kottak označuje současnou ekologickou antropologii, s jejím mnohem větším důrazem na aplikovanou antropologii a globální úroveň, jako „novou ekologickou antropologii“. „Nová ekologická antropologie ale vyžaduje také nové metodologické přístupy.“

V ekologické antropologii, v její rané podobě 60. let, byl důraz kladen na systémové teorie, funkcionalismus a negativní zpětnou vazbu. Kulturní prvky byly považovány za optimální prostředek k adaptaci a udržování určitého ekosystému.

Podle Kottaka nás současnost nutí k přehodnocení těchto přístupů, a to především díky faktorům jako jsou: vysoký přírůstek obyvatelstva a vysokými technologiemi zprostředkovaný tok lidí, obchodů, organizací i informací.

Teorie se tak mísí s politickými zájmy ve snaze pochopit a nalézt kulturně zasvěcené řešení problémů jako je degradace životního prostředí, environmentální rasismus, role médií a ekologických rizik v procesu růstu a stimulace ekologického uvědomění a akcí s ním spojených.³²

V současnosti je lépe než v 60tých letech patrné, že zde neexistují izolované lokální ekosystémy, ale místní obyvatelé se stali součástí systému světového.

³⁰ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

³¹ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

³² KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

V souvislosti s tímto procesem, který s sebou přináší (nebo je přinášén) mezinárodní šíření informací, představ, lidí, obchodu, organizací, systémů dopravy a komunikace, je podle Kottaka třeba přehodnotit i přístupy klasické ekologické antropologie.

Příkladem může být Rappaportův koncept „vědomostního modelu“ („cognized model“). Podle něho popisuje nativní interpretaci světa, soubor pravidel, očekávání, orientačních principů, pojetí, významů a hodnot, které jsou významné pro individuálního nositele kultury a vysvětlují, proč dělají to co dělají.

„Vědomostní modely“ existují v myslích lidí i dnes, ale antropolog se musí stále více zamýšlet nad jejich původem, způsobem přenášení a do jaké míry jsou originální a sdílené.

Podobný je i případ Rappaportova „provozního modelu“ („operational model“). Používá ho k označení etnografovy abstrakce a analýzy toho, co studuje. Vysvětlení chování, materiálních činitelů, kontextu a jeho výsledků. Interpretace toho, co lidé dělají. Zabývá se také vymezením limitů toho, jaká individuální akce může být tolerována bez zničení systému. Přes důležitost tohoto modelu i v současnosti je třeba hledat nové výzkumné metody, které by byly použitelné v současném rychle se měnícím světě.

Nová ekologická antropologie se liší zapojením politiky, hodnotící orientace, použitelnosti-aplikovatelnosti, použitím analytických jednotek a měřítek. Klasická ekologická antropologie poukazuje na rozumný způsob řízení využívání zdrojů a ochrany ekosystému ze strany původního obyvatelstva. I když někdy za použití drastických metod jako boje nebo infanticidy. Tyto studie zpracované v duchu kulturního relativismu se převážně snažily být hodnotově neutrální. Oproti tomu nová ekologická antropologie spojuje teorii a analýzu s politickým uvědoměním a zájmy. Na základě toho se také formují další podoby, jako aplikovaná ekologická antropologie nebo politická ekologie.

Není možné zůstat neutrálním vědcem studujícím ekologii lokálních společností, pokračuje Kottak, když jsou spolu s jejich ekosystémem stále více ohrožovány vnějšími činiteli. Mnoho vědců se tak stává svědky přímého ohrožení těch, které studují průmyslovou těžbou dřeva, znečišťováním životního prostředí,

environmentálním rasismem, ekocidou nebo necitlivým hospodařením, vedeným mimo lokální komunitu, v rámci místního ekosystému.

Dnešní svět je plný nekoloniálních akcí a přístupů. Cizinci získávají nebo se zmocní kontroly lokálního ekosystému a přijímají v něm rozhodnutí, která mohou z dlouhodobého hlediska přehlížet zájmy místního obyvatelstva.

Ze svého pohledu se nová ekologická antropologie snaží nejen pochopit tyto procesy, ale i navrhnout kulturně zasvěcené a vhodné řešení problémů s nimi spojených.³³

Jednou z metod použitelných v rámci nové ekologické antropologie, definované Kottakem, je regionální analýza v globálním kontextu.

Specifikem antropologické praxe vždy byla pozornost věnovaná etnografickým detailům osady nebo komunity. To se nestalo pouze upřednostňovanou formou výzkumu, ale podle některých i jediným způsobem, jakým může být antropologický výzkum prováděn. Tato volba odpovídala snaze zprostředkovat holistický obraz lidské společnosti a pro ekologicky orientované antropology představovala možnost měření důležitých proměnných s určitým stupněm kompletnosti.

Toto upřednostňování je stále více zpochybňováno. Neznamená to, že bychom tento přístup považovali za méně oprávněný, ale spíše jsme si začali uvědomovat, že jedna vesnice nemůže adekvátně reprezentovat škálu variací zastoupených i ve značně omezeném regionu. Od studií založených na jediné vesnici nemůžeme očekávat reprezentaci regionu, ve kterém se nachází. Výstavba teorií se tak pozastavuje z důvodu nespolehlivosti generalizace dat z jednoho místa. I ta nejvíce izolovaná lidská populace a její bezprostřední prostředí udržuje měnící se soubor vztahů s ostatními komunitami, otevírá ji tak demografické, ekonomické a kulturní výměně, která postupně mění stav samotných komunit. Důkazy toho podal např. Ellen na Molukách (1990) nebo dříve i Rappaport (1968) na Nové Guineji. Zpětně komentoval svůj výzkum s tím, že lokální populace Maringů je v čase příliš nestálá a vhodnější studijní jednotkou by byla populace regionální.

³³ KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA, 1999

Lokální studie poskytují vhled do rodinné struktury, subsistenčních strategií, vstup u práce, zdravotní a výživové situace, toku energie, socializace nebo kulturních institucí. Studie na této úrovni ale nemohou poskytnout dostatek informací k otázkám původu a sociální evoluci, ekonomickém rozvoji, politické ekonomii apod. Taková problematika může být studována odlišným typem výzkumných metod zaměřených na historické, geografické, ekonomické a politické změny v čase.

Regionální studie poskytují velice odlišný a více žádoucí vhled do procesu lidské adaptace. Zdůrazňují historické a ekonomické faktory a pokládají řadu fenoménů na lokální úrovni za druhořadé k historickým silám, které jsou ve hře.

Někdo může podotknout, že historický a regionální přístup použili ve své práci i Geertz (1963) a Bennett (1969) při své analýze Indonésie a Severních plání. Bennet definoval oblast severoamerických Severních plání jako historickou jednotku. Byl schopen vysvětlit adaptivní strategie čtyřech odlišných etnických skupin v pojmech rozdílného přístupu ke zdrojům, odlišného přístupu k centrům moci, sociálních/kulturních odlišnostech. Tak, přestože byl schopen otevřít životy lidí skrze rozhovory, plné porozumění silám, které je ovlivňují, vyžadovalo data ze sociální a ekonomické historie.

Přechod od místně lokalizovaných studií k regionálním nebyl lehký. Předpokládal změny výzkumných metod. Od priority zúčastněného pozorování k tomu, že se stalo pouze jednou z mnoha technik sběru dat. Větší pozornost věnovaná historickým archívům, sběr vzorků a mapování mnoha komunit a posun směrem k teamové práci oproti dřívější relativní práci v izolaci postupně dovoluje takový druh regionálních analýz, které se dosud prováděly pouze v několika případech např.: Kulturní ekologie východní Afriky, projekt vedený Goldschmidtem na UCLA (Edgerton 1971), Projekt !Kung San (Yellen 1977, Lee a DeVore 1976), harvardský Projekt Chiapas (Berlin 1992) a studie amazonských pralesů (Moran 1994).³⁴

Ani pro antropologa není lehké balancovat mezi osobní a politickou angažovaností v environmentálním problému, vědeckým přístupem, který by měl

³⁴ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

poskytnout porozumění tomuto problému a požadavky zaměstnavatele nebo sponzorské agentury. Není neobvyklé, že je antropolog tlačěn do vzájemně si odporujících rolí.

Výzkumník strávil několik let studiem lovecko-sběračských skupin v Jihovýchodní Asii. Místní lidé byli nuceni bránit se těžbě dřeva na jejich území. O záležitost se začala zajímat i světová média. Antropolog byl znepokojen způsobem, jakým byli domorodci v médiích zobrazováni: primitivní, bezradní, podobní zvířatům, přestože každý, kdo je lépe znal, mohl vidět, že se jedná o politicky sofistickované lidské bytosti s touhou po vzdělání, moderní zdravotnické péči a ekonomickému rozvoji. Problém je, že jejich romantický obraz v médiích, který je ukazuje jako oběti, má větší úspěch v budování podpory, kterou potřebují, než by měla informace korektní (Brosius 1999).

Další antropolog pracoval v době finančně zabezpečeném epidemiologickém teamu na případu epidemie Pfiesterie. Jeho výzkum ukázal, že četnost a vážnost důsledků na lidské zdraví v pobřežních oblastech je vcelku nízká. Představuje tak v současnosti spíše podřadný zdravotní problém. Ačkoli ostatní vědci nesouhlasili, pokládal ho za relativně nevýznamný problém ve srovnání s problematikou pracovních úrazů nízko placených dělníků v místním potravinářském průmyslu. Novináři přišli po antropozích s anekdotami o Pfiesterii, která ovládla představitost veřejnosti, jejíž chuť byla podpořena filmy a knihami o epidemiích záhadných chorob. Čtenáři novin ve skutečnosti netouží číst o běžných zdravotních problémech chudých lidí (Griffith 1999).

Ekologičtí antropologové se v minulosti ve svých výzkumech zaměřovali většinou na adaptaci lidských komunit na jejich biotické i fyzické prostředí. V současnosti provádějí výzkum spíš v kanceláři environmentální organizace, pozorují a provádějí rozhovory s jejími zaměstnanci a dobrovolníky. Dokonce i v prostředí tropické vesnice budou pravděpodobně studovat způsob, jakým se místní domorodci radí o odpovědi na nabídku prodat les na jejich území dřevařské společnosti, než vážit sladké brambory a odhadovat rozlohu zahrad.

Stoupá počet environmentálních antropologů pracujících v aplikované antropologii pro organizace zaměřené na ochranu životního prostředí.

Charakteristickou metodou aplikované antropologie pro pochopení určitého problému je postupovat od místní úrovně, postupně hledat vazby na úrovně regionální, národní nebo globální. Jedním z antropologů, kterému se podařilo skvěle propojit akademickou dráhu s aplikovanou antropologií, je Andrew Vayda. Vayda byl akademickým poradcem Roye Rappaporta při jeho práci na Nové Guineji, ale ve svém dalším rozvoji ekologické antropologie se jejich cesty rozešly. Některé z Vaydových teorií vycházely z velice praktických pokusů o pochopení a vysvětlení problematiky odlesňování v Indonésii.³⁵

1.1 Prostor, teritorium a ekologická antropologie

Řada etnografických i antropologických studií se věnuje využívání zdrojů území původním obyvatelstvem severu, ale už méně prostorovým vztahům s tímto územím, chápaným jako systém.

Otázku vztahu mezi teritoriem a lovecko-sběračskými společnostmi (včetně subarktických indiánů) otevřel v rámci kulturní ekologie už Julian Steward. Jeho práce, ve 30. letech 20. století, se ovšem týkala hlavně socioteritoriální organizace. Poskytla základ pro moderní přístup k socioteritoriálním jednotkám a jejich skladbě v lovecko-sběračské společnosti. První studie, které Steward věnoval problematice ekologie lovců a sběračů se netýkaly Šošonů, ale studiu sekundárních zdrojů a pojednávaly o patrilineárních skupinách (patrilineal band). Z perspektivy „kulturní ekologie“ analyzoval dostupnou literaturu o lovcích-sběračích z celého světa. Na základě materiálů o skupinách Křováků, Pygmejů, Semangů, Austrálců a indiánů Ona došel k závěru, že základní formou seskupování je patrilokální, patrilineární, exogamní a teritoriální skupina.

Ekologické podmínky pro tento paralelismus nalézal v nízké populační hustotě, pěší dopravě, lovu rozptýlené nemigrující zvěře, která se stávala hodnotou poutající populaci k určitému teritoriu.³⁶

Steward (1955) hledal determinující vztah „mezi kulturními pravidelnostmi, které vznikají z podobných adaptivních procesů a podobného prostředí.“

³⁵ TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000

³⁶ STEWARD, Jane, C, MURPHY, Robert, F.: *EVOLUTION AND ECOLOGY, Essays on Social Transformation by JULIAN H. STEWARD*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London

Identifikoval u lovecko-sběračských společností tři formy socioteritoriální organizace. První, „rodinná úroveň sociokulturní integrace“ našel v jediném příkladu v datech z vlastního výzkumu u indiánů Velké pánve na západě USA.

Jako druhou formu integrace Steward akceptuje formulaci Redcliffe-Browna pro exogamní „patrilinéární hordy“, s tím, že opustil termín horda (horde) ve prospěch (band) skupina. Steward přisuzuje tento stupeň např. australským domorodcům.

Třetí typ organizace označuje jako „složené lovecké skupiny“ (composite hunting band). Ve Stewardově interpretaci jsou takové skupiny složeny z mnoha nepřibuzných nukleárních rodin integrovaných do formy skupin na základě neustálého sdružování a kooperace, spíše než z důvodů příbuzenství, jako tomu je v patrilinéárních skupinách. Vztahoval tuto formu organizace na lovecké obyvatelstvo subarktiky Severní Ameriky v „aborigenních dobách“, zahrnovalo také Dene. Ekologický základ složených skupin vyplýval, podle něho, z příležitosti a nezbytnosti subarktických lovců pravidelně se shromažďovat k lovu velké zvěře. Podle Stewarda složené skupiny „byly nejen politické jednotky, ale také území vlastníci a subsistenční sociální jednotky“ subarktického obyvatelstva.

Od doby své vlastní rekonstrukce sociálního seskupování u indiánů Velké pánve, která ukázala tyto tři předpoklady za chybné, byl nucen své závěry přehodnotit.³⁷

Vedle socioteritoriálních typologií existují také jiné způsoby dělení severských lovecko-sběračských systémů, s ohledem na jejich vztah s teritoriem, které obývají. Byly ale vytvořeny spíše k zachycení variability způsobů využívání zdrojů a sídelních vzorců.

Typologie založená na sídelních vzorcích cirkumpolárních společností (Chang 1962) je dělí na skupiny s celoročním sídlištěm a skupiny s komplexem sezónních sídelních lokalit (s podtypy v každé skupině).

³⁷ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Další klasifikace je založena na ekonomice severských skupin indiánů (Graburn, Strong 1973). Dělí je na tři základní skupiny: vnitrozemské říční, vnitrozemské lovecké a intenzivní říční/mořské.

Studium subarktických indiánských skupin odhalilo vztah mezi zdroji potravy a teritorii místních skupin. Skupina založená na rodinných vztazích byla vydělena, ale stále částí větší skupiny regionální. Nejmenší subsistenční jednotkou byla „pracovní skupina“ a nejvíce zahrnujícím stupněm organizace byl „kmen“. Charakterizovaný společnou „orientací na extenzivní využívání teritoria, jeho biotických zdrojů, míst, přístupových cest na tyto místa“ (Helm 1975).

Když jsou v etnografických studiích severských společností popisovány těsné vztahy mezi zdroji, jejich využíváním a společenskou organizací, nebývá systematicky řešena otázka hranic a jejich udržování. Podmínky, za kterých dochází ke vzniku teritoriálního chování tak zůstávají neobjasněny.

Pro prostředí arktických loveckých komunit byla vypracována teorie, která pracuje s ekologickou variabilitou jako prostředkem k objasnění existence nebo absence exkluzivního, hájeného území (Dyson-Hudson, Smith 1978). Tento model předpokládá, že výskyt teritoriálního principu je spojen kritickými potravními zdroji, které jsou předvídatelné v čase a prostoru a jsou hojné, vydatné. Výhoda ze stoupající dostupnosti určitého zdroje převyšuje cenu za obranu jeho využívání.

Naopak, teritorialita se nerozvine, pokud jsou zdroje potravy řídké nebo příliš pohyblivé, protože nároky na jejich hájení by příliš vzrostly.³⁸

Americký antropolog Irving Hallowell se zabýval velikostí loveckých teritorií u severních Algonkinů. Objevil vztah poněkud neočekávaný. Čím větší lovecké území, tím menší populace a hustota obyvatelstva. Hallowell ukázal, že velikost loviště není přímo závislá na velikosti skupiny, která ho využívá. Pro místní obyvatele není ani tak důležitá rozloha území, jako jeho schopnost poskytnout jim dostatek lovné zvěře. Pokud skupina využívá menší lovecké území, lovná zvěř zde bývá hojnější.³⁹

³⁸ ANDREWS, Elizabeth F.: *Territoriality and Land Use Among the Akalmiut of Western Alaska*. In

³⁹ HALLOWELL, A. I.: *The Size of Algonkian Hunting Territories: a Function of Ecological Adjustment*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968

V ruské etnografické literatuře bychom našli několik pokusů o typologii způsobů severosibiřského hospodaření, které odrážejí i aspekty jejich způsobu využívání území (např. Sokolova, Golovněv).⁴⁰

Dělení se provádí většinou v rámci tzv. hospodářsko-kulturních typů (HKT). Jak název napovídá, tento systém nepostihuje pouze hospodářskou stránku života skupiny, ale měl by vypovídat i o dalších typických kulturních rysech zařazované komunity.

1.2 Land Use

Zvýšený zájem o tradiční způsob využívání území (land use) a jeho prostorové zachycení byl probuzen, alespoň na severu Kanady, v 70. letech 20. století, v souvislosti s řadou jednání mezi místním původním obyvatelstvem a vládou Kanady o územních nárocích a právech spojených s využíváním země obývané domorodými skupinami. Tato území jsou bohatá na ropu, plyn i minerály. Nespokojenost s malým vlivem, který místní komunity měly na rozhodování o vlastním území, vedla ke znovu projednávání smluv uzavřených mezi vládou a místním obyvatelstvem na přelomu 19. a 20. století.

Podklady pro tato jednání obsahovaly, mimo jiné, i studie tradičního land use místních komunit.

Jedním z nástrojů, které jsou se zvýšenou frekvencí používány ekologickými antropology, a který je používán také při studiu land use subarktických původních skupin a jejich prostředí, jsou geografické informační systémy (GIS) a vzdálený průzkum země. Satelity NOAA (National Oceanic and Atmospheric Administration) se senzory AVHRR, Landsat Thematic Mapper (TM) NASA nebo francouzský SPOT poskytují informace o životním prostředí pro lokální, regionální i globální analýzy.

Pro analýzy velkých územních celků, jako je např. povodí Amazonky, je nejvhodnější AVHRR NOAA s jeho sice hrubým, ale denním pokrytím. Ačkoli byl primárně určen k meteorologickým účelům, je využíván pro monitoring

⁴⁰ FEDOROVA, E. G.: *Rybolovy i ochotniki bassejna Obi: problemy formirovania kultury Chantov i Mansi*. S – P, 2000

vegetace na velkých územích a může tak podávat informace o možném nebezpečí hladomoru.

Od roku 1972 je dostupný Landsat Multispectral Scanner (MSS). Průkopníky práce s ním jsou Francis Conant (1978) a Priscilla Reining (1973). Jeho použití je dosud přínosné při studiu relativně dichotomních jevů, jako je lesní pokryv a odlesnění nebo zatravněné území oproti holému, a k odhalení změn zemského povrchu v rámci delšího časového období v určitém regionu.

Výrazné zlepšení přišlo v roce 1984 s vypuštěním satelitu s Landsat Thematic Mapper (TM) senzorem s přesnějším prostorovým rozlišením z 80 na 30 m. Tento satelit dovoľoval antropologům detailní studium změn zemského pokryvu na málo přístupných místech světa, jako jsou např. amazonské pralesy, vrchoviny Nové Guineje nebo pralesy Ituru ve střední Africe. Bylo dosaženo odlišení zemědělství založeného na pěstování palm (palm-based agroforestry), záplavového zemědělství, eroze na Madagaskaru nebo intenzifikace indigenních systémů.

Tento rozvoj ale vyžadoval zvýšenou pozornost měřítkům časovým i prostorovým. Bioekologická data, která byla často získána ze studia individuálních organismů, musela být propojena v regionálním a globálním měřítku. Tato procedura ale není snadná. Důvodem jsou prostorové variace a nelineárnost v rámci zemského povrchu, které zamezují prosté extrapolaci z lokální na více zahrnující měřítko.

Přesnost regionálních analýz závisí na kvalitě odběru vzorků na lokální úrovni. Detailní vzorkování na lokální úrovni není zdaleka běžné v tradičním dálkovém průzkumu. Většina údajů pochází z vizuálního pozorování tříd, jako je hustota lesa nebo plodin, bez detailního hodnocení historie land use nebo vegetační struktury a skladby. Kombinace antropologického důrazu na pochopení procesů na lokální úrovni s použitím analytických nástrojů schopných posuv v měřítku nahoru i dolů bude důležitým příspěvkem ve výzkumu změn ve využití krajiny a jejím pokryvu. Ekosystémový výzkum je výzvou pro multiškálovou

analýzu, protože ekosystém může být konceptualizován v libovolném počtu měřítek.⁴¹

V prostředí Sibíře se pokusil o aplikaci „amerického“ způsobu výzkumu land use původního obyvatelstva např. A. Wiget a O. Balalaeva. Závěry jejich výzkumu land use a vlivu těžby ropy a plynu na ekonomiku Chantů středního Obu a jeho přítoků jsou pro pochopení prostorových a ekonomických vztahů na území obývaném Chanty velice důležité.⁴²

1.3 Krajinná ekologie a ekologická antropologie?

Geertz, Rappaport nebo Vayda ve svých pracích aplikovali ideu ekosystému v sociální antropologii. Další vývoj ukázal, že tento koncept může být v některém směru omezující. Tak, jak se pozornost ekologických antropologů začala postupně přesouvat od relativně izolovaných lokálních skupin, pojímaných jako ekosystémy, k vazbám těchto skupin v rámci širšího regionu nebo na globální úrovni, zdá se jako přínosné studium komunit v rámci systému krajiny, tedy skupiny ekosystémů.

Krajinná ekologie zkoumá, jaká je struktura různorodých kombinací ekosystémů, jako jsou lesy, louky, mokřiny, koridory a lidská sídla, jak tato kombinace ekosystémů funguje a jak se mění. Středem zájmu je: a) charakter rozšíření krajinných složek a ekosystémů, b) toky živočichů, rostlin, energie, minerálních živin a vody mezi těmito složkami, c) ekologické změny v krajinné mozaice během času.

Zaměříme-li se na různorodost krajiny, cítíme, jak spolu její ekologické systémy souvisejí. Vzhledem k tomu, že systém je vzájemně propojený, je důležité porozumět prostorovým vztahům mezi krajinnými složkami, tokům organismů, energie a hmoty i ekologické dynamice krajinné mozaiky.⁴³

⁴¹ MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000

⁴² VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov*. In Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov. Ekaterinburg, 1999

⁴³ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

Termín „krajinná ekologie“ použil pravděpodobně jako první C. Troll (1939) ve formě „Landschaftsökologie“.⁴⁴ Už ze samotného názvu je patrné, že v rámci tohoto oboru dochází k aplikaci ekologického přístupu při studiu krajiny.⁴⁵

Průkopník krajinné ekologie Troll definoval krajinnou ekologii jako studium fyzikálně-biologických vztahů, které řídí různé prostorové jednotky regionu. Uvažoval o vztazích jak vertikálních (uvnitř prostorové jednotky), tak horizontálních (mezi prostorovými jednotkami). V posledních letech bylo mnohé z širokého pole ekologie zaměřeno na „vertikální“ vztahy mezi rostlinami, živočichy, vzduchem, vodou a půdou uvnitř relativně homogenních prostorových jednotek. Co však dělá krajinnou ekologii jedinečnou, je její soustředění se na horizontální vztahy prostorových jednotek.⁴⁶

Troll byl ke vzniku krajinné ekologie inspirován studiem leteckých snímků, které umožnily nový způsob získávání informací o krajině. Původně neaspiroval na vznik nového vědního oboru, ale „pouze“ na novou metodu pozorování krajinných přírodních souvislostí.⁴⁷

Podle Turnerové (2001) krajinná ekologie zdůrazňuje interakci mezi prostorovým uspořádáním a ekologickými procesy, tj. příčiny a následky prostorové heterogenity napříč více měřítky.⁴⁸

Řada autorů považuje krajinnou ekologii za transdisciplinární vědní obor, který spojuje poznatky celé řady oborů včetně geomorfologie, pedologie, hydrologie, geobotaniky, zoologie, antropologie a dalších věd.⁴⁹

Vývoj, který směřoval ke vzniku ekologické antropologie není nepodobný volání (v rámci ekologické antropologie) po rozšíření jejího zájmu na regionální a globální úroveň.

Krajina se z pohledu krajinného ekologa skládá z krajinných složek.⁵⁰

⁴⁴ také NASSAUER, J. I.(ed.): *Placing Nature, Culture and Landscape Ecology*. Island Press: Washington, 1997

⁴⁵ HADAČ, E.: *Krajina a lidé, Úvod do krajinné ekologie*. Praha: Academia, 1982

⁴⁶ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

⁴⁷ LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998

⁴⁸ <http://web.natur.cuni.cz/cziale/cojeto.htm>

⁴⁹ LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998

Krajinné složky mohou být považovány z ekologického hlediska za ekosystémy. Většinou je možné rozeznat krajinné složky na leteckých fotografiích, rozměry se pohybují řádově od desítek metrů do kilometrů.

Příklad zemědělské krajiny uvádí některé typy krajinných složek: les, polní cestu, silnici, statek, pole atd. Každý typ je zde zastoupen jednou nebo několika skutečnými složkami. Každá krajinná složka ale může být heterogenní. Např. pole oseté několika plodinami nebo jedním druhem zasetým v různých obdobích. Nejhomogennější části uvnitř složky jsou označovány jako tesery. Tesera je tak definována jako nejmenší homogenní jednotka viditelná v prostorovém měřítku krajiny. Pole může např. zahrnovat několik tesar: ploch osázených různými plodinami.⁵¹

Hadač dělí krajinné složky ještě na krajinné prvky, ale zároveň uvádí, že hranice mezi nimi je neostrá. Strom v lese může být považován za krajinný prvek, ale osamělý strom v poli je možné označit za krajinnou složku.⁵²

Důležitá je v krajinné ekologii otázka měřítka. V různém měřítku (časovém i prostorovém) se jeví sledované jevy různě (i různě významné).

Přes svou rozdílnost mají krajiny obecnou základní strukturu. Celé se skládají výhradně z plošek, koridorů a základní krajinné matrice. Původ a vývoj krajiny jsou důsledkem jak přírodních procesů, tak lidských vlivů. Krajiny odrážejí čtyři přírodní procesy⁵³:

- a) geomorfologii reliéfu v silné interakci s klimatem
- b) osídlení krajiny rostlinami a živočichy a jejich druhové rozrůžňování
- c) vývoj půdy
- d) disturbance (narušení)

⁵⁰ Někteří krajinní ekologové používají pro základní složky krajiny termín ekotop (nejmenší územní jednotkou, která je ještě celostní jednotkou) a biotop. Dalšími termíny jsou krajinná jednotky, buňka, geotop, facie, stanoviště. Někdy se rozlišují „krajinné složky“ (jednotky uvnitř krajiny, určené fyzikálním či přírodním prostředím a na nich navrstvené „krajinné prvky“, určované především lidskými vlivy).

⁵¹ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

⁵² HADAČ, E.: *Krajina a lidé, Úvod do krajinné ekologie*. Praha: Academia, 1982

⁵³ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

1.3.1 Člověk v krajině

Člověk může v krajině působit různým způsobem. Většinou bývá spojován s rušivými vlivy a různé vědní obory, včetně krajinné ekologie hledají možnosti, jak následky činnosti člověka pro krajinný systém a jeho stabilitu minimalizovat. V prostředí subarktiky (a nejen zde) se setkáváme s „problémem“ původního obyvatelstva. To v rámci „tradičního“ způsobu obživy pro ekologickou stabilitu krajiny nepředstavuje vážnou hrozbu⁵⁴. S tím, jak je postupně ovlivňováno obyvatelstvem přichozím a zapojováno do aktivit průmyslového rozvoje oblastí, se mění i jeho role v systému krajiny. S nadsázkou bychom mohli říci, že se v rámci dichotomie kultura vs. příroda přesouvá na stranu kultury.

Pokud porozumíme způsobu, jakým jsou skupiny původního obyvatelstva začleněny do systému místní krajiny a jak se tyto vazby mění v čase, můžeme lépe korigovat činnost, která v současnosti probíhá v mnoha severských oblastech a ekologickou stabilitu zcela jistě neposiluje. Mám na mysli těžbu ropy, plynu, minerálů, dřeva atd. Kromě podobných přírodních podmínek, v mnoha rysech podobné kultury, je to další rys společný velké části domorodého obyvatelstva Severu.

Probíhající procesy v krajině zahrnují hromadění potenciální energie a vzrůstající uniformitu krajinných složek. Lidé obvykle zvyšují různorodost krajiny tím, jak mění rytmy přirozených disturbancí, jak rozmanitých prostředků krajinných úprav užívají a jak vytvářejí urbanizované prostředí, jež je spojeno s rostoucím nakupením lidí, s intenzivním rozvíjením politických názorů, seskupení, vztahů a s vyššími vstupy energie v podobě fosilních paliv. Lidské vlivy také vedou k výrazným typům změn struktury plošek, koridorů a matrice krajiny.

Krajinná ekologie zkoumá nejen zákonitosti týkající se struktury, funkce a změny, ale také jejich aplikaci při formulování a řešení problémů.⁵⁵

V člověkem využívané krajině má krajinná ekologie odkrývat a interpretovat možnosti, které příroda nabízí tomuto využívání, a limity, kterými

⁵⁴ pokud se neztotožňujeme např. s pohledem P. Martina na indiány jako na původce vyhubení velkých savců v Severní Americe

⁵⁵ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

toto využívání omezuje. Jedním z limitů a možností využívání přírody je ekologická stabilita krajiny. I v krajině využívané člověkem se ekologická stabilizace uskutečňuje spontánními přírodními mechanismy bez ohledu na to, zda tyto mechanismy fungují bez lidského vědomí, nebo zda jich záměrně využíváme.⁵⁶

Změny krajiny ukazují, že krajina nemusí být v rovnováze nebo může existovat v různých rovnovážných stavech, velkou měrou v závislosti na množství potenciální energie nebo biomasy, na úrovni odolnosti k narušením a na schopnosti se z narušení zotavit. Tím, jak krajina absorbuje užitečnou energii, odolává termodynamické entropii, rozrůžňuje se, uchovává setrvačnost svých mechanismů a vytváří metastabilitu celého svého systému.

Lidé potřebují různorodou krajinu. Přispívají k její různorodosti a přitom usilují o dosažení optimální úrovně, na které je prostorovým uspořádáním zajištěna značná odolnost vůči rušivým vlivům (disturbancím), je zachována velká biotická rozmanitost, není třeba vydávat mnoho energie na údržbu a je zajištěna vysoká sklizeň.⁵⁷

1.3.2 Možnosti aplikace

Některé poznatky krajinné ekologie využívají i výše zmíněné studie tradičního land use a plánování rozvoje komunit původního obyvatelstva v Kanadě. V části věnované původnímu obyvatelstvu subarktické Kanady uvádím některé konkrétní příklady.⁵⁸

Při jejich zpracování se osvědčila jako vhodná metodologie hodnocení dopadu lidské činnosti na studované území GLOBIO.⁵⁹

Cílem GLOBIO je poskytnout jasný vizuální přehled o kumulativním dopadu zvyšujících se požadavků lidstva na zdroje a prostředí, založené na

⁵⁶ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

⁵⁷ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

⁵⁸ NDÉH TS'EDÍCHÁ: *Dehcho Ndéh T'áh Ats'et'í K'eh Eghálats'ênda, RESPECT FOR THE LAND: The Dehcho Land Use Plan*, The Deccho Land Use Planning Committee, Final Draft Plan, May 2006

⁵⁹ viz např. CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulative Impact Mapping Project*, Technical Report. Yellowknife, NT, 2002

nejlepších dostupných vědeckých důkazech, v podpoře globálního posuzování životního prostředí.⁶⁰

GLOBIO spojuje tisíce vědeckých studií sledujících dopad infrastruktury s použitím různých „nárazníkových“ zón, na životní prostředí a ekologické riziko. Propojením rizika dopadu lidské expanze v různých ekosystémech a regionech se satelitními snímky, dostupnými zdroji a infrastrukturou, může vytvořit přehled minulosti, současnosti i budoucího dopadu spojeného s růstem infrastruktury.⁶¹

V podmínkách Evropy a konkrétně České republiky se uplatnil projekt Územní systém ekologické stability (ÚSES)⁶². Na Slovensku byl rozpracována vlastní metodologie krajinně ekologického plánování LANDEP.⁶³

Územní systém ekologické stability je vybraná soustava ekologicky stabilnějších částí krajiny, účelně rozmístěných podle funkčních a prostorových kritérií⁶⁴:

- rozmanitost potenciálních přírodních ekosystémů v území
- jejich prostorové vazby (kritérium udává směry – biokoridory i polohu migračních bariér)
- nezbytné prostorové parametry (minimální plochy biocenter různého typu, maximální délka biokoridorů a jejich minimální šířka)
- aktuální stav krajiny
- společenské limity a záměry určující současné i perspektivní kompletování systému

Tyto přístupy mohou reprezentovat krajní polohy aplikace poznatků krajinné ekologie na různých typech území. Zatímco GLOBIO metodologie byla

⁶⁰ GLOBIO je partnerstvím sítě organizací a programů, zahrnující hlavní globální environmentální hodnotící programy. Projekt je koordinován globálním sekretariátem, který se skládá z divize UNEP pro včasné varování a hodnocení (Division for Early Warning and Assessment, UNEP-DEWA), UNEP/GRID, Světového centra pro monitorování konzervační péče (World Conservation Monitoring Centre, UNEP-WCMC) a Nizozemské agentury hodnocení životního prostředí (Netherlands Environmental Assessment Agency, MNP).

⁶¹ <http://globio.info/>

⁶² MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

⁶³ LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998

⁶⁴ LÖW, Jiří: *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability*. Brno: Doplněk, 1995

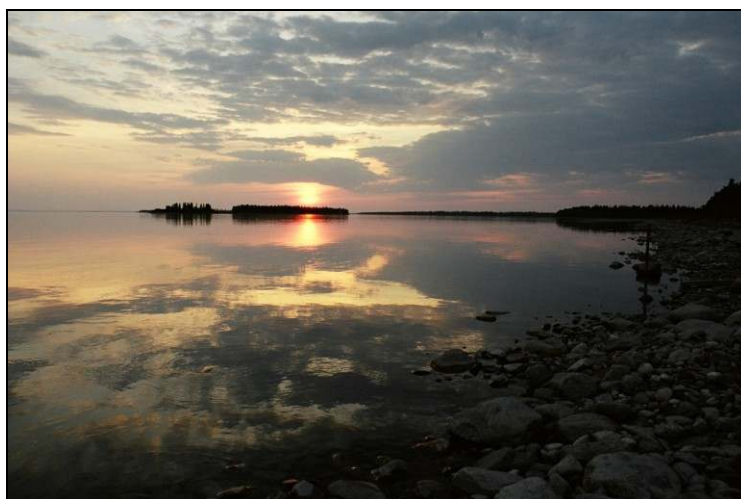
v severní Kanadě použita pro oblasti s velice nízkou populační hustotou a také relativně nízkým antropogenním narušením, představuje ÚSES možnosti krajinné ekologie v regionu s vysokou hustotou obyvatelstva a vysokým ovlivněním a narušením ekosystémů krajiny.

Na základě poznatků jak ze subarktických oblastí Kanady, na kterých byla aplikována metodologie GLOBIO (NWT, 2001, 2004), tak z odlišných částí severozápadní Sibiře (Sverdlovská oblast, 2000, 2002, 2003, Chanty-Mansijský autonomní okruh, Jamalo-Něnecký autonomní okruh, 1998, 2000, 2003), jsem se pokusil navrhnout možný směr aplikace přístupu krajinné ekologie, ve spojení s etnologií (sociální antropologií), při mapování a plánování v rámci těchto oblastí obývaných původním obyvatelstvem.

Používal jsem geografický poziční systém (GPS) Garmin Geko 101. Mapové výstupy byly zpracovány v programu geografických informačních systémů (GIS) ArcView GIS 3.2.

2. DEH CHO

Deh cho - Veliká řeka. Výraz *deh cho* označuje v Slavey dialektu nejen velký vodní tok, ale především řeku Mackenzie. Řeku, která tvoří páteř celé západní části Severozápadních teritorií (NWT). Takřka všechny významné komunity původních obyvatel leží přímo na jejích březích nebo přítocích. *Deh cho* vznikla podle legendy Slavey zásluhou mýtického hrdiny *Yampa Deja* a jeho bratra, kteří po kraji valili obří kus sušeného masa. Vytvořená brázda se zaplnila vodou a tak vznikla Velká řeka, která podobně jako sušené maso krmí obyvatele jejích břehů.⁶⁵

obrázek 1 *Deh cho*, Mackenzie

Tato část mé práce je věnována původnímu obyvatelstvu této oblasti, západní části NWT. Snažil jsem se v ní zachytit místo současných Dene (hlavně Slavey) v této krajině tak, jak mi ho dovolil poznat můj krátký výzkum v letech 2001 a 2004. Na své kánoji jsem sledoval stopu mýtických bratrů, proud *Deh cho*. To, že jsem se nezdržoval dlouho na jednom místě mi sice nedovolilo hlubší pohled do jednotlivých komunit, ale na druhé straně jsem získal lepší přehled o celkové situaci na větším území.

⁶⁵ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

V roce 2001 jsem krátce navštívil Chipewyny ve Fort Resolution na březích Great Slave Lake a Slavey v okolí Fort Simpsonu. V roce 2004 jsem podnikl cestu po Mackenzie z Fort Providence do Fort Simpsonu a dále do Fort Liard a jeho okolí na řece Liard (Slavey).

Mým cílem bylo pátrat po skupinách žijících „on the land“ a zjistit základní údaje o způsobu jejich „land use“ a jeho zasazení do přírodního prostředí. V mnoha případech jsem se musel spokojit s vypovídací hodnotou „nepřítomnosti“ původního obyvatelstva „na zemi“.

V místech, kde se dostávají do kontaktu s využíváním přírodních zdrojů, především těžbou plynu, zachytit způsob, jakým se s takovou situací vyrovnávají a jak ji interpretují. Jaké jsou rozdíly v tomto procesu na lokální a regionální úrovni.

Při utváření zdejší krajiny, jako systému přírodního prostředí a lidské přítomnosti, hráli a hrají důležitou úlohu nejen přírodní, ale také kulturní, historické a politické faktory. Proto jsou do textu zařazeny části týkající se přírodního prostředí a kulturní historie regionu ve větším rozsahu, než by se mohlo zdát nezbytné.

Severozápadní teritoria (NWT) jsou ohromným územím na severu Kanady o rozloze 1 171 918 km², ale pouze s 42 tis. obyvateli. Většina Severozápadních teritorií je nížinatá, pouze na západě se vypínají Mackenzie mountains. Rozloha teritoria byla v minulosti ještě větší. V roce 1999 ovšem došlo k oddělení jeho východní části a vzniku teritoria nového, Nunavut. Hlavním městem NWT zůstal Yellowknife, který se nachází na severním břehu Velkého otročího jezera (Grand Slave Lake). Poněkud severněji leží druhé rozlehlé jezero, Velké medvědí (Grand Bear Lake). Nejvýznamnější řekou je, jak již bylo řečeno, Mackenzie. Vytéká z Grand Slave Lake, protíná území teritoria od jihu k severu a nad polárním kruhem se mohutnou deltou vlévá do Beaufortova moře.

Vodní plochy jsou početné a různé co do velikosti, prostorové distribuce, lokální četnosti, i významnosti kulturních důsledků. Nížiny v okolí Hudson Bay mají například omezené množství mělkých nádrží a takřka žádná jezera, zatímco jižní a západní okraje Kanadského štítu jsou pokryty rozsáhlými vodními

plochami, které poskytují dobré rybářské lokality. Velký význam pro místní obyvatelstvo měl letně-zimní cyklus ohraničený jarním prolamováním ledu a podzimním zamrznáním na vodních tocích. Dlouhé těžké zimy se střídají s krátkými, mírně teplými léty. Byly to především zimy, které zanechávají svou stopu na místních obyvatelích omezováním jejich aktivit a požadavky na maximalizaci úsilí na přežití. Prašný sníh, nejhlubší na východě, pokrývá zemi a stává se s postupující zimou stále hlubší. Nejhlubší bývá v lese, kde bývá méně větru, který by ho navanul do zde se vyskytujících trhlin. Odlišnosti ve sněhových podmínkách mají vliv na způsob chování fauny a tím i na techniky jejich využití místním obyvatelstvem. Na jaře při oblevě, v květnu a červnu, se sníh stává zrnitým a mokrým, cestování lidí jím bylo omezeno. V létě se cestovalo po souši pěšky, často se sledovaly vodní toky, nebo přímo po vodě na kánoích. Koncem podzimu (září-říjen) začala voda znovu zamrzat a omezovat tak cestování i subsistenční aktivity.

Celková podobnost fyzických i biotických faktorů životního prostředí vedla místní kultury k základní uniformitě v hlavních aspektech materiální i sociální kultury. Lokální kulturní variace jsou alespoň částečně způsobeny regionálními charakteristickými kombinacemi environmentálních složek. Odlišnosti v environmentálních podmínkách, které ovlivňují lidské přizpůsobení, zahrnují rozdíly v početnosti a kombinacích druhů subarktické flóry a fauny, odlišné behaviorální charakteristiky jednotlivých druhů (např. karibu žijící ve stádech a samotářský los). V rámci kanadského boreálního lesa bylo vyděleno 26 jeho „variant.“ Životní cyklus lesa ovlivňuje složení jeho fauny a nosnou kapacitu. Periodické lesní požáry rozrušují klimaxová stádia a navrací ho ke stádiím iniciálním, která jsou spojena se specifickou faunou.⁶⁶

Severská tajga, pokrývající jižní část NWT, přechází na severu a severovýchodě do bezlesé tundry, která byla využívána indiány pouze příležitostně.

⁶⁶ ROGERS, Edward, S., SMITH, James, G. E.: *Environment and Culture in the Shield and Mackenzie Borderlands*. In _ HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

2.1 Dene

Severozápadní teritoria jsou domovem mnoha indiánských skupin. Z kulturního hlediska se řadí do subarktické kulturní oblasti, která zahrnuje nativní obyvatelstvo od Labradoru (např. Montagnais, Naskapi), přes okolí Hudsonova zálivu (např. East Cree, Swampy Cree, Woods Cree, Northern Ojibwa) až po Aljašku na západě (např. Tanana, Koyukon, Kolchan)⁶⁷.

Na rozdíl od etnik severovýchodní Kanady, patřících k algonkinské jazykové skupině, jsou indiáni Severozápadního teritoria příslušníky Athabaské jazykové rodiny (Nadene). Společně o sobě dnes hovoří jako o „Dene people“. Termín „Dene“ v jeho variantách vyjadřuje „lidé“, mluvčího „vlastní lidé“, stejně jako „osobu“ nebo „mužské lidské stvoření“.⁶⁸

Je zřejmé, že vědomí společné etnické identity jednotlivých „kmenů“ je otázka nepřilíš vzdálené minulosti. Větší důraz byl kladen spíše na příslušnost k určitému regionu, kulturní a dialektové odlišnosti.

Lidé, kteří se stali známí jako Hare, Slavey nebo Dogribs, původně nebyli tribes (kmeny) ve smyslu používaném antropology. Nebyli zde kmenoví náčelníci, rada nebo jiné formy politické integrace mezi regionálními skupinami, dokonce ani v jejich rámci.

Příkladem proměnlivosti „kmenové organizace“ mohou být obyvatelé břehů Great Bear Lake. V roce 1865 identifikuje Petitot dvě regionální skupiny Peaux de Lièvre (Hare Indians), kteří využívají severní břehy Great Bear Lake. Počátkem 20. století již nejsou tyto dvě skupiny identifikovány s Hare. Staly se částí lidí, kteří se sami označovali jako Sahtugot'ine (Sahtu Dene), Bearlake Dene. Bearlake Dene jsou prokazatelně historickým amalgámem „Hare“, „Dogrib“ s vlivem „Slavey“ a „Mountain Dene“. Příbuzní skupin Hare z 60. let 19. století se transformovali do nové identity.

Obchodní stanice v oblasti Mackenzie se postupem času staly místy sociální komunikace skupin obývajících okolní území. To, že je dnes jazyk Hare dobře definovaným dialektem s malou vnitřní diverzitou (lingvisté Krauss a Golla 1981) je takřka jistě výsledkem 150 let střetávání a interakcí ve Fort Good Hope. Pokud

⁶⁷ HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

⁶⁸ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

by neexistoval Fort Franklin a Fort Norman nedaleko od Great Bear Lake, je pravděpodobné, že by nevznikla ani skupina označovaná jako Bearlake Dene, hovořících na vlastním dialektu. Podobným příkladem je také „zmizení“ Yellowknives v populaci Chyewyan obchodující ve Fort Resolution.⁶⁹

Nejpočetnější skupinou (výraz „tribe“ bývá nahrazován termínem „first nation“) jsou Chipewyan. Přesto jich v roce 1970 bylo pouhých 4 724. Z toho v NWT asi necelých devět set. Jejich loviště zahrnovala rozsáhlá území od Slave river až po západní břeh Hudsonova zálivu (Fort Churchill). V minulosti obývali i zónu lesotundry dále na severu, ale v 19. stol. se stáhli více k jihu a „přenechali“ jih Barren Grounds (lesotundra) svým tradičním nepřátelům, Sobím eskymákům (Caribou Eskimo). Etnografové dělí Chipewyany do čtyř hlavních skupin: *T'atsan ottiné* („mědění lidé“), také Žluté nože (bývají někdy vydělováni jako samostatný kmen), *Kkpest'aylékké ottiné* („obyvatelé vrcholu hlavy-ledového obra“), žijící v okolí Slave river, *Thi-lan-ottiné*, obývající oblast horního toku Churchill river. Poslední skupinou jsou *Ethen-eldéli* („pojídači karibů“), kočující u hranice lesa západně od Hudsonova zálivu. V současnosti jsou Čipewyané soustředěni do několika moderních osad: např. Fort Resolution, Fort Smith, Lutselk'e (dříve Snowdrift)⁷⁰.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou tzv. Slavey. Podle údajů z r. 1978 jich bylo 3 969. V NWT ovšem 2 430. Slavey obývají rozsáhlé území od západní části Velkého otročího jezera (Hay River, Fort Providence), po údolí Mackenzie (Fort Simpson, Fort Liard, Wrigley, Tulita-Fort Norman)⁷¹.

Severně od Velkého otročího jezera se nachází soustava menších jezer a řek, která je domovem Dogribů (Psí žebra, Tlingčadine). V r. 1970 byl jejich počet okolo 1700 osob. Podobně jako Chipewyané se dále dělí do několika menších regionálních skupin: *Wulede hoti*, *Ta ga hoti* (okolí SV břehu Velkého otročího jezera, Detah), *Cóti hoti* (centrum osada Wha Ti, dříve Lac la Martre), *Dečila hoti*

⁶⁹ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

⁷⁰ SMITH, James, G. E.: *Chipewyan*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

⁷¹ ASCH, Michael, I.: *Slavey*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

(osada Wekweti, dříve Snare Lake), *Eta hoti* (Rae Lakes) a *Sati hoti* (jižně od Velkého medvědího jezera).⁷²

Okolí Velkého medvědího jezera obývali také tzv. Bearlake Indians (vlastní název *Sahtú gotine*), jazykově příbuzní Dogribů a dalšího sousedního etnika, Hare. V podstatě se ale jednalo přímo o jejich příslušníky, kteří svým soužitím v dané oblasti vytvořili novou sociokulturní skupinu.⁷³

Severovýchodně od Velkého medvědího jezera se nachází loviště indiánů Hare („zající“, vlastní název *Ká čo gotine* – význam není jednoznačný, snad „lidé velké vrby“). Centrem jejich současné populace jsou osady Colville Lake, ležící na stejnojmenném jezeře a Fort Good Hope na řece Mackenzie.⁷⁴

Pohoří Mackenzie Mountains, zdvihající se na východ od Mackenzie, bylo domovem Mountain Indians (vlastní název *Ših gotine* (*Šihtagotine*) – „horší lidé“). Jejich severní část byla také známá pod názvy *Esba-t'a-ottine* nebo *Esbataottine*. Jižní jako Goat či Sheep Indians. Jejich současným domovem se stala především Tulita (dříve Fort Norman).⁷⁵

Nejsevernějšími indiány na území NWT jsou Kutchinové. Na sever od nich se již nachází arktický kraj Inuitů, s nimiž měli Kutchinové mnoho společných kulturních prvků.

2.1.1 Subsistenční cykly v krajině a jejich proměny

Už zběžný pohled na subsistenční cykly Dene ukazuje řadu podstatných rozdílů ve využívání zdrojů území a v sezónních pohybech jednotlivých skupin. Stanovit jejich „předkontaktní“ podobu je obtížné a většinou se při jejich popisu setkáváme s verzí více či méně ovlivněnou přítomností Kanadčanů evropského původu.

⁷² HELM, June: *Dogrib*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

⁷³ GILLESPIE, Beryl, C.: *Bearlake Indians*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

⁷⁴ SAVISHINSKY, Joel, S., HIROKO SUE HARA: *Hare*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

⁷⁵ GILLESPIE, Beryl, C.: *Mountain Indians*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

Hlavním zdrojem obživy Dene byl lov doplňovaný rybolovem. Nejdůležitějšími lovnými zvířaty byl v lesnaté části území los a karibu (*Rangifer tarandus caribu*). Na pomezí lesa a tundry pak sob (*Rangifer tarandus groenladicus*).

2.1.1.1 „Pojídači sobů“, Chipewyan

Pravidelné migrační tahy karibů řídily do značné míry hospodářský cyklus indiánů Chipewyanů. Většina jich byla závislá na třech hlavních stádech karibů: Kaminuriak, Beverly a Bathurst. V listopadu se zvířata ve velkém počtu přesouvala z tundry na svá zimní pastviště do lesů. Opačný migrační tah nastával v dubnu a květnu, kdy stáda zamířila opět do tundry. V očekávání zimních a jarních migrací se spojovali členové několika regionálních skupin Chipewyanů k „velkému lovu“, aby se po jeho ukončení (podobně jako karibů) rozdělili na menší jednotky („bands“). Pokud byl lov úspěšný, mohl Chipewaye zásobit masem na většinu meziobdobí předcházejícímu další migraci. Lov kožešinové zvěře byl pro Chipewaye spíše doplňkovou činností.⁷⁶

Diana z Fort Resolution (letný pohled do osady Chipewyanů 2001)

Zastavila nám se svým truckem (v Kanadě tak nazývají pickupy) po několika hodinách marného stopování za Hay River, malým městem na břehu Velkého otročího jezera. Byla na cestě od známých, domů, do Fort Resolution. Plné tváře, snědý obličej, brýle, přátelský úsměv a nepostradatelná plastová nádoba na kávu. Čekalo ji přes sto kilometrů bez jediné osady. Pravda, kdysi asi v polovině trasy stávalo dokonce městečko. Jmenovalo se Pine Point. Jeho obyvatelé po sobě zanechali několik asfaltových silnic, zarůstající golfové hřiště a pár hrobů. Pine Point byl převážně domovem pracovníků místních dolů. Spolu s jejich uzavřením odešli i lidé a odnesli si s sebou vše, včetně domů.

Silnice vedla tajgou místy přerušenu plochami s nízkým porostem, připomínkou častých požárů. Asfalt zmizel a dál vedl pouze pruh uježděné půdy. Provoz by se dal označit za méně než slabý. Není divu. Na konci naší cesty ležela pouze jediná indiánská osada s 562 (červen 2000) obyvateli, Fort Resolution.

⁷⁶ SMITH, James, G. E.: *Chipewyan*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

Leží na jižním břehu Velkého otročího jezera. Nedaleko od ústí Slave River. Její historie sahá do roku 1786, kdy byla nedaleko současné osady založena obchodní stanice Northwest Company. Zanedlouho se k ní přidala i konkurenční Hudson Bay Company se svou stanicí. Roku 1821 došlo ke sloučení obou společností a vzniku samotné Fort Resolution, nejstarší osady severozápadního teritoria. I když ji zakládali bílí obchodníci je v současnosti obývána převážně indiány - Chipewyany (dnes se používá „korektnější“ Deninu Kue First Nation). Někdejší nomádští lovci se postupně usadili v okolí obchodní stanice. Jedním z důvodů byla také snaha zůstat nablízku svým dětem navštěvujícím zde školu – internát.

Dominantou Fort Resolution je bíle natřený katolický kostel svatého Josefa z roku 1925. Shlíží na okolní indiánské domky a dále přes jejich střechy ke svažujícímu se břehu jezera. Misionáři různých odnoží křesťanství byli společně s obchodníky s kožešinami předvojem „bílé“ civilizace postupující kanadskou divočinou.

U samotného jezera stojí kruhová dřevěná stavba sloužící společenským akcím. Hned vedle postavili nový památník 100. výročí podepsání tzv. Treaty 8, roku 1900. Tato dohoda mezi vládou Kanady a místními indiány upravovala vzájemné vztahy mezi signatáři. Na rozdíl od nechvalně známých dohod, týkajících se indiánských kmenů v USA, nevedla ke zřízení rezervace, ani ztrátě půdy. Naopak se zdá, že jen ten, jehož předkové byli „treaty people“ (tedy „lidé dohody“) se může považovat za „pravého“ indiána.

Naše průvodkyně Diana pracuje v místní samosprávě (First Nation Office). Sama pochází z nedaleké, dnes již opuštěné, osady Rocher River. V jejích žilách koluje krev indiánů Yellowknife - „žlutých nožů“, dnes již neexistující podskupiny Chipewyanů. Bydlí s rodinou v moderním domku. Manžel pracuje v diamantovém dole. Vlastní několik automobilů a sněžných skútrů. Řekněme indiánská střední vrstva. Jistě, mnoho zdejších domorodců stále loví nebo rybaří, ale jejich prostředky jsou moderní. Místo kánoí z březové kůry brázdí jezera na aluminiových

motorových člunech. Psí spřežení nahradily skútry. Doby kočovného života a dalekých výprav se psy však nejsou tak daleko, jak by se mohlo zdát. Ještě generace rodičů Diany psí spřežení i stany místo domů zažila. Dnes údajně v okolí Fort Resolution nežije v „buši“ nikdo. Někteří lovci vyjíždí na sezónní lov kožešinové zvěře, ale není jich mnoho. Nenapravitelné romantiky mohou utěšit snad jen vigvamy stojící občas na dvorcích indiánských domů.

2.1.1.2 Dogrib

Na rozdíl od Chipewayů měl lov kožešinové zvěře u Dogribů výraznější roli. Obchodní stanice hrály v jejich ročním cyklu významnou roli. V letních měsících červnu a červenci do nich přicházeli prodat kožešiny získané na jaře (hlavně bobří). Někteří lovci s sebou přiváděli i své rodiny. Ve „fortech“ probíhaly oslavy, hrála se velice populární „hand game“ a ve dvacátých letech (po uzavření Treaty No. 11.) se v tomto období vyplácely pravidelné platby indiánům (viz. níže). V srpnu ženy připravovaly zásoby ryb. Muži vyplouvali v kánoích k hranici tajgy naproti tahu karibů. Lov ryb sítěmi probíhal do prvního ledu a pokračoval po jeho zpevnění i pod ním. Hlavním obdobím lovu kožešinové zvěře byl listopad a prosinec. Na saních tažených psím spřežením také lovci v těchto měsících pronásledovali sobí stáda. V prosinci indiáni přijížděli opět do obchodních osad s kožešinami. Důvodem byla také účast na oslavách Nového roku a Vánoc. Následující měsíce bývaly pro silné mrazy obtížné. Až v květnu se podmínky pro lov i rybolov zlepšovaly. Na jaře začínal lov bobrů. V létě následovala delší cesta do obchodních center.⁷⁷

2.1.1.3 Obyvatelé hor, Mountain Dene

Další příklad odlišného subsistenčního cyklu byl zachycen u Mountain Indians. K jejich studiu však došlo až v padesátých letech, proto je jeho podoba také značně ovlivněna přítomností „bílých“ obchodníků v údolí Mackenzie. Přesto ještě v těchto letech trávili *Ših gotine* podstatnou část roku v Mackenzie

⁷⁷ HELM, June: *Dogrib*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

Mountains. Na přelomu července a srpna opouštěli Fort Norman a zamířili na západ k horám. Rozptýleni po malých skupinách se věnovali lovu až do října, kdy se setkávaly na Keele River. Zde postavily mohutné čluny z losích kůží (mooseskin boat), naložily je sušeným masem a po proudu se splavily do Mackenzie a Fort Normanu. Po několika týdnech se indiáni vydali na další lov a rybolov k jezerům při Mackenzie. V lednu se pouštěli nejdále do hor, kde zůstávali až do jara. V květnu se po uvolnění řek od ledu opět s použitím moosskin boats vraceli do Fort Normanu. V osadě trávili většinu léta rybolovem a lovem losů v jejím okolí. I pohyb Mountain Indians loveckým teritoriem byl ovlivňován migracemi karibů. V září stáda mířila do zalesněných údolí, na jaře stoupala zpět do hor. Členitý terén dovozoval předpovědět jejich pravděpodobnou cestu a umožňoval tak úspěšný lov. Většina velké zvěře (karibů, dall's sheep) byla lovena v létě. Maso bylo sušeno a v obchodu často nahrazovalo v této oblasti kožešiny. Před příchodem obchodníků žili indiáni v horách většinu roku, pouze příležitostně přicházeli do údolí Mackenzie.⁷⁸

2.1.1.4 Gwich'in

Podobu subsistenčního cyklu u nejsevernější skupiny subarktických indiánů Kutchin můžeme najít např. v práci Richarda Nelsona, *Hunters of the Northern Forest, Designs for Survival among the Alaskan Kutchin*:

Roční subsistenční cyklus Chalkyitsik Kutchin je determinován fyzickými a biologickými aspekty vnitrozemního subarktického prostředí.

Podzim

Koncem srpna se muži, kteří se mimo osadu věnovali práci za mzdu, vracejí a připravují se k podzimu. Rybaření je jednou z hlavních podzimních aktivit. Losos se v řece objevuje na přelomu července a srpna a pokračuje do poloviny října. Do sítí se loví losos, štika, whitefish. Po zamrznutí se loví do sítí i pod ledem (štika, whitefish). Whitefish táhne (Chalkyitsik Creek) od počátku září.

Lov losů je druhou důležitou podzimní činností. Někteří muži vyjíždějí už v srpnu po Black River nebo Salmon River, ale většina čeká na období říje (asi od 10. září do konce měsíce). Losi se v té době soustřeďují okolo řeky. Vodní

⁷⁸ GILLESPIE, Beryl, C.: *Mountain Indians*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

ptactvo se loví na podzim na řekách a jezerech, často z lodí. Zajíci se loví do ok, tato aktivita vzrůstá před prvním sněhem. Mimo lov je podzim také obdobím sběru divokých plodů. Ochlazování počasí a zamrzání toků sezónu ukončují. Medvědi se loví převážně ve svém brlohu v říjnu.

Zima

Z našeho pohledu začíná zimní sezóna s prvním sněhem, v říjnu nebo počátkem listopadu a trvá až do oblevy v dubnu. Množství aktivit je spojeno s počasím. Pokud je tepleji, muži se vydávají na svoje trapline, ale s chladným počasím se aktivita snižuje. Hlavním zaměstnáním je příprava dřeva. Zásoby dřeva nejsou většinou větší než na jeden nebo dva týdny a po opadnutí větších mrazů se lidé vydávají za dřevem.

Podobně všudypřítomnou aktivitou je trapping, lov do pastí. Tato sezóna je ve skutečnosti složena z několika sub-sezón, ovlivňovaných především zákony spojenými s lovem. Norek se loví především v listopadu, slábne v prosinci a sezóna je uzavřena koncem ledna. Zimní kožešinová sezóna (kuna, rys, rosomák, vlk) začíná okolo 15. listopadu a pokračuje do března (s výjimkou kuny, která končí 28. února). Někteří Kutchin začínají v únoru nebo počátkem března lovit také ondatry a bobry, ale většinou je tato lovecká aktivita spojena s oteplením koncem března. Zajíci se loví do ok po celou zimu, ale hlavní období spadá po vypadnutí prvního sněhu. Lov losa pokračuje i v zimě. Loví se také tetřívkové a bělokurové.

Jaro

S táním se pozornost trapperů přesunuje od „zimních kožešin“ k bobrům a ondatrám. Bobří sezóna trvá do 15. dubna. Lov ondatry pokračuje až do otevření vodních toků. Zajíci se objevují s prvním oteplením, většinou v dubnu a květnu. Je lehčí je ulovit, protože se vyhřívají na poledním slunci. Koncem dubna medvědi opouštějí brlohy, jsou loveni dokud zůstávají zamrzlá jezera nebo později z lodí.

Jaro je hlavním obdobím lovu vodního ptactva. Kachny a husy se začínají navracet v dubnu. Lov kachen pokračuje do června.

Lov pod ledem začíná s prodloužením dnů koncem zimy a počátkem jara, zvláště dobrý je před prolomením ledu. Po odchodu ledu někteří spouštějí sítě a loví štiky a whitefish. Lov na prut začíná s odchodem ledu a pokračuje v létě.

Léto

Málo ekonomických aktivit probíhá v létě. Méně významný lov zajíců, tetřívků a vodního ptactva. Příležitostně jsou pořádány lovecké výpravy za čerstvým losím masem po Black River.

Větší část léta bývá věnována práci za mzdu. Mnoho rodin se přesouvá do Fort Yukon, kde mohou být pracovní příležitosti, někteří cestují až do Anchorage, Fairbanksu. Muži se snaží najít zaměstnání do září, kdy se jich většina chce vrátit do osady a připravit se k podzimní a zimní lovecké a rybářské sezóně.⁷⁹

2.1.2 Lovecká kultura

Hlavní lovecké prostředky Dene indiánů, luk a šípy se speciálně odlišenými hroty podle určení, vytlačují koncem 19. stol. palné zbraně. Dalším způsobem lovu byla oka nastražená na zvířecích stezkách. Používala se i k lovu velkých zvířat. Rozšířen býval také „padací“ typ pastí (deadfall). Komerční kovové pasti se objevily počátkem 20. stol. Rybolov indiáni prováděli hlavně sítěmi např. z vrbového lýka později z importovaných materiálů nebo pomocí harpun s hroty z rohoviny, které byly později nahrazované kovovými.

S příchodem obchodníků s kožešinami stoupl význam lovu kožešinové zvěře: lišek, bobrů, kun, rysů atd. Popsat „původní“ nativní land use není jednoduché právě pro silný vliv, který na ni obchod s kožešinami měl. Již od 17. stol. vznikaly na indiánském území obchodní stanice zásobující místní etnika novými výrobky.

Materiální kultura indiánů severských lesů měla mnoho společných rysů, právě tak, jako jejich způsob života. Byla účelná a jednoduchá, plně přizpůsobená drsným přírodním podmínkám. Základními výrobními materiály byla kůže, kosti,

⁷⁹ NELSON, Richard, K.: *Hunters of the Northern Forest, Designs for Survival among the Alaskan Kutchin*. Chicago: The University of Chicago Press,

dřevo, kůra, ale také měď, která se na některých místech dala nalézt v relativně čistém stavu.

Dobře známé jsou dopravní prostředky subarktických indiánů. Především kanoe. Jejich tvar byl specifický pro jednotlivé nativní skupiny a bylo možné podle něho odhadnout majitelovu kmenovou příslušnost. Lišily se také velikostí. Např. Dogribové používali jak malé, 12-18 stop dlouhé „portage canoe“, tak větší, 20-22 stopové „family“ kanoe. Ani materiál, ze kterého byly zhotoveny, nebyl jednotný. Nejběžnější byla bříza (birchbark canoe), ale jednodušší byla zřejmě výroba kanoe ze smrkové kůry (sprucebark canoe), protože při vhodné velikosti stromu stačil na člun jediný velký pruh kůry. Nověji se jako potah kostry kanoe používala plachtovina (canvas-covered canoe).⁸⁰

Pozemní doprava byla efektivní především v zimě, kdy zamrzly vodní toky a zpevnila se bažinatá místa. K chůzi po sněhu sloužily sněžnice. Pro lov delší (5 stop), pro cestování kratší (3 stopy). I jejich tvar naznačoval, ze které oblasti pochází. Např. sněžnice Slavy indiánů bývaly mnohem užší než u Naskapi indiánů Labradoru. Rám se třemi příčkami vyplétali řemínky ze surové kůže. Špičky sněžnic se zvedaly vzhůru, podobně jako u lyží. Slavey lovec John Tetso popisuje vlastní zkušenosti se sněžnicemi: „Někteří lidé vyrábějí sněžnice ze smrku, který je lehčí než bříza. Možná i je, ale já vím, jak lehce se láme, zatímco bříza vydrží špatné zacházení. Sněžnice mohou být různých tvarů a velikostí. Moje standardní velikost pro lesní stezky je tři stopy dlouhá a osm palců široká. Mám pár, který používám v březnu, blíží se délce pěti stop a šířka stopě. Nejsou dobré na stezkách v buši, ale mimo ně ano.“⁸¹

Náklad se přepravoval na toboganu, což byl druh saní tvořený několika dlouhými březovými deskami spojenými řemínky vedle sebe. Příklad se stáčela vzhůru a vzad. Náklad se na ně přivázal a zabalil do kožešiny, případně byly postranice vyrobeny z plachtoviny (hlavně u toboganů tažených psi). V minulosti se do toboganu zapřáhali sami lidé (často ženy), teprve v 19. stol. se stalo běžným psí spřežení.

⁸⁰ HELM, June: *Dogrib*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

⁸¹ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

Obydlí indiánů mělo většinou kónický tvar. Tvořila ho kostra z tyčí, pokrytá stromovou kůrou (bříza, smrk) nebo pláštěm z kůží karibů. Na loveckých výpravách se používaly také různé druhy dočasných přístřešků a zástěn proti sněhu. Ve dvacátých letech dvacátého století se objevily stany „prospektorského“ typu ve tvaru „A“ vytápěné kovovým topeništěm. V této době se rozšířily i chaty sroubené z klád (log cabin). V šedesátých letech dvacátého století začíná v rámci vládního programu výstavba „státních“ domů.

Oděv šitý z kůží a kožešin začal již v 19. stol. nahrazovat evropský typ oblečení. Do současnosti ale zůstalo zachováno použití mokasinů jako domácích, u některých lovců kožešin i venkovních, obuvi.

2.1.3 Přicházejí obchodníci

Sever amerického kontinentu zůstával po dlouhou dobu mimo větší zájem evropských kolonizátorů. Pro své bohatství zvěře však lákal obchodníky s kožešinami. V 17. stol. začíná v severovýchodní části kanadské subarktiky působit Společnost Hudsonova zálivu (1670). Jak sám název napovídá, jejím hlavním teritoriem se stávají rozlehlá území v okolí Hudsonova zálivu nesoucí v této době název Rupertova země. Do styku s Evropany se jako první ze severních Dene dostali Chipewyané díky obchodní stanici York Factory, založené r. 1682. Ovšem prvním, kdo tyto indiány navštívil na jejich vlastním území byl zřejmě William Stewart. Ten se roku 1715 vydal se svým čipewajským průvodcem Thanadeltherem a skupinou Krijů na jejich území, aby je získal pro obchodování s kožešinami.

Roku 1717 je založen Fort Churchill, sloužící k obchodování s Chipewyany.

Dalším bělochem, který se mezi ně, ve službách SHZ, vydal byl Samuel Hearne. Spolu s Chipewyanským vůdcem Matonabbeem dosáhl po řece Coppermine takřka pobřeží arktického oceánu, kde jeho indiánská skupina zničila inuitský tábor. Hearne na své cestě potkal také několik Dogribů (1771). Setkání s nimi si r. 1789 zaznamenal i Alexander Meckenzie, pracující pro konkurenční Severozápadní společnost. Ta založila v devadesátých letech 18. stol. na břehu Velkého otročího jezera svou obchodní stanici Old Fort Providence, určenou pro

obchod s Dogriby a indiány Yellowknife. Tato stanice však byla r. 1823 uzavřena a Dogribové museli na vhodnou obchodní osadu čekat až do roku 1852, kdy byla otevřena Fort Rae.

První setkání s Slavey indiány bývá připisováno rovněž A. Mackenziemu při jeho expedici 1789. Roku 1796 je Severozápadní spol. vystavěna Livingston's Fort na Mackenzie, nedaleko současné indiánské osady Jean Marie River. Do roku 1879 bylo otevřeno dalších sedm stanic: Fort Norman, Hay River, Fort Nelson, Fort Liard, Fort Providence, Fort Simpson a jako poslední Wrigley.

A. Mackenzie se také r. 1789 z vyprávění indiánů žijících na řece Mackenzie dozvěděl o existenci obyvatel stejnojmenného pohoří na západě, Mountain Indians. Sám se s nimi však nesetkal. K prvnímu kontaktu s nimi došlo zřejmě až ve dvacátých letech 19. stol. V dobových záznamech Společnosti Hudsonova zálivu jsou označováni jako „Dahautinne“ nebo „Nahanny“. Roku 1823 byla v jejich dosahu na Mackenzie vybudována osada Fort Norman.

První stanicí na území Hare indiánů se stala r. 1806 Fort Good Hope. Byla založena Severozápadní společností u ústí Bluefish River do Mackenzie, ale v následujících letech byla několikrát přemístěna. Až r. 1836 znovu vznikla na svém současném místě.

Kontakt s evropským obyvatelstvem indiánům nepřinesl pouze moderní nástroje a zbraně usnadňující život v severské přírodě, ale také řadu nebezpečných nemocí jako neštovice, spalničky nebo chřipku. Tato běžná onemocnění měla pro indiány bez dostatečné imunity strašné následky. Již mezi lety 1781-1784 byla zaznamenána epidemie neštovic mezi Chipewyany. Podstatná část jejich populace při ní byla zničena. Roku 1859 zemřelo následkem neznámé epidemie 400 obyvatel Fort Rae. Okolo 1000 Dene zemřelo r. 1865 v okolí Fort Simpsonu, zřejmě na chřipku.

Epidemie chřipky zasáhla region Mackenzie v roce 1928, stála život nejméně 600 indiánů mezi Fort Resolution a Fort Good Hope. Od tohoto data nebyla zaznamenána žádná větší epidemie mezi subarktickými Athabasky.

Významným faktorem ovlivňujícím početnost severských indiánů byla také tuberkulóza. V letech 1937 - 41 byla díky TBC zaznamenána u indiánů NWT mortalita 761,4 na 100 000 ve srovnání s bílými 43,7 na 100 000 a 314,6 na 100

000 u Inuitů v tomto období. Dalo by se předpokládat, že řada chorob bude mít za následky výrazné snížení počtu místního obyvatelstva v kontaktně-tradičním období. Dostupná data z oblasti Mackenzie to však nepotvrzují. Od roku 1858 do roku 1941 se úroveň snížila jen nepatrně. Populace Athabasků, spojených s obchodními stanicemi, v letech 1858 – 1941 klesla o 9% z 2 966 na 2 691 a vzrostla o 56% v letech 1941 – 1970 z 2 691 na 4 214. Vzdělání se shoduje se zaváděním lékařského servisu ve 40. letech 20. století.⁸²

Významný vliv na život nativních obyvatel severu měli také misionáři křesťanských církví (např. anglikáni, římskokatolíci, baptisté). V obchodních osadách zakládali misie a kostely (1859 Fort Rae, 1885 Fort Norman). Do značné míry se jim dařilo získávat indiánské obyvatelstvo pro křesťanskou věrouku.

V roce 1858 římskokatolický řád Oblatů Marie Immaculée založil ve Fort Resolution první stálou křesťanskou misii v NWT. V letních měsících nastal pomalý závod mezi římskokatolickou (Roman Catholic Church) a anglikánskou církví (Church of England) o duše Dene v oblasti Mackenzie. Anglikánská mise předběhla misii z Fort Resolution v jejím směřování k Fort Simpsonu a katolická mise přišla až po nich.

Soupeření o duše pokračovalo v 60. letech 19. století. Oblaté založili misie také ve Fort Good Hope (1859) a Fort Providence (1862). Fort Norman, Fort Rae, Fort Liard byly opakovaně navštěvovány a Oblaté se v nich usadili v několika málo letech.⁸³

2.1.4 Treaties

Důležitou událostí v historii Dene a v historii jejich land use bylo bezesporu uzavření tzv. smluv č. 8 a 11 (Treaty). I když jejich okamžitý dopad na život indiánů nebyl velký, v budoucnosti hrály významnou úlohu v sporu Dene a kanadské vlády v nárocích na zemi a její využívání.

⁸² HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

⁸³ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Treaties na severu předcházela řada obdobných dohod v jižních částech. Už v osmnáctém století upravovala vztah evropských kolonizátorů a původního obyvatelstva v Kanadě tzv. Královská proklamace (1763):

„Je pouze rozumné, nezbytné pro naše zájmy a bezpečnost našich kolonií, že několik národů a kmenů, se kterými jsme ve spojení, a kteří žijí pod naší ochranou, nesmí být obtěžováni nebo rušeni ve vlastnictví takových částí našich Dominií a Teritorií, která nebyla postoupena nebo zakoupena Námi, jsou rezervována jim nebo některým z nich jako jejich lovecká území.“

Tento dokument může být považován za základ konceptu práv původního obyvatelstva, protože uznává, že indiánské a inuitské obyvatelstvo je původní, nezávislé obyvatelstvo této země, předcházející příchodu evropské koloniální moci. Proklamace také udává, že indiánská země může být pouze koupena nebo postoupena skrze vyjednávání s Britskou Korunou.

Královská proklamace byla také základem Indian Act z roku 1876, stejně jako podporou pro období treaty, kdy byly zakládány rezervace pro původní obyvatelstvo, které postoupilo vlastnická práva na jimi obývané území. Byl vytvořen oficiální seznam jedniců, kteří žili v rezervacích a měli „treaty status“. Tím došlo k rozdělení původního obyvatelstva na skupinu, které byla přiznán status původního obyvatelstva (status indiánů) a skupinu, které byl tento status odepřen (non-treaty, Metis, a Natives s volebním právem).⁸⁴

Takový princip byl aplikován i na smlouvy vyjednávané s Dene. V roce 1899, s některými dodatky v roce 1900 byla uzavřena Treaty No. 8 s indiány NWT žijícími jižně od nebo obchodujícími ve Fort Resolution na jižním břehu Great Slave Lake. Treaty No. 8 byla vytvořena na základě smluv uzavíraných s indiánským obyvatelstvem préríjních provincií. Okamžitý dopad na život indiánů byl malý. Nebyly vytvářeny žádné rezervace. Treaty byla indiány chápána jako uznání faktu, že nemohou bránit vstupu bílých na jejich území. Indiánům byly zajištěny roční přiděly munice, provazu na sítě a několika dalších položek.

Treaty No. 11 byla podepsána v roce 1921 (v roce 1922 s Liard Slaveys). Tato dohoda byla vyjednána s indiány severně od Great Slave Lake a 60. rovnoběžky. Treaty No. 11 garantovala zboží a příležitosti pro rezervace

⁸⁴ HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

v budoucnosti, podobné jako Treaty No. 8. Tentokrát ale byla dána možnost (na rozdíl od Treaty No. 8) připojit se také métisům, kteří většinou žili podobným způsobem života jako indiáni. Co nemohli indiánští vůdci pochopit, když podepisovali dohody, byl dopad formulace: „řečení indiáni tímto postupují, uvolňují, vzdávají se a přenechávají Vládě Dominia Kanada...navždy, všechna práva, tituly a privilegia naprosto na zemi.“⁸⁵

V interpretaci těchto smluv se obě strany rozcházely. Indiánům byly pravidelně vypláceny finanční dávky. Tyto peníze jimi nebyly vnímány jako platba za jejich zemi, ale pouze jako určitá kompenzace za její využívání společně s právoplatnými majiteli, indiány. Většina představ o těchto smlouvách byla ze strany nativních obyvatel uchovávána pouze ústní tradicí a v paměti starých účastníků podpisů.

Z rozdílného chápání obsahu dohod ve vztahu k zemi obývané indiány pramenila i řada sporů.

Jedním z nejznámějších nároků a také nejdéle řešených, bylo sporné území obývané skupinou známou jako Lubicon Cree. Země, na kterou vznášeli nárok, spadá do oblasti Treaty Eight na ropu bohaté severní části Alaberty. Jedna ze skupin, která nebyla přítomna podpisu Treaty a zažádala o oficiální přidělení pozemků až v roce 1933. Důvodem byl také strach z možné migrace bílých kolonistů dále na sever v období Velké hospodářské krize. V některých místech k tomu skutečně došlo.

Vláda v Ottawě zareagovala na žádost v roce 1939 slibem poskytnutí rezervace pro 127 žádajících. Ve smyslu Treaty mělo být území velké 65 čtverečních km. V roce 1940 bylo vybráno na západním konci jezera Lubicon a schváleno federální i provinciální vládou. Roku 1944 ale došlo k soudnímu řízení ohledně sporů spojených se seznamem žadatelů. Jednání nevedla k výsledku v podobě založení přijatelné osady. Situace se neměnila až do roku 1952, kdy na území Lubicon začaly práce spojené s průzkumem a těžbou ropy. Situace se ještě zkomplikovala v roce 1979 výstavbou komunikace, která vedla k zpřístupnění oblasti. Proti její stavbě indiáni neúspěšně protestovali. Do roku 1982 vyrostlo v 24 kilometrovém rádiu okolo Lubiconské komunity okolo 400 těžebních věží.

⁸⁵ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

V roce 1989 se 350 členů od komunity oddělilo a podařilo se jim dosáhnout dohody o vzniku rezervace velké 142 km čtverečních a podobně se dařilo další podskupině, Loon river people (181 km). Přesto se jedná jen o 30% členů Lubicon komunity. V nedávné době bylo oznámeno dosažení dohody se společností Petro-Canada o těžbě ropy na pozemcích Lubicon za stanovených podmínek.⁸⁶

Neméně známým případem se stala mnoho desetiletí se táhnoucí kauza Whitesand Land.

Whitesand Band indiánů Odjibwa v severním Ontariu čekala dlouho na kus země, který by mohla nazývat svým. Bylo to asi před 130 lety, kdy lidé z Whitesand podepsali Robinson-Superior Treaty a členové skupiny stále vyjednávají o svou rezervaci. Papírenské společnosti, Canadian National Railway a řada turistických operátorů drží ve vlastnictví nebo dlouhodobém pronájmu většinu dostupné země dříve obývané lidmi z Whitesand. V takové situaci je obtížné dělat plány do budoucnosti, tím spíše, že se snižují možnosti zapojení se do ekonomického a sociálního růstu regionu.

V komunitě byl pocit nutnosti dosáhnout dohody týkající se rezervace co nejrychleji tak, jak v posledních dekáдах vzrůstal zájem vlády i společností zaměřených na zdroje o tato území. Každým rokem ubývalo vhodné půdy pro jejich potenciální rezervaci.

Lidé známí pod nazváním Whitesand Band se tak nenazývali vždy. Když byla podepsána Robinson-Superior Treaty v roce 1850, všechno původní obyvatelstvo okolo jezera Nipigon bylo uvedeno pod označením Nipigon Band a byla jim vydělena pouze jedna rezervace (Gull Bay). Původní idea byla, že budou vyděleny další rezervace, tak jak se bude obyvatelstvo postupně usazovat ve více stálých osadách.

Jedna ze skupin, předchůdci Whitesand Band, žila sezónně na ostrově Jackfish Island nedaleko obchodní stanice HBC. Od 90. let 19. století začali její vůdci posílat kanadské vládě petice, ve kterých se ptali po statusu jejich rezervační půdy. Z Ottawy nepřicházely žádné odpovědi a tak náčelník z Jackfish

⁸⁶ DICKASON, Olivie, P.: *Canada's First Nation, a history of founding peoples from earliest times*. Oxford University Press, 2002

Islandu napsal v roce 1907 řediteli Indiánských záležitostí. Až v roce 1914 byl Jackfish Island potvrzen jako rezervace, ale pouze 363 akrů oproti žádaným 1000 akrům. Mimo to, do té doby se většina populace ostrova přesunula na severní konec jezera Nipigon, kde byl lepší dostup k nové linii železnice (1911).

V roce 1917 píše indiánský agent z Port Arthuru: Indiáni, kteří obývají Jackfish Island se horlivě snaží o odevzdání rezervace a získání nové rezervace na severním břehu Whitesand river. Indiáni, kteří žijí v rezervaci nemohou najít zaměstnání a trh pro plody a ryby. Nejméně 1000 akrů by mělo být zajištěno tak, jak plných čtyřicet rodin tam bude žít.

Jeho návrh se však nesetkal s pochopením u jeho nadřízených. Proti byla i ochrana lesů, která v případné rezervaci viděla „další šrám na březích jezera.“

Náčelník Tommy James požádal o dvě čtvereční míle na Whitesand River se dvěma mílemi na jezero Nipigon. Zeměměřič přijel o několik měsíců později a zaměřoval úsek o velikosti pouhých 500 akrů. Skupina se ohradila proti tak malému území a vláda Ontaria jim jej ještě zredukovala. V roce 1919 Provincie Ontario garantuje právo na obývání (ne rezervaci) na 276 akrů nejchudší půdy na místě a malou částí pobřeží jezera za poplatek deset dolarů za rok.

Dalších čtyřicet let probíhal stabilní pokles stálých obyvatel Whitesand lands. Počátkem 40. let 20. století byla část komunity postižena povodní zřejmě v důsledku programu výstavby přehrad v oblasti Nipigonu. V roce 1951 byla komunita postižena revisí Indian Act, hlavně možností volit do reservačních vlád pouze lidem žijícím v rezervaci. Zdálo se, že zde do té doby nezůstal žádný člen komunity skutečným obyvatelem na Whitesand River, skupina ani neměla status rezervace. O skupině nebylo slyšet až do roku 1967, kdy jeden z jejích členů napsal do Departmentu pro indiánské záležitosti dotaz na kompenzace spojené s povodní a objasnění statusu Whitesand land.

„Jde to k horšímu. Všechny staré domy byly zaplaveny. To je důvod, proč lidé nežijí dále v Whitesand Reserve.“

Department pro indiánské záležitosti odmítl možnost kompenzací škod způsobených povodní a v roce 1970 bez konzultací s komunitou (která v té době neměla radu), zrušil licenci pro obývání Whitesand land.

V roce 1977 bylo umožněno uskutečnit členům skupiny volby. Byla zvolena rada, která si za hlavní prioritu určila znovuzískání rezervace pro Whitesand Band. Bylo vyhledáváno vhodné území. V roce 1979 došlo k vybrání tří preferovaných lokalit. Staré místo Whitesand a dvě nová nedaleko železnice. Pro každé hlasovala asi třetina lidí. Ministerstvo přírodních zdrojů naznačovalo preference asi 400 akrů nedaleko železnice.

Instituce, univerzita (včetně antropologů), poradenské firmy měly indiány připravit k přijetí rozhodnutí o vhodné lokalitě pro jejich rezervaci.

V roce 1984 Whitesand Band prohlásila, že bude akceptovat nabídku 2, 5 čtverečních kilometrů nedaleko města Armstrong. Vůdcové se však později rozhodli změnit svůj názor, když hlouběji zaležitost prostudovali. „Začali jsme si uvědomovat, že něco není v pořádku. Všude okolo nás probíhal rozvoj a v naší komunitě byla stále vysoká nezaměstnanost. Narazili jsme na celou řadu soukromých zájmů na nemovitostech kolem, když jsme hledali místo pro rezervaci. My chceme partnerství v tomto rozvoji.“ prohlásil náčelník Sinoway.

Skupina si vytvořila nový přístup ke vztahu s majoritní společností.

Whitesand Band byla také zapojena do mnohem širší debaty o Robinson-Superior Treaty z roku 1850. Mnohé skupiny tvrdily, že jejich představitelé nebyli při podpisu přítomni. Skupiny chtěly větší kontrolu nad územím bohatým na minerály a dřevo. Apelační soud Ontaria prohlásil, že i když treaty nepodepsali, jejich předkové žijící v této oblasti přijímali její výhody a byli tedy považováni za treaty Indians. Zdá se, že zde bude ještě mnoho let práce pro výzkumníky územních nároků, mimo jiné i antropology, než dojde k definitivní dohodě mezi vládou a stále politicky aktivnějšími domorodými skupinami.⁸⁷

Často docházelo ke sporům ohledně treaties i v případě, že jejich znění ve prospěch indiánů uznávala sama kanadská administrativa.

V roce 1850 Ojibwa severního Ontaria (nazývaného Horní Kanada) postoupili britské Koruně velká území okolo Hořejšího jezera. Ovšem součástí smluv také bylo: Jeho Veličenstvo a vláda Provincie, tímto slibuje a souhlasí...dovolit řečeným náčelníkům a jejich kmenům plné a volné privilegium lovu na teritoriích nám postoupených, a rybařit ve vodách tak jak bylo dosud

⁸⁷ HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

zvykem. Přesto mnoho případů lovu domorodým obyvatelstvem bylo předáno soudům. Zde dochází k problémům při stanovení toho, které ze zákonů mají přednost. Před-konfедераční treaties nebo lovecké a rybářské zákony provincií? Vznikají organizace nepůvodních obyvatel (např. Federation of Anglers and Hunters, Ontario), které proti těmto privilegiím bojují. Spory nastávají také v nejasnosti práva na lov a rybolov v provinciálních parcích (chráněných územích). Příkladem může být Algonquin Provincial Park. Jedná se o nejstarší park v Ontariu. Byl založen v roce 1893, ale ještě v druhé polovině dvacátého století se v něm těžilo dřevo. Když byl v roce 1974 zveřejněn plán na dosažení dohody mezi ochranářskými a ekonomickými zájmovými skupinami, bylo v něm pozapomenuto na původní obyvatele parku – indiány. Jejich práva na park ale nebyla dříve vyřešena a takřka polovina parku je územím Golden Lake Band, jejímž členům je zde dovoleno lovit. Toto rozhodnutí vyvolalo vlnu nevole u různých zainteresovaných skupin, které zpochybňují platnost územního nároku.⁸⁸

Pokud přímý vliv Treaties na život Dene nebyl vždy tak výrazný, jinak tomu bylo u zákonů omezujících lov zvěře. První z nich pochází již z roku 1896. V letech 1916 a 1917 byly přijaty Migratory Birds Convention Act a NWT Game Act. Dalším sporným bodem se stalo využívání nerostných surovin bez povolení a kompenzací. V roce 1898 došlo k záborům půdy bohaté na nerosty v Pine Pointu. Roku 1920 byla oficiálně objevena ropa u Norman Wells. Uranový důl v Port Radium byl otevřen r. 1930.

Obecně bývá období až do 60. let 20. století označováno jako „asimilační éra“ kanadské indiánské politiky. Existovalo obecné potlačování domorodých kulturních praktik, zákaz potlačů, některých tanců a rituálů a politických organizací. Rezervace byly považovány za dočasné prostředí First Nations, které přijmou zemědělství, křesťanství a přesunou se do mainstreamu. V tomto období bylo mnoho dětí původního obyvatelstva odebráno z domovů a umístěno

⁸⁸ HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

v rezidenčních školách, kde byly podle pozdějších údajů fyzicky a sexuálně zneužívány.⁸⁹

Indiáni byli v Kanadě vnímáni jako svěřenci Koruny, tedy v její péči. Jak jsme si uvedli výše, nebyla vláda Kanady ve svém opatrovnictví vždy „úspěšná“.⁹⁰

Jedním ze známých příkladů je osud Sayisi Dene. Na základě rozhodnutí kanadské vlády byla skupina Chipewyanů (Sayisi Dene) v roce 1956 přestěhována ze svých rodových území na okraj města na břehu Hudsonova zálivu, Churchillu.

Původně obývali Sayisi Dene oblast řeky Churchill na hranici lesa a tundry. Na podzim lovíli karibů a v zimě následovali jejich mohutná stáda na jih. V létě, stejně jako karibů, změnili směr své pouti na sever. V roce 1956 byl řízením osudu a kanadské vlády přerušena tradiční směr jejich migrací. Cesta skupiny Sayisi Dene skončila v subarktickém městečku Churchill. Z hrdých nezávislých lovců karibů se stali nechtění obyvatelé městské periferie a potravu byli často nuceni hledat na skládkách.

Tento krok byl proveden bez větší přípravy a hluboce zasáhl do života i kultury skupiny. Životní podmínky v Churchillu byly popsány jako nejhorší kanadský slum. Lidé vytržení ze svého způsobu života byli dezorientováni a demoralizováni. Takto na dobu strávenou v Churchillu vzpomíná jedna ze Sayisi Dene Ila Bussidor: „Vyrostla jsem obklopena destrukcí a alkoholem. Žili jsme ve slumu v totální temnotě. Jako dítě jsem se naučila co to znamená cítit se méněcenná k druhé rase, být něco méně než druhý, protože jsem Dene. Rasismu jsme čelili každý den, styděla jsem se za to být Dene. Přála jsem si patřit k jiné rase. Myslela jsem, že všechno je lepší než být Sayisi Dene. Naučila jsem se být bojácná a vím, co to je hlodavá bolest z hladu. Nádobí ve většině domů bylo prázdné a děti většinu času trápil hlad. Víím, co to znamená být zoufalý a bez naděje. Přesto jsem dostávala něco nevýslovně krásného, co mi dávali ode dne kdy jsem se narodila, až do doby než začali pít. Milovala jsem rodiče, sestry a

⁸⁹ HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

⁹⁰ DICKASON, Olivie, P.: *Canada's First Nation, a history of founding peoples from earliest times*. Oxford University Press, 2002

bratry. Když hluboce milujete, můžete také poznat hlubokou bolest. Viděla jsem své rodiče, jak se stávají zlomenými lidmi a viděla jsem náš dům v plamenech. Moji opilí rodiče byli bezmocně uvězněni uvnitř. Když zahynuli, velká část mé duše zemřela s nimi.

Pamatuji se i na jiné požáry. Lidé zemřeli ve všech. Vím, že můj duch byl zraněn tragickými úmrtími, alkoholem a drogami, násilím, sexuálním zneužitím opilým mužem...“

Přidělená osada na okraji Churchillu byla bývalým vojenským táborem. Označení Camp-10 zůstalo. Nacházela se hned vedle hřbitova. Chipewyané věří, že duše mrtvých se zdržují nedaleko pohřebišť a mohou lidem přinášet nemoce. A tak se i dělo. Lidé umírali stále častěji. Rodinné tragédie se staly běžnou součástí nového života Sayisi Dene.

V roce 1970 se asi 70-80 členů vrátilo zpět do buše. Nejprve se usadili na Duck lake a v roce 1973 také na Tadoule lake. Dvacet let demoralizace takřka zničilo střední generaci, která měla předávat mladým lidem své znalosti a zkušenosti z loveckého způsobu života. Tito lidé nevydrželi ponížení a bezvýchodnost jejich života. Často se uchýlili k alkoholu, který je zabil buď přímo nebo zapříčinil řadu tragédií. Vědomosti této „ztracené generace“ citelně chyběly v okamžiku, kdy se Sayisi Dene odhodlali postavit svému osudu.

Skupina Chipewyanů známá jako Barren Lands band byla usazena v roce 1967 v osadě Brochet (Manitoba). Jednalo se o výsledek složitějšího procesu spojeného mimo jiné s rozšiřováním federálních sociálních služeb na sever (sem je možné zařadit vládní bytový program, sociální dávky, vyplácení penzí, atd.), ale i s dalšími faktory a tlaky. V osadě byla zřízena zdravotní stanice, základní škola, byla zde dostupná rádiostanice, a také řada zboží v obchodě společnosti Hudsonova zálivu (HBC).

V Brochetu žil vedle asi 300 Chipewyanů také podobný počet indiánů Cree. Ti byli původně tzv. „Home Guard Indians“ HBC. Tedy zásobovací a transportní síly společnosti. Do oblasti obývané Chipewyany se dostali spolu s obchodní stanicí HBC při hledání nových loveckých teritorií.

Reakce Chipewyanů na usedlý život v osadě byl různý. Řada výhod byla kompenzována nepraktičností spojení usedlého života a tradičních odvětví

hospodářství jako byl lov. Muži byli nuceni trávit v osamění i několik měsíců při lovu kožešinové zvěře bez tradiční dělby práce. Mimo to Brochet neměl ani výhodnou geografickou polohu s ohledem na migrační tahy karibů, hlavního tradičního zdroje potravy. Omezená dopravní kapacita psích spřežení nedovolovala ulovit dostatek kusů zvěře.

V Brochetu bylo také stále přítomné dávné nepřátelství (i když v mírnější formě než v minulosti) mezi Chipewyany a Cree.

Vlivem peněžní ekonomiky došlo k narušení původních vztahů založených na vzájemné reciprocitě. Stále větší důraz byl v novém prostředí kladen na individualismus a nukleární rodinu.

Napětí v komunitě vzniklé řadou těchto a podobných faktorů vedlo v letech 1969-70 k návratu některých rodin na svá původní území na Misty Lake. Skupina se v roce 1973 přesunula k jezeru Lac Brochet, kde vytvořila osadu srubových chat včetně jednotřídní školy a zdravotní stanice. Ekonomicky se lidé opět orientovali na lov karibů kombinovaný s příjmy z lovu kožešinové zvěře a rybolovu. Od roku 1976 se většina Chipewyanů z Brochetu přestěhovala do nové osady na Lac Brochet. Na rozdíl od Cree a dalších indiánských skupin nebyli „Caribou Eater Chipewyan“ zapojeni do obchodu s kožešinami ve větší míře a jejich ekonomika zůstávala závislá na lovu karibů.⁹¹

V 60. letech 20. století bylo krátké období „přerušení“, kdy vláda vydala „Bílou studii“ (White Paper, 1969) navrhuující rozpad Úřadu indiánských záležitostí a reservačního systému, provincie by převzaly administrativní odpovědnost za domorodá území. Native odpověď byla rychlá a jednoznačná. Jak prohlásil kríjský vůdce Harold Cardinal: „Nová indiánská politika vyhlášená vládou premiéra Pierra E. Trudeaua v červnu 1969 je maskovaným programem vyhlazení skrze asimilaci. Aby indián přežil, musí se podle vlády stát malým dobrým hnědým bílým člověkem.“

60. léta byla také obdobím indiánského aktivizmu. Natives v Kanadě vydali svoji vlastní proklamaci „Red Paper“, který tvrdě odsuzoval vládní politiku.

⁹¹ BUSSIDOR, I., BILGUN-REINART, Ü.: *Night Spirit, The story of relocation of the Saisi Dene*. The University of Manitoba Press, 2004

Bylo dosaženo změn v uznání práv domorodého obyvatelstva v Constitutional Act z roku 1982. Vlastní Indian Act prošel řadou změn a byla snaha, aby byl postaven na úroveň Kanadské listiny práv a svobod.⁹²

Tento vývoj postupné aktivizace se promítl i v severních oblastech. Roku 1970 zakládají indiáni NWT organizaci na ochranu svých práv, „The Indian Brotherhood of the NWT“ (r.1978 je název změněn na „Dene Nation“).

Až takřka po sto letech (respektive po osmdesáti) od uzavření Treaty No. 8 a 11 došlo k přehodnocení vztahů mezi nativním obyvatelstvem a vládou Kanady. Roku 1999 bylo započato nové vyjednávání Deh Cho First Nation (území Treaty No. 11) se zástupci vlády na základě 21 „společných základních principů“. Výsledkem se stalo přijetí dokumentů: Framework Agreement (dokument vytyčující další směr vyjednávání k závěrečné dohodě a vytvoření vlády Deh Cho, která by spravovala území Deh Cho na základě zákonů a zvyků Dene) a Interim Measures Agreement (dočasná dohoda potvrzující práva indiánů na rozhodování o hospodářském využívání jejich území). Slavnostní podpis se uskutečnil 23. 5. 2001 ve Fort Simpsonu. Podobná vyjednávání probíhají také na teritoriu Akaitcho (Treaty No. 8).

Jedním z hlavních důvodů nutnosti vyřešení územních nároků původního obyvatelstva je snaha většího rozvoje dobývání ropy, plynu a dalších surovin, na které je sever Kanady bohatý.

2.2 Ropa a plyn na severu

I když se může zdát, že sever kontinentů je málo obývanou pustinou s nedotčenou přírodou, v mnoha regionech tomu tak již dávno není. Na sever od 60té rovnoběžky bylo otevřeno okolo 1900 vrtů.

2.2.1 Význam zásob ropy a plynu severní Kanady

Hlavními producenty ropy a plynu v Kanadě jsou západní provincie. 83% produkce plynu a 86% produkce ropy pochází pouze z Alberta. Nicméně hlavní produkční oblasti jsou vyzrálé a nálezy nových se stávají vzácností. Zbývající

⁹² HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

prokázané rezervy plus objevené zdroje NWT a Yukonu představují 23% ropy a 26% přírodního plynu v Kanadě. Neobjevený potenciál hraničních oblastí je výrazně vyšší (48% plynu a 59% ropy). Pánve severní Kanady obsahují významné zásoby ropy a plynu. Jedná se o jednu z posledních velkých nedostatečně prozkoumaných oblastí ropy a plynu na severoamerickém kontinentu.⁹³

2.2.2 Historie exploatace

Znalost nálezů uhlovodíků v oblasti řeky Mackenzie bylo známa místnímu domorodému obyvatelstvu zřejmě ještě před příchodem Evropanů. Používali ho především k utěšňování švů svých kánoí. Mohli s tímto užitečným materiálem i obchodovat.

Alexandr Mackenzie byl při své cestě po proudu řeky, která nese jeho jméno, seznámen s místy průniku ropy na povrch nedaleko dnešní osady Norman Wells. Z pozdějších dob je známa řada svědectví výskytu asphaltových písků. Z velkého zdroje surové ropy nedaleko Rond Lake u Fort Good Hope byla surovina nabírána do beček na prodej jako dehet.

Roku 1889 popisuje pracovník Geologického průzkumu Kanady R. G. McConnell tato místa jako slibná z hlediska potencionálních zásob. V té době byla tato území vzdálena od větších center. McConnell předpověděl, že počátek jejich ekonomického využívání bude jen otázkou času.

Počátek 20. století. Dalším geologem, který se zasloužil o pozornost věnovanou do oblasti Norman Wells byl T. O. Bosworth. Jeho cesta v roce 1914 vedla k vytipování vhodných míst pro těžbu. Na jeho doporučení určil pozici prvního vrtu geolog Imperial Oil T. A. Link v roce 1919. Bylo situováno nedaleko současného Norman Wells. Práce zde probíhaly v létě 1920 a koncem srpna bylo v hloubce 783 stop dosaženo vrstvy obsahující ropy. Tehdejší těžební zařízení nebylo schopné zvládnout proud ropy, který vystříkl vysoko nad vrtnou věž.

Přes optimistické zprávy se kterými dorazil Link na jih do Edmontonu nenastal prozatím na severu ropný boom a to hlavně pro dosažitelnost levnějších

⁹³ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

zdrojů. Přesto společnost Imperial Oil na jaře využila možnosti zaregistrování perspektivních lokalit pro těžbu.

Rozvoj polí v okolí Norman Wells šel pozvolna. V roce 1933 zde byla vybudována malá rafinerie pro regionální zásobování. Roku 1939 produkovala 840 barelů denně.

Za druhé světové války existovaly obavy z případného útoku japonských sil na Aljašku. USA podepsaly s Kanadou dohodu Canadian Oil agreement (Canol). Předpokládalo se masivní zvýšení těžby v okolí Norman Wells (60 nových věží) a doprava ropy 600 mil dlouhým ropovodem (až 3000 barelů za den) do rafinerií ve Whitehorsu, Yukon. Odtud měla být ropa a její produkty dopravována dalším ropovodem na americkou vojenskou základnu ve Fairbanksu. Po skončení války byl ropovod rozebrán a využit na stavbu ropovodů na území Alberta.

V 50. a 60. letech 20. stol. postupovalo otevírání těžebních polí pomalu na sever. Leduc, Zama, Cameron Hills až jihozápadně od Velkého otročího jezera.

Průzkumné práce probíhaly i na západ v oblasti Liard Plateau. V roce 1957 provedlo Amoco vrt v severovýchodní Britské Kolumbii na Beaver River B-63K. Vrt byl dokončen jako věž k těžbě plynu. Amoco učinilo i první nález v NWT v roce 1966 v Pointed Mountain.

Na základě úspěchů na Liard Plateau a Cameron Hills bylo v oblasti během 50. a 60. let postaveno okolo 350 věží.

Průzkumné práce probíhaly i na samém severu Kanady. Arktické ostrovy se jevily také jako perspektivní pro ropný průmysl. První vrtná věž zde byla postavena v zimě 1961-62 společností Dome Petroleum na Melvillově ostrově. Další následovaly na Cornwallis a Barthustově ostrově.

Speciálně vytvořená společnost se státním podílem Panarctic, objevila v roce 1969 významné ložisko plynu u Drake Point na Melvilleově ostrově.

V 50. a 60. letech byl zájem společností (Dome, Chevron, Gulf, Esso) vedle arktického pobřeží obrácen i na deltu Mackenzie. První úspěšná těžební věž byla postavena na Atkinson Point na poloostrově Tuktoyaktuk v roce 1969. Následována byla odhalením dalšího významného naleziště plynu na Parsonově jezeru. Významným rokem pro dobývání uhlovodíků v severských oblastech byl 1967, kdy byla nalezena bohatá ropná pole v Prudhoe Bay na Aljašce.

V 70. letech se stalo patrné nebezpečí závislosti USA na importované ropě. Spolehlivost těchto zdrojů se mohla měnit. Práce v deltě Mackenzie a Beaufortově moři počátkem 70. let vzrostly. Vyrostla řada nových věží nejen na pevnině a ostrovech, ale i na moři.

Práce na severu byly zpomaleny v roce 1977 v souvislosti s Berger Inquiry (šetřením), které doporučilo 10 leté moratorium na stavbu produktovodu oblastí Mackenzie na jižní trhy. V tomto mezidobí bude možné vyřešit územní nároky místních domorodých skupin a zhodnotit ekologický a sociální dopad projektu. V té době se neočekávalo, že tento proces bude pokračovat tak dlouho. Prošla dvě desetiletí, než došlo k podpisu některých dohod o územních nárocích. Za toto období většina historických výzkumných licencí vypršela.⁹⁴

Na základě National Energy Program (NEP) zavedeného vládou Trudeau v roce 1980 byly podporovány další práce na severu (byl možný odpis více než 100% nákladů na výzkum), ale program zároveň tlumil činnost společností pracujících na jihu NWT.

V tomto období byla největší aktivita vyvíjena společností Imperial Oil v oblasti Norman Wells. Ropovod spojil místní pole s Zama v Albertě a IO se stala jedním z největších producentů. V roce 1985 byla produkce naleziště Bent Horn Melvillova ostrova 100 000 barelů. Putovala lodí do rafinerií v Montrealu. V témže roce došlo k prudkému poklesu cen ropy a s tím i utlumení aktivit v arktické Americe.

První významný územní nárok domorodého obyvatelstva byl řešen roku 1984 v západní Arktice. Inuvialuitové získali kontrolu nad činností na jejich území. Další jednání o pozemkových právech následovala v devadesátých letech s Gwich'iny (jih delty Mackenzie) a Sahtu (Mackenzie Valley, Colville Hills, Velké medvědí jezero). Řada území se opět stala perspektivní pro těžbu.

Proces vydávání licencí byl obnoven v oblasti pánve Beaufort-Mackenzie v roce 1989, po uzavření územních dohod s místním obyvatelstvem. Na krajním Severu v roce 1991. Na pevnině NWT v roce 1994.

⁹⁴ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

Výrazné odezvy na nedávné obnovení vydávání průzkumných licencí na pevnině NWT může signalizovat nové kolo dobývání ropy a plynu na Severu (M. Fortier, A/Director, Northern Oil and Gas Directorate).⁹⁵

Vzrůst cen plynu vedl k tlaku na obnovení výzkumné činnosti na severu. Nové plynovody vedly produkty těžby na jih z polí v Liard Plateau (Forest Oil, Chevron, Paramount atd.). Bylo zde dosaženo produkce až 50 miliónů kubických stop za den. I Cameron Hills a další naleziště jižní části NWT zaznamenala nárůst aktivity. V srpnu 2000 federální vláda otevřela další území delty a Beaufortova moře těžbě.⁹⁶

Přes veškerý rozvoj a průzkum potenciálu ropy a plynu na Severu byla v roce 1994 pouze čtyři produkující naleziště uhlovodíků severně od 60° na území NWT a Yukonu: Kotaneelee a Pointed Mountains plynová pole leží severně od hranice Britské Kolumbie na 60°N. Jsou napojena na potrubní systém Westcoast Energy Inc. v Britské Kolumbii. Dále jsou produktivní dvě naleziště ropy: Norman Wells na 65°15'N na řece Mackenzie. Jsou napojena ropovodem na systém v jižní Albertě. Bent Horn field na Cameron Island produkuje z jednotlivých vrtů a ropa je dopravována tankery do rafinerií v Montrealu.⁹⁷

2.2.3 Norman Wells field

Většina ropného pole Imperial Oil Ltd. leží na Mackenzie jihozápadně od Norman Wells. Původně bylo rozpracováno v rámci Canol projektu ve 40. letech 20. století s nevelkým množstvím ropy dopravovaným ropovodem Canol do Whitehorse. Jeho další produkce byla značně omezena až do 80. let, kdy konstrukce ropovodu do Albery umožnila jejich další rozvoj.

V současnosti (polovina 90. let) bylo 98% jejich zásob (235 miliónů barelů, 37,3 * E6 m³) využito. Používáno bylo 165 vrtů s vodním vstřikem a 156 injector

⁹⁵ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

⁹⁶ JANICKY, E.: *A Brief History of Hydrocarbon Exploration in the Northwest Territories. Project Geologist-Petroleum*. C.S. Lord Northern Geoscience Centre, June 2001

⁹⁷ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

wells. Většina pole byla využívána pomocí šikmých vrtů z umělých ostrovů v řece nebo z břehu.

V roce 1993 bylo vytěženo 11,3 milionů barelů, což představuje mírný pokles.

2.2.4 Kotaneelee Gas Field, Yukon Territory

Tato plynová pole leží na jihovýchodě teritoria Yukon, nedaleko hranice s Britskou Kolumbií. Po deseti letech pozastavení činnosti byla produkce obnovena v roce 1991 na jednom vrtu a znovu vrtán byl druhý. Kumulativní produkce dosáhla v roce 1993 $1271 \cdot 10^6 \text{ m}^3$.

2.2.5 Pointed Mountain Gas Field

Pointed Mountain se nacházejí na jihozápadě NWT. Plyn je zde těžen od roku 1972 a pole se nacházejí v pozdním stádiu využívání.

Kumulativní produkce v roce 1993 dosáhla $8,6 \cdot 10^9 \text{ m}^3$.

2.2.6 Existující a plánované ropovody a plynovody

Canol ropovod, který vedl ropu z Norman Wells byl rozebrán koncem 40. let. Moderní ropovod z Norman Wells o průměru 305 mm spojuje Imperial Oil's Norman Wells oilfield a Zama (Alberta). Jeho délka je 860 km. Ropovod má tři pumpové stanice a průměrný objem denní dopravy 4800 m^3 (30 000 barelů) za den.

Kotaneelee a Pointed Mountain plynová pole jsou napojena plynovodem na Westcoast systém.

Beaufortovo moře obsahuje největší koncentraci plynových a ropných nalezišť v kanadském pohraničí. V roce 1992 byla National Energy Board udělena licence konsorciu plánujícímu rozvoj využití $292,9 \cdot 10^{12} \text{ m}^3$ zásob plynu v deltě Mackenzie. Jsou uvažovány dvě hlavní verze spojení této oblasti s jižními trhy: jedna údolím Mackenzie přes Norman Wells do Alerty a druhá varianta počítá se

směrem na Yukon a dále s napojením na plánovaný Alaska Natural Gas Transportation System.⁹⁸

2.2.7 Významná naleziště jihu NWT a Yukonu:

Významná naleziště jihu NWT a Yukonu⁹⁹:

Naleziště	Rok	Stav	Rezervy počáteční	produkce do (1993)
Pointed M.	1967	Produkuje	10200 (E6 m ³)	8545 (E6 m ³)
Kotaneelee	1977	Produkuje	5012	1038
Beaver River	1969	Vyčerpané	218	218
			odhad 95%	odhad 50%
Liard	1986	Nerozvinuté	80 (E6 m ³)	688
LaBiche	1970	Nerozvinuté	263	1171
Bovie Lake	1966	Nerozvinuté	128	175

Významná naleziště Interior Plains jihu NWT¹⁰⁰:

Naleziště	Rok	druh	zásoby (95%)	zásoby (50%)	zásoby (5%)
Arrowhead G-69	1985	plyn	71 (E6 m ³)	115	186
Arrowhead B-41	1989	plyn	Tajné	Tajné	tajné
Cameron Hills M-31	1979	plyn	32	60	119
Cameron Hills	1969	plyn	23	33	49

⁹⁸ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

⁹⁹ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

¹⁰⁰ MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995

F-51					
Cameron Hills	1986	plyn, ropa	T	T	T
Celebeta	1960	plyn	48	125	328
Netla	1961	plyn	101	426	1801
Rabbit Lake	1955	plyn	187	318	538
South I. R.	1964	plyn	19	45	105
Tathlina	1973	plyn	43	70	114
Trainor Lake	1965	Plyn	10	27	75

2.3 Slavey

Území, která jsem navštívil při svých cestách v letech 2001 a 2004 jsou obývána převážně skupinou původního obyvatelstva, známou jako Slavey.

Termín Slave nebo Slavey byl tradičně používán k označení skupiny athapaskitsky mluvících obyvatel boreálních lesů na severozápadě Kanady obchodníky Hodson's Bay Company v devatenáctém století. Snad vzniklo jako označení v místním slangu: „zlomení otroci“. Jedná se zřejmě o překlad z označení Cree *awahka.n* („zajatec, otrok“ nebo „cizinec“). Podle Mackenzie používali Cree toto pejorativní označení pro skupinu Athapasků, které vyhnali z oblasti jezera Athabasca v před-kontaktních časech. Označení mělo podle některých zdrojů vztah k jejich „plachosti“.

Ačkoli byli Slavey často popisováni jako „kmen“, nejsou žádné důkazy, že Athapaskové tohoto regionu utvořili jednotnou entitu v politickém, kulturním nebo lingvistickém slova smyslu do příchodu Evropanů. Spíše se zdá, že se tyto lidé identifikovali jako členové malých geograficky lokalizovaných skupin s některými dialektovými a kulturními odlišnostmi (viz. výše). Ani v samotných athapaskitských jazycích neexistuje označení pro skupinu tohoto regionu, kromě označení *Dene*, které se vztahuje na všechny athapaskitské mluvčí.

Ještě při mém výzkumu (2004) rozlišovali Slavey z řeky Liardu některé okolní skupiny. *Mešo dene* označují obyvatele Black river. Fort Nelson River se nazývá podle lidí žijících v rezervaci *Teke ne de*. Mluví odlišným jazykem, ale je jim trochu rozumět. Lidé ve Fort Nelsonu mluví stejnou south slavey (jako Slavey v okolí Fort Liardu), ale trochu se liší ve slovní zásobě. Je patrné, že i u skupin žijících nedaleko od sebe se zachovaly určité rozdíly, které jsou dodnes vnímány a slouží k rozlišování jednotlivých lokálních skupin.

Přesto byl ve dvacátém století termín Slavey adaptován některými místními obyvateli k odlišení od ostatních skupin bílých, Cree, Dogribů atd.

Petitot (1891) rozlišuje v teritoriu Slavey čtyři regionální skupiny: 1. Des-nédhé-yapé-l'Ottiné (v moderní Slavey *deh nede go'ine*), „lidé z velké řeky“ také „lidé z Mackenzie river“, 2. Él'é-idlin-Gottiné (*lí.di kóé go'ine*), „lidé na soutoku“, „lidé z Fort Simpsonu“, 3. Ettchéri-dié-Gottiné (*?ečide deh go'ine*)

v oblasti Liard River, 4. Etcha-Ottiné (?eča gořine), „lidé v přístřeší“, „lidé z Fort Liardu“.

Jazykově se spolu s Dogriby, Chipewyany, Hare, Mountain a Bearlake řadí do severovýchodní athapaskitské podskupiny. Z výše řečeného vyplývá, že nemluvili jedinečnou formou athapaskitských jazyků, ale spíše množstvím vzájemně různě srozumitelných dialektů. Ve dvacátém století začali Slavey přijímat angličtinu jako společný jazyk.

Oblast obývaná takto definovanou skupinou se rozprostírá od západního konce Grand Slave Lake (Fort Providence) na západ, od povodí Liard River (Fort Liard) na východ po oblast Hay River (Hay River, Hay Lakes, Zama Lake). Na severu zasahovalo po Great Bear River (Fort Norman, Fort Wrigley). Tato území spadají převážně na severu do Severozápadních teritorií, na jihozápadě do Britské Kolumbie a na jihovýchodě do Alerty.

Území Slavey je charakteristické malými jezery, řekami a vodními cestami protínajícími nízko položené roviny. Převládajícím druhem v lesním pokryvu je bílý smrk (*Picea glauca*), bříza (zřejmě *Betula papyrifera*) a borovice (jack pine).

Klima je kontinentální, dlouhé zimy a krátká, ale teplá léta, oddělená od sebe obdobími tání a zamrzání. Jezera a řeky, které v regionu dominují, jsou bohaté na ryby. Nejběžnějšími jsou: pstruh, loche (*Lota lota*), whitefish (*Coregonus*), severní štika (*Esox lucius*) a inconnu.

Hlavními kožešinovými zvířaty jsou: bobr (*Castor canadensis*), kuna (*Martes americana*), ondatra (*Ondatra zibethica*), rys (*Lynx canadensis*) a norek (*Mustela vison*).

Z velkých lovných zvířat je důležitý hlavně los (*Alces alces*), lesní karibu (*Rangifer tarandus*) a medvěd (*Ursus arctos*). Z malých lovných zvířat se loví zajíc (*Lepus americanus*).

„Tradiční“ subsistence

Původní populace regionu v pozdním před-kontaktním období je odhadována na 1 250 lidí. Primárními ekonomickými a sociálními jednotkami byly lokální skupiny o deseti, dvaceti členech. Z pozdějších výzkumů vyplývá, že

lokální skupiny se často tvořily kolem paralelních příbuzných jednoho pohlaví, ačkoli zdatný jedinec ji mohl vytvořit i kolem vlastní osoby.

Tak, jak je region relativně chudý a málo ekologicky rozrůzněný, je pravděpodobné, že skupiny žily semi-izolovaně jedna od druhé po většinu roku. Zůstávaly na malých geografických pásmech s centrem u rybolovného jezera. Tak mohla každá skupina snížit nebezpečí hladovění využíváním spolehlivých zdrojů ryb a malé zvěře a zároveň vyhledávat velká zvířata (hlavně losy) pro potravu i materiál. Nicméně někdy v letním období, pokud to subsistenční podmínky dovolily, se lokální skupiny setkávaly na centrálních tábořištích jako bylo Great Slave Lake, kde vytvářely dočasná seskupení o 200 – 250 lidech.

Chytání do ok ze surové kůže nebo šlach byla hlavní lovecká technika pro lov velké i malé zvěře. Los a další velká zvěř byla lovena také lukem nebo oštěpem při překonávání vodních ploch. K rybolovu v jezerech i řekách se používaly sítě z vrbového lýka nebo proužků surové kůže. Rybí zábrany sloužily k rybolovu na tekoucí vodě. Sbíraly se také jedlé plody a kořeny.¹⁰¹

2.3.1 Kontakt

Skrze zprostředkovatele (Cree, Chipewyan) se do regionu dostávalo evropské zboží už v polovině 18. stol.

První přímý kontakt s Evropany byl navázán expedicí Alexandra Mackenzie v roce 1789. Okolo roku 1796 založila Severozápadní společnost (NWC) obchodní stanici Livingston's Fort, první na území Slavey asi 80 mil od Great Slave Lake po proudu Mackenzie. Mezi lety 1800 až 1810 bylo postaveno dalších pět stanic na řekách Mackenzie a Liard. Po sloučení NWC a HBC v roce 1821, HBC udržovala řadu permanentních stanic (Fort Simpson 1804, Fort Liard 1804, Fort Nelson 1804, Fort Normen 1822, Hay River 1868, Fort Providence 1868). V roce 1879 (1877) byla založena poslední stanice Fort Wrigley. Křesťanští misionáři (anglikánští i římskokatoličtí) přijeli na sever v roce 1858. Po zbytek 19. století mezi sebou soupeřili ve svém vlivu. Výsledkem bylo, že se část Slavey stala katolíky (většina) a část protestanty. Do konce 19. století byla

¹⁰¹ ASCH, Michael, I.: *Slavey*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

většina Slavey misionáři kontaktována a jako poslední konvertovali v roce 1902 lidé na Trout Lake.

V dekádě po svém příchodu v současné NWT, římskokatolická církev přivedla do Fort Providence Grey Nuns (Šedé řádové sestry). Ony se staly prvními učitelkami. Církev poskytovaly většinu vzdělání, které bylo až do 50. let 20. století na Severu známé. Děti se učily ve velkých residenčních školách. V oblasti Mackenzie byly tři římskokatolické a tři anglikánské.

V roce 1887 anglikánský biskup odhadl populaci oblasti na 10 000 lidí. Z toho polovina byla pod vlivem římskokatolické církve, 3 000 získala anglikánská a 2 000 byly „nedosaženy“. Tento náskok se anglikánské církvi nepodařilo překonat. V roce 1973 se z celkového počtu 6 709 Dene hlásilo 80% k římskokatolické církvi, 16% k anglikánské a 4% se nehlásila ani k jedné z nich.¹⁰²

Až do počátku 20. století se vláda Kanady na územích takřka neprojevovala a oblast byla pod silným vlivem obchodních společností. První smlouva o postoupení země byla s částí Slavey podepsána ve Fort Resolution a Fort Vermilion v roce 1900, jako část Treaty No. 8. V roce 1911 se připojily k této smlouvě i skupiny Slavey z Fort Nelsonu. Se zbytkem Slavey v NWT byla smlouva podepsána v roce 1921 (1922 Fort Liard). Smlouvy prosazovaly zřeknutí se titulu původního obyvatelstva (zřejmě ve smyslu nároků na půdu) výměnou za pravidelné poplatky, reservační půdu a vládní služby. Tyto termíny byly zpochybňovány indiány v 60. letech 20. století.

Prosazování kanadské vládní autority bylo v období před první světovou válkou omezeno v NWT, kde žije většina Slavey, především do větších osad. To se změnilo v době druhé světové války, kdy byly v některých osadách vybudovány letištní plochy a telefonní spojení. V roce 1967 byla řada vládních povinností převedena z federální na novou provinciální vládu NWT v Yellowknife.

Od 30. let 20. století se stává těžba minerálů hlavním průmyslovým odvětvím v NWT. Nicméně až po druhé světové válce byla nalezena ropa a plyn v okolí

¹⁰² HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Fort Simpson. V souvislosti s otevíráním dalších nalezišť na Severu byla v roce 1970 navržena výstavba plynovodu podél Mackenzie, srdcem území Slavey. Projekt počítal s vytvořením energetického koridoru na levém břehu Mackenzie s produktovody a komunikací. Stavba silnice pro tento projekt započala v roce 1972. Následovalo Mackenzie Valley Pipeline Inquiry (slyšení). Projekt byl zastaven koncem 70. let 20. století.

2.3.1.1 Důsledky kontaktu pro tradiční land use

V období mezi prvním kontaktem a první světovou válkou byly změny v životě domorodého obyvatelstva spojeny především s adaptováním evropského zboží: palných zbraní, nových druhů potravin (čaj, mouka, rýže atd.).

Postupně byli tito lidé zapojeni do obchodu s kožešinami, který se začal rozvíjet po toku Mackenzie. Přesto, izolováni svým subarktickým prostředím, Mackenzie Dene zůstávali až do druhé světové války málo vtaženi do Eurokanadského světa.¹⁰³

Obchodní stanice začaly zaměřovat letní společná tábořiště na březích jezer. Se zavedením kalendářního cyklu oslav misionáři se stanice staly také místem jejich provedení (vánoce, Nový rok, velikonoce). Nehledě na to, řada hlavních aspektů domorodé kultury zůstala takřka nezměněna nebo se v průběhu tohoto období měnila jen pomalu.

Okolo roku 1905 někteří indiáni začali budovat sruby v těchto stanicích nebo na hlavních rybářských místech. S municí a zásobami opouštěli v srpnu stanice a před příchodem mrazů se chystali na přezimování v buši. Subsistenční lov a rybolov byl kombinován s lovem kožešin. Muži přicházeli do stanic na Nový rok. S novými zásobami se vraceli do buše. V březnu a dubnu byly znovu prodávány kožešiny a zakupovány zásoby. Někdy koncem května přicházeli do obchodních osad s kožešinami bobrů a ondatery z jarního lovu. Setkání v osadách byla někdy spojena se slavnostmi a hrami.¹⁰⁴

Jedním z důvodů zachování si relativní nezávislosti na Evropanech bylo to, že ceny evropského zboží byly vysoké v porovnání s cenou kožešin, což drželo jejich nákup na nízké úrovni a tyto předměty se nestaly pro Slavey

¹⁰³ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

¹⁰⁴ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

nepostradatelné. Druhým důvodem bylo to, že přítomnost bílých nebyla v oblasti jistá. Vztahy mezi indiány a bílými byly většinou mírové. Pouze jeden vážnější incident byl zaznamenán ve Fort Nelsonu počátkem 19. století. Skončil smrtí obchodníka a jeho rodiny.

Období relativní autonomie přetrvalo až do první světové války. Vzestup cen kožešin přesvědčil většinu indiánů aby se seriózně věnovali lovu kožešinové zvěře. Ačkoli ceny po válce opět klesly, většina Slavey se dále věnovala lovu pro příjem. Snaha získat dostatek peněz pro nákup zboží se stala jejich hlavní ekonomickou starostí.

Euro-kanadský vliv výrazně vzrostl po druhé světové válce. Stalo se tak hlavně díky zavádění vládních programů ke zlepšení ekonomických a sociálních podmínek severních indiánů (sociální dávky, lékařské služby, povinná školní docházka), které vedly k rychlému snižování spoléhání se na zdroje buše, mobility a spoléhání se na sebe a směřovaly k oslabování tradičních vzorců vůdcovství a schopností enkulturace mladých do tradičních Slavey hodnot.

V pozdních 50. letech 20. století iniciovala kanadská vláda na Severu řadu změn včetně rozvoje školství, lékařské péče atd. Přesto, izolování od každodenního kontaktu s „moderním“ světem (neexistence komunikací, televizního vysílání, větší znalosti Angličtiny, nízká frekvence kontaktů s bílými) si „buš“ komunity zachovaly většinu ze způsobu života, který přetrval staletí. J. Helm označuje konec padesátých let jako konec „kontaktně-tradičního“ sociokulturního období. Jeho charakteristiky jsou především: jediní bílí v regionu jsou obyvatelé obchodních stanic a misionáři.¹⁰⁵

Od 60. let 20. století, kdy se ve větších osadách (Hay River, Fort Providence, Fort Simpson) tyto programy začaly uskutečňovat, se mnozí Slavey rozhodli pro usedlý způsob života založený na peněžním příjmu.

John Tetso komentuje situaci ve Fort Simpsonu: „Nemnoho native trappers vyjíždí v současnosti z města. Vláda pro ně postavila domy a oni v nich žijí celý rok. Mnoho mých přátel bylo dobrých v buši, ale od té doby co se přesunuli se

¹⁰⁵ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

změnili. Domnívám se, že čas není nehybný, ale někteří z nich byli lepší venku v buši. (1963)¹⁰⁶

Na druhé straně v menších osadách jako Wrigley nebo „Lynx Point“, i přes větší závislost na kupovaném zboží, se stále spoléhali převážně na místní zdroje. Ale i zde se koncem 60. let 20. století se zaváděním lokálních státních služeb, začal zvyšovat tlak na opuštění tradičního způsobu života.

Zvyšování tlaku ze strany bílých se ale negativně promítlo do vztahu původního obyvatelstva k nim a koncem 60. let došlo k nárůstu politické angažovanosti ve snaze získat větší kontrolu nad vlastními záležitostmi.

2.3.1.2 Tetso

Příklad využití území indiány Slavey v ročním cyklu nám poskytuje zajímavá kniha, která vznikla na základě korespondence indiánského lovce Johna Tetso s Claire Molson v první polovině 60. let 20. století.¹⁰⁷

Mapa je rekonstrukcí prostorové distribuce subsistenčních aktivit rodiny Johna Tsetso v 60. letech 20. století, tak jak jsou zachyceny v jeho knize.

Je zde patrný význam jezera Sibbeston, jako základny pro sezónní aktivity.

Na jaře spojených s lovem vodního ptactva, ale také s obtížemi při cestování: „Duben je pro bušmena měsícem hus. To znamená měsíc, kdy husy migrují na sever. Měsíc hus na jazyce slavey. Je to nejbližší měsíc k velikonočům, ke dni slunečních tanců. Jízda na spřežení je možná v noci. Je to poslední měsíc jeho použití. Trapping zimních kožešin se zakončil už dříve, ale my stále jezdíme na spřeženích a získáváme nějaké.“

„Velikonoce jsou posledním obdobím cesty do města za jarními zásobami. Od této doby klesají ceny kožešin. Norek začíná sezónu okolo 25 dolarů se dostává o 5 dolarů níže. Zboží v obchodech je tak drahé. Jaro znamená čas střílby a my se zásobujeme patronami .22.“

Jaro bylo také dobou loveckých výprav do horského pásma na západě oblasti ve spojení s koridorem toku North Nahanni k lovu bobrů a jako komunikační spojnice, která umožňovala návrat na Mazkenzie a zpět do letního

¹⁰⁶ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

¹⁰⁷ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

tábořiště na jejím břehu. Bylo tak v rámci jedné výpravy možné využívat několik odlišných krajinných složek: „Jaro pro nás nastává, pouze když vidíme otevřené potoky. V té době vyjíždějí lidé na jarní lov. S sebou vezou zásoby na měsíc. Když plánujeme cestu dolů po řece, bereme s sebou velký kus plátna a lůj. Používáme ho k utěsnění našich kánoí. Takové lodi jsou po použití rozebrány a lojem ošetřené plátno je uchováno do příštího jara. Barva je také dobrá, ale taková loď nemůže být znovu použita, protože barva praská. Takové kánoe se používají pouze pro cesty po proudu. Nedostatek aerodynamického tvaru je tvoří nepoužitelné pro cestu proti proudu.“

„Květen je měsícem různých zvuků, křídel hus, volání ptáků... Old Muddy, Mackenzie, odnáší led, brzy se prolomí a odplave dolů do moře. Když se řeka vyčistí, nastane doba pro lodě a motory.

„V květnu jsem byl v jednom kole, byl jsem třikrát na North Nahanni, dvakrát ve městě, vyráběl jsem speedboat, navštívil Willow River.

Bylo to v těch dnech, kdy bylo dovoleno deset bobrů. Nesměli se střílet, tak jsme je chytali do pastí. Měli jsme osm pastí, můj partner Henry Doctor a já. Museli jsme překonat velké hory do údolí North Nahanni, kde jsem plánovali sjíždět po některém z přítoků North Nahanni. Nachytali jsem oba plnou kvótu deseti bobrů, ale ondatry byly pěkně tlusté a my jsme chtěli nachytat, kolik bude možné. Tábořili jsme mezi řekou a Sixty-Mile Lake. Šedesát mil od ústí. Ondatry se staly na jezeře rychle málopočetné a my jsem se spouštěli dolů po řece.“

„Pamatuji dobré roky, kdy se bobr dobře prodával, zpátky v patnácti bobrových dnech. V té době mě otec poprvé nechal držet otěže. Bylo mi dvacet sedm.“

„Začali jsme na Sibbeston lake. Museli jsme projít skrze průsmyk v horách a dostat se do údolí North Nahanni. Šli jsme tam, protože jsme plánovali velký úlovek, je to dobrá bobří země. Je to většinou voda, jezera a řeky.

Bylo to na jaře a cestovali jsme většinou ve vodě, s batohem. Psi měli vaky také. Byli jsme tři na této lovecké výpravě. Můj bratr Fred, Jim Horsey a já. Ondatry byly ten rok tlusté... Našli starý tábor. Charlie Cholo a jeho přátelé sem přicházeli lovit než začala platit registrovaná území.“

Jarní lov bobrů ale probíhal i v okolí jezera Sibbeston:

„Pádloval jsem podél pobřeží, hledal různé druhy kachen. Do večera jsme byli na jižní straně jezera, kde jsem tábořili. Získal jsem ten den osm bobrů.“

„Zastřelil jsem nebo ulovil do pastí na této výpravě šestnáct bobrů a nějaké krysy (ondatry).“ „Šel jsem k Mackenzie s třiceti dvěma sušenými bobřími kožešinami.“

„Můj další májový den přišel o rok později na cestě ze Sibbeston lake. Dokončil jsem svou jarní práci cestou k řece s jarním úlovkem a teď jsem bral s sebou svou rodinu. Většinou jsme překonávali cestu za tři dny klidné chůze. ...Dosáhli jsem břehu řeky a přenocovali v našem domě. Další den jsme přešli řeku do vesnice a Frank Cli a Edward Horesay nás vzali na motorové lodi do města.“

Na jaře byl využíván Johnem Tetso a jeho příbuznými říční koridor Willow river:

Jaro roku 1963 přišlo brzy. Pospíchal jsem s přípravami naší 25 stopové lodi k cestě na Willow river, kde žili naši příbuzní. To bylo třicet dva mil pod Fort Simpson, kde jsme měli svůj hlavní zimní tábor. Zde jsem po chladnou zimu lovil do pastí rysy, kuny, norky a veverka. Jaro pro mě bylo další sezónou, jiným způsobem trappingu: bobří na otevřené vodě. Strávil jsem několik let jarního lovu na nohou s batohem. Tento rok jsem trappoval a lovil na lodi s motorem. Přijeli jsme na Willow river na čtvrtý den. Jeli jsme 40 mil proti proudu Willow river a tam se utábořili. Při takovém jarním táboření jsme vybírali místa na východě. Večerní světlo soumraku, které se odráželo od hladiny jezera nebo řeky nám poskytovalo dostatek světla ke stělbě po všem, co plavalo kolem. V tomto roce byl zaplaven Fort Simpson.“

V létě a na podzim se život ještě úžeji pojil s vodními toky:

„Letní období je čas rybaření. Některé druhy ryb se třou na jaře, zatímco jiné na podzim. Když se otevřou potoky, ryby plavou proti proudu a chytat je do sítí je jednoduché. Loví se také na rybářské pruty. V dobách našich pradědů a ještě v mé mladosti se požívaly pastí na ryby. Dělali je na potocích k lovu ryb vracejících se po tření. Potok se přehradil s přepadem vody a skluzavkou. V její dolní části byla past (nádoba), ve které se ryby chytily. Jednou na podzim v září jsem nedaleko od domova postavil rybí past. Druhý den ráno jsem přišel a vybral

ryby z nádoby. Počítal jsem můj jedno noční úlovek. Sedmdesát tři ryby. Všechny blue fish (grayling, lipan?). Na řekách se ryba na podzim netře, ale na jezerech ano. Na Sibbeston lake, kde jsme bývali, jsme lovíli white fish do sítí na výtocích z jezera. Tato místa zůstávala otevřená celou zimu. V některých letech na nich zimovaly kachny, krmily se rybími jikrami.

Později v říjnu, když přichází velké bouře a ženou vodu k jihu. Když tento příliv odchází, ryby také jdou. Tato bouře je předělem zimy a jezero začíná zamrzat.

Lov do sítí pod ledem je studená práce, ale čerstvá ryba je dobrá. Náš podzimní úlovek je určen hlavně pro psy.“

Západní horské pásmo bylo využíváno i na podzim. Jedním z důvodů byl lov losů:

„Posledně jsme se setkali na jaře. Teď je pozdní podzim. Lehký sníh na zemi, ale počasí je přívětivé. V tomto období roku nás vše pobízí k cestě do lesů.“

„Naše ryby na zimu byly nahoře a Sibbeston Lake bylo zamrzlé, led silný dost na to, aby bylo možné ho přejít. Opustili jsme tedy domov naloženi loveckou výzbrojí, bratr Henry a já. Vydali jsme se do hor a dva dny jsme trávili cestou tam. Na třetí den jsem začali stoupat vzhůru po hřebeni, který sbíhá dolů z hor. Nemuseli jsme jít daleko a uviděli jsme čtyři losy, daleko. Příliš daleko, abychom na ně mohli střílet. Vypálili jsme několik ran přes ně do hor. Střely zasáhly skály na sklonu hory. Několik kamenů se začalo kutálet dolů po svahu. Jeden z losů se rozběhl směrem k nám a za ním druhý, třetí i čtvrtý. Dostali jsme je, když se dostali na dostřel.“

„Další den jsem z vrcholku kopce viděl největší koncentraci losů jakou jsem kdy viděl. Bylo tam devět v jedné skupině. Deset. V jedné jich bylo sedmnáct.“ Ulovili jsme dvě zvířata. Maso jsme nechali na lešení, speciálně postaveném pro jeho skladování. Psy jsme s sebou na tuto loveckou výpravu nevzali, protože jsou příliš hluční a losy snadno vyplaší.“

Prostředí horské tajgy bylo vhodné i k lovu kun:

„Náš podzimní úlovek ryb byl na sušácích a trapping sezóna za rohem, když se otec rozhodl, že se vydáme do hor na kuny. Otec tam byl dříve, v mladosti, a znal kraj vrchů za Sibbeston lake. Museli jsme prorážet cestu a trvalo nám tři dny,

než jsme prošli skrze velké hory. Západně od těchto hor, kde není nic než skály, jsou lesnaté vrchy. Vrchy, smrky, borovice (jackpine), kraj dobrý pro kuny. Po příjezdu do zalesněné krajiny jsme začali klást pasti na kuny. Když došly kovové pasti, dělali jsme pasti padací (deadfalls). Naši předkové používali takový typ pastí pro různé druhy zvířat, také na medvědy....Šel jsem na lov a narazil na stádo karibů, zastřelil jsem čtyři. O den později jsme se vydali na cestu na Sibbeston lake a domů. Byli jsme pryč z domova třicet dva dny. Další výprava byla pouze nás, chlapců. Každé ráno jsme stahovali kuny. Když jsme přijeli domů, mohli jsme spočítat náš úlovek, osmdesát pět kožešin, většinou kuny. To byla naše poslední výprava, od té doby jsme tam nebyli, více než dvacet let.“

V zimě pokračoval lov kožešinové zvěře do pastí i výpravy do hor:

„Leden nás někdy zastihl v Simpsonu, mě a mé bratry. Jet domů na Sibbeston lake je stejné jako jet do Simpsonu. Jednou, po naší cestě do města a dobrém oddechu, otec řekl, že půjdeme do hor. Když se počasí zmírnilo. Já a otec jsme vyjeli první, Fred a Henry o den později. Jeli jsme skrze hory na Little Doctor lake po dvou dnech cesty (Little Doctor byl můj dědeček z matčiny strany).“

Z úryvků vzpomínek J. Tetso je patrné, jak důležitá je pro člověka-lovce heterogenita krajiny. Indiáni využívali především koridory vodních toků, kde okrajový efekt nabízí pestřejší paletu lovných druhů. Tetso si uvědomuje rozdíly ve složení fauny: „Moje strana řeky je dobrá hlavně pro kuny a rysy, lovím hlavně je. Mám stan den cesty od řeky.“

Neméně důležitá byla, v rámci jejich subsistenčního cyklu, také horská oblast s bohatstvím losů a kožešinové zvěře. Zajímavé je využití sítě vodních toků k návratu z hor. Ty většinou sloužily i k periodickým cestám do Fort Simpsonu.

Centrálním místem ve využívání území bylo přesto Sibbeston lake. Význam větší vodní nádrže v subsistenčním cyklu Dene byl zachycen i v dalších historických pramenech.

2.3.1.3 Jean Marie River

Druhým příkladem substitučního cyklu Slavey Dene pochází z takřka stejného období (50. a 60. léta 20. století) a byl popsán June Helm v osadě Jean Marie River (označuje ji také jako „Lynx Point“) na Mackenzie:¹⁰⁸

Všechny diskuse o získávání potravy a kožešinové zvěře domorodým obyvatelstvem oblasti Mackenzie jsou složité, protože zde platí mnoho regulací lovu zvěře.

V letech mého pobytu na Lynx Point (1951-52) se týkala omezení prakticky všech zvířat využívaných jako potrava, kromě králíků a karibů. Bylo zakázáno rybaření do pastí a rybích přehrad. Lov losů byl legální pouze v zimě a byl povolen pouze jeden los na jednoho lovce v roce. Lov kachen, hus a medvědů byl otevřen pouze v krátkém období na podzim. Lovení větších zvířat do ok bylo ilegální. Tyto regulace byly důvodem k nespokojenosti i vtipům jako např: příště „zavřou“ i myši (pro lov). Mezi domorodci ovšem není morální problém s narušením takových zákonů, jedinou otázkou je, zda se z toho dostane.

Pozdní jaro a léto

Prolomení ledu označuje konec zimní sezóny. Od časného dubna nastává postupně obleva. Začátkem května se nakupený led na Jean Marie River začíná pohybovat. Led na Mackenzie se dává do pohybu přibližně týden po vyčištění J. M. River. Komunita sleduje, kdy popluje finální masa ledu, která označuje, že výtok z Great Slave Lake se vyčistil.

Muži se vrací z jarního lovu bobrů po otevřené J. M. River. Otevření Mackenzie znamená zahájení plavby lodí se zásobami a také první cesty kánoí do Fort Simpsonu. Ještě před prolomením ledu některé rodiny přecházejí žít do stanů na břeh. Jsou používány komerční stany z plachtoviny. Letní lovecké a cestovatelské výpravy jsou prováděny převážně po vodě. Od června je to pouze okolí vody, kde člověk může uniknout moskytům. Léto je dobou cestování a návštěv. Na jaře jsou připravena plavidla, natřeny kánoe, závěsné motory prověřeny. Pouze v létě mají ženy příležitost navštívit za normálních okolností Fort Simpson. Cestování je svým způsobem rekreace, ale i tak se po cestě

¹⁰⁸ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

příležitostně loví nebo rybaří (bluefish). Návštěva Fort Simpsonu poskytuje řadu potěšení, které v J. M. R. nejsou dostupné. Dříve byla důležitou událostí také výplata „treaty money“ spojená se slavnostmi (jejich podpora byla redukována, to zřejmě vedlo i ke ztrátě zájmu).

Tradiční hra „hand game“ nebyla ve Fort Simpsonu hrána od roku 1928 z důvodu smutku po epidemii chřipky, při které zemřelo mnoho starých lidí. K určitému oživení došlo až v roce 1955 z Fort Liardu. Jsou pořádány meetingy na kterých jsou vysvětlovány vládní opatření (jako regulace lovu atd.). Někteří lidé z J. M. R. se věnují letní sezónní práci ve Fort Simpsonu.

Ve většině osad na březích Mackenzie jsou zahrady produkující hlavně brambory. V J. M. R. jsou tři takové zahrady (1952) a v druhé polovině května jsou obdělávány. Léto je také obdobím oprav domů a stavby nových.

V této sezóně je většina potravy získána z přírodní produkce regionu. A většina lidské práce je zaměřena tímto směrem.

V prvních týdnech po otevření Mackenzie bluefish a suckers plují vřuru po malých tocích. Čtyřicet nebo padesát ryb za den se loví do sítí. Některé rodiny se přesouvají do ústí toků bohatých na ryby k jejich sušení (to je konzervuje na několik měsíců). Sušené ryby jsou primárně určeny jako potrava pro psy. Jako lidská potrava jsou používány pouze když je žádanější potravy nedostatek. Dříve se nevelké toky přehrazovaly, ale tento způsob lovu byl zakázán. Ryby většinou lovené do sítí jsou jackfish (štika), suckers (druh kapra), bluefish (arktický lipan), connies (poisson inconnu) a zřídka whitefish. Štika je největším úlovkem. Jako lidská potrava jsou vhodné také whitefish a bluefish. Králíci uloveni do ok nebo zastřeleni mohou být také příležitostně sušeni na slunci.

Migrující vodní ptactvo jako jsou kachny a husy a jeřábi jsou v létě také dostupné a jsou považováni za lahůdku. Losi a medvědi jsou jediná velká lovná zvířata v létě. Maso divokých zvířat je v teplém počasí chráněno jako ryby sušením. Pod sušícím se masem se rozdělává dýmící oheň, ale jeho účelem je spíše odhánět hmyz. Když není „nic jiného na práci“ a zásoby masa se tenčí, vydávají se muži na jedno- nebo dvoudenní lov, většinou ve dvojicích.

Je zde jen malý spoleh na divoké jedlé rostliny. Zahrnují různé druhy jedlých plodů včetně brusinek, malin, borůvek, jahod, šípků, ale nejsou více než

pochutinou. Děti žvýkají čerstvou kůru mladých topolů a smrkovou smůlu. Ženy sbírají zásoby mechu, který slouží jako dětské plenky.

V srpnu začínají první přípravy na zimu. Lidé se vydávají na výpravy na travnatá místa asi pět mil po proudu Mackenzie. Suší se a seno krmí komunitou vlastněným koním.

Spravují se velké sítě k podzimnímu lovu ryb na Grand Slave Lake. V polovině srpna se lidé stěhují zpět do domů.

Podzim

Hlavní událostí je pro muže z J. M. R. rybářská výprava na Grand Slave Lake. J. M. R. má největší plavidlo 60ti stopovou loď s motorem. Rekordní úlovek byl 27 000 ryb v roce 1949 (hlavně whitefish a jackfish). Odjezd na Great Slave Lake bývá mezi 15. a 25. zářím, návrat počátkem října. Na místech jezera známých bohatostí na ryby se staví řady sítí, které se dvakrát denně kontrolují. Úlovek bývá různý od 27 000 ryb v roce 1949 po 9200 v roce 1951. Každý pracovník dostává 600 ryb, zbylé jsou dostatečné pro ostatní obyvatele komunity. Ryby se zamrazují (počasím). Část úlovku se také prodává do Fort Simpsonu.

Dalšími aktivitami je sklizeň brambor a příprava pastí a vybavení na blížící se traperskou sezónu.

V roce 1951-2 se také stavěla škola v J. M. R. první v N. W. T. v plně indiánské osadě.

Zima a počátek jara

Zima začíná, když malá jezera a toky zamrznou a je dostatek sněhu pro použití spřežení. Cestování a trapping je tak možný od počátku do poloviny listopadu. Mackenzie zamrzá dobře až v prosinci. Do Fort Simpsonu se tedy se spřežením cestuje po zemi. Cesta je dlouhá asi 35 mil a muži ji absolvují průměrně jednou měsíčně prodat kožešiny a nakoupit zásoby. Cesta trvá od sedmi do čtrnácti hodin.

Jediným socioekonomickým standardizovaným vztahem mezi dvěma nebo několika individui je traperské partnerství. Partneri jsou většinou příbuzní. Může

být ale i mezi nepříbuznými. Důvodem není dělba práce ale vzájemná pomoc při táboření atd.

Každý muž v J. M. R. má jednu nebo několik trapline. Dlouhé trapline jsou často obhospodařovány několika partnery. Různé lines mohou být vhodné pro různé druhy zvířat (linie bratrů Yukon v kopcovité krajině je vhodná k lovu kun).

Kožešinová zvířata v regionu jsou: kuna, vydra, bobr, norek, ondatra, liška, hranostaj, rys, rosomák, skunk, veverka. Vlk není ekonomicky ceněn. Loví se pokud často plení pasti.

Pasti jsou rozmíst'ovány v nevelké vzdálenosti podél stezky.

V letech 1951-52 byly uplatňovány limity na kuny (pět na lovce) a bobry (dvě stě na J. M. R.).

Los je hlavním a nejcennějším lovným zvířetem. Stopování losa, tak aby ho lovec nevyplašil, je složitý proces. Karibů se střetává méně často, ale protože se pohybuje ve skupinách, je možné zabít více zvířat najednou. Barren-ground karibů se vyskytuje v zimně v Horn Mountains, které leží na severovýchodním okraji regionu J. M. R. Medvěd jako další velké lovné zvíře bývá někdy vyhnán z brlohu a zabit.

Králici jsou hlavní drobnou zvěří. Také tetřivci a bělokuři bývají loveni. Loveni jsou pod ledem i ryby a to jak do sítí, tak na háček.

Ženy a děti mohou lovit do pastí v okolí vesnice hranostaje a veverky. Jedna nebo dvě noci postačují na kontrolu kratší line. Delší vyžaduje i týden.

Do spřežení, ve kterém psi nahradili lidskou sílu, se zapřahuje od 4 do 7 psů.

Měsíce, kdy ustupuje zima (březen a duben) jsou určeny lovu bobrů a ondatr. V době výzkumu bylo střílení bobrů nelegální. Při jarním lovu bývají muži nepřítomni v osadě po dva až tři týdny. V dubnu sníh rychle taje. Cestování je obtížné. Muži navštěvují jezera a toky hlavně vysoko proti proudu povodí J. M. River. Za dobu lovu se tento tok otevírá. Jsou vyrobeny kánoe (většinou z plátna, plachtoviny nebo spruce bark).

V dubnu jsou vidět první kachny a husy. Medvědi se probouzejí ze zimního spánku.

2.4 Dene 2004

2.4.1 Fort Providence a okolí

Mapa ukazuje silnou vazbu na koridor řeky Mackenzie a jejích přítoků v okolí Fort Providence. Většina Dene využívá řeku k dopravě do svých sezónních táborů na březích (49-55).

Patrná je soustava kanálů, která tvoří řadu ostrovů. Okrajový pás břehového porostu, který je útočištěm mnoha druhů zvěře a ptactva, se tak co do délky, oproti jiným úsekům Mackenzie, prodlužuje.

Mezi body 56 a 57 se nachází další část sezónních táborů. Neleží přímo na břehu vodního toku, ale v koridoru komunikace, která u bodu 56 navazuje na žlutě označenou Mackenzie highway. Highway sama představuje důležitou přístupovou cestu k některým loveckým táborům, které se nacházejí v jejím bezprostředním okolí.

Vylezl jsem dnes ráno ze stanu a na břehu zátoky seděli čtyři orli. Tábořil jsem na břehu vody za Fort Providence (48). Jak jsem se včera domluvil, došel jsem po deváté k First Nation Office. Indián s delšími vlasy mě kousek svezl ve svém trucku, aby mi ukázal směr k obydlému campu na řece.

„Tamhle mezi těmi ostrovy a potom doprava.“ Prohodil

„Ale máme velké oslavy, hand game, tance, bingo. Mnoho lidí z buše přijede do Providence.“

Měl pravdu.

Spustil loď na vodu a vpřed. Foukal dost protivítr a byly vlny. Plul jsem jen pomalu a kostel F. P. byl ještě dlouho vidět. Podařilo se mi s jistými obtížemi proplout, jak ukazoval, mezi ostrovy. Vpravo se skutečně ukázalo několik chat na břehu (49). Ale šlo zřejmě o letní tábor. Měli tu asi dva stany tee-pee a potní chýši. Když jsem k ní došel, z větví nad ní se vznesl orel.

Kousek za táborem stojí na břehu zátoky srub se solárním panelem a parabol. anténou. Kolem jsou rozvaliny několika chat, snad stará osada.

Plul jsem dále podle levého břehu. Byla vidět motorová kánoe. Další tábor. Chata, srub, stan. Jen v chatě pes (50) (terénní zápisky).

Fort Providence leží na severovýchodním břehu řeky Mackenzie nedaleko jejího výtoku z Gret Slave Lake.

V roce 1861 byla na místě současné Fort Providence založena Monsignorem Grandinem římskokatolická misie Notre Dame de la Providence (tradiční název osady byl *Zhahti Koe* – misijní dům). Společnost Hudsonova zálivu zde otevřela obchodní stanici zanedlouho poté. V roce 1867 byla ve Fort Providence založena škola pro děti Dene řádem Šedých sester.¹⁰⁹ Tyto instituce do komunity přitahovaly místní Dene.

Významné změny přineslo otevření komunikace (Mackenzie Highway) do Yellowknife v 60. letech 20. století s převozem přes Mackenzie.¹¹⁰

V roce 2004 byla populace Fort Providence 835, převážně Dene obyvatel.

Současná ekonomika komunity je založena na provozu Mackenzie Highway, přivozu a službách. Turismus spojený s prodejem tradičních výrobků hraje také důležitou úlohu. Sezónní lov kožešinové zvěře zůstává významnou ekonomickou aktivitou v zimě a protipožární služby v létě.¹¹¹

Z důvodu opuštěnosti táborů po proudu Mackenzie, jsem se rozhodl pro návrat do Fort Providence.

Poslední ostroh a objevilo se F. P. Z řeky vypadá malebně. Opět moje zátoka. Postavit stan a do pevnosti. Potloukám se ulicemi. Došel jsem až k centrální hale. Jezdí hodně aut.

„Potřebuješ něco?“ mladý Dene. Zve mě dál, do přístřešku u domu. Pivo. Přichází další. Bavíme se, ale špatně jim rozumím. Jdeme dál po jejich známých. Zákaz pití na ulici řešíme ukrýváním před podezřelými auty a kradením se bočními cestami. Jeden se mi snaží vysvětlit hand game. Znaky rukou, šest účastníků. Končíme u mladíka, který do přístřešku s ohništěm z rezavého barelu přinesl hudební věž a basu piv.

¹⁰⁹ <http://www.thecanadianencyclopedia.com/>

¹¹⁰ http://portal.ssimicro.com/fort_providence/

¹¹¹ <http://www.assembly.gov.nt.ca/visitorinfo/nwtmap/fortprovidence.html>

Když přišel další opilý Dene, opouštím lokalitu.

Z vyprávění mladíků se lovecké výpravy jejich otců na Horn Plateau jeví jako vzdálená minulost a představa pěší cesty jako zvláštní sportovní výkon. „Mother fuckin earth.“ bylo vyjádření, které může poněkud zpochybnit představu o vřelém vztahu Dene mládeže k „matce Zemi“.

„White tresh“, bylo jiný používaný výraz. Do jaké míry vypovídá toto označení o vztahu k „bílým“? Byl jsem ovšem upozorněn, že na mne ho nevztahují...

Včera oslava pokračovala. Seznámil jsem se na břehu s místními policisty. Příliš mě nepotěšili, když s úsměvem prohlásili, že znají obor, kterým se zabývám: „Athropology is dying profession.“

Když jsem k večeru seděl u stanu na břehu zátoky, přišel indián a říká: „Můžou tě tu zastřelit, chodí tu medvěd.“ Dal jsem si tedy stan k nim na oficiální tábořiště. Byli to lidé z Meander river, osady Slavey v severní Albertě. Hazel s dětmi, její bratr a další příbuzní.

Hazel je tlustší indiánka, pracuje na lékařské stanici, dělá indiánské výrobky.

Prý někteří lidé z Meander river používají ještě psí spřežení.

Podle Hazel se mnoho mladých matek nestará o děti a pijí.

Její příbuzný (Andre) je zajímavý člověk. Bez dlouhých úvodů a tím spíše mých otázek začíná vyprávět o místním medicinmanovi, výměně zkušeností. O tom, jak se tento medicinman vydal hledat zvířecího ducha. Dal mu také obruč na buben. Na krku Andre visel dřevěný křížek. Navštívil prý pravidelnou akci na jihu Alerty, místo zjevení Marie. Zůstaly zde po ní stopy na kameni...(terénní zápisky)

2.4.2 Tábor na Mackenzie

Znovu po proudu Mackenzie. Míjím prázdné tábory na pravém břehu (51). Cabin, stan. Cabin, stan. Občas se objeví orli. Řeka se valí na západ. Ostrovy. Přistávám u tábora s kanadskou vlajkou. Stará chata a druhá větší. Chtěl jsem tam přenocovat, ale zarazila mě prošlapaná

stezka. Jdu po ní a asi po 300 m se objevila osada o několika log cabine (52). Ptám se indiána, jestli si tam můžu dát stan, ale než jsem se vrátil, jsou pryč. Je podvečer.

2.4.3 Horn river

Kolem poledne jsem se vydal na další cestu. Projelo kolem několik lodí včetně jedné s tlačnou vrtulí. Přesně podle mapy jsem zanedlouho uviděl po pravé straně další camp (53). Dost velký, několik cabine, ale standardně bez lidí. Pokračoval jsem a přede mnou se otevřelo Mills lake. Kousek od místa, kde se do něho vlévá Horn river seděl na osamělém kameni orel. Zabočil jsem proti toku, ale u vtoku je naštěstí celkem mírný. Asi v první zátočině stojí na pravém břehu dva pontony Radium. Copak to asi bylo? O kousek dál, mapa zase nelhala, velká log cabin (54). Před chvílí (okolo 18 hod) projela proti proudu motorová kánoe se dvěma indiány. Na protějším břehu se krmí tři jeřábi.

2.4.4 Další den po pustých táborech

Musel jsem se tedy sebrat a kus popojet proti proudu. Za zátočinou tu stojí celá osada cabin plus několik trailů (55). Vypadá to, že tu někdo bydlel. Jinak opět prázdně.

Vrátil jsem se na Horn a proti větru pádloval po proudu. Najednou se objevila motorová kánoe. Starší indiánští manželé (?). Jel jsem k nim, ale minuli mě bez jediného pohledu. Obrátil jsem loď a plul za nimi. Jeli pomalu a zmizeli za zátočinou. Chtěl jsem zjistit, jestli nezastavili v táboře, který jsem právě opustil. Byli tam. Muž seděl u jedné z log cabine a žena něco chystala k jídlu. Na nohou mokasíny s přezůvkami z gumovek. Tyrkysová košile. Opodál opřená puška, winchester. Žena v šátku.

„Žijeme tu v létě. V zimě se vracíme do města (F. P.).“

„Rybaříte?“

„Vyndal jsem sítě ven.“

„Trapujete?“

„Ne.“

Dále (proti proudu Horn river) prý nikdo nebydlí.

2.4.5 Do třetice ve Fort Providence

Vydal jsem se k táborům proti proudu Mackenzie (mezi 56 a 57). Až asi po dvou hodinách jsem se dostal na cestu, která kolem nich vede. U odbočky před přívozem se páslo pár bizonů. Tábory jsou prázdné a často i zamčené. Většinou jsou to cabin, ale často z průmyslově vyráběných desek. Někdy tvoří součást tábora také stan z modré umělé plachty. Přespal jsem nakonec u tee-pee v jedné otevřené cabine.

Dny postupují a stále nic. Mé pátrání po lidech žijících v buši je málo úspěšné. Prohlédl jsem campy proti proudu řeky, ale potkal jsem jen jednoho staříka. Měl tam několik ok na králíky. Nabídl mi čaj a když jsem odcházel, málem upadl jak pospíchal, aby mi ještě dal kus vodního melounu.

Vracel jsem se a u tee-pee, kde jsem nechal věci, byla autem nějaká indiánka ve středních letech. První co bylo, že jí tam pálím těžce získané dřevo, což nebyla pravda. Nechala mne ale vzít věci. Prý tam dělá obřady. Tee-pee dostala prý v souvislosti s tím.

Campy jsou zřejmě určeny hlavně pro jarní a podzimní sezónu.

2.4.6 Camp Freda a Veronique Sabourin (52)

Tak opět přespávám na místě, kde jsem měl stan asi před týdnem. Tedy v campu s log cabins. Sídlí tu starý indiánský pár.

Přijel jsem ke srubům na dohled. U ohně před chatou sedí starý muž s ženou. Oba trochu opilí. Z magnetafónu zní indiánské bubnování...

obrázek 2 tábor na Mackenzie

Mapa zachycuje některé typy land use v souvislosti s táborem Sabourin (52).

Tábor je na tomto místě (52) od roku 1978. Dříve se nacházel dále k Horn river. Rodiče Freda žili v místě nového tábora na vedlejším ostrově (53). Fred se narodil v roce 1931. Navštěvoval misijní školu, učil se francouzsky. Syn Veronique pracuje v oil company. Dcera žije s bělochem v Hay River, stejně jako sestra.

Tábor na Hornu využívají Nadli, Georg Nadli (55). Poslední camp před Mills lake náleží Atuan a Selin (žijí ve Fort Providence). Menší camp Lui Lacon a Mari Lacon (žijí ve Fort Providence).

Směrem po proudu řeky je tábor „strýců“ (uncles, 53), na druhé straně „sestřenic“ (cousinnes, 51).

Vedle chat Freda a Veronique stojí se tábor skládá z několika dalších. Jedna kabina patří jejich synovi. Nový srub na konci tábora sestře jeho ženy. Gagri, Ross z Hay River, pracuje ve vyhledávání ropy (nová chata na konci), Hendri (poslední chata). Kabina s vlajkou je Teda Carlsona, který žije v Hay River.

Z výše uvedeného vyplývá, že způsob rozmístění táborů byl zřejmě spojen s příbuzenskými vazbami.

Vedle táborů je jsou na mapě zachyceny oblasti lovu. Vyznačena je oblast lovu losů, kachen a kožešinové zvěře:

Lov kachen (*čii* – kachna, *cha* – husa), podle Freda, začíná před počátkem září, ale už se loví (srpen). V tomto roce je ale kachen málo. Minulé jaro jich údajně bylo naopak hodně.

Králíky (*ga*) loví Fred v zimě, oka. Los (*kuzo*) se loví, když se naskytne příležitost, např. když se přijde napít na břeh.

V září se vykopávají brambory ze zahrady, která je součástí tábora.

Sezóna trapping začíná podle Freda v listopadu, lov bobrů patnáctého března.

Fred v minulosti využíval dvě trapline, dlouhé asi 65 mil. Loveckou chatu měl na Front Lake. Někteří trapeři z Fort Providence chodí lovit na Dockfish Lake do Horn valley. Jedná se podle Freda asi o šest osob.

Do pastí se loví převážně kuna (*no tschey*, asi 42 za sezónu asi 45-70 dolarů), rys (*no ta*), norek (*te tži*), rosomák (*no cha*), bobr (*tsaa*), vlk (*dý ka*). Vlka je podle Freda těžké chytit.

Fred srovnával výkupní cenu veverka (*tlo*) roce 1946, kdy byla 10 centů CAD a minulý rok 2, 5 CAD za kožku. Veverky se lovily do pastí No. 1.

Dalšími lovnými zvířaty jsou: *kuka* – snowgoos,¹¹² *kuzo* – los (nighthawk, F. Liard), *meitzi* – lesní karibu, *noty* – yellowknife karibu, *hoteydžide* – bizon, *tloa* – veverka, *noki* – liška, *no kete kali* – polární liška, *sa(ch)* – medvěd, *kolik a ya* – urson, *ga* – králík

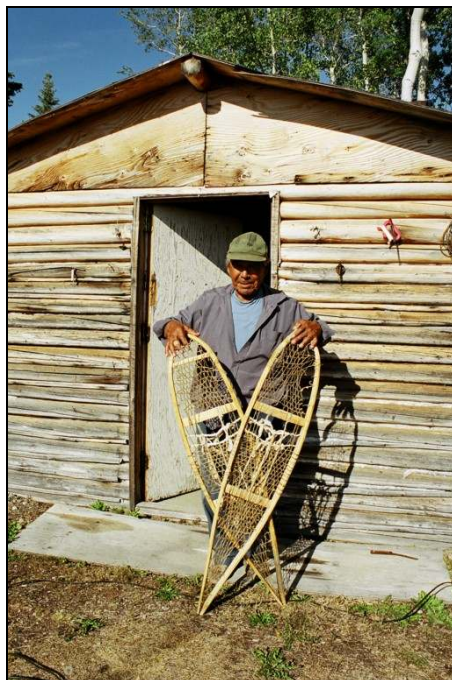
¹¹² jiní ptáci: *ghampa* – labuť, *tee* – jeřáb (crain, tento měsíc odlet), *tsiko* – krkavec, *me ka* – racek, *tso* – kulík, *ehn da* – orel, *e ža* – vrána (crow) Další slovní zásoba: *Ko* – oheň, *Sa* – slunce (jako medvěd, jiný výslovnost), *Eche* – noc, *L ty* – čaj, *Masi (čo)* – děkuji (velice), *Ta kon tý* – jak se máte?, *Kone ziv* – dobře, *(s)chet e* – chléb, *(s)chet e kolia* – pancake

obrázek 3 zpracování ryb

Foto. Ryba se rozpůlí u páteře a nařeže křížem na sušení. To trvá 2-3 dny, je-li větrno. Hlavní lovené ryby: *utá* – štika, *ščua* – *Coregonus*, *lavš* (úhoř?)

Využívané rostliny: *takcha* – maliny, *dže za* – borůvky v buši, *nyše* – brambory, *t eje* – aspen, topol, *c u* – smrk, *k ii* – bříza, léčivé rostliny: *tlotécia* – jen přes řeku (pravá), *gkocako* – vaří se, na tomto břehu (lavender tea), *kau medicine* – vaří se

obrázek 4 sněžnice

Foto. A – sněžnice. K jejich výrobě se používá bříza. Podle Freda trvá asi tři dny. Vyplétají se surovou kůží.

obrázek 5 na cestě

Hlavními letními dopravními prostředky jsou lodě: Fred používá motorovou kánoi (*E la*, motor - *Tche la*, *Dyči kala* – před), kovový motorový člun. V táboře byla také malá průmyslově vyráběná kanoe a dlouhá závodní kánoe (*Edezde te ela*).

obrázek 6 rybolov

Byli jsme prohlížet síť u ostrova naproti (58), směrem k Mills lake. Tři štiky. Síť Fred prověřoval jednou denně, dopoledne.

obrázek 7 zpracování losí kůže

Zpracování losích kůží (mooshide): Asi pětkrát se namáčení v polévce z kostí. Mezi tím se suší, uzení (1 den) a zpracovává škrabkami zpracovávání.

Projížděl jsem okolo ostrova, na kterém je tábor Freda a Veronique. Od pevniny je oddělen mělkým, kamenitým kanálem. Čistá voda. Viděl jsem stopy bizonů a medvěda.

Večer mě Fred vzal na projížďku. Jeli jsme na Mills lake směrem k výtoku řeky.

Tak opět na cestě. Staříci jsou asi rádi, že mají znovu svůj klid. Na rozloučenou mi ale Veronique přinesla sklenici borůvek a Fred sušenou rybu.

„Jestlipak ještě víš, jak se ta tvoje loď řekne Dene?“ byla jedna z jeho posledních vět. „Ela.“ Tvoje loď se řekne ela.“ A tak jsem vyrazil. Fred stál na břehu a volal: „Good luck!“

Potkal jsem několik Slavey nedaleko Axe point. V zimě se zde věnují trappingu (59).

2.4.7 Trout River (61)

obrázek 8 tábor na Trout river

Trout river má krásně čistou vodu. Kdysi tu stála osada, tedy spíše tábor. Dnes je na břehu vidět staré log cabin, kterou postavil dědeček M. Cazonse a nový dům George . Je to běloch. Mluvil jsem s jeho ženou (Dene), která byla v táboře se svou matkou. Zrovna zpracovávaly losí kůži. Žena ukazovala jejich tábor. Velký srub vytápěný krbovými kamny. O kus dál manželova pracovna s počítačem a televizí. Letní kuchyně, zásobárna na nožkách.

Žena v těchto místech žila jako malá v indiánské osadě. S manželem je navštívila a rozhodli se tam žít. On pracoval jako učitel ve Fort Smith, kde se potkali.

Matka vzpomínala, jak v jejím mládí žilo mnoho lidí ve stanech podél řeky od Fort Providence až do Jean Marie River. Po epidemii chřipky ve 40. nebo 50. letech se lidé přestěhovali do Fort Providence.

2.4.8 Jeane Merie River (63)

Osada s tradičním názvem *Tthedzhek'edeli* – „voda tekoucí kolem jílu“ se nachází na levém břehu Mackenzie mezi Fort Providence a Fort Simpson. Populaci tvořilo v roce 2004 70 obyvatel.

V roce 1915 založil komunitu místní Dene, který zde postavil sklad. Později se osada stala obchodní stanicí. V roce 1964-5 zde HBC otevřela obchod a v roce 1965 místní kooperativ otevřel pilu.¹¹³

V této osadě prováděla J. Helm výzkum v letech 1951-2 a popisuje tuto „buš komunitu“ následovně:

Indiáni z buše na kanadském severu, kteří přicházejí do fort pouze za obchodem a Treaty, mizejí. Zvláště po druhé světové válce, vzestup pracovních příležitostí, lákadla euro-kanadského pohodlí a služeb zvýšila pohyb indiánů N.W.T. do osad bílých jako jejich permanentních obyvatel ve stálých obydlích.

Osady v buši jsou dnes příkladem stabilizování starých mobilních lokálních skupin. Nejvíce viditelnou změnou jsou sruby, které nahradily obydlí tvaru tipi. Stálá obydlí a zboží západního světa vytvářejí současného indiána méně

¹¹³ <http://www.assembly.gov.nt.ca/visitorinfo/nwtmap/jeanmarieriver.html>

mobilního, než byli jeho předkové. Současné lesní komunity jsou často situovány okolo cest splavných kánoí do obchodních stanic.

V rámci těchto komunit jsou všichni jejich členové provázáni pokrevně i sňatky. Taková komunita byla většinou založena mužem neobyčejné osobnosti a schopností, který se usadil na určitém místě v buši. K takovému člověku byli věrností připoutáni jeho bratři a synové. Novými členy komunity se stávali také zeťové a švagři. Tradičně byl způsobem získávání nových členů také zvyk „bride service“. Podle něho zůstával mladý muž v komunitě jeho manželky. Pomáhal v ní až do narození prvního dítěte. Pokud byl jeho tchán nebo některý z jeho bratrů výborný lovec, pracovník nebo přítel, mohl mladý pár dát přednost pokračovat v životě v této komunitě před návratem do mužovi.

Malé lesní komunity mohou být složeny pouze od čtyřech do osmi domácností.

Principy autonomie a rovnosti (každý člověk je svůj vlastní náčelník) jsou, podle Helm, pevně zakotveny v sociálním životě Dene. Existuje povědomí odpovědnosti každé osoby vůči členům jeho lokální skupiny.

Většina lesních komunit je natolik malá, že jsou úlovky velkých zvířat sdíleny celou skupinou. Rodiny do jejichž sítí a ok se nechytil dostatek ryb a králíků, mohou očekávat, že na požádání obdrží část úlovku jejich příbuzných/sousedů. Půjčování nástrojů, čaje, cukru apod. je kontinuální. Jako v každé malé lidské komunitě jsou třenice a názorové frakce nevyhnutelné.

Dva základní rytmy hýbají životem v komunitách. Denní chod domácnosti (starost o zásoby voda a dřeva, prověřování sítí a ok atd.) a sezónní rytmus podzimního rybolovu, zimních trapline, jarního lovu bobrů. Pro všechny je neděle dnem odpočinku, pro některé náboženskou službou.

Jednoduchá dělba práce v buši znamená, že muž poskytuje a žena zpracovává. Masa, ryby a kožešiny přinášené mužem do domácnosti, žena musí zpracovávat kůži na mokasíny, kožešiny na prodej, v létě také sušit ryby a maso. Muž střídá lov s trapováním, prací v buši a cestami do obchodní stanice.

Návrat mužů z trapline nebo dlouhého lovu je příležitostí pro k slavnostem a odpočinku.

Egalitářská společnost lesních komunit, takřka absolutní absence kriminality, psychos, rozbitých domácností, opuštěných dětí a žen je zdravým sociálním prostředím, dodává J. Helm.¹¹⁴

Jean Marie River je malá osada okolo 60 lidí. Ale poměrně moderní. Tento dojem vzbuzují především domy. Log cabine popisované J. Helm jsou dávno minulostí a vládní bytové programy vytlačily sruby ještě hlouběji do tajgy.

Seznámil jsem se s vnukem a bratrem žen, které jsem potkal na Trout river. Jmenuje Moris. Pracuje pro oil company ve Fort Liard. Pro mé další pátrání po lidech „on the land“ mi doporučil spíše tento směr. Prý v létě je málo práce na oil fields a řada lidí je v buši.

Obchod, který měl podle materiálů být v osadě, už není. Jedná se zřejmě o důsledek lepší dopravní dostupnosti větších osad, jako je Fort Simpson, pro nákupy.

Došli mi zásoby. Moris mě pozval na steak. Má rodinu, děti. Moderní dům. Jeho bratr se učí ve škole v Inuviku o turistickém průmyslu.

Moris říkal, že v některých komunitách (Trout lake, Fort Liard) nezabíjí vlky, i když mají dobrou kožešinu. Také míst, kterých se vlk dotkl (třeba u losa), se nedotýkají. Prý pro jeho vysokou spiritualitu.

J.M.R. vznikla podle Morise někdy ve 40. letech 20. stol. Založilo ji několik hlavních rodin (např. Norwegian). Někdy začátkem devadesátých let byl Moris v Rusku i na Sibiři. Mimo jiné v Salechardu. Byl zde sjezd „Děť Arktiky“.

Je patrné, že otevření se relativně izolované komunity celoročně průjezdnou komunikací (1997) sebou přineslo řadu změn. Kromě nákupních možností je to také lepší dostupnost míst s pracovními příležitostmi, jak dokládá Moris se svým zaměstnáním v několik set kilometrů vzdálené Fort Liardu.

¹¹⁴ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

2.4.9 Fort Simpson (64)

Fort Simpson leží na ostrově na soutoku řek Mackenzie a Liard. Počet obyvatel byl v roce 1996 1257 osob.¹¹⁵

V roce 1803 byla nedaleko místa současného Fort Simpson založena obchodní stanice Fort of the Forks. Sám Fort Simpson vznikl v červenci roku 1822, kdy zde HBC začala budovat svou obchodní stanici nazvanou podle George Simpsona, guvernéra Rupert's Land. Do roku 1910 byl Fort Simpson „městem společnosti“ s účastí anglikánské a římskokatolické misie.

Místními Dene byla lokalita Fort Simpsonu známá jako *Liidli Koe* („Místo, kde se setkávají řeky“) a po staletí sloužilo místem letního setkávání domorodého obyvatelstva po tání ledu.¹¹⁶

V podvečer jsem si popovídal s lidmi z domů na konci Simpsonu. Popíjeli, ale byli fajn. Jeden z nich občas trapeří. Další jezdí autem do Jean Marie River. Ve Fort Simpsonu je podle nich jen asi 4 – 5 rodin traperů. Doporučili mě nějaká jména ve Wrighly a Fort Liard.

Edward Cholo (mapa), jeden z nemnohých traperů ve Fort Simpsonu mě seznámil s některými prvky land use v okolí Fort Simpsonu:

Hlavní lovecký tábor Edwarda Cholo leží na řece Liard a Edward tak může využívat pomocí několika trapline oba její břehy.

Lovecká sezóna začíná, podle E. Cholo, 15. října a 31. května končí (hlavní část v listopadu). Většina aktivit končí už v dubnu. V květnu probíhá lov bobrů do ok. Září představuje hlavní období lovu losů. Lov kachnen na jaře a na podzim. Husy před 3 dny (20.8.).

Den na trapline, podle E. Cholo, začíná brzy ráno. Vstává v sedm hodin. Čistí a připravuje sněžnice, zbraně, připravuje dřevo. Vyjíždí na trapline (délka okolo 40 mil). Návrat do lovecké chaty mezi 8 – 9 hod. večer. Výsledek traperské sezóny byl např.: rysů 35, vlků 5, kun 87.

¹¹⁵ <http://www.arcticcircle.ca/DehCho/Simpson/index.htm>

¹¹⁶ <http://www.fortsimpson.com/history.html>

Na severozápadě jsou vyznačena lovecká území Tetso v okolí jezera Sibbeston. Podle Cholo se zde při zimním rybolovu chytilo do sítě až 67 kusů ryb.

Na Horn plateau, které se na mapě vypíná na severovýchodě, loví převážně lovci z rodiny Antoins a další lidé z Fort Providence (Albert Bonrough).

Cazons využívají, jak je patrné z mapy, k přístupu do svého tábora na Notana lake Liard highway (1). Dále pokračují na sněžných skůtrech k jezeru. V jeho okolí mají několik trapline. Podle Jamese, který zde trávil loveckou sezónu, zde loví převážně kuny.

V těsné blízkosti Fort Simpson žijí bratři Mous. Mají několik loveckých chat nedaleko hlavního tábora na břehu Liard river.

Na mapě je mimo Fort Simpsonu vidět také osada Jean Marie River a lovecká území, která využívají její obyvatelé (např. Menoza, traper z Jean Marie River). Vedle teritorií, na kterých loví trapeři samostatně, je vyznačena i oblast využívaná společně jak bratry Mous, E. Cholo i lovci ze Jean Marie River. Jedná se o území bohaté na malé vodní plochy mezi řekami Mackenzie a Liard.

...dále mě vzal na autostopu do Fort Liardu muž pracující v oil průmyslu. Jezdí po komunitách a vysvětluje lidem problematiku těžby atd.

2.4.10 Fort Liard a okolí

Liard, tradiční land use

Mapa zachycuje území využívaná „tradičním“ land use na základě mých informací. Je patrné, že území nejsou využívána plošně, ale takřka vždy se land use soustřeďuje do okolí koridorů vodních toků nebo komunikací.

Jsou zde zachyceny zbytky situace, kdy se Fort Liard etabloval jako obchodní centrum oblasti s vazbou na území obývaná Dene. Zatímco v minulosti Dene přicházeli z těchto míst za obchodem do Fort Liardu, v současnosti je situace opačná a Dene navštěvují tyto oblasti z Fort Liardu.

Přesto mapa ukazuje pozůstatky ještě starších vztahů. Do současnosti se několik starších Dene přesunuje mezi oblastí Petitot river (78, 79) a Bovie lake (70-76). Podle mého názoru se jedná o pozůstatky sezónních přesunů mezi letními

a zimními částmi teritoria. Podobně dochází k využívání rozlehlějších území na řece Maskeg a v oblasti vyznačené v okolí táborů (80-82) v Britské Kolumbii.

Fort Liard, na mapě je označen č. 66 (populace byla v roce 2001 530 obyvatel¹¹⁷), leží jihozápadním rohu NWT asi 23 km severně od hranice s Britskou Kolumbií v širokém údolí řeky Liard na jejím soutoku s řekou Petitot. Západně od Fort Liardu se zvedají horská pásma Franklin Mountains: Liard, Kotaneelee a La Biche.

Komunita se nachází v ekozóně Taiga Plains ekoprovincie Hay-Slave nížiny ekoregionu vysočiny severní Alerty. Geologie oblasti je tvořena převážně druhohorními a prvohorními sedimenty.

Nálezy z okolí Fischerman Lake dokládají obývání území v okolí Fort Liard už 9 – 10 000 let.

Řeky sloužily domorodému obyvatelstvu přirozenými komunikacemi. Oblast Fort Liardu bývala také tradičním shromažďovacím místem.

Už před rokem 1807 byla na místě Fort Liardu založena stanice Severozápadní společnosti. Většinou byla označována jako „Riviere aux Liards“ („Řeka osik“). V záznamech HBC z roku 1821 píše Gerge Simpson o stanici Fort Liard: „byla jednou z prvních založených v oblasti, ale opuštěna před řadou let v souvislosti s maskarem lidí indiány v počtu šestnácti nebo osmnácti a nebyla obnovena do minulého roku.“ Po spojení Severozápadní společnosti a HBC v roce 1821, byla spravována HBC a obchod s kožešinami se začal významěji rozvíjet.

Na jaře se lidé plavili na mooshide boats (vytvořených po vzoru robustních York boats HBC, více než 20 m dlouhé sešité ze 7 až 10 losích kůží) po proudu řek k pevnosti za obchodem. Po příjezdu byly lodě rozebrány a kůže dále použity.

Otec Zephirin Gascon, oblátský misionář Mary Immaculate navštívil jako první duchovní Fort Liard. V roce 1859 zde založil misii. Misionáři hráli v regionu významnou úlohu. Cestovali po kraji na sněžnicích, se psím spřežením, na kánoích a šířili své učení. Bratr Felix, jeden z kněží, zde sloužil od roku 1912 do roku 1965. Misijní budova byla vybudována v letech 1913 – 1921. Otec Muthurin Vaucher se její stavbě věnoval takřka sám po osm let.

¹¹⁷ <http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ARTA0002947>

Ve Fort Liardu působil také řád Šedých sester, který ovlivnil mimo jiné tradiční dekorativní styl výrobků od geometrických k rostlinným, zvířecím motivům.

V současnosti je Fort Liard moderní komunitou aktivně zapojenou do ropného a plynařského průmyslu. Internet, satelitní TV a další moderní prostředky jsou široce rozprostraněny. Přesto někteří lidé stále dávají přednost životu on the land (off the land).

Otevření Liard Highway v roce 1983 výrazně ovlivnilo dříve izolovanou komunitu. Vyrůstá počet služeb v osadě: dva obchody, dva motely, palivová stanice, restaurace atd.

Několik místních trapperů však stále tráví většinu zimy na trap lines v okolní krajině. Prodávají své kožešiny Northern Store nebo teritoriální vládě.

Mnoho starších stále tráví mnoho času on the land, žijí tradičním způsobem života.

Acho Dene Koe First Nation (ADKFN) zastupuje asi 500 místních obyvatel a poskytuje některé služby a programy: program bydlení, domácí péče, ekonomické rozvojové programy. V současnosti pracuje nad otázkami spojených s jejich územními nároky, které spolu přinesl rozvoj průmyslu spojeného s ropou a plynem.

V osadě funguje několik firem, z nichž některé jsou vlastněné Dene: Acho Dene Native Crafts, obchod s tradičními výrobky spojený s informačním centrem, Beaver Enterprises, vlastněna ADK Corporate Group, poskytuje služby spojené s ropným a plynařským průmyslem, jako konstrukce ropných polí, liniové průseky, mýticí práce, pronájem vybavení, Blizzard Mobile Mechanical Services, dopravní služby, Hopes's Ventures, kurýrní a dopravní služby atd.¹¹⁸

2.3.10.1 Tábor Freda a Therese Berreault (65)

Na vysokém levém břehu Liard River (Liard River se nazývá také *Deh cho*, stejně jako Mackenzie, tedy „velká řeka“) stojí několik chat a stanů. Tábor Freda a Therese Berreault. Fredovi je 71 a Therese 61.

¹¹⁸ <http://www.fortliard.com/economy.htm>

Therese se narodila na Fisherman Lake. Její otec lovil v okolních horách na západě. Má tři sestry a tři bratry (dva bratři a jedna sestra již zemřeli). Už v pěti letech ji poslali do rezidenční školy ve Fort Providence. Ve škole byla asi pět let. Vrátila se do Fort Liardu. Zde potkala Freda a zůstala s ním na řece.

obrázek 9 tábor Berreault na řece Liard

Život v buši

Dříve Fred s Therese žili poněkud výše proti proudu Liardu (na mapě je místo narození Freda, které leží v této oblasti, 25. prosince 1933), v osadě vyznačené na mapě jako Francois. Dříve tam byl obchod, kostel, dnes komunita takřka zanikla. V jejich bývalém domě žije synovec, ale kvůli pití se odstěhovali. V roce 1954 lidé přešli více na sever.

Část roku, léto, trávili u řeky a zimu v buši. Podle Therese se ještě v 70. a 80. letech hodně lidí pohybovalo po svém teritoriu pěšky. Jejich věci se přepravovaly na psech (asi v bočních brašnách). Děti se nosily na zádech. Chodilo se i mimo říční koridory. S příchodem ski-doo a další techniky přestali lidé chodit. Zásoby se dříve uchovávali také na vysokých místech.

Asi v 80. letech 20. století v okolí jejich tábora začala pracovat dřevařská firma. Rozsáhlé porosty byly vykáceny a tak byli vynuceni přestěhovat se níže po proudu Liardu. Plochy vykácené tajgy jsou na mapě patrné jako světlější plošky v matici lesa. Těžba zasáhla i lovecká teritoria s vyznačenými traplines.

Na nových místech žili nějakou dobu ve stanech a poté si postavili chatu. V současnosti v jejich táboře stojí 2 chaty, stan, dva přístřešky (letní kuchyně a udírna) a mimo to se staví chata nová (léto 2004).

Lov, který byl dříve ekonomicky důležitý, ztrácí na významu. Podle Freda začíná lovecká sezóna (kožešinové zvěře) 1. listopadu a trvá asi čtyři měsíce. Loví se do ok a pastí.

Minulou (2003/04) sezónu se úlovek skládal převážně z kuny. Pastí na rysy nedávali (obvykle přes 20 kusů). Vlky neloví, ale Theresa se nevyjádřila proč (Asi za dva týdny na přelomu léta a podzimu 2004 se ulovilo: 3 medvědi, 7 jeřábků a 1 králík).

Fredův bratr tvrdí, že sezóna trvá od 15. října do 15. května. Zřejmě včetně podzimního lovu (např. los, *Ekó čine* – kost (lopatka) na vábení losů. Škrabe se její plochou částí po kmenu stromů.) a jarního lovu bobrů.

First Nation Office ve Fort Liard vyděluje 45 galonů benzín na osobu, pro účely lovu.

Fred přinesl podobnou pušku (*te ký* – zbraň, puška, *tlí čo* – patrona), jakou má jeho bratr, ale tato je z roku 1916, také z Anglie. Přivezli je po válce a rozdávali lidem.

Počátkem září přijelo několik příbuzných Freda a Therese.¹¹⁹ Fredův bratr se ženou a dětmi se usídlil asi 100 m od nás ve stanu. Hned za domem na druhou stranu si postavil stan Lary se ženou a dětmi. Další dva stany Coleman. V jednom Fredův syn Patric a ve druhém příbuzní Fredova bratra (Fred a jeho bratři: Fred (71), Bread (68-9), Peter (78), Viliam (73-4).

Důvodem takového zvýšení počtu obyvatel tábora je zřejmě podzimní lov losů. Los je preferován, ale v okolí hojný medvěd je loven také.

„Když je moos, dělí se o něj všichni jako jedna velká rodina.“, Therese má na mysli lidi tábořící v jejich campu.

¹¹⁹ Příbuzenské termíny, jak mě s nimi seznámila Therese: *aba* – otec, *ama* – matka, *etya* – mladší sestra, *sady* – starší sestra, *etcu* – babička, *e tcia* – dědeček, *eča* – malý bratr, *kundje* – starší bratr, *setue* – moje dcera, *se čue* – můj syn, *sehde* – matky bratr (sama rozlišuje, těžko si vzpomíná), *é(h)ta* – otce bratr, *so* – matky sestra, *ehm bi* – sestra otce, *se lo ty ne* – bratranec, *so ty e* – používá se v Simpsonu, znamená příbuzní, *se čo* – rodiče

Lov

Večer jsme jeli na motorovém člunu na lov. Loď klouzala po hladině a černý malý pes chvílemi vybíhal na vyvýšenou příď a nasával vzduch. Edie vedl člun proti proudu Liardu.

Medvěd. Na břehu v porostu. Vystřelili zároveň Edie i Viktor. Přistáli jsme a vyškrábali se na příkrý hliněný břeh. Začali jsme se prodírat hustým porostem a pes pobíhal kolem. Chvílemi štěkal. Na zemi byla krev. Prošli jsme asi sto metrů, ale nic. Vraceli jsme se a nechali zvíře tajze.

Pokračovali jsme dále po řece. V dáli jsou vidět hory a hřebeny v mracích. Zahnuli jsme do jednoho z vedlejších ramen. Další medvěd jde po břehu. Viktor na přídi se svou .22 magnum ho sleduje. Střílí. Medvěd mizí v buši. Čekáme, ale není slyšet. Hledáme po břehu, ale opět bezúspěšně.

Do třetice bobr. Viktor střílí na plující zvíře několikrát. Potápí se a vynořuje. Další výstřel. Na vodě je krev. Ale bobr přesto uniká. Asi se utopil.

Nebe je zatažené. Začíná pršet. Šero přechází do noci. Déšť houstne. Edie přidává plyn. Černé břehy. Sotva znatelné světlo tábora. Pícka a teplo. Čaj.

K večeru lov. Viktor s Ediem a já s Fredem. Projížděli jsme cosi podobně jako včera. Dojeli jsme k táboru, který měl jakýsi Bob, dnes údajně žijící v Yellowknife. Pěkné místo, ale místo kabiny „fóliovník.“

Přijeli jsme do tábora a V. a E. tam už byli. Nechali loď nedaleko od tábora. Vede tam kanál. Šli po něm pěšky a ulovili medvěda (Edie). Na kamnech v kuchyni se vaří medvědí žebra.

Ráno jsme byli vyzvednout medvěda. Místo je asi jeden kilometr od břehu u skoro vyschlého ramene. Příchod byl asi v 1,80 m „přehrazen“ červenou stuhou. Podle Therese se stuha používá jako orientační bod. Medvěd byl už rozporcován. Lebka nasazená na stromku čenichem dolů,

vnitřnosti stranou pod stromkem, kožešina vedle. Tlapy i s masem od „lokte“ přidali k místu s vnitřnostmi (plíce atd.). Kožešinu i ostatky zakryli větvemi.

obrázek 10 stahování medvěda

Lary a manžel dcery Fredova bratra byli na lovu. Dostali jednoho malého a jednoho většího medvěda. Pozoroval jsem, jak ho v táboře stahují. Dělal to Fred bratr s Larym.

Lovená zvířata: *kollo* – los, *sa* – medvěd (z medvědí kůže řemínky, nitě), *g(h)a* – králík (Používání králičí kůže. Řezala se do kruhu a dělal se dlouhý řemen. Výroba pokrývek. Matka z nich šila také dlouhé „ponožky“. Také pokrývky z ovčích kůží.), *tlo* - veverka (za jeden den i několik desítek), *thli* – pes, *dyš čo* – „velká slepice“ (jak lesní, tak koupená), *no tha* – potápka rudokrká, *tu tsi* – potápky, *či čo* – kachna divoká, *cha* – husa, *go ka* – labuť zpěvná (?), *de* – jeřáb (na podzim hodně jeřábů), *ehn da* – orel, *go zo* – nighthawk

Používané rostliny:

- *cuu* – smrk (dříve stany ze smrkové kůry, kánoe),
- bříza (v minulosti kánoe, nádoby, otop)
- *džii* – lesní plody (berries): *dakhali* – maliny, *masilu* – brusinky, *ink(-eli)* – borůvky, *ca li ku* – podobné malině, ale nízké, *kii n dži* – saskatoon
- Léčivé rostliny: Vnitřek březové kůry (bílý) se podle Therese používá proti nachlazení. Rostlina s malými bílými kvítky v květenství, asi metr vysoká, vaří se a odvar se pije se proti nachlazení. Proti podráždění smrková smola (spruce gum), také, když někdo jí mnoho tuku a je mu těžko. Vnitřek kůry topolu (cottowood), pije se odvar. Při bolesti očí, kořeny divoké růže (?). Kůra se sundá z kořenů, dlouho se vaří, až získá barvu jako čaj. Procedí se čistým plátnem a aplikuje se jako oční kapky.
- Jako pleny se podle Threse používal maskeg, dlouhý, zelený, čistí se, suší. Je teplý. Dříve cestovali lidé v zimě. Kočovali z místa na místo. Pro cestování byl maskeg lepší. Nebyl tak mokřý, když se dítě počůralo několikrát.

Rybaření: ve Francois (B. C.), kde Therese viděla rybaření. Malý potok se přehradil pruty vrby a za nimi se dal koš, ze kterého se vybíraly. Malé se používaly jako návnada do pastí.

V současnosti není pro Freda s Therese rybolov významnou činností. Příležitostný lov do sítí.

Vedle znalostí spojených přímo s lovem ovládá Fred i další dovednosti spojené se životem v buši. Umí vyrobit spruce bark (kánoe ze smrkové kůry) a mimo to staví i dřevěné lodě pro závěsný motor. Sám pracuje na stavbě nové chaty.

Theresa¹²⁰ se od sestry naučila vyrábět košíky z březové kůry a ty se prodávají v craft shopu ve Fort Liardu.

Výroba košíku z březové kůry (*kii teny* – košík z březové kůry). Kůra rubem ven. Therese ji stříhá nůžkami. Zdobí se dikobrazími ostny.

Kořeny smrku (*cha*), kterými se obšívá košík, se hledají dále od stromu. Therese je pílí a ohlazuje nožem. Kůra na spruce bark se ze smrku získává v červnu.

Obruče košíku z březové kůry je vyrobena z *kak de* – červené vrby. Vzory, kterými se košíky zdobí získala Therese od lidí. Navrhuje i její dcera.

obrázek 11 výroba košíků z březové kůry

Theresa s Fredem vezla košíky na prodej do Fort Liard. Bylo jich šest a dostala za ně asi 600 CAD. Byli jsme tam asi dvě hodiny a za tu dobu jsem viděl dvě skupinky mladých s alkoholem a opilých.

¹²⁰ Banneck (*chete* – banneck, *chete zule* – chléb) podle Therese: Vejce, mouka, prášek do pečiva, cukr, sůl, voda. Když se těsto zpracovává rukou, je měkčí. Když vařečkou, je jako pancake (asi více cukru). Z 1 kg mouky, asi dva kusy. Therese ho dělá v kamnech na dřevo s troubou. B. se dá připravovat i na ohni. Těsto musí být tužší a potom se umístí na pruty nad oheň.

„Vypadají jako natives, ale uvnitř jsou *molla*-bílý muž.“ Vyjadřuje se Therese o mladých Dene, kteří příliš neovládají jazyk.

Theresa odhaduje množství peněz, nutných pro život v buši: pro jednoho 12 000 CAD, pro rodinu 40 000 CAD. Dříve, se psím spřežením (Fred dnes má dva sněžné skútry) a větším počtem ulovených zvířat z buše, to bylo levnější.

Údaje o land use, které jsem získal od Freda, se netýkají pouze jejich bezprostředního okolí. Zahrnují takřka celou oblast Fort Liard. Lidé dobře znají místa, kde žijí ostatní „on the land“. Není jich mnoho.

Na Fisherman lake žije Jimmy. Na břehu stojí asi 5 log houses. Tábor „band camp“ obyvatel Fort Liard.

K večeru se v táboře zastavil Jimmy z Fisherman lake. Podle Freda žije dost chudě a také „špinavě“. Prý dost pije. Na břehu s ním čekala ještě žena. Chtěli do Fort Liard a vyhlíželi nějakou loď. Fred poslal Viktora a Edie, aby je odvezli. Snad jim dal i trochu peněz. Jimmy nám dal rybu z jezera (Fisherman Lake). Dohlíží tam na chaty „bandu“ a také trapperi. Jimimu je kolem 50, šedivějící vlasy, štíhlý, knírek.

Další významnou oblastí land use původního obyvatelstva je širší okolí Bovie lake. Mapa ukazuje tábory a lovecká území E. Timbre, J. Sayi, rodiny Petali.

Na východ od Maxhamish lake (viz. mapa Maxhamish lake) leží teritorium Armanda Bertranda a Philipa. Dříve měli tábor přímo na Maxhamish Lake, ale dnes tam trapline nemají. Důvodem je příliš mnoho komunikací oil company, která pracuje také na západním břehu jezera. Přesto k němu jezdí alespoň rybařit. Za řekou Petitot, která byla významnou dopravní tepnou v minulosti, leží tábory Armona Philipa a Petrena.

Nociny – Bůh

Fred při práci vyprávěl o svých představách o Bohu atd. Jeho otec se narodil ve Fort Normenu a protože brzy osiřel, byl dále ve společnosti kněží. Fred v podstatě reprodukoval biblické pojetí o Adamovi a Evě, zakázaných berries na stromech a Arše postavené na hoře před potopou. Jako příklad zvířat v Arše uvedl moos. Je zřejmě také ovlivněn literaturou Svědků Jehovových. Např. konec světa-smrt špatných-ráj bez používání peněz. The watchtower, Aweake (knihy a časopisy také na Pelymu). Theresa vyprávěla, že Svědkové Jehovovi přijíždějí do Fort Liard pravidelně. Chce se učit, aby se dočkala ráje, ale je to těžké. Představa ráje, bez nemocí, dostatek atd.

Důvěra Dene v katolické církve klesla hlavně v souvislosti se špatnými zkušenostmi některých dětí v misijních školách s obtěžováním (zneužíváním). Kněz, který vystupoval v televizi při návštěvě papeže prý, z důvodů zjištění skutečností o jeho obtěžování dívek, spáchal sebevraždu léky.

Therese si uvědomuje rozdíl mezi katolictvím (ve škole) a učením Svědků Jehovových. Podle ní spočívá v pojetí ráje jako místa na zemi, chce také potkat znovu oživené příbuzné (matku, dceru atd.)

Ropa a plyn

Těžba plynu po řece proti proudu, podle Therese, probíhala už od 60. let 20. stol. Na Fischerman Lake se pracovalo od konce roku 1959. Byla zde věž a velký tábor.

Na místě tábora Therese a Freda měla letiště firma AMACO.

Prý docházelo k nálezům zabitých losů, ale pouze bez hlavy nebo kůže. Někde po řece, snad místa těžby.

Názor Therese na těžbu ropy je odmítavý. Lidé se, podle ní, snaží olejáře „odsunout“, ale nedaří se to.

Eva Hope z craft shopu naopak tvrdí, že vztahy jsou dobré. Firmy se snaží jednat slušně. Smířlivě se vyjadřoval i zeť Freda.

Theresa tvrdí, že kolem Fort Liard je spousta cest, které kříží traplines. Michael vyprávěl, že jednou postavili těžební věž kousek od tábora.

Podle některých informátorů, za vedení (Fort Liardu) Henry Dennerona docházelo k jednáním s „bílými“ o kterých lidé nevěděli. Jednou postavili „oils“ vrt v těsné blízkosti loveckého tábora. Jeho majitel dostal jako odškodnění pouze asi 2000 CAD.

Místní noviny „Deh cho Drum“ informovaly, že ve Fort Providence bylo referendum o (ne)souhlasu s otevíráním země těžbě. Oils společnosti slibovaly peníze, ale k lidem se nedostaly.

Anadarko pracuje u Fort Liard přes řeku, asi od 1995 (2000), ale dnes jsou u konce.

Fisherman Lake a Bovie Lake bylo významné pro Dene. Když byl hlad, lidé se k nim vydali. Dnes u obou stáli nebo stojí věže. Voda se nedá bez nebezpečí pít. Therese a Fred používali vodu z řeky, ale dnes pijí dešťovou (asi tři roky).

Prý několik lidí z Fisherman lake dostalo rakovinu.

Michael, běloch pracující ve First Nation Office ve Fort Liard: Země prý není ani indiánů (dříve pojem vlastnictví země nepoužívali), ani státu. Ten si ji nárokuje na základě Treaty, ale to indiáni popírají. Pro těžbu je třeba ji „otevřít“. Vládu žádají indiáni a je žádá firma. Peníze indiánům jdou od státu, jako všem kanadským občanům (pojištění atd.). Ale z těžby to je málo. Řádově statisíce dolarů.

Fischerman lake

Mapa ukazuje situaci v okolí Fischerman lake. I když oblast bývá označována místním obyvatelstvem za významnou z hlediska tradičního využívání země, bylo zde otevřeno jedno z nejvýznamnějších nalezišť plynu v NWT. Naleziště označované jako Pointed mountain bylo exploatováno od počátku 70. let 20. století do počátku 21. století.

V minulosti Dené využívali zdrojů jezera a jeho okolí a podle některých informátorů se jednalo o lokalitu, která, spolu s Bovie lake, sloužila jako zásobárna v dobách nedostatku. Význam rozlehlé vodní nádrže byl o to větší, že v oblasti okolí Fort Liard je podobných jezer nedostatek.

Jezero je využíváno i v současnosti, přes obavy o kvalitu jeho vody ve spojení s těžbou plynu. S nalezištěm je spojena infrastruktura, která slouží k dopravě také Dene. Tábor rodiny B. leží na bývalé letištní ploše společnosti AMOCO. U samotného jezera se nachází chaty Acho Dene First Nation (Fort Liard). Podle dostupných informací je lokalita obývána stále pouze jednou rodinou Dene.

2.3.10.2 Muskeg River

obrázek 12 tábor na Muskeg river

Večer jsem vyrazil na Liard křižovatku. Hned u ní jsou asi tři tábory (66).

Jsem na Muskeg River, ale opět žádní lidé. Ve směru Fort Liardu je na levé straně za mostem tábor, ale dětský kulturní. Na pravé straně jsem našel dvě místa. Jedno je dále od highway. Jsou tu 4 cabin (68). Střechy z modré plachty, roubené stěny (většina). Na břehu dvě kánoe a síť. Tábor vypadal používaně a to nedávno (asi podzimní lov losů). Druhé místo je za mostem. Chata z desek, dva stany a dva stany u stezky k highway (67). V chatě se asi bydlí častěji. Byla v ní i televize, ski-doo (sněžný skútr), ale také buben. Kolem dost nepořádek.

Po obědě jsem pokračoval k táboru Edwarda Moye (69). Kousek pod chatou bobří hráz. Sněžnice. Uvnitř zimní maklaky (obuv). Jedna chata rozestavěná a nové desky u highway, ale tábor vypadá už nějakou dobu nepoužívaný.

2.3.10.3 Bovie Lake

Vedle Fischerman lake bylo Bovie lake označováno jako druhé ekonomicky nejvýznamnější místo v tradiční subsistenci v oblasti Fort Liard.

Využívané území v jeho okolí spadá převážně do povodí horního toku Maskeg river. Body na březích jezera označují polohu sezónních táborů obyvatel Fort Liard. Podle informátorů bylo okolí jezera obývána ještě asi před 40 lety výrazně intenzivněji.

Oblast Bovie lake je spojena koridory místních cest ve směru Petitot river, Liard highway(83) a Fort Liard. Okolí komunikací slouží mimo cestování také k lovu. Jejich směr je vyznačen třemi „výběžky“ k těmto lokalitám.

obrázek 13 tábor na Bovie lake

Bez stopování zastavil truck. Muž se středních letech. Jel nakupovat do Fort Nelsonu. Jeho bratr má firmu se dvěma nákladními auty a on pro něho jezdí. Dělají pro naftáře a tím se vysvětluje jeho pozitivní pohled na oil companies, jako na poskytovatele pracovních míst. Ukázal mi cestu na Bovie Lake...

Došel jsem do tábora. Dva mladí indiáni se netvářili moc nadšeně, ale za pár minut přijel Mick se Silvií, matkou a mladíkem. Příjmení rodiny Sassie. Ten mě vezl na čtyřkolce kolem jezera do jejich tábora (70). Ostatní jeli lodí. Tábor s novou chatou, dvěma staršími log cabins a canvas tent a ještě jeden s modrou střechou. Tábor je sezónní jaro,

podzim (fall hunt). Mick tu má kupu dětí a obydlená je i vedlejší chata. Jako oděv používají muži často pracovní modré kombinézy s fluorescenčními pásky. Často kouří trávu.

Včera za mnou přišla na kus řeči Mickova žena. Ročník 1976, o dost mladší než Mick. Narodila se na řece (Liard River) proti proudu. Asi hodinu jízdy. Žila s rodiči ve stanu. V zimě v dolní části stanu logs. Otec vyrobil na ukázkou spruce bark. Používal psy, ale ještě když byla malá přešel na ski-doo. Měla 12 sourozenců. Jeden bratr zahynul v 1997 v Samba falls na Trout river, když je fotografoval. Lidé z Muskeg River mohly podle ní být i dále po řece na lovu.

Edie, Mickův bratr se na Bovie lake narodil. Žil ve stanu. Asi 12 dětí jich vyrůstalo v chatě asi 200 metrů hlouběji v lese (72). V té době zde žilo více indiánů. Cestovali v létě do Fort Liardu a vraceli se opět na jezero. Ve 40. letech měl jeho otec na Bovie lake i koně.

Edie pracuje v Beavre. Ten vznikl asi v roce 1980 a zaměstnává 30-40 lidí. Většinou pracují pro oil comp. na polích. Čistí plochy. Plat okolo 4500 CAD.

Dnes by měli přijet staří lidé z Petitot (Jim Seya se ženou) u hranice s B.C. Mají chatu kousek od našeho tábora na břehu (71). Jinak žijí asi 0,5 km od Liard highway.

Staré páry z Petitot se přesunují na Bovie. Jedni přesunuli tábor z Petitot kousek dále do B.C. Dále starý pár po pravé straně highway a lidé napravo na druhém mostu přes Petitot.

Na Petitotu bývá v této době hodně losů. Mick vzpomínal, že jich jednou asi na 50 km napočítal přes 40. Edie zase, jak na Fort Nelson River ulovili 99 bobrů za den.

Bobři a ondatry se loví hlavní na jaře. Tábor na Bovie lake využívají i k jarnímu lovu. V protějším táboře (přes jezero) žijí podle Edieho 4 lidé stále.

Lidé kolem Liardu neloví obvykle bizony, protože je třeba licence a také nejsou na jejich maso zvyklí. U Fort Providence jsou původní lesní bizoni, zde byli přivezeni v 80 letech na lodích z jihu (1985-9).

Dnes byl bohatý úlovek ryb. Asi 16 ze dvou sítí. Whitefish a jeden s velkou hlavou.

Prověřovala se síť. Chytlo se 6-7 whitefish. Edie část vařil a jednu vykuchal a plnil cibulí a kořením. Pekl ji v alobalu.

Dnes asi 13 převážně whitefish.

Asi tři km odtud prý stojí „suchý“ vrt. Edie na mou otázku ohledně oil companies řekl, že je na ni těžká odpověď. Na jedné straně i on pro ně pracuje. Ale oldtimers mají problémy, protože rozrušují zemi a je méně zvěře. Jejich přítomnost označil Edie za důvod, proč lidé končí s trappingem.

Tábor Ernesta a Helene Timber na Bovie Lake (74)

Ernest (52), žena Helene (sestra Edwarda Moye) vypadá mladší. Tábor, chata vertikální půlky kmenů. Dříve bydleli v „dolní“ chatě, tu má teď jejich syn. Vybavení chat zahrnuje mimo jiná i TV, video.

Ernest žil jako malý ve stanu. Dříve se lidé přesunovali podle úlovku. Pokud ulovili losa, bylo by obtížné ho přepravit do tábora a tak se tábor přesunul k úlovku. Když mu bylo 17 používal dog team 6 psů, ski-doo jede rychleji. Pracovali pro ropnou společnost. Mohli si tak koupit v roce sněžné skútry-ski-doo (1974).

Minulý rok na jaře střelil 40 bobrů a v zimě asi 30-40 kun a dva vlky. Prý mu kradli kuny.

Nedávno Ernest ulovil dva losy. Mickovi „vyčítá“, že minulou zimu ulovil asi 10 losů. Naháněli si je na ski-doo.

Jemu stačí tři. Rozdává sušené maso lidem ve Fort Liardu. Ukazoval mi starou chatu, kde vyrostl a zřícenou chatu předků, také cestu, kterou prosekal otec z Petitot river na Bovie lake. Asi 200 m od tábora je chata Joa B. z Petitot.

Otec chytal do pastí tak, že měl na trapline několik stanů, kde postupně přespával.

Ernest popisoval lov na losa pěšky. Na podzim se používá k vábení losí lopatka. Přejíždí se s ní po nízkém porostu. Býk si myslí, že jde soupeř (hlavně po

15. září a jde naproti. Pokud se stopuje, lovec jde od rána. Kolem 10 AM se los ukládá k odpočinku.

Ještě v 70. létech lidé ukládali losí sádlo do žaludku a spolu se sušeným a uzeným masem skladovali v bednách ze dřeva. Nemohli přepravit vše. Když nebyl sníh. Dělalí ho např. mezi stromky a přibíjeli příčku shora, aby to bylo pevné. Někdy na vyvýšeném místě na stromech. Pro ryby také.

Ryby se mohly po příchodu mrazů všeset nevykuchané na rámy na lešení. Spíše pro psy.

2.3.10.4 Liard Highway

Prázdný tábor Betally u mostu Petitot (75). Chata z prken a stan. Další prázdná chata s vystrašeným psem (76). Cesta (asi cutline) stoupala na hřeben. Dvě chaty Betally (81, 82).

Nakonec zastavil další od Beavru. Angus, prý nějaký nižší šéf. Odvezl mě do svého campu asi 10 km od křižovatky (83). Pěkná nová chata z prken. Joe, kterého jsem hledal, žije prý na hranici asi 2 km a je snad jeho otec(?). Joe Birtcham(?). V campu, který byl na highway, snad žije Jim Seya (76).

Další lidé v buši. Snad Ernestův bratr výše na Petitot a chlápek na Fantastique Lake v horách.

Ještě jednou jsem navštívil tábor E. Moye a jeho bratra Jacka. Edward je už starší muž v mokasínách. Jack taky kouří trávu, jako snad většina. Loví a trappují hlavně na té straně highway, kde je tábor. Chystají se tam podle Jacka strávit zimu.

Nabral mě mladý indián z Fort Liard. Hulil po cestě trávu a u jedné vodní nádrže si přímo z okna auta zastřílel na kachnu. Měl pušku malého kalibru 17 s tříštivými náboji.

2.3.11 Spory o zemi

Jak bylo uvedeno výše, od 60. let 20. století stoupala nespokojenost domorodého obyvatelstva regionu Deh cho (a nejen jeho) s malým vlivem, který měli na rozhodování o vlastních záležitostech a především o vlastní zemi.

Po řadě jednání byla podepsána ve Fort Simpsonu, NWT, 23. května 2001 The Dehcho First Nation Interim Measures Agreement (Dohoda o dočasných opatřeních) mezi The Dehcho First Nation, The Government of Canada (vládou Kanady) a The Government of The Northwest Territories (vládou Severozápadních teritorií).

Její součástí byla dohoda o uzavření území pro nakládání a využívání z důvodu dalšího poznávání a jednání.¹²¹

Následovala další dohoda, která rozvíjela předcházející. 17. dubna 2003 ji podepsala vláda Kanady a Deh Cho First Nation Interim Land Withdrawals Agreement. 70 718 km² (33% území Dehcho) bylo vyňato na pět let z rozvoje (povrchové nebo podpovrchové využití). Spolu s Nahanni National Park Reserve a Edehzhie (vyňato v říjnu 2002 v rámci Protected Areas Strategy) tak takřka 50% Dehcho teritoria stojí v současnosti mimo ekonomický rozvoj (zdroje atd.). Dalším kandidátem na zařazení do PAS je území Pehdzeh Ki Deh (okolí Wrigley)¹²².

Kriteria pro „vynětí“ z rozvoje byla:

- využití půdy pro získávání potravy a medicínské účely
- kulturní a spirituální význam
- ekologicky citlivá území
- ochrana vodních toků

2.3.11.1 Dehcho Land Use Plan

Z Dehcho First Nation Interim Measures Agreement mimo jiné vyplývalo vypracování plánu land use pro Deh cho region. Jeho finální podobu (Final Draft

¹²¹ *The Dehcho First Nation Interim Measures Agreement*. Fort Simpsonu, NWT, 23. května 2001

¹²² *Draft Land Use Options Atlas*, Deh Cho Land Use Planning Committee, červenec 2004

Dehcho Land Use Plan) schválila a ratifikovala 31. května 2006 Dehcho First Nation¹²³.

Území Dehcho teritoria v něm bylo rozděleno do několika zón land use:

Konzervační zóny (18) – 38,3% území (80 227 km²)

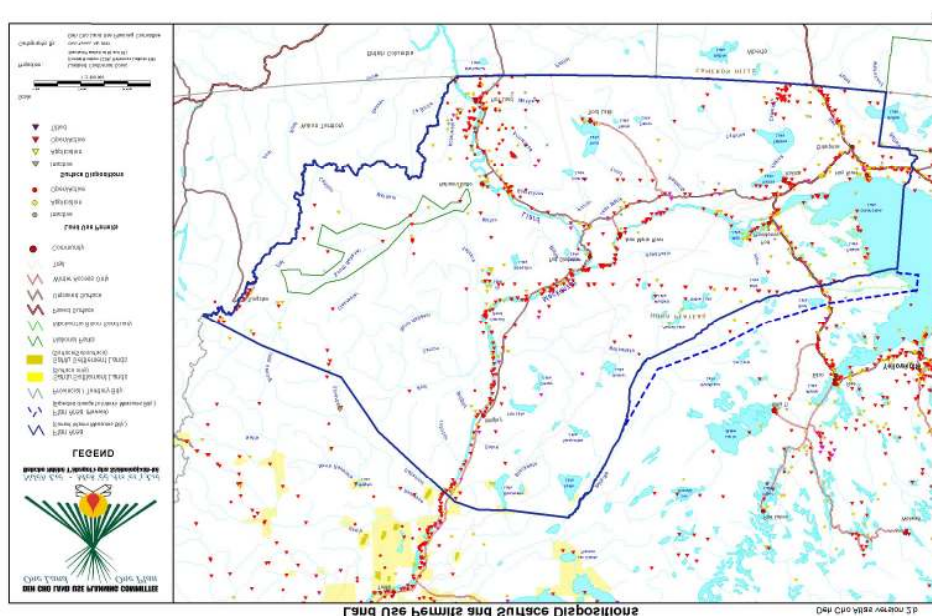
Speciálně spravované zóny (15) – 28,85% území (60 425 km²)

Obecně využívané zóny – 20,84% (43 651 km²)

Podpovrchová území, odstoupená požadavkům těžby ropy, plynu a hornictví, tvoří 49,47% území (103,643 km²)

Dehcho plán využívání území (DLUP) je výsledkem čtyřleté práce. Dehcho plánovací komise využití půdy byla založena v květnu 2001.

„Cílem plánu je podporovat sociální, kulturní a ekonomický život obyvatel a komunit v Dehcho teritoriu, s ohledem k zájmům všech Kanadánů. Se zvážením principů respektu k zemi, porozuměním a vysvětlením staršími Dehcho, udržitelného rozvoje, by tento plán měl poskytovat ochranu, rozvoj a využití země, vody a dalších zdrojů teritoria Dehcho“ (IMA).

¹²³ NDÉH TS'EDÎCHÁ: Dehcho Ndéh T'áh Ats'et'í K'eh Eghálats'ênda, RESPECT FOR THE LAND: The Dehcho Land Use Plan, The Deccho Land Use Planning Committee, Final Draft Plan, May 2006

„Strany sdílí plán, že po schválení Dehcho Final Agreement, se schválený Plán stane nástrojem územního managementu, který bude poskytovat právně ukotvené vedení ve schvalování rozvojových projektů, ochraně a dalším potenciálním druhům využití půdy.

Plán byl vypracován s použitím nejlepších dostupných dat, zahrnutím výsledků 19 různých výzkumů týkajících se přírodního potenciálu zdrojů (viz. mapa Potenciál ropy, plynu a dřeva), konzervační hodnoty, tradičního land use (viz. mapa Tradiční land use a přírodní hodnota), ekonomického hodnocení a kumulativního efektu. Byly uskutečněny dva semináře o integraci tradičních a vědeckých informací o hodnotě přírodního prostředí a způsobu začlenění kulturních hodnot Dene v plánování rozhodování.

Pro vypracování byla použita metodologie hodnocení kumulativního prahového efektu (cumulative effects assessment thresholds) a metodologie modelu hodnocení ekonomického rozvoje (Economic Development Assessment Model¹²⁴).

V plánu se píše: Skrze diskusi se objevila řada hodnot a priorit koexistujících v regionu. Dehcho teritorium je ve stádiu přechodu, komunity i individua hledají svou vlastní cestu mezi tradičním stylem života a peněžní ekonomikou. Proces vyjednávání Dehcho vytváří prostředí politické a ekonomické nejistoty, které brání rozvoji zdrojů a dlouhodobému plánování.

Plán rozdělil území Dehcho do pět typů zón podle jeho využití (viz. mapa Deh cho Land Use Plan):

1. Konzervační zóny (Conservation Zones) – území, která mají významnou ekologickou a kulturní hodnotu. Zóny určeny k jejich ochraně. V jejich rámci je povolen pouze turismus. The Mackenzie Valley Special Infrastructure Corridor představuje pasáž skrze konzervační zóny.
2. Chráněná území strategické zóny (Protected Areas Strategy Zone) – jsou zvláštním ustanovením pro kandidátská chráněná území

¹²⁴ EDAM je kombinací ekonomického vstup-výstup modelu, modelu zaměstnanosti, populačně demografického modelu spojeného s databází potenciálu zdrojů a zón. Umožňuje srovnávat různé scénáře a jejich vlivu na zdroje, rozvoj, ekonomiku, populaci a zaměstnanost regionu.

s dočasnou ochranou. V současnosti je takto označena pouze oblast Edézhíe (12% území). Úroveň ochrany stejná jako u konzervačních zón.

3. Speciálně spravované zóny (Special Management Zones) – jsou území, kde je výrazný potenciál jak konzervační, tak pro rozvoj zdrojů. Zóny mají podporovat určitý typ land use nebo ochrany. K dosažení tohoto cíle je v každé z SMZ zakázán alespoň jeden z typů land use.
4. Obecně využívané zóny (General Use Zones) – území s povolením všech typů land use.
5. Speciální koridory infrastruktury (Special Infrastructure Corridors) – jedná se o dva koridory pro plánovanou stavbu ropovodů (plynovodu). Jejich stavba a provozování je v rámci těchto koridorů povolena, i když mohou vést zónou, ve které není činnost spojená s ropou a plynem povolena.

Dále byla vydělena dvě „speciální“ území pro další jednání o navrhovaných plynovodech a související infrastruktury:

- The Mackenzie Valley Special Infrastructure Corridor – vytyčuje studovaný koridor pro navrhovaný Mackenzie Valley Pipeline a související infrastrukturu (0,6% studovaného území), Mackenzie Valley Pipeline se chápe území podle definice „Žádosti o souhlas s Mackenzie Valley Pipeline“, podanou Imperial Oil Resources Pipeline na National Energy Board 7. října 2004. Ropovod zahrnuje doplňkovou infrastrukturu a aktivity včetně, ale ne pouze: kompresní stanice, ohřevové stanice, měřicí stanice, přístupové cesty, letištní plochy, místa vrtů, tábory atd.
- The Netlá-Arrowhead Special Infrastructure Corridor – vytyčuje studovaný koridor pro navrhovaný ropovod (plynovod) a související infrastrukturu v oblasti Netlá-Arrowhead (0,2% studovaného území)

Na území je v rámci plánu rozlišováno pět klíčových druhů využití půdy (land use): zemědělství, lesnictví, turismus, hornictví a těžba ropy a plynu.

Cíle plánování, podle plánovací komise, měly být především:

1. Kvalita vzduchu a vody.
2. Udržení plného stavu původních rostlin a zvířat v životaschopných populacích.
3. Zachování tradičních území důležitých pro jednotlivé komunity, bez průmyslu a dalších využití, kde se lidé mohou věnovat využívání zvířat, rostlin a kulturním tradicím.
4. Jazyk a kultura Dehcho bude integrována do všech aspektů života komunity.
5. Bude dokončen Dehcho Final Agreement se zahrnutím dohody o samosprávě.
6. Průzkum a rozvoj bude poskytovat větší ekonomický prospěch regionu.
7. Úroveň vzdělání bude s generacemi vzrůstat.
8. Obyvatelé Dehcho budou získávat zaměstnání na vyšší úrovni.
9. Teritorium Dehcho se stane ekonomicky soběstačné skrze své příjmy.
10. Zdravotní, vzdělávací a sociální programy vzrostou a budou držet krok s rozvojem. Indikátory zdravotní a životní úrovně se zvýší.

Vytváření zón bylo prováděno s využitím konzultací s komunitami a aplikací některých principů:

- Chránit vodu Mackenzie, Liard River, důležitých jezer a malých toků důležitých pro komunity
- Chránit důležitá území divoké přírody a pro tradiční využití
- Chránit zdroje a využívat je moudře
- Podporovat zájmy komunit v PAS oblastech
- Adresovat starosti komunit
- Zajistit regionální propojení

- Poskytovat pracovní příležitosti v rámci udržitelného rozvoje s přínosem pro Dehcho teritorium
- Chránit současné využití
- Zvažovat zájmy všech Kanad'anů

Kultura Dene a tradiční land use

Plán se snaží hledat, podle jeho autorů, také způsoby řešení vedoucí k ochraně a podpoře tradičního land use:

Ochrana kultury Dene a tradičního využití půdy (lov, rybolov, trapping, sběr a držení) jsou podle něho nejvyššími prioritami Dehcho First Nation. Lidé chtějí jistotu, že budou mít stále možnost využívat zemi tak, jak dosud. Kulturně založený vztah lidí se zemí vyžaduje možnost vyjízďet „out on the land“. Někteří lidé spoléhají takřka plně na tradiční způsob života založeném na zemi. Jiní jsou limitováni ve svém pobytu „on the land“ svým zaměstnáním. Kultura a jazyk Dene jsou svázány se zemí.

V kultuře Dene jsou mnohé způsoby přístupu ke zdrojům považovány za projev neúcty k Matce Zemi. Jsou založeny na ekonomických principech, které jsou někdy v přímém rozporu se zákony Dene. Zatímco mnoho lidí uznává přínos rozvoje využívání zdrojů ekonomické úrovni lidí Dehcho, konflikt s hodnotami často vede k opozici k novým způsobům využití půdy.

Plán předkládá některé způsoby, kterými mohou být tradiční hodnoty aplikovány na moderní využívání zdrojů:

- Před narušením země činností by měl být proveden obřad krmení ohně (Fire Feeding Ceremony).
- Žadatelé by měli respektovat Dehcho First Nation jako správce a první obyvatele země. Měli by se s nimi radit o svých plánech.
- DFN sdílí přírodní zdroje a žadatelé by měli sdílet svůj prospěch.
- Žadatelé by měli vzít v úvahu konzervaci zdrojů pro budoucí generace.
- Žadatelé by měli používat nejlepší dostupné technologie.

Plánovací komise se neomezila pouze na plánování land use, ale i ochranu kultury a jazyka:

Úsilí o udržení jazyka a kultury musí podle názoru plánovací komise začít doma. Starší a rodiče jsou povzbuzováni mluvit vlastním jazykem k dětem a seznamovat je s tradičními dovednostmi a kulturou doma.

Komunitám a dalším zainteresovaným se doporučuje tvořit více programů „on the land“, možnosti tréninkových programů tradičních ekonomických aktivit, mezi-kulturní školení pro pracovníky, zakládat Slavey jazykové třídy ve školách atd.

Zatímco mnoho politiků a dokumentů hovoří o hodnotách tradičních znalostí a potřebě jejich integrace do rozhodovacích procesů, pochopení a implementace bývá slabá. Větší porozumění a uvědomování si je třeba k překonání současné výzvy integrace tradičních a vědeckých znalostí.

2.3.11.2 Fort Liard Area Cumulative Impact Mapping Project

Projekt mapování možného dopadu ekonomického rozvoje byl proveden i speciálně v oblasti asi nejvíce v tomto směru ohrožené, Fort Liardu a okolí.¹²⁵

Projekt byl proveden na základě kontraktu Cizek Environmental Services s Arctic Resources Committee a Canadian Parks and Wilderness Society.

Součástí projektu bylo vytvořit regionální mapy okolí Fort Liardu se zanesením existujících aktivit (komunikací, povolení na využívání země, povolení k dobývání ropy a plynu, lokalizace těžebních míst, lokalizace seismických průseků, ropovodů a plynovodů.

S použitím shrnutí dat současných aktivit (na základě regresní analýzy nebo aplikace ročního přírůstku 3%) je možné sestavit předpověď aktivit pro období 2010-2050. Pro budoucí aktivity může být vypočítána zóna jejich působení na území.

Studované území představuje asi 14 173 čtverečních kilometrů, severně od hranice British Columbia (60°N-60°N) a západně od 122°W po hranici Yukon teritory a jejím křížením s 124°50'W.

¹²⁵ CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulative Impact Mapping Project, Technical Report*. Yellowknife, NT, 2002

Vedle toho projekt zahrnoval také letecké fotografie pro detailní studium území (např. Pointed Mountain gas field).

K analýze byla použita „Globální metodologie mapování lidského dopadu a biosféru“ (GLOBIO) v aplikaci na cirkumpolární oblasti. Vypracovaná byla United Nations Environmental Program, Environmentálním programem Spojených národů (UNEP). Metodologie shrnuje prostorový dopad průmyslového rozvoje v těchto kategoriích:

1. Snížení přežívání a/nebo hojnosti ptactva (0-1 km od infrastruktury)
2. Snížení přežívání a/nebo hojnosti velkých savců (0-3 km)
3. Rostoucí dopad na floru a faunu, zahrnující posun ve skladbě hmyzu, potravních řetězců, hydrologii, predáčnických vzorcích, apod. (0-20 km)
4. Území bez narušení (více jak 20 km)

Současné a předchozí využití půdy (Land Use) v roce 2001:

Zahrnuje velikost fyzické stopy zanechané touto činností

- komunikace, ropovody, plynovody, vrty (1961-2001) - 24, 86 km²
- stavby (1973-2001) – 0, 08 km²
- vrty (1957-2001) – 1, 67 km²
- seismické linie (1957-2001) – 42, 10 km²
- dálnice (1982) – 10, 20 km²
- Fort Liard Town-Site (1986) – 1, 60 km²
- Těžba dřeva (1973-2001) – 67, 00 km²

Celkem to představuje fyzickou stopu o velikosti 148 km². To v porovnání s plochou studovaného území (14 173 km²) představuje 1, 04% (viz. také mapa Fort Liard, potenciál zdrojů a land use).

Letecké fotografie pro detailní studium

Snímky zachycují rozlohu asi 10 na 20 km v okolí Amoco Pointed Mountain Gas Plant v časovém rozmezí 1961 až 2001. Území se nachází na západním břehu Liard River, asi 25 km severozápadně od Fort Liard.

Amoco objevila plyn v Pointed Mountain v roce 1967 a zařízení k jeho dobývání bylo postaveno v letech 1971-72, produkce začala v roce 1972. Šest vrtů bylo spojeno vedlejším plynovodem mezi sebou a také s plynovodem hlavním. Hlavní podzemní plynovod vedl jižně do Fort Nelsonu (British Columbia) a napojoval se na Westcoast Energy pipeline systém (Západopobřežní energetický plynovodní systém).

V roce 1994 se v oblasti Fort Liardu byla zveřejněna první výzva k uskutečnění nabídek poplatků za exploataci.

V roce 2000 tři další významné plynové vrty byly zapojeny do těžebního komplexu Pointed Mountain: Ranger Oil P-66 a Chevron K-29 a M-25.

Fotografie roku 1961 ukazuje tuto oblast před objevením plynu Amoco. Nejsou zde patrné takřka žádná narušení (s výjimkou několika cest).

Druhá fotografie z roku 1971 ukazuje probíhající práce. Stavbu komunikací k lokalitám vrtů. Dobře patrné jsou i spojovací plynovody. Viditelné jsou také průřezy vytvořené při seismických pracích. Jejich relativní dobrá viditelnost může vzbuzovat dojem jejich malého stáří, ale podle studií v Albertě trvá několik desetiletí, než opět zarostou.

Na fotografii z roku 1995 jsou některé prvky méně patrné než na snímku z roku 1971, přesto je dobře viditelná hlavní komunikace a spojovací plynovody. Od roku 1992 produkoval plyn pouze jediný vrt (A-1), dva byly oficiálně pozastavené a ostatní zavřené a opuštěné. I když průřezy jsou méně viditelné, mnohé jsou přesto rozeznatelné.

Fotografie z roku 2001 dokládá novou aktivitu ve východních a severních částech. Jedná se o nové propojovací plynovody. Stále viditelné seismické průřezy stáří více než 30 let.

Odhadovaný kumulativní dopad v roce 2001

Ekologické stopy lidské činnosti jsou podstatně větší než stopy fyzické. Metodologie GLOBIO rozlišuje následující zóny dopadu:

1. Snížení přežití a/nebo hojnosti ptactva. – Definována jako zóna vysokého rizika snížení anebo hojnosti ptactva založená na více než 50 ptačích druzích.
2. Snížení přežití a/nebo hojnosti velkých savců. – Zóna, ve které je vysoké riziko snížení přežívání nebo četnosti velkých savců. Založena na studiu většiny velkých predátorů a kopytníků.
3. Dopad na rostliny, zvířata a chemické řetězce. – Zóna, v které je vysoké riziko účinku na ekosystémové funkce, jako jsou změny v potravních řetězcích, vegetační změny, predací vztahy apod.
4. Relativně nedotčené ekosystémy/divočiny. – Žádné nebo málo studií potvrzující možný dopad.

Mapa ukazuje kumulativní dopad lidských aktivit v regionu podle GLOBIO metodologie.

Do 1. zóny spadá 234 km² (1, 7%).

Do 2. zóny spadá 5 609 km² (39, 6%)

Do 3. zóny spadá 2 022 km² (14, 3%)

Zóna „Vysokého rizika redukce přežívání/četnosti velkých savců“ dosahuje 39, 6% velikosti studovaného území. Důvodem je především zahrnutí ovlivnění seismickými liniemi, místy těžby dřeva (vnitřek polygonu) a starými vrtvy.

Kumulativní dopad, prognóza pro 2010 až 2050

Pro odhad vývoje počtu vrtů a km seismických linií byl použit údaj z let 1957 až 2001 o počtu vrtů vyhloubených za rok a km seismických linií za rok podle land use povolení v letech 1980 až 2001. Použita byla lineární regrese. Z nedostatku historických dat nebyl proveden odhad růstu osad, dálnic, těžby dřeva a dalších aktivit.

Vývoj počtu vrtů byl značně nepravidelný (1957-2001).

Tabulka ukazuje historický a kumulativní odhadovaný počet vrtů v budoucnosti:

Počet vrtů	1957-2001	2002-2010	2011-2050
Produkující v.	15 (18,3%)	6	37
Celkem v.	82	35	201

Podobně nepravidelný byl i počet km seismických linií v roce. Nejvyšší byl v roce 2001 (2 264 km) díky aktivitám Paramount-Arrowhead a Anadarko 3D Seismic programs.

	1980-2001	2002-2010	2011-2050
Kilometry linií	8 494	7 404	59 471

Mapy ukazují odhadovaný budoucí kumulativní dopad pro roky 2010 a 2050. Nové produkční vrtné lokality budou umístěny na přijatelných místech nedaleko intenzivní exploatační aktivity a napojeny na existující infrastrukturu komunikací a potrubí. Bude proložena řada nových seismických linií.

Prognóza byla vytvořena za těchto předpokladů:

1. Minulý růst je správným lineárním odhadem budoucího růstu.
2. Další vrty budou objeveny stejnou rychlostí jako historické.
3. Budoucí seismické práce budou zahrnovat 3D programy pro celé území.
4. Průzkumné a produkční technologie zůstanou stejné.
5. Celkové území dopadu závisí na vzdálenosti nových lokalit vrtů od sebe a od existující infrastruktury jako jsou silnice a potrubí (v GLOBIO metodologii mají vrty blíže u sebe menší dopad než vrty vzdálenější).

Druh dopadu	2001	2010	2050
	Kumulativní plocha dopadu	Kumulativní plocha dopadu	Kumulativní plocha dopadu
1. zóna risku	234 km ²	299 km ²	533 km ²

	(1,7%)	(2,1%)	(3,7%)
2. zóna riziku	5 609 km ² (39%)	6 997 km ² (49%)	14 107 km ² (99,5%)
3. zóna riziku	2 022 km ² (14,3%)	2 541 km ² (17,9%)	4 118 km ² (29,1%)

Nejrozsáhlejší je plocha „Vysokého rizika redukce přežití/četnosti velkých savců“, hlavně díky růstu seismických linií. Do roku 2010 by podle odhadu zasahovaly takřka polovinu studovaného území a do roku 2050 prakticky celé. Podle studií lesních karibu by to mohlo znamenat vymizení velkých savců. Populace losa by však mohla být zvyšována „hraničním účinkem“ a pionýrskou vegetací.

Vzhledem k tomu, že jsou oblasti Fisherman a Bovie Lakes považovány za „exkluzivní zóny“ Acho Dene Koe First Nation, je možné předpokládat, že v jejich okolí by seismické práce nebyly povoleny.

Tato studie, podle jejích autorů, demonstruje relativní rychlost a nízké náklady metodologie GLOBIO při její aplikaci v širokém měřítku a obecném kumulativním dopadu v malém regionu.

Hlavními závěry studie je to, že budoucí kumulativní dopad seismických prací je podstatně větší než samotné produkce uhlovodíků.

2.3.12 On the Land?

Jaké změny v land use a ve vztahu k prostředí tedy proběhly za historicky zachycené období a jaké byly jejich hlavní příčiny? Jaká je současná situace?

Je nepochybné, že k řadě změn v subsistenčních cyklech, pohybu po území a jeho využívání, docházelo i v předkontaktních dobách. Přesto můžeme v období od prvních kontaktů s evropany (cca 1789) sledovat několik výrazných tendencí.

Už od zakládání prvních obchodních stanic v první polovině 19. století bylo místní obyvatelstvo postupně vtahováno do obchodu s kožešinami. Jak je ovšem patrné z výše uvedených příkladů, míra zapojení do nových ekonomických aktivit

se u jednotlivých skupin výrazně lišila. Přesto se lov kožešin stal jedním ze způsobů (nebo součástí) obživy, které jsou dnes chápány jako „tradiční“.

Spolu s obchodníky přicházeli do obchodních stanic i misionáři. Stanice se stávaly centry nejen obchodu, ale také sociálního a kulturního života původního obyvatelstva. Jejich význam vzrůstal. Okolo stanic začaly vznikat osady nejen příchozího obyvatelstva, ale i místního.

Indiánská populace osad obývaných nebo navštěvovaných Slavey:¹²⁶

Osada	858	1881	1883	1921	1924	1931	1941	1970	1978
Hay River	-	-	-	127	104	129	147	239	276
Providence	-	456	436	256	301	251	376	473	585
F. Liard	281	216	219	207	227	225	202	321	442
F. Simpson	658	500	234	356	376	343	378	623	704
Wrigley	-	-	164	80	83	91	77	169	199
F. Norman	84	254	324	204	370	346	200	164	214
F. Nelson	-	209	224	-	120	74	75	334	287
Hay Lakes	-	-	-	-	440	-	-	1011	1262
Celkem	1023	1635	1601	1230	2021	1459	1455	3334	3969

Tabulka ukazuje, že postup usazování v osadách v první fázi proběhl poměrně rychle, ale dále postupoval zvolna a další zrychlení procesu je patrné až v desetiletích po druhé světové válce.

Počet obyvatel uváděný v jednotlivých osadách koncem 19. a v první polovině 20. století také zřejmě nevyjadřuje počet stálých obyvatel, ale spíše osob s osadou více méně spojených. Je možné předpokládat, že v osadě trávili letní období a většina se jich na loveckou a trapping sezónu vydávala do táborů v buši.

¹²⁶ ASCH, Michael, I.: *Slavey*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

Osady tak nahrazovaly letní místa rybolovu a shromažďování. Staly se spíše doplněním než narušením (nebo ohrožením) dosavadního způsobu života a využívání okolních území.

Počátkem 20. století převzala správu oblastí, skrze treaties, kanadská vláda. Do místních záležitostí přesto výrazně nezasahovala. V tomto směru se jeví jako přelomovým nejen období po druhé světové válce, ale především 60. léta 20. století. Vláda začala v domorodých komunitách vyvíjet řadu aktivit, které měly vést ke zlepšení životních podmínek místního obyvatelstva. Jednalo se především o bytové programy (stavba nových „vládních“ domů), zavádění a zlepšování služeb, lékařské péče, školství atd.

S jejich vlivem spojují Helm nebo Tetso přechod řady Dene k usedlému způsobu života a zabezpečování životních potřeb prací za mzdu.

Fyzické pohodlí a ekonomické a vzdělávací příležitosti bílých komunit budou v budoucnosti jistě více a více rozvolňovat vazby Dene na jejich životní prostředí buše, píše J. Helm.¹²⁷

Že se tyto procesy neomezovaly pouze na NWT dokládá výzkum, který koncem 60. let prováděl R. Nelson u aljašských Kutchinů (*Gwich'in*):

Přes pokračující snižování významu trappingu v posledních dvaceti letech, zůstává hlavní ekonomickou aktivitou Tranjik Kutchin. Stále pokládají zimu a počátek jara za sezónu trappingu a považují se stále především za trapyery. Kožešiny jsou hlavním příjmem pro značný počet mužů v Chalkyitsiku. Ale zároveň takřka všichni Kutchinové uvádějí, že by dali přednost práci za mzdu před trappingem. S lehčím dostupem k pracovním příležitostem a sociálním dávkám, věnují získávání kožešin jen omezené úsilí. Ti, kteří mohou získat dostatek peněz jinými způsoby, loví kožešinová zvířata z důvodu doplňkového příjmu.

V létě 1969 byla většina mužů zaměstnána v protipožární ochraně. Jejich výdělek byl natolik vysoký, že v následující zimě řada z nich věnovala malou pozornost trappingu (a to přes dostatek zvěře). Z dvaceti pěti potenciálních traperů pouze šest věnovalo hlavní úsilí trappingu.¹²⁸

¹²⁷ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

¹²⁸ NELSON, Richard, K.: *Hunters of the Northern Forest, Designs for Survival among the Alaskan Kutchin*. Chicago: The University of Chicago Press,

Je pozoruhodné, nakolik byly příležitosti vzdát se loveckého způsobu života pro původní obyvatelstvo lákavé.

E. Hedican ale na základě výzkumů u subarktických skupin Cree a Ojibwa jednoduchou závislost mezi dostupností práce za mzdu a opouštěním tradičního způsobu obživy zpochybňuje:

V historickém smyslu je pravdou, že původní obyvatelstvo Kanady podléhá pomalému procesu integrace a závislosti na vnějším světě. Kontakt s „vnějškem“ se v dnešním světě zrychluje. To je pravda zvláště v oblasti vzdělání, práce za mzdu a státních dotací.

Dochází zde ale také ke konfliktům. V malých komunitách bývá práce na celý úvazek vzácností a dlouhodobí pobyt mimo komunitu přináší problémy v rodině. Dalším konflikt je mezi produkcí potravy na místním území, což je i v současnosti důležitá ekonomická aktivita v mnoha domorodých komunitách a potřebou peněz pro obstarávání jiných nezbytností. Není jednoduché rozhodnout, kterým činností dát přednost, zvláště když peníze i potrava z buše jsou vzácné. Pro domorodé rodiny to znamená složitá rozhodnutí, jak rozdělit svůj čas mezi život v osadách, ve snaze vydělat nějaké peníze a lovem a rybolovem mimo osady. Konvenční představa nás vede k přesvědčení o existenci dvou málo kompatibilních sfér aktivit a že práce za peníze postupně vytlačuje subsistenční produkci.

Není zde však žádný podstatný důvod pro závěr o nemožnosti existence zdravé subsistenční ekonomiky v koexistenci s pracovními příležitostmi. Důležitý je především vztah těchto aktivit, jejich dostupnost a důraz, který je na ně vyvíjen místní populací.

Důkazy podporujícími tuto ideu jsou založeny na komparativních datech, úroveň příjmu na hlavu a kvantitě masa z buše na den, získaných z řady komunit Ojibwa a Cree v severním Ontariu a Quebecu. Můj výchozí předpoklad byl, že vzrůst příjmů v komunitách povede k poklesu využití místních zdrojů potravy. Pouze ti, u kterých je malý příjem, budou pokračovat v lovu a rybolovu. Ve skutečnosti byla v tomto případě objevena jiná závislost. Čím vyšší příjem na hlavu, tím vyšší množství masa z místních zdrojů bylo konzumováno. Přestože je

⁶³ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

potřeba provést více výzkumů v této oblasti, aby bylo možné učinit závěr, je zřejmě, že nejvýkonnější lovci severních komunit mívají také nejlépe placená zaměstnání. Nabízí se vysvětlení, že osoby s větším příjmem mají lepší lovecké vybavení a častěji mohou podnikat výpravy do vzdálenějších, méně využívaných míst.

Vysoký příjem příležitostných lovců také dovoluje efektivnější využití vrcholů cyklů lovné zvěře. Pro indiány je nejvýhodnější strategií využívat potravní zdroje v nejvyšších bodech cyklů a pracovat, když je dostupná vysoko placená práce. Pro mnoho komunit ovšem platí, že nejlepší čas lovu a práci se překrývají. Konstrukční práce, průvodcovství, požární služba, jsou zaměstnání, která absorbují mnoho pracovníků v období vrcholu lovecké a rybářské sezóny.

Ti, kteří mají problémy zajistit si zaměstnání, jsou odsouzeni k dvojitému dilema. Musí lovit a rybařit a návrat jejich úsilí je nejistý, kromě toho nemají dostatečný kapitál k nákupu vybavení, které by jim lov usnadňovalo.

Lovecká výkonnost závisí na řadě faktorů, z nichž mnohé nejsou spojeny z loveckými dovednostmi. U Mistassini v severním Quebecu, kde se lovná zvěř vyskytuje v nízké hustotě, je třeba pro zajištění obživy rodiny mnoho hektarů. To znamená velké vklady do cestování při hledání zvěře. Ve snaze o kompenzaci vložené energie se lovci snaží o úlovek velké zvěře. Je pochopitelné že faktory jako variabilita v lokálních zdrojích, distribuce lidí ve srovnáním se zdroji, vzdálenost od trhů, ceny zboží, komplikují srovnání kurzu potravy z buše a potravy z obchodu.

Implikace vládní politiky je, že schéma ekonomické diversity v domorodých osadách by mělo být podporováno, protože má tendenci snižovat závislost na vnějších zdrojích jídla, paliva a dalších zdrojích. Pokud se toto děje, pro všechny to je výhodné.¹²⁹

Důvodem postupného opouštění života „on the land“ a sedentarizace v obchodních stanicích nebyly pouze příležitosti, které osady nabízely.

Podle některých údajů byl úbytek lidí tábořících na březích Mackenzie mezi Fort Providence a Jean Marie River způsoben epidemií, která zde proběhla podle

¹²⁹ HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

mé informátorky ve 40. nebo 50. letech. Lidé se v souvislosti s ní přestěhovali do Fort Providence (zřejmě za lékařskou péčí).

Ve Fort Resolution jsem zaznamenal názor, že důvodem příchodu do osady mohla být snaha být nablízku svým dětem, které zde navštěvovaly rezidenční školu.

Proces usazování nemusí ovšem znamenat přímo konec života „on the land“. Některé skupiny si začaly na přelomu 19. a 20. století zakládat stálé osady na místech letního a podzimního rybolovu (např. Jean Marie River). Docházelo k postupnému snižování mobility těchto skupin, ale základní cyklus využívání území byl zachován. Probíhal většinou přesun mezi letním a podzimním táborem, kde probíhal rybolov a zimním lovecko-trapperským táborem hlouběji v tajze.

S rozvojem dopravních možností se snižovalo využívání pěšího transportu. Podle Therese z Liard River ještě v 70. a 80. letech lidé v létě cestovali mnohem více pěšky a to i mimo vodní toky.

Podobné zkušenosti zaznamenal také J. Tetso: Stezky pro přenášení kořisti vedly i od nich (míst lovu losů). Stezky, které jsou dnes zarostlé protože se málo používají. Tyto stezky byly používány dokud nebyl změněn game regulation a nám bylo dovoleno zabít pouze jednoho losího býka v září. Byly změněny znovu, ale nikdo stezky nepoužívá. Pocit je, že jedna epocha byla u konce a přicházela nová. Strýc Cli věděl, že se něco stalo, ale říkal, že není mladý a dá přednost odchodu do důchodu. V jeho nejlepších letech letní dny většinou trávil mimo domov, v buši.¹³⁰

Přes všechny tyto změny, ale zůstával život „on the land“ (alespoň sezónní) pro většinu domorodých komunit důležitý.

Jedním z posledních a také zřejmě nejsilnějších faktorů, který takřka dokončil opuštění více či méně tradičních subsistenčních aktivit, bylo ukončení relativní izolovanosti osad a obchodních stanic.

V 60. letech byl Yellowknife (1961) propojen Mackenzie Highway s Edmontonem (Alberta). Tato komunikace propojila s „civilizací“ jak Fort Providence, obývanou převážně Slavey, tak území a osady Dogribů.

V roce 1967 zaznamenala vliv Mackenzie Highway na dogrib komunitu Rae Nancy O. Lurie:

V roce 1967 jsme viděli dopad nové dálnice z Edmontonu do Yellowknife, na Dogriby. Rae k ní bylo připojeno sedmi mílovým výběžkem. Byla jsem ohromena faktem, že vývoj, který v oblasti západu Velkých jezer (autorka zde studovala skupiny Ho-Chunk a Winnebago) proběhl od roku 1820-1920 se mezi Dogriby vešel do poloviny dekády. Přes rozdíly v technologiích a rychlosti procesů existuje řada paralel ve způsobu, jakým komunity na krize, které byly způsobeny zmenšením izolovanosti od širší společnosti.

Lepší dostup se stal důležitým již v roce 1962, kdy byla komunikace mezi městy jen rok stará. Automobilů zde však bylo málo a spojení s Yellowknife bylo udržováno i letecky. V roce 1967 se stala vzácností přistání letadel. Návštěvníci přijížděli převážně auty nebo autobusy.

Ekonomický aspekt byl zdůrazněn zavedením mnoha státních služeb zaměstnávajících místní. Chemicky ošetřená voda se začala rozvážet do domů. Odpad z domácností se odváží. Dřevo na topení je přiváženo nákladními auty. Místní státní zaměstnanci rychle získali automobily. Porouchané a opuštěné automobily brzy daly Rae vzhled podobný domorodým komunitám jižněji.

Pro mnoho obyvatel jsou automobily příliš drahé, ale je zde potenciální možnost získat zaměstnání v Yellowknife, tak, jak se více členů komunity učí anglicky a tržním dovednostem.

Je zde široce rozšířený zájem o automobily. Řidičské kurzy jsou jedním z nejpobulárnějších projektů propagovaných kooperativy. Mnozí ze studentů jsou ženy.

Cesta a použití motorových vozidel se stalo důležité dokonce i pro ty indiány, kteří neumí řídit nebo automobil nemají. Autobus mezi Edmontonem a Yellowknife zastavuje ve Rae třikrát za týden, to umožňuje návštěvy mezi Dogriby v Rae a Dogriby v okolí Yellowknife. Je také možné stopovat. V zimě je okraj silnice, vyčištěný sněžným pluhem, používán jako cesta pro psí spřežení.

To platí také pro zimní komunikaci na Great Bear Lake. Pokud muži uloví více karibů, dopraví je spřežením pouze k cestě a dále je odveze někdo se známých autem.

Dálnice ve směru k Edmontonu je významná spíše sociálně než ekonomicky. Ale i zde pro ni našli uplatnění. Jim Drybones vyjíždí se svým zetěm, který pracovně na jih. Na půli cesty k Fort Providence ho zeť vysadí s loveckým vybavením na místě bohatém na losy. Jim se vydá do buše. Obvykle uloví jednoho nebo několik losů a čeká s nimi až pojede zeť nazpět.

Projevuje se zvyšující se závislost na tržní ekonomice skrze větší rozmanitost spotřebního zboží. Dálnice přispívá k přívalu bílých a byla postavena v očekávání dalšího rozvoje Severu. To vyvolává mezi místními určité reakce. Mezi lety 1962-7 jsme mezi Dobriby sledovali vznik systematizovaných protibílých nálad, přináššených radikálními nativistickými organizacemi, zapojení Dogribů do pan-indiánského hnutí a turistického obchodu.

V roce 1967 jsme si brzy uvědomili zájem indiánů o pan-indiánské aktivity na rozdíl od provinčnosti v názorech v roce 1962. Znalost těchto snah se k Dogribům dostala hlavně přes „bílé“ zdroje. Dogribové dnes, podobně jako indiáni na jihu v 80. letech 19. století, sebe začínají chápat jako část indiánského světa v protikladu ke světu bílých. Je patrný zájem starších lidí, kteří museli navštěvovat školy, o „mezikmenová“ setkání a oživení přátelství mezi různými indiánskými skupinami a dokonce Inuity, které znali jako bývalé spolužáky. Takové aktivity připomínají absolventy Carlisle Indian School v USA, kteří se stali prvními vůdci ve většině politických aspektů pan-indiánství.

Další paralely jsou patrné od rychlé ztráty izolovanosti, dochází ke vzniku frakcí „progresivistů“ a „konzervativců“. První jsou spojeni s ekonomickým rozvojem a vazbou na majoritu, druzí spojeni s morálkou a příkazy uvnitř komunity.

Obchod spojený s turismem se vynořil jako nový zdroj příjmů. Změny v řemeslech odrážely požadavky (dodávky) trhu. Práce z korálek takřka úplně nahradily výšivky z hedvábí. Řezba do kosti je produkována čistě na prodej bílým.

Dene zdobí svůj oděv korálky také, ale změny u předmětů na trhu byly vyvolány místními Grey Nun, které předpokládaly, že turisté budou považovat korálkové výšivky za více typické než Dene výšivky hedvábím. Byly to sestry, které otevřely obchod s indiánskými výrobky.

Přes akulturační a asimilační tlak indiánská identita přetrvává. Dlouho očekávané „zmizení“ se jeví ještě méně pravděpodobné než kdykoli dříve. Zde leží hlavní aplikace paralel mezi Rae v letech 1962 až 1967 a mezi západem Velkých jezer v letech 1820 až 1920.¹³¹

V 80. letech byl připojen Fort Simpson a Wrigley. V roce 1983 byla otevřena Liard Highway a ukončila tak izolovanost Fort Liardu.

V důsledku napojení pomocí celoročních cest na síť komunikací Kanady došlo k ještě většímu zvýšení dostupnosti pracovních příležitostí. Do osad proniká (jak dokládá případ Rae) turismus. Prakticky ve všech osadách Slavey vznikly prodejny „tradičních“ výrobků – suvenýrů. Vzniká více možností pro podnikání místních obyvatel, ale také prostor pro podnikání příchozích.

Otevírání se cizím vlivům a posilování správy kanadské vlády ale také od 60. let vedlo k postupnému zapojení Dene do snah o získání většího vlivu na rozhodování o vlastních záležitostech a vlastní zemi, jaké se již dříve rozhořely v USA a jižnějších částech Kanady.

Výsledkem těchto aktivit bylo znovuotevření vyjednávání spojených s Treaties. Ta byla v některých případech zakončena novými (nebo alespoň prozatímními) smlouvami, které upravují vztah mezi vládou Kanady a původním obyvatelstvem. Jednou z jejich hlavních součástí jsou i dohody týkající se práva držení a využívání země obývané původním obyvatelstvem.

James Bay Agreement (dohoda) z roku 1975 je někdy považována za první „moderní“ treaty (smlouva). Byly zde náznaky, že pro JBA byl vzorem Alaska Settlement (vyrovnání) z roku 1971, kde se prostředky distribuovaly na více individuální bázi. 80 000 aljašských domorodců mělo dostat okolo 1 miliardy dolarů. Ale do roku 1974 bylo vyplaceno pouze 181 000 dolarů, zatímco v JBA dává lidem 1 100 dolarů na osobu a rok. Mimo to získali zvláštní práva na lov a rybolov, která nejsou obsažena v AS.

Hlavním rozvojovým problémem pro Cree i Inuity je, jak plánovat budoucnost ve smyslu investic. Vzhledem k tomu, že většina peněz je dlouhodobě vázána, je zde málo zdrojů pro zahájení projektů.

¹³¹ HELM, June: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Hydroelektrický rozvoj severního Quebecu nepřinášel Cree takřka žádné výhody. Negativní vliv přinášela dálnice přetínající území Cree a spojující přehrady. Okolo padesáti loveckých teritorií bylo zaplaveno, postiženy tři severní komunity, těžba dřeva postihla komunity ostatní. Hydroelektrický rozvoj neposkytoval Cree základnu pro jejich vlastní průmysl.

Salisbury (1988) studoval změny v příjmech Cree v desetileté periodě od 1971 (před smlouvou) do roku 1981 (šest let po uzavření smlouvy). Životní náklady vzrostly o 83%. To znamená, že se Cree stali bohatší rychleji než většina Kanadánů. Mimo to se Cree posunuli z míst pod hranicí chudoby (1971) na hladinu srovnatelnou s mnoha rurálními komunitami v jiných částech země (1981).

Nejdramatičtější změny nastaly ve třech hlavních zdrojích příjmů: lovu, rybolovu, trappingu, práci za mzdu a převedených plateb. Sociální dávky a dětské příspěvky tvořili v celkových příjmech 16% a snížilo se na 5%, podíl platů se zvýšil z 23% na 52%. Lovecký sektor se třikrát zvýšil v produkci, ale klesl poněkud v zastoupení v rámci celkového produktu.

Práce za peníze se stala hlavní ekonomickou činností Cree a předčila do té doby dominující lovecký sektor. I když lovecký sektor může vést v současnosti také k příjmům skrze průvodcovství sportovních lovů a rybářů, pro Cree zůstává lov vitální částí ekonomiky, i když primárně ne hybatelem rozvoje. Protože produkce subsistenčního sektoru je poměrně vysoká, není dobrý lovec nucen hledat špatně placenou nekvalifikovanou práci. Pokud se lov stává neproduktivním odvětvím, zvětšuje se tlak na Cree zabývat se i prací za nízkou mzdu. S takovým problémem se potýkají Ojibwa v severozápadním Ontariu.

Vyvstává také otázka ohledně ztráty kulturního dědictví Cree čelícím modernímu rozvoji. Mají se Cree měnit jako kdokoli jiný, nebo být uzavřeni v kulturním prostředí pazourkových hrotů šípů a kánoí z březové kůry? Tyto předměty jim sloužily v minulosti, ale puška a motorová loď jsou efektivnější. Je důležité si uvědomit, že Cree udržují řadu charakteristických rysů jejich kultury: důraz na rodinu, příbuzenství, vesnické prostředí. Kladou důraz na udržování vztahu s loveckým dědictvím. Procházejí něčím, co je možné nazvat kulturní

revival, některé aspekty jejich kultury dostávají nový význam, zatímco jiné jsou odloženy podél této cesty.

Příklad Cree také ukazuje, proč v některých případech, nedochází k opouštění tradičního lovu a rybolovu. Částečně z důvodů ekonomických, ale také z kulturních, tak jak lov zprostředkovává důležité vztahy v kultuře Cree (hlavně rituální vztah lovec – lovné zvíře). Lidé jsou součástí lidské společnosti, ale v pojetí Cree také součástí světa přírodního.¹³²

Je ale otázkou, do jaké míry je možné označit za „tradiční“ být součástí hnutí za ochranu „tradičních území a hodnot“? Do života bývalých lovců a traperů se vkrádají pojmy jako ekonomický rozvoj, exploatace nerostných surovin, politické zájmy atd.

Ve svém článku se D. Anderson zabývá některými průvodními jevy, které byly spojeny s vyjednáváním podobných dohod u Gwich'inů:

Při výrobě důkazů o zvířatech a zemi pro mezinárodní média nebo organizace zabývající se územními nároky, se domorodé obyvatelstvo seznamuje s novými metodami definujícími jejich vztah se zvířaty. Skrze tato poselství mohou vytvářet metaforické argumenty o jejich místě ve světě, politických právech a cestě, po které chtějí jít. V cirkumpolárních oblastech severu, ale zřejmě i v ostatních lovecko-sběračských společnostech, je znalost starých lidí ceněna zvláště proto, že je založena méně na domněnkách a více na vlastních nezprostředkovaných zkušenostech. V aréně ekologické politiky bylo stanovisko erudovaných starých lovců transformováno v autoritativní hlas „starších“.

Do určité míry hodnotná autoritativní řeč měla v cirkumpolárních společnostech, které naslouchaly šamanům nebo „osobám s medicínou“, význačné místo.

Nicméně v 90. letech 20. století jsme svědky mezinárodního ruchu v „mluvení o zemi“. V extrémních případech znalost přenáší hodnotu vypočitatelnou v de-kontextualizovaných jednotkách, jako jsou peníze nebo uznání. Rozsah zboží ekonomiky ve znalostech je v Gwich'in Settlement Region nápadná. Zde byly započaty první výzkumy zaměřené na nároky na zemi (land-

¹³² HEDICAN, Edward, J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997

claims) s souvislosti se studií vlivu Mackenzie Valley Pipeline v 70. letech 20. století, Gwich'inové se naučili nové ceně slova.

Studenti se v létě věnovali nahrávání rozhovorů se staršími lidmi. Tyto informace byly bezplatné, zatímco studenti měli slušný letní přivýdělek.

Sebraná „data“ byla zpracována také do podoby map land-use. Namísto rozsáhlých ploch zasažených např. těžbou dřeva, které by člověk mohl očekávat, se v těchto materiálech objevují malé plochy v okolí táborů a vztahy se zvířaty, které jsou pravidelné a předvídatelné.

Slova starších, tak jak byla prezentována při soudním jednáním úspěšně přesvědčila stát, že je třeba uznat právo Dene na zemi a zdroje, což bylo uskutečněno až o mnoho let později skrze Gwich'in Final Agreement (Canada 1988, 1992, 1993). Součástí dohody bylo, že Gwich'in přijímají dva různé typy země a také práva podílet se na správě země, zvěře, a zdrojů se státním zástupcem. V současnosti tak je pro mnohé každodenní život investován do služby v mnoha různých komisích od územní rady, vodní komisi, až po radu pro obnovitelné zdroje. Mimo to je tu i Porcupine Caribou Management Board, který plánuje budoucnost stád karibu. Každá osoba, která se podílí na činnosti komisí, dostává honorář. Pokud nějaká z komisí, nebo vnější zájemce, požaduje autoritativní stanovisko o „životě na zemi“ (on the land), starší dostávají stabilní tarif 120 CAD za jednu 60 min kazetu interview. Více formální rozhovor v oblasti osada stojí v rozmezí 40 CAD simultánního překladu za hodinu až po několik set CAD za den průvodcovství.

„Mluvení o zemi“ je v osadách Gwich'in jednou z nejsilnějších forem lokální ekonomiky. S neúspěchem rozvoje těžby ropy a plynu, pádem cen kožešin a problémem legálně prodávat maso karibu, poplatky za „konzultace“ se tak dostávají k třetině (společně s vládními platy a sociálními dávkami) příjmu domácností.

Tato situace s sebou nese několik problémů. Pokud se člověk chce stát částí „ekonomiky znalostí“, znamená to být přítomným v osadě. Dochází k dělení v rámci mladé a střední generace v komunitách na ty, kteří se podílí na práci komisí a na „dobré bušmeny“, kteří tráví hodně času „on the land“. V určitém smyslu „mluvení o zemi“ nahrazuje skutečné „bytí na zemi“. Mnozí tak tráví čas

v táborech pouze o svátcích, víkendech nebo pouze na přenocování. V rámci tohoto „přerušovaného“ modelu času stráveného „na zemi“ a „mluvením o zemi“, nastává problém se sociální reprodukcí znalostí na mladou generaci. Cena sdělení této znalosti verbálně je překážkou pro školy a radu pro zaměstnávání starších a pořádání společných aktivit s mládeží. Většina starších upřednostňuje sdílení znalostí s vlastními vnuky v praktických aktivitách. To ovšem stojí peníze (palivo, vybavení) a mnozí dávají přednost platům za své autoritativní výroky před návštěvami škol. Část lidí pokládá za správné, aby bylo za znalosti placeno, ale jsou i jiní, kteří odpovídají, že se jedná o nenasytost, která brání mládeži „učit se o své kultuře.“ Z druhé strany mnoho rodin, které tráví více času v buši zvláště necení slovesnou znalost, kterou se snaží školy vštípit studentům.

Pozorování takových průvodních jevů naznačuje, že takový experiment ve vlastní správě je poznamenán post-koloniálními praktikami, které erodují vztahy mezi příbuznými a vzájemnou pomoc nebo alespoň mění tempo a distribuci lidí „on the land“ a tím i smysl toho, co to znamená být Gwich'in.

Na druhé straně pokud budou peníze na financování rodinného tábora získány uplatňováním nároků na státní peníze, většina bude souhlasit, že se to vyplatí. Poplatky získané „mluvením o zemi“ se mohou stát novou formou „sběru platu“, ale konec konců slouží stejným cílům, podpoře vlastních příbuzných.¹³³

I když v některém směru se mi jeví Andersonův pohled příliš zjednodušující, upozorňuje na situaci, která „postihla“ většinu severských komunit. Ty jsou v rámci boje za svá práva na samosprávu a území stále více vtahovány do prostředí evroamerické civilizace a jejího kulturního a politického prostředí. Z tábora v buši se samozřejmě aktivistické snahy vedou obtížně. Na druhé straně, pokud za ochranu „tradičního života“ vystupuje člověk z kanceláře, jezdící v moderním automobilu a žijící v neméně moderním domě, může vzbuzovat jeho motivace pochybnosti.

Výzkum by zde přešel od zkoumání způsobu života „on the land“ ke zkoumání způsobu života „na území indiánské politiky“.

¹³³ ANDERSON, David, G.; *Hunting Caribou and Hunting Tradition: Aboriginal Identity and Economy in Canada and Siberia*. In ANDERSON, David, G., IKEYA, Kazunobu (ed.): *Parks, Property, and Power: Managing Hunting Practice and Identity within State Policy Regimes*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2000

Jedním z příkladů může být i výše uvedený The Dehcho Land Use Plan. Přes jeho pečlivé provedení a nesporný přínos ve mně jeho závěry vyvolaly otázky o silách, které ovlivňovaly jeho vznik (určitě sám tento proces by si zasloužil vlastní výzkum).

Při mém krátkodobém výzkumu jsem měl příležitost navštívit několik komunit a jejich okolí, které v rámci plánu figurují. Byly to především Fort Providence, Fort Simpson a Fort Liard.

I když v okolí Fort Providence je řada sezónních campů, přesto jsem narazil na pouhé dva páry starších lidí, kteří v táborech žili i mimo sezónu podzimního lovu (ale naopak se již zřejmě nevěnují trappingu). Také informace o lidech věnující se trappingu vypovídaly o jejich nízkém počtu.

V okolí Fort Simpsonu byla situace ještě složitější. Z mapy vytvořené pomocí Edwarda Cholo a dalších informátorů jsem získal taktéž představu o relativně nízkém počtu lidí zabývajících se trappingem a tím spíše žijících v buši i mimo toto období. Fort Liard byl z mého pohledu překvapením. Vedle několika trapperů (např. Edward Moye a jeho bratr Jack), žije v jeho okolí několik Slavey (páru i rodin) „on the land“ po větší část roku. Podle mých poznatků by tedy takové okolí Liardu mohlo být označeno za území s vysokou hustotou tradičního land use.

Podle Dehcho Land Use Plan je tomu ale takřka naopak. Oblast v okolí Fort Liardu je zde označena jako území s relativně nízkou hustotou tradičního land use (viz. mapa Fort Liard, tradiční land use a Fort Liard, Deh cho plán). Nejen to. Z pohledu plánovací komise byla většina této oblasti zahrnuta do „speciálně spravované zóny“, tedy zóny s potenciální možností jejího otevření těžbě ropy nebo plynu. Do „konzervační zóny“ patří nepatrná území v okolí Bovie Lake a Fischerman Lake. Tyto plochy jsou ale natolik malé, že nezahrnují povodí toků, které do jezer ústí a nepadá do nich ani migrační koridory zvířat a lidí (viz. mapa Bovie Lake). Naopak většina okolí Fort Liardu spadá do oblastí s velmi vysokým potenciálem těžby ropy, plynu a také dřeva.

Nabízí se otázka, zda nebyly některé části rozsáhlých „konzervačních zón“ vytvořeny v místech, kde nedocházelo ke kolizi se zájmy ekonomickými a v oblasti, kde se předpokládá rozvoj exploatace zdrojů, tato území nebyla do

„konzervačních zón“ zařazena a to přesto, že zde existuje relativně vysoká hustota tradiční lad use.

Přes tyto nesporné úspěchy ve snahách o vyšší podíl samosprávy svých území stojí současné domorodé komunity před problémem, jak se stát součástí moderní kanadské společnosti a zároveň neztratit svou nativní identitu. Řada proklamací naznačuje zájem o zachování hodnot a subsistenčních aktivit označovaných jako tradiční. Podle mých pozorování i slov informátorů dochází přesto v posledních několika desítkách let k podstatným změnám ve způsobu života i kultury.

Většina indiánů dnes žije soustředěna v několika málo osadách. Lov sice stále má význam jako zdroj masa, ale většinou pouze příležitostně nebo sezónně a s vybavením moderní technikou (sněžné skútry, motorové čluny atd.). Psi spřežení přestala být pro lovecké účely používána asi před 15-20 lety.

Podle informátorů ještě v 80. letech existovaly nomádské skupiny Slavey, pohybujících se po svých lovištích a žijících ve stanech („prospektorský typ“).

V současnosti je rodin žijících „on the land“ po celý rok velice málo. Např. v okolí Fort Simpsonu jsme se dozvěděli cca o třech, na teritoriu Fort Resolution údajně takto nežije již nikdo, v okolí Fort Liardu jsou maximálně čtyři.

Poněkud více je indiánů, kteří tráví v lesích několik měsíců v roce lovem kožešinové zvěře. V lovecké (trapperské) sezóně 1999/2000 bylo v NWT registrováno 1004 lovců kožešin. Ve Fort Resolution nebo Fort Norman¹³⁴ probíhají výcvikové programy (Youth Trapper Training Program), jejichž účelem je seznámit mládež s loveckými praktikami a předávat jim zkušenosti starších.

„Trappeři“ mívajjí na svém loveckém území hlavní tábor a několik dalších chat, ležících na trasách pokládání řetězce pastí. Tyto „traplines“ mohou být dlouhé i desítky kilometrů. K lovu se používají převážně komerční pasti různých typů, podle druhu zvířat. Rozšířená jsou také oka z drátu. K podzimnímu a jarnímu lovu jsou využívány tábory v okolí dopravních koridorů, jako jsou vodní toky nebo komunikace. Tábory jsou tak většinou dostupné s pomocí dopravní techniky.

¹³⁴ Na Turton Lake nedaleko Fort Normanu provádí W. Jackson terénní výcvik mladých trapperů v tzv. Trapping school. Studenti byli, podle E. Cholo, schopni ulovit kožešin na 988 dolarů každý. (okolo 5000 dolarů dohromady, 250 kun).

Většina současných Dene indiánů žije moderním způsobem života a jejich kultura se příliš neliší od amerického či kanadského pojetí civilizace a to se v mnoha případech týká i způsobu využívání území.

3. Mansové

Mapa Mansové

Mapa s vyznačením současných i bývalých osad na zkoumaném území. Viditelná je vazba na koridory vodních toků. Lovecká teritoria jednotlivých osad se prakticky nepřekrývají. To naznačuje, že území může poskytovat obživu pouze velice omezenému počtu lidí. Velké vzdálenosti osad od sebe vede k jejich relativní izolovanosti. Ta je podpořena složitou situací s dopravními prostředky. V minulosti rozšířený chov sobů a transport tuto izolaci výrazně snižoval. S opuštěním chovu sobů došlo k výraznému snížení mobility místního obyvatelstva a tím i ke snížení kontaktů mezi lokálními skupinami. I přes vyznačenou síť příbuzenských vazeb se lidé z některých osad nenavštěvují i několik let. Přechod na dopravu na sněžných skútrech proběhl ještě v sovětském období. V té době bylo snadné získat palivo, náhradní díly i samotné skútry byly ve srovnání se současností levné. Ruské osady byly početnější a lépe dosažitelné.

Vyznačené směry hlavních migrací zachycují jak přesuny obyvatel v rámci mansijských osad, tak odchod původního obyvatelstva do prostředí ruských osad (jižní směr).

Polumvatpaul, Kelyp, Pošrjapaul, Kalmjapaul, Chulympaul, Nirispaul, Pesšoltytpaul, Sujevatpaul, Juftymsospaul, Kakvja, Mironvaskapaul a mnohé další. To jsou názvy opuštěných mansijských osad (*paul*). Některé z nich ještě najdeme na sovětských mapách¹³⁵. Co vedlo k jejich zániku? Kam zmizeli jejich obyvatelé?

Nabízí se snadné vysvětlení, že prostě vymřeli. I když je to v některých případech pravda, situace je poněkud složitější.

V následujícím textu se pokusím, alespoň částečně, zachytit podobu současného osídlení oblasti ve vztahu k využívání krajiny a jejich zdrojů a také faktory, které k současnému stavu vedly.

¹³⁵ Tyto mapy (i mapy současné) překvapivě zachycují většinu osad dnes opuštěných a místa obývaná Mansi v současnosti na nich často nenajdeme.

V letech 2000/1, 2002 a 2003 jsem navštívil většinu obývaných mansijských osad na hraničním území mezi severním výběžkem Sverdlovské oblasti a západní částí Chanty - Mansijského autonomního okruhu (CHAMAO, Jugra).

V noci jsme s Valerem dorazili do *Vornikyturajpaulu* na řece Pelym.

Valerovu ženu Olgu-Mansijku jsem potkal v Pioněřskom. Byla na návštěvě u svojí dcery. Dřevěný domek s cihlovou pecí. Švábi. Někteří leželi nehybně na okenním parapetu. Pokoj s prkenou podlahou, oprýskanou obývací stěnou a televizorem s obráceným obrazem.

Olgy vrásčitá tvář vypráví. Její otec ulovil 39 medvědů. Čtyřicátý ho málem stál život. Po zásahu na něho upadl a zle mu pohmoždil nohy. Dostal se z toho. Uzdravil se a to stálo život ještě další tři huňáče. Na starých fotkách mu na ramena spadají dva copy. Dnes je již muži nenosí. Je to patnáct let, co ustříhli poslední.

Nákladáček Valerova otce dokodrcal na letní vachtu. Z komína jedné dřevěné boudy se kouří. V ústrety nám ze tmy vychází zarostlý mužík. Bývalý „chymar“¹³⁶ tu poustevničí jako strážný. Čeho? Toť otázka. Nad ztemnělým lesem svítí měsíc. Valer oprašuje z Buranu sních a nahřívá ho benzínovou lampou. Nakládáme saně. Usadil jsem se a vyrážíme do noci. Kužel reflektoru ozařuje tajgu. Motor řve. Saně poskakují po nerovnostech a já se snažím z nich nespadnout.

Přijeli jsme na mýtinu. Srub, ruská „baňa“ a několik přístavků. Sněhem zapadaný starý nákladák.

Konečně jsme vyrazili na Pelym. Buran s naloženými saněmi se těžce prodíral sněhem. Po úsecích dobré cesty přišla stará dřevařská. Hluboké koleje a spousty sněhu ztěžovaly cestu.

Za šera jsme dorazili k odbočce vedoucí na Pelym. Ještě 11 km tajgou. Cesta je hrozná, kličkujeme mezi stromy. Co chvíli stojíme, couváme. Shořel řemen variátoru. Výměna. Pokračujeme za tmy. Lovecká chata. Malá mýtina. Dveřmi se ztěží protáhnu. Naproti srubu stojí

¹³⁶ Sběrači borovicové pryskyřice

nevysoký labaz na jednom sloupku. Uvnitř srubu je plechová pícka a dvoje náry s losími kůžemi. Po dávce soleného sádla s chlebem a čajem vyrážíme na další cestu na lyžích. Buran se nám jaksi nepodařilo nastartovat. Následuji Valera. Prošlapává cestu. Občas se mi ztrácí. To když se mi lyže vyzuje nebo se poroučím do sněhu.

Před námi se otevřela zasněžená pláň obkroužená lesem. Naše cesta ji protíná. Temná stěna lesa se matně rýsuje v noční tmě. Les, pláň, les. Stezka začíná klesat. Svažuje se k Pelymu. Okolo půl jedenácté přicházíme do Vornikyturajpaulu, malé usedlosti obývané jednou rodinou Mansů. V jediné místnosti srubu je temno. Kužel mojí baterky protíná tmu. Z lůžek rozestavěných při stěnách vystupují stíny obyvatel. Kurikovi (terénní zápisky).

obrázek 14 západosibiřská tajga

Mansové¹³⁷ (dříve Vogulové) jsou jednou ze skupin původního obyvatelstva západní Sibíře. Jejich celkový počet dosahuje pouhých 8,3 tis. Obývají převážně lesnatou část Chanty – Mansijského autonomního okruhu od hřbetů Uralu až po řeku Ob. Jejich osady se nachází především na levých přítocích Obu: Severní Sosvě (Běrezovský rajon) a Kondě (Kondinský rajon). Malá část Mansů žije také

¹³⁷ „Mansové“ jsou z velké části konstruktem, který vznikl vnějším vlivem. Hlavní důraz byl dříve kladen především na příslušnost k regionální skupině.

v severním cípu Sverdlovské oblasti. Spolu se sousedními Chanty patří jazykově do Jugorské skupiny, Uralsko – jukagirské jazykové rodiny.¹³⁸

Většinou se Mansové dělí z jazykového hlediska na několik dialektových skupin: severní (severososvinský dialekt, zahrnuje l'japinské, sosvinské, obské a vrchnělozvinské nářečí), jižní (tavdinský dialekt), východní (dialekty horní, střední, dolní a jižní Kondy) a západní (dialekty střední Lozvy, dolní Lozvy, Pelyma a Vagila).¹³⁹ Rozdíly mezi dialektovými skupinami nebyly pouze jazykové, ale i v řadě aspektů kultury a způsobu života.

Asimilaci uniká v současnosti pouze severní skupina dialektů, v povodí Severní Sosvy a částečně východní část etnika, žijící na řece Kondě.¹⁴⁰

Příkladem velkých rozdílů mezi dialekty (vystala otázka, zda se nejedná o samostatné jazyky) může být literární mansijský jazyk. Ten byl vytvořen na základě severososvinského dialektu a není srozumitelný Mansům kondinským.

Z. P. Sokolova navrhovala označení větších obsko-uherských skupin, odpovídajících dialektovým oblastem, jako etnografické skupiny a menších, odlišujících se na úrovni dialektu nebo nářečí, jako teritoriální. Znaky etnografické skupiny jsou: kompaktní teritorium, které obývají, vlastní etnonymum, zvláštní skupina dialektů, odlišná kultura a endogamie. Teritoriální jednotky definovala jako skupiny, jejichž teritorium většinou představují uzavřená říční povodí, vlastní název geografického charakteru, vlastní dialekt nebo nářečí, určité kulturní rozdíly, významný podíl vnitroskupinových sňatků.¹⁴¹

Hranice obsko-uherských jazykových dělení do určité míry odpovídá přírodní zonálnosti. Dialektové skupiny v hlavních rysech odpovídají geografickým provinciím. Severní skupiny dialektů Chantů a Mansů jsou odděleny od jižnějších hranic střední tajgy. V zóně jižní tajgy vstupují do hry předěly vertikální a dělí teritorium na zauralí, poirtyší a střední poobí. Severní dialekty většinou zaujímají větší území než jižní. Na Severní Sosvě hovoří Mansové dialektem jedním, na Lozvě třemi a na Kondě se používaly dialekty

¹³⁸ Mastjugina, T.M., Perepelkov, L.S. Etnologija, Moskva 1997.

¹³⁹ GOLOVNĚV, A. V.: *Govorjaščee kul'tury, tradicia samodicev i ugrov*. Ekaterinburg, 1995.

¹⁴⁰ Mastjugina, T.M., Perepelkov, L.S. Etnologija, Moskva 1997.

¹⁴¹ GOLOVNĚV, A. V.: *Govorjaščee kul'tury, tradicia samodicev i ugrov*. Ekaterinburg, 1995

čtyři. Hranice dialektů a skupin dialektů jsou zřejmě dány úrovní kontaktů mezi skupinami. Je zajímavé, že u pasteveckých (sobů) skupin jsou areály dialektů rozsáhlejší než u skupin jiných. Sosvinský dialekt severních Mansů (částečně pastevců sobů) je podstatně větší než u nepasteveckých Mansů východních nebo západních. Daleko na jih jdoucí klín pasteveckého, chantyjského obyvatelstva je nositelem jednoho, surgutského, dialektu.

Zatímco v zimě představovali hlavního zprostředkovatele kontaktů sobi, v létě to byla vodní doprava. Pokud se vydávalo v určité oblasti mnoho lidí na letní rybolov k Obu, byly rozdíly v jejich jazyce menší. Příkladem mohou být opět severní Mansové, kteří se po Severní Sosvě ve větším počtu plavili v letním období na svá rybářská místa na Obu. Četnost kontaktů mezi skupinami tak souvisela s podobou jejich subsistenčních cyklů.

Je možné říci, že **většina dialektových skupin se překrývá s oblastí povodí významných řek**. Podobně tomu bylo i u jiných skupin původního obyvatelstva západní Sibíře.¹⁴²

¹⁴² GOLOVNĚV, A. V.: *Govorjaščije kultury, tradicia samodicev i ugrov*. Ekaterinburg, 1995

Mapa Mansijské dialekty

Mapa zachycuje zkoumané území v souvislosti s rozšířením dialektů mansijštiny. Přesah severososvinského dialektu na horní tok Pelymu a Lozvy je zřejmě záležitostí nedávné minulosti. Jediná současná mansijská osada na horní Lozvě vznikla až v 60. letech 20. století. Je možné předpokládat, že v minulosti byla vazba dialektů na povodí jednotlivých toků užší.

Vyznačené bývalé osady zanikly pravděpodobně s pronikáním do oblasti ruského obyvatelstva a také s programem „zvětšování“ osad, který probíhal v 50. letech 20. století.

Lokalizace bývalých i současných osad potrhuje jejich vazbu na koridory¹⁴³ vodních toků.

¹⁴³ Koridory jsou úzké pruhy země, které se liší od krajinné matrice na obou stranách. Koridory mohou tvořit jen izolované pásy, ale obvykle navazují na plošky s podobnou vegetací. Např. koridory živých plotů navazují obvykle na les. Téměř všechny typy krajiny jsou rozděleny a zároveň provázány koridory. Koridory slouží jako trasy, vodiče, ale také filtry pro druhy, stanoviště druhů a jako zdroj ekologických vlivů na okolí. Vznik koridorů jako u plošek krajiny: koridory vzniklé narušením, rušivým vlivem v pásu (např. těžbou dřeva vzniklý pruh), zbytkové koridory vznikají narušením okolní matrice (např. ponechaný pruh lesa), koridory zdrojů prostředí podmiňuje heterogenní liniová distribuce zdrojů prostředí v prostoru (např. koridory podél vodních toků), pěstované koridory jsou např. ochranné pásy kolem silnic, regenerující koridory vznikají zarůstáním pruhů v narušené ploše. U většiny koridorů se prudce mění druhové složení od středu k okrajům.

Mansové byli většinou polokočovnými lovci a rybáři. Věnovali se i chovu sobů, ale jeho význam byl spíše transportní.

Na březích řek si stavějí nevelké osady zvané *pauly*. Sestávají většinou jen z několika srubů a zásobáren na kůlech (*somlja*, mans.). V některých místech byl rozšířeným obydlím také čum nebo zemljanka.

Na zkoumaném území se „setkává“ několik regionálních (dialektových) skupin u nichž se do určité míry uchovalo povědomí jejich teritoriálního vydělení z poněkud amorfního „mansijského etnika“. Jsou to především severní Mansové: Leplja, Janypaul, Njaksimvol, Chumlymsunt (severososvinský dialekt) a skupiny horního toku Lozvy: Kereskolje, Jurta Bachtijárova (*Lusmmachum* – „lidé z Lozvy“, Bachtijarovi). Patří k nim i Mansové horního toku Pelymu: Vornikyturajpaul, Ungjapaul, na rozdíl od obyvatel středního toku (sami o nich referují jako o *Polum Manši*, *Polummanši* – Mansi žijící na Veršině (*Polumpaul*), malé rozdíly v jazyku), kteří se řadí k západní dialektové skupině spolu s poslední skupinou, kterou jsem navštívil – Pakiny.

3.1 Kurikovi, horního Pelym

Pelymští Mansové (PM)¹⁴⁴ obývají severní výběžek Sverdlovské oblasti. Hlavní oblast mansijského osídlení se nachází v sousedním Chanty – mansijském autonomním okruhu a zdejší nevelká populace je jen jakýmsi „přesahem“ přes administrativní hranice. Část již přešla k životu ve stálých osadách ruského typu. Pouze několik rodin si udrželo jazyk a další prvky „tradiční“ kultury. Dodnes je jejich hlavním způsobem obživy lov a rybolov.

Jak název napovídá, žijí na řece Pelym, která protéká severním cípem Sverdlovské oblasti a vlévá se do Tavdy.

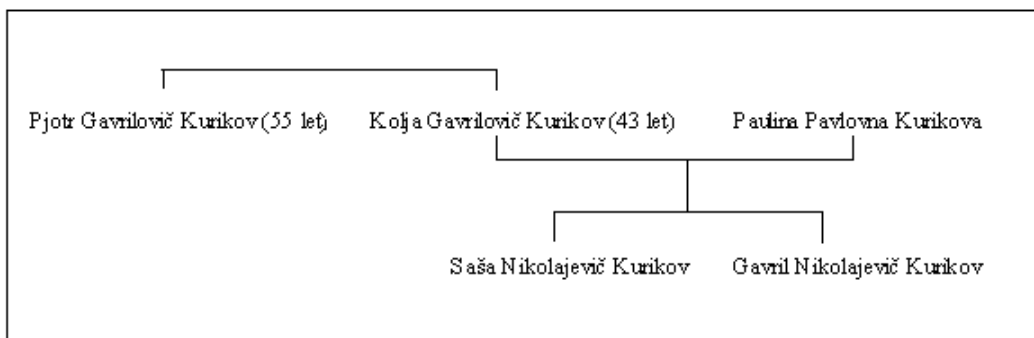
¹⁴⁴ označení pelymští Mansové používám pro mnou navštívené osady Vornikyturajpaul a Ungjapaul na horním toku řeky Pelym. Dále se vztahuje na Chantybinu jurtu. Ta je údajně v současnosti obývána pouze jedním člověkem. Obyvatelé středního a dolního toku Pelymu bývali označováni jako *Polum manši*-pelymští Mansové, ale dnes se jedná o prakticky zaniklou skupinu.

3.1.1 Vornikyturajpaul a Ungjapaul

Na levém břehu Pelymu, na výběžku obklopeném slepým ramenem a říčkou Vornik, stojí malá osada Mansů, *Vornikyturajpaul*. Zhruba tuto informaci nám podává i její název v překladu.

Její obyvatelé Kurikovi sami specifikují oblast, kde se nacházejí jako 45 kvartál (to pro případ přiletu vrtulníkem). Osada je obývána asi 35 let.

Vornikyturajpaul

Osadu (mans. *paul*) tvoří dva obytné domy, jeden starý, který slouží jako skladiště, zásobárna (mans. *somlja*) na kůlech a malého srubu ruské sauny. Je obýván pěti lidmi. Manželským párem, jejich dvěma syny a mužovým bratrem.

Rodina Kurikových žije ve své osadě v relativní izolaci. Asi osm kilometrů od nich se nachází druhý *paul*. Obývají ho dvě další mansijské rodiny. Jednou z nich je i rodina staršího sourozence bratrů Kurikových, Semjona.

Ungjapaul, 11 kvartál

Nejbližší ruská vesnice leží přes padesát kilometrů daleko. Tuto vzdálenost jsou Mansové nuceni překonávat při každé cestě za zásobami. Mnou navštívená rodina byla v zimě odkázána na sněžný skútr svých příbuzných nebo je čekala cesta na lyžích. Z toho je patrné, do jaké míry jsou zdejší domorodci odkázáni na sebe a okolní přírodu.

Můj hlavní informátor Pjotr Gavrilovič (P.G.) mě stručně seznámil se „stavem“ mansijského osídlení oblasti. Jek je vidět, jeho výčet osad a jejich obyvatelstva nebyl velký.

Přes sousední osadu Ungjapaul postupoval po proudu Pelymu k Chantybinu (Peťka Andrejevič Chantybin, Vovka Petrovič Chantybin, Anka Kirilovna Chantybin), dále na říčku Leplu, která se vlévá do Severní Sosvy a kde se nachází osada Tasmanových (Volod'ja Vasiljevič, Ljocha Vasiljevič, Ilja Monina). Další zmiňovaná osada leží až v podhůří Uralu nedaleko jezera Torovat (Sava Sambindalov (Dimitrievič), Roman Petrovič, Untja Petrovič). Poslední byl opět *paul* na Pelymu: Mjesipaul (Tarda Dunajeva, Baroňa Kuzjonkin). Garjovku – *Mjesipaul* založili podle P.G. „Pečorští“ Mansové (západní dialektová skupina, pozn. aut.) Byla to velká osada. Chovali tam ovce, snad i krávy. Leží asi 500 m od úzkokolejky (úzkokolejná dráha, která sloužila k dopravě těžného dřeva).

Kurikovi žili v Peťkově dětství na Sujovatě. Ovšem na jiném místě, než stojí dnes. Na současné místo se přestěhovali z důvodu nedostatku dřeva v okolí. Bratr Kolji a Pjotra, Semjon se oddělil a žije s rodinou v už zmiňovaném Ungjapaulu.

Podle P.G. je v Chorpijském selsovětě (administrativně jsou zdejší Mansové zaregistrováni v nejbližší „ruské“ osadě Chorpija, Ivdelský rajon, Sverdlovská oblast) zaregistrováno asi 40 Mansů: Kurikovi, Sambindálovi, Tasmánovi a Chandybin. V sousedním Burmantově žije asi 12 Mansů.

3.1.2 Lov u Mansů horního Pelymu, Kurikovi

Zdejší Mansové jsou lovci a rybáři horních toků řek. Význam lovu¹⁴⁵ a rybolovu je srovnatelný. Na území, které využívají, se nachází několik loveckých táborů. Všechny leží do 15 km od osady. Dvě leží na řece Pelymu (2 km, 8 km), jedna asi 8 km od osady, další na místech jarního lovu kachen u jezera asi 4 km daleko. Asi dva km od osady si obyvatelé Vornikyturajpaulu postavili novou loveckou chatu. Je malá, ale útulná. Osm věnců, sedlová střecha z desek. Stojí na vysokém břehu Pelymu, který se zde i hradí. Letní rybolov probíhá na přítoku Pelymu (Posrja).

Nejvýznamnějším velkým loveným zvířetem¹⁴⁶ je na Pelymu los, *soorp* (*Alces alces*). V současnosti úřady jeho lov omezují také vydáváním licencí. Oficiálně platí licence k odstřelu od ledna do února., přesto se loví prakticky po celý rok.

Jednou z podmínek úspěchu bývá vhodné počasí. Proto lovci většinou čekají na teplejší větrný den. Tajga šumí a k losu, který spoléhá vedle čichu hlavně na svůj sluch, je možné se snáze přiblížit. Když lovec objeví čerstvou stopu, nejde přímo po ní, ale sleduje ji souběžně, tak aby byla na dohled. Když chce los odpočívat, má ve zvyku zalehnout tak, aby se lovec, jdoucí přímo po jeho stopě, dostal do směru větru, který k němu zanesl jeho pach.

Sníh dovoluje určit stáří stopy. Pažbou pušky, zasunutou do otisku se dá zjistit její pevnost. Čím je pevnější, tím je starší. Tvrdsí bývá také šlápěj ve směru chůze zvířete, což je důležité hlavně ve vysokém sněhu, který stopu zasype (mansijský informátor). Losy je možné lovit také do ok. Kolmo na zvířecí stezku se postaví překážka z větví. Ponechá se v ní pouze úzký průchod a do něho se vertikálně umístí smyčka (např. ze silného drátu). V dřívějších dobách se na losy nastražovaly i samostřily, nebo maskované lovecké jámy. Na místech úspěšného úlovku (nejen losa) ponechávali Mansové rodové a později osobní značky. Ty říkaly nejen jaké zvíře a kdo ho ulovil, ale také kolik lovců a psů se lovu

¹⁴⁵ Podle P.G. mansijské slovo *vor* označuje lov, ale vedle toho i samotnou tajgu.

¹⁴⁶ Zvířata lovená pelymskými Mansi: rosomák-*túlmach*, hlušec-*manzin*, veverka-*lengn*, kedrovka-*vorob*, jeřábek-*kízub*, kosač-*jatry*, kapalucha-*hanzang*, myš-*mochruij*, sobol-*ňochs*, medvěd-*torel*, los-*soorp*, liška-*ochsar*, zajíc-*sour*, husa-*lunt*, labuť-*hotang*, kuropátka-*jánguj*, kachna-*vaass*

zúčastnilo. Význam takových znaků mohl spočívat i v informaci ostatním lovcům, že se nacházejí na teritoriu využívanému k lovu lovcem, který znak zanechal.

Znalosti spojené s lovem losa zahrnují také stravovací návyky zvířete. V době vývodu mladých (jaro) se los asi dva týdny krmí jiným druhem potravy než obvykle. Snad se tak podporuje tvorba mléka. Je-li raněn, vyhledává listy brusinky.

Uloví-li se los za příliš teplého počasí, je třeba ho rychle vyudit. Maso se rozřeže na tenké kousky tvaru U nebo V a zavěsí se do dýmu březového dřeva a olše asi na 1-2 dny. Pokud je to možné, maso se nejprve solí (ve slané vodě 1 den).

Příležitostně loví pelymští Mansové i medvědy, (*Ursus arctos*). Zdatní lovci jich za život zabijí i několik desítek. V této šelmě se setkávají rysy lovného zvířete s vírou v jeho božský původ. Mnoha etniky je také považován za rodového předka. Přesto zůstává medvěd ekonomicky důležitým lovným zvířetem. Loví se většinou v období zimního spánku. Pokud se lovci řídí tradicemi, provází lov mnoho pravidel a zvyků ústících do tzv. medvědího svátku, obřadu vyjadřujícímu úctu a omluvu za jeho zabití (viz. dále).

Pes začal zuřivě štěkat. V běhu opsal kruh a náhle zmizel pod sněhem. Lovci přišli opatrně blíž. Vidí vytrhané kusy mechu, otvor v zemi - medvědí brloh.

V bezpečné vzdálenosti si připravili dlouhý tenký kmen zbavený větví a opět se připlížili zpět. Jeden z lovců si s připravenou puškou stoupl nedaleko od brlohu a zamířil na jeho vchod. Druhý s napřaženou tyčí přistoupil k otvoru a zasunul ji dovnitř. Brloh byl hluboký. Stromek pozvolna mizel v dutině. Najednou ho však něco velkou silou začalo vtahovat dovnitř. Mans uskočil stranou. Nad zemí se objevila mohutná hnědá hlava. Oči pátraly po nepříteli, rušícím spánek. Medvěd se začal drát ven. Ozval se však výstřel a zvíře se zvrátilo zpět do svého doupěte. (podle vyprávění P.G. Kurikova)

Vlk je také uznávaný (podobně jako medvěd) „hospodářem“ tajgy, není

možné příliš často ho lovit.

Sezóna lovu kožešinové zvěře je podle Mansů oficiálně stanovena od 14. října do 20. března.

Na podzim po mělkém sněhu lovci na lyžích střílí soboly-*ňochs* (*Martes*). Nemohu nevzpomenout den, kdy jsme seděli ráno u snídaně a přišel mladší syn Kurikových, na stůl položil právě uloveného sobola.

Při lovu sobola je třeba najít stopu (čerstvou) a vyčkat až se zvíře někde usadí. Toto místo objevit a když opouští úkryt, střelit broky. Dříve se používaly také sítě, které se rozprostřely kolem tohoto místa.

Z dalších kožešinových zvířat se získává ondatra, hranostaj a norek. Zcela mimořádně se podařilo jednomu z lovců ulovit s pomocí psa také bobra (*Castor*). Lov palnou zbraní nebo do pastí (*kapkan-tjarňál*, *kerňál*).

V zimních měsících se loví hlavně tetřevi- *manzin*, tetřívci- *jatry* a bělokuři a to jak puškou, tak do pastí-slopců (*past-ňál*). Dříve se pasti padacího typu (*ňal*) používaly také na sobola či rosomáka. (výjimečně i v současnosti). Kožešina byla pastí zakryta a chráněna tak lépe proti ptákům a jinému poškození. Tento typ padacích pastí bývá rozmístěn v okolí hlavní osady (cca 8 ks.) nebo v dosahu z lovecké chaty (cca 3 ks.). Počet ulovených tetřevů se pohybuje okolo dvaceti za sezónu. Maso tetřívků se vykupovalo podobně jako kožešiny. Úlovky v té době dosahovaly až několika set kusů.

Mansové z osady, kterou jsem navštívil, mají jednu ze svých loveckých chat nedaleko od jezera, na kterém se na jaře pravidelně zastavují kachny.

Dnes jsem šel se Sašou na jejich jarní „stojbišče“-tábořiště asi 4 km daleko. Les a potom krásné bažiny. Za nimi nevelké jezero *Ho(l)tangjatur*. Přímo u něho stojí miniaturní chata na lov kachen. K tomu se používají také oka. Minulé jaro jich Saša ulovil asi třicet. V dubnu a květnu se zde zastaví také několik hus. V průseku, kousek od vody stojí srub, pryčny, losí kůže, *sánkultap*. Před chatou zásobárna na kůlech. Je tam i *ňáňkur* (chlebová pec).

Saša pokračoval ještě dál. Druhá lovecká chata stojí u Pelymu, asi ještě čtyři km. Třetí pak osm km od osady (terénní zápisky).

Přímo na břehu stojí malý dřevěný srub sloužící jako úkryt pro střelce. Kachny se lákají plovoucími napodobeninami kachního těla. K jejich výrobě je možné použít stažené ptáčí kůže s peřím. Přelétající kachny mají tendenci přistát na hladinu v blízkosti nástrah.

Druhým způsobem, používaným na tomto místě, je řada ok natažených nad hladinou tak, že jejich polovina je ponořena ve vodě. Smyčky se částečně kryjí. Plovoucí kachna se chce vyhnout místu jejich křížení, ale tím se dostane do samotného oka, které se stáhne kolem jejího krku. Některé druhy, např. hohol (*Clangula clangula*) nebo ostralka (*Anas acuta*) se však podle pozorování Mansů této nástraze vyhýbají.

Mansové zaznamenali i výskyt nových druhů. Od jihu (západu) se začalo šířit divoké prase (*Sus scrofa*). Ani běžně lovený norek není ve zdejší oblasti původní.

Lovem se P.G. zabýval už od cca 14 let. Loveckým návykům ho učil jeho otec. Dva roky strávil v internátní škole.

V širokém okolí osad pelymských Mansů probíhala těžba dřeva. Místa těžby zarostla těžko prostupným mladým lesem, také břehy řek jsou hůře schůdné-dříve zde údajně kupci tahali své lodě.

Kožešiny a maso zvířat se vykupovalo, uzavírala se dohoda na odevzdání úlovků s Gospromchozem. Dnes se s kožešinami musí až do *Saapsa uss* (Ivdel).

Sobolí kožešiny dříve vykupovali asi po 250 rublů, ale pytel mouky stál asi 16 rublů (50 kg). Dnes je sice vykupují okolo 500 rublů, ale mouka stojí až 500 rublů (vyšší sort). Kurikovým z *Ungjapaulu* (3 lidé) na rok stačí asi 10 pytlů mouky (50 kg) a 2 cukru (50 kg).

3.1.3 Rybolov

Rybářství hraje v životě lovců tajgy leckdy důležitější roli než samotný lov. Loví se štiky (*Exos lucius*), okouni (*Perca fluviatilis*), mníci (*Lota lota*), karasi (*Carassius carassius*), jelci (*Leuciscus idus*)¹⁴⁷...

Hlavně okoun (mans. *simri*) tvoří důležitou součást jídelníčku Mansů na Pelymu.

Rybařit se dá prakticky celý rok, i pod ledem. Existuje mnoho způsobů. U své hlavní osady na Pelymu řeku ve zúženém místě přehrazují záporem (zápor-*arpi*). Menší říčka či potok se přehradí soustavou prutů, vetknutých do dna a příčně spojených. V přehrazení se ponechá jeden nebo několik otvorů, do kterých se postaví vrš (vrš-*kamka*, 90 modřínových prutů). Ta je jakýmsi košem spleteným z proutí (nověji i z drátů) vsazený do dřevěného rámu. Ryby do něho vplují, ale je zkonstruován tak, aby z něho už neunikly. Modifikací tohoto "přehrazovacího" systému je celá řada.

Druhým způsobem je lov ryb do sítí. Zřejmě nejpoužívanější je tzv. nevod (nevod-*toly*), až 100m dlouhá síť. Spouští se postupně z loďky do kruhu. Horní část nadnáší dřevěné plováky, spodní směrem ke dnu zatěžují kameny. Když je nevod rozprostřen, rybáři ho zatahují ke břehu.

Mansové z Vornikyturajpaulu se vydávají v létě na lov ryb i na jeden měsíc (na říčku Posrjaa, levý přítok Pelymu). Naloží vše nezbytné do dlouhé, úzké loďe se závěsným motorem a vydají se na cestu na své loviště. Za dobrý úlovek je považována přibližně tuna ryb.

Takovým způsobem se dříve plavily na rybolov celé rodiny. Loďe mívaly dokonce jakousi kajutu, krytou březovou kůrou. Sloužily nejen jako dopravní prostředek, ale zároveň jako obydlí. Domorodci na nich pluli k větším řekám. Tam trávili letní rybářskou sezónu.

P.G. vzpomínal na stará vyprávění o cestách Njaksimvolských Mansů za Běrezovo na rybolov. Velké loďky se nazývaly *zaranhap*. Žilo na nich několik rodin a nazpět se vlekly.

Ulovené ryby se konzervují solí (2-3 dny) a potom se asi týden udí.

¹⁴⁷ štika-*soort*, jaš-*chulim huul*, karas-*tur hul*, okoun-*simri*, nalim-*sihrig*

3.1.4 Chov sobů

Pelymští Mansové nechovali mnoho sobů (*sob-saali*). Jejich nepočtená stáda (Kurikovi 24 sobů) se v zimních měsících pohybovala v blízkosti osady a v létě trávila v horách Uralu pod dohledem pastevců. Pastervec byl pouze jeden, při přesunech s pomocníky.

K Uralu se vydali okolo 5-10. dubna. Sama zvířata už vycítla, když se přiblížilo toto období. Jelo se ještě na saních (do zápřahu dva nebo tři sobi vedle sebe, vedoucí levý, na saních se sedělo také zleva), které se potom nechávaly v horách. Zpět se šlo pěšky nebo na lyžích. Nazpět, do tajgy, se sobi vraceli na přelomu září a října.

Konec chovu sobů na Pelymu přišel asi před 10 lety.

Na Tapsuji se u Dunájevových používalo psího zápřahu. Cca 3 psi se pomocí speciálního postroje zapřáhli do ručních saní, údajně byli schopni utáhnout až tři pytle mouky (150kg).

3.1.5 Sběr

Některé rostliny využívané pelymskými Mansi:

- smrk- *hout* (*Picea*) - výroba lyží, skluznice saní, otop
- bříza (*Betula*) - výroba částí saní, otop, březový sirup léčivý¹⁴⁸ (na kosti), rukojeť nože z břízy (čága), kuřivo, *jorn kolunk sas*-pokryv na čum z břízy
- keдр (*Pinus sibirica*) - výroba lodí, hudebních nástrojů (*sánkultap*), mladé šišky (konec května)-*juvtalch* churin, odvar léčivý (na plíce)
- borovice (*Pinus*) - stavba záporu, srub domů, sosnové výhonky léčivé (na plíce)
- juvančaj (rus.)-*šajlupta* - na čaj

¹⁴⁸ jako léčivo je ceněn také medvědí tuk, tekutý nebo na rány kousky

- střemcha- *ljam (Prunus)* – výroba „vázání“ lyží, plody potrava¹⁴⁹
- brusinky-*sujpil* - list se používá jako léčivo (ledviny), plody jako potrava
- kopřiva (*Urtica*)-*huschatpona*, na plíce
- jeřabina- *pašar*
- labašnik (rus.)- *turul lobanty* – náhrada tabáku
- vadarožnik (rus.) – dlouhé listy, léčivo (kašel)
- mať malčika (rus.) - listy na mokřinách
- divoká cibule-*saim bum*
- černika (rus.)-*sauni*
- marožka (rus.)-*morach*
- borůvčí-*tachpil*
- maliník (*Rubus*)-*musmorach*
- brusinky-*sujpil*
- šifóvník (rus.)-*jinnych*, vaří se
- kastanika (rus.)-*ňochspil*, podobný marošce na zemi
- sabáčí jagody (rus.)-*anpil*
- *achalal*-na játra, listy, nesbírají
- houby-*lachs*

3.1.6

Včera se vrátil Kolja z Burmantova. Lépe řečeno od Semjona. Do Burmy vyjeli na dvou buranech pro zásoby a benzín. Ten ale nesehnali a tak jeden ze skútrů museli na zpáteční cestě odstavit. Přijeli k Semjonovi a pravděpodobně to museli pořádně zapít. Byly nějaké problémy u Klima. Kolja propil kožešiny (terénní zápisky).

Dnes jsme se Sašou vrátili. Vyšli jsme před sedmi dny. První den do isakovské lovecké chaty (16 km), tam jsme přenocovali. Druhý den ke

¹⁴⁹ plody-jagody se semelou a uskladní se bez cukru v nádobě

Klimovi (34 km). Ještě u „chimarského“ domku jsme vařili čaj. Bylo už tma Saša rozdělal oheň.

Ráno jsme odjeli do vesnice „lesavozem“. Tam jsme zůstali ještě den a pátý den odjeli ráno „vachtovkou“. Buran nějak nechtěl jet. Přespali jsme na opuštěné vachtě. Ráno nás asi 1-2 km odvezla „vachtovka“ a dál opět na lyžích(9 km). Nocovali jsme na Majáku. Dopoledne jsme vyrazili k „isákovské“. Po cestě S. střelil kapaluchu. Dorazili jsme. Pojedli, popili čaj. A takřka za tmy šli dál. Kudy projel buran bylo sotva vidět. Jen stíny stopy. Občas jsem sklouzl do strany. Cesta se táhla do šera. V noci jsme přišli k chatě a přenocovali v ní (22 km). A dnes jsme se vrátili na *Vornikyturajpaul* (8 km)(terénní zápisky).

Tyto dva terénní zápisy se dotýkají několika problémů pelymských Mansů. Po ukončení chovu sobů se ještě více podtrhla jejich izolovanost. Období masivní těžby dřeva skončilo. Nejbližší ruské osady, jejichž obyvatelstvo se z větší části skládalo z odsouzených, jsou dnes opuštěné. Mansové, kterým poskytovaly tyto vesnice transportní a zásobovací možnosti jsou opět odkázáni na vlastní síly. I když u některých z nich jsou sněžné skútry (jejich spolehlivost není velká), přesto se jejich mobilita snížila.

Druhým problémem je alkohol. Když už se Mansové dostanou do ruské osady (většinou Burmantovo nebo Pionerskyj), dochází často k těžko zvládanému pití alkoholu. To někdy končí ztrátou kožešin, které jsou hlavním obchodním artiklem k získání nezbytných zásob mouky, cukru, čaje, cigaret, munice atd.

3.2 Tapsužští Mansové

Mapa Tapsuj, *Timkapaul*, *Tapsjanypaul*

Mapa ukazuje rozsah těžby dřeva v povodí Tapsuje, Sovětského rajonu CHAMAO. Sovětský rajon (28 tisíc km², 45, 4 tisíc obyvatel) byl založen v 60. letech 20. století (v roce 1968 byl vydělen z Kondinského rajonu) v souvislosti s nedostatkem zdrojů dřeva v tehdejší SSSR. Není tedy překvapující, že lesní a

dřevozpracující průmysl je vedoucí ekonomickým odvětvím dodnes. V každém z jeho osad funguje nějaká dřevařská firma.

Zásoby dřeva jsou odhadovány (2000) na 216 milionů m³, z toho jehličnany tvoří 203 miliony m³. K těžbě je vydělováno 3051 tisíc m³, z toho 2633 tisíc m³ jehličnanů.

Všechna z 11 větších dřevařských podniků leží na železnici Ivdel-Priobe. Nejvýznamnější z nich jsou OAO „Sovetskles“, OOO „Aljabevskij lespromchoz“, OOO „Malinovskij lespromchoz“ a MUP „Jugorskles“.¹⁵⁰

Místní dřevozpracující podniky narušily většinu území rajonu. Není překvapující, že původní obyvatelstvo zde prakticky opustilo původní způsob života a přestěhovalo se do ruských osad. Vyznačené osada je obývána jediným člověkem. Je lokalizována do relativně zachovalého koridoru vodního toku Tapsuje. Krajinná složka, která ho zřejmě ochránila od těžby je patrná jako světlejší plocha mezi tokem a místy těžby. Jedná se o pás bažin.

Tapsujští Mansi-v tajze už takřka nežijí. Jednalo se o rodinu Dunajeovu. Dnes žije Ljocha Dunajev na lesavozní komunikaci a Ilja Dunájev výše na řece. Tam, kde žije Valera Klimovič, dříve žila podle vyprávění rodina jakéhosi Jefimky, ještě bylo pod sněhem vidět zbytky jeho domu a o kus dál stál sloupek ambaru. V krátké době mu zemřela žena, dítě matka i otec (?). Zůstal sám se třemi dětmi. Ty se dostaly do dětského domova a on sám se pak toulal z místa na místo po mansijských *paulech*. Po čase se mu zanítla noha. Amputovali mu ji. Kdosi ho poté vylákal do opuštěného domu ve vesnici a zavraždil.

Tragické jsou i ostatní osudy Mansů. Často je poznamenal alkohol. Jeden zmrzl, ten někoho zabil, jinde bratr zavraždil bratra a sám se oběsil (Jurty sambindálovi). I P.G. oslepl pravděpodobně vinou bitky v opilosti.

Timkapaul

Byl bývalým centrem Mansů, žijících na Tapsuji (Sovětský rajon CHAMAO). Dnes je opuštěn a nejbližším obyvatelem byl Ljocha Dunajev s rodinou, který žije přímo na komunikaci k převozu vytěženého dřeva. Asi 12 km

¹⁵⁰ *Chanty-Mansijskij avtonomnyj okrug, 70 let. Chanty-Mansijsk, 2000*

od *Timkapaulu* byla na Tapsuji další mansijská osada, *Pespaul*. Od *Pespaulu* tři km se pokoušeli Mansové celoročně držet soby. Obyčejně se zvířata hnala pást na léto do uralských hor. Vzdálenost z Tapsuje je natolik velká, že se místní Mansové pokoušeli ponechat soby v tajze i v létě.

V současnosti nezůstali na Tapsuji ani sobi a takřka ani Mansové.

3.3 Sujovatpaul

Stojí jen asi tři domy (na návrší) a několik dalších asi 200 m od nich na sever, ale jsou ve špatném stavu. Dříve byl Sujovatpaul velkou osadou. Sovětská správa se ho snažila využít jako centrum místního původního obyvatelstva. Od Burmantova, nejbližší ruské vesnice, k němu vede kdysi sjízdná cesta (asi 40 km). V osadě byl obchod, vykupovali v něm kožešiny.

Z návrší se spouští cesta k domu Nikitky. Sjíždíme z kopce. Srub. Z komína se kouří. Skvorošňak se synem. Rus, ale za ženu má Mansijku Anušku Kurikovu. Dlouho do noci vypráví.

Ušma

Bývalá ruská trestanecká osada. Nuceně zde žili odsouzení, kteří v okolních lesích těžili dřevo. V současnosti zde žije jen starý pár, dva pravoslavní popi a Mans S. (původem z Kereskolje).

3.4 Kereskoljapaul

Mapa Kereskoljapaul

Kereskolje leží asi 6 km od bývalé trestanecké osady Ušma asi 500 m od levého břehu Lozvy.

Mapa ukazuje způsob land use v okolí mansijské osady *Kereskoljapaul*. Jsou na ní vyznačena lovecká území v okolí chat, podle informátora využívána především jednotlivci. Lovecká teritoria se většinou nachází v krajinných složkách ve vyšších oblastech s odlišnou druhovou skladbou než v okolí samotné osady. Jedná se o lovecká chata na Charsosu, lov sobolů, veverek, losů, tetřevů;

lovecká chata Sávy Bachtijárova, lov říjen, listopad, začátek listopadu veverka, sobol a dále kapkany v únoru nebo březnu (okolo 20 sobolů na jednoho lovce); další lovecká chata využívaná Sávou Bachtijárovem; Sťopova lovecká chata a její okolí; chata, kterou využívají Daníl a Kolja Anjámovi; chata na Ušminském jezeru, využívaná jak v zimě, tak jarnímu a podzimnímu lovu kachen a rybolovu.

Místa, označená jako pastviště sobů (Čistop, Gumpkopaj), nejsou aktuální, tak jak byl chov sobů v 90. letech 20. století ukončen.

Dobře patrné jsou plošky¹⁵¹ vzniklé narušením těžbou dřeva. Většinou mají pravidelný tvar, na rozdíl od plošek, podobně světlých, které představují bažinatá území, často vhodná ke sběru některých druhů plodů (většinou klikva a brusinky).

Plošky vzniklé narušením, vznikají narušením malého území v matici. Původem k jejich vzniku může být celá řada příčin, zemní sesuvy, laviny, požár, přemnožením býložravců, člověk atd. Jednou z hlavních otázek v našem případě je: Co se stane s narušenou ploškou? Jaká bude dynamika druhů po narušení? Zpočátku se velikost populace jednotlivých druhů rychle mění, obvykle se prudce zmenší odumřením a poškozením jedinců v důsledku narušení. Některé druhy lokálně vyhynou (plošky zmizí). Některé druhy přežívají narušení.

Druhým typem reakce je drastická změna velikosti populace přežívajících druhů. Velikost populací roste tak, že bohatě vyrovná počáteční ztrátu. Třetí reakcí je imigrace druhů, které v plošce dříve nebyly. Nově vytvořený prostor kolonizují živočichové, semena, spory.

Uvedený sled reakcí na narušení a procesy regenerace vedou k relativní stabilitě společenstva v plošce. Tehdy ploška mizí, protože splývá s krajinnou maticí a nelze ji rozlišit. Plošky vzniklé narušením většinou mizejí nejrychleji.¹⁵²

Výzkumy vlivu různých systémů těžby dřeva, na krajinný systém původního lesního porostu, ukázaly nutnost zachování dostatečně velkých ploch lesů a

¹⁵¹ Ploška je ta plošná část povrchu, která se vzhledem liší od svého okolí. Plošky se různí co do své velikosti, tvaru, typu, heterogenity i hranic. Často je obklopuje krajinná matrice, což je okolní plocha lišící se strukturou a druhovým složením. Plošky v krajině obvykle zastupují rostlinná a živočišná společenstva, tzn. soubory druhů. Některé plošky však mohou být i bez života nebo je zprvu osídlují pouze mikroorganismy.

¹⁵² FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

koridorů mezi nimi. Tak je podporováno nejen udržení druhové diverzity, ale také snižováno nebezpečí působení větru, eroze a narušení vodního režimu.¹⁵³

Krajinná matrice¹⁵⁴ lesa byla, v okolí *Kereskoljapaulu*, výrazně přeměněna nejen vlastní těžbou, ale také přístupovými komunikacemi a infrastrukturou, která s ní souvisela. V jižní části ležící bývalá osada Ušma byla centrem těžby dřeva této části oblasti obývané Mansi. Její obyvatelstvo bylo z větší části tvořeno trestanci na tzv. „poseleni“ (způsob výkonu trestu v osadách s omezenou možností pohybu).

Tyto změny se promítli také do land use obyvatel *Kereskoljapaulu*. Řada uměle vytvořených koridorů je používána Mansi. Jeden z nich, vyznačen jako „profil“, směřuje od mansijské osady na západ. Mansové ho využívají k cestám do hor za sběrem rostlin a lovu (sběr zlatý kořen, divoká cibule, lov horní Purma, cesta trvá týden až deset dní po profilu od bývalé osady Vtaroj Severnyj). Leží na něm také lovecká chata. Podobně je využívána komunikace vedoucí od Ušmy na jih. Představuje hlavní spojnici k existujícím ruským osadám.

Název mansijské osady *Kereskolje* je odvozen od jména nedaleké skály nad řekou Lozva.

Včera se z lovu vrátili Prokop a Vaska. Byli spolu až za hřebenem Uralu v Komi. Ulovili tam losa, sobolů 4 a 5. Nejlepší kožešina sobola v listopadu.

Včera přijel Aleksej (Unt'a) Bachtijárov. Ulovil 7 sobolů do pastí (má jich 23).

Vaska (Anjamov) nejvíce za rok ulovil 26 sobolů a 16 losů. Sobolů je možné získat 10 – 15.

¹⁵³ FRANKLIN, Jerry F., FORMAN, Richard T. T.: *Creating landscape patterns by forest cutting: Ecological consequences and principles*. In: *Landscape Ecology* vol. 1, 1987

¹⁵⁴ Krajinná matrice. Krajina je složena z několika typů krajinných složek. Matrice je z nich nejrozsáhlejší a nejvíce spojitá, proto hraje v krajině dominantní roli. V terénu je však někdy obtížné konkrétní matici vytipovat. Obecně platí, že matrice má největší výměru. Zpravidla má konkávní hranice, kterými obklopuje ostatní krajinné složky. Má největší vliv na dynamiku krajiny jako celku. Někdy je důležitým faktorem při stanovení matrice i spojitost. Maticí mohou být živé ploty, které svou spojitou sítí obklopují mnohem rozlehlejší pole.

Horské oblasti, označené jako pastviště sobů, jsou v současnosti minulostí. Konec chovu sobů na Kereskolje spadá do 90. let.

Podle informátorů se sobi odváděli v dubnu do hor a zpět na podzim (v květnu do hor, říjen-listopad zpět). Spolu se soby se přesunovali nejen pastevci, ale celé rodiny. Po trase dříve stěhovali čumy (Bachtijárovi), později se používaly „geologické“ stany (získané koupí nebo výměnou od členů geologických expedicí). V roce 1987 přestala být tato praktika používána. Ještě v roce 1992-3 rok drželi na Kereskolje 250-300 sobů. V Ivdelském rajonu Sverdlovské oblasti chovali asi 800-1000 kusů.

Dvě stařenky Šura, Albina a mladá Táňa přitáhly na vleku zásoby a také alkohol. Začala „píjánka“. Saša byl „v lihu“ takřka tři dny.

Kereskolje:

1. dům, Anjamovi – Albina, Lena, Táňa, Saša, Gala, Věra, Nataša, Nina, Žeňa (ve škole)
2. dům, Bachtijárovi – Gala, Untik, Prokop, Anna, Tamara, Ilja
3. dům, Bachtijárovi – Sáva, Táňa, Daša, Nataša
4. dům, Anjamovi – Roma, Kolja
5. dům, Anjamovi – Šura (otec Šury, Vasilij Pelikov žil na *Chulympaul*, *Nirispaul*, Tapsuj), Anuška, Valera, Vasja, Sťopa (Ušma)
6. dům, Anjamovi – Nina (pochází z Kakvja – jurta Tasmánových, Volod'a Tasmánov (Lepljapaul) bratr jejího otce), Kolja, Danil, Marina
7. dům, Pelikovi - Míša, Andrej

Co se sbírá?

- Zalatoj koreň (rus.) – vývar proti nachlazení, málo, v alkoholu vně, ruce, nohy proti bolesti
- Bagulnik (rus.), *valjiv* – od kašle, proti molům mezi kůžemi
- Marin koreň (rus.) – ženské problémy, ledviny
- *Talstaseň* – od průjmu, žaludeční problémy

- *Masivtal* – veresk, možveľnik (rus.) – suší se, zapálí se, jako „osvěžovač“ vzduchu, léčení psa (3, 5, 7 plodů)
- Březové pupeny, květnová kůra - od nachlazení, kůra se jí od 25.6.
- *Moulva* – jako klikva, na TBC, proti paralize, v horách
- Divoká cibule, *čeremša* – místo cibule, v létě do 10.7.
- Bobří pižmo, *la(u)va* – očištění, na ledviny, na slabý močový měchýř, při manipulaci s *pubi*, při menstruaci, mezi nohama – očištění

Lov a rybolov nejsou jedinými ekonomickými zdroji obyvatel *Kereskolje*. U některých rodin plynou peníze z příspěvků na děti. Jiní jsou příjemci penze.

Podle informátorů je na zakoupení zásob třeba asi 10 tisíc rublů.

Podobně jako u Mansů z Pelymu je jedním z výrazných problémů špatná dopravní dostupnost ruských osad nezbytných jako zdrojů zásob. Bývalá trestanecká osada Ušma byla vzdálena pouhých šest kilometrů. Z ní byla možná snadná doprava do dalších, větších center. V současnosti je nejbližším bodem, ze kterého jsou dosažitelná, asi sedmdesát kilometrů vzdálený Vižaj. Podle informátorů v podstatě zanikající vesnice.

Po zániku pastevectví a výrazném opotřebením sněžných skútrů se cestování za zásobami stává vážným problémem. Někteří obyvatelé postupně opouštějí *Kereskolje* a hledají si zaměstnání v „civilizaci“.

Jak je zřetelně vidět z mapy, celé okolí bylo poznamenáno těžbou dřeva. Její dopad ale nebyl pouze v narušení životního prostředí a jeho zdrojů, ale i ve způsobu, jakým místní obyvatelstvo zapojila do vztahů s příchozími, kteří se na těžbě podíleli a naučili je do určité míry na ně spoléhat v zásobování, dopravě apod.

3.5 Lepljapaul, *Tasmánovi*

obrázek 15 obyvatelé Lepljapaulu

Mapa Lepljapaul

Land use v okolí *Lepljapaulu* je spojen především s lovem v relativně nenarušených zbytcích krajinné matrice lesa. Na mapě jsou vyznačena hlavní lovecká teritoria v dosahu z loveckých chat a přístupových cest k nim. (Lovecká chata V.T.; *Mironvaskapaul*, bývalá mansijská osada. L.T. starý dům opravil a udělal si z něho loveckou chatu. V současnosti slouží jako lovecký tábor L.T. z *Lepljapaulu*. Vyrostla zde M., která také žije na Leple. Další lovecká chata L.T. se nachází mezi *Mironvaskapaulem* a *Leplapaulem*; chata na horním Achtyl, oblast lovu V.T. i L. T.) Jak je vidět, jsou využívány komunikace vzniklé v souvislosti s těžbou dřeva, která zasáhla rozsáhlá území teritoria využívaného zdejšími Mansi.

Většina land use obyvatel Leplja paulu je lokalizována v povodí řeky Leply. Výjimkou je oblast na západě v podhůří Uralu, kde příležitostně Mansové loví.

I. D. popisoval, jak zřejmě s těžbou lesa klesla hladina vody v řekách (Leplja). Podle některých výzkumů, ale odstranění rostlinného pokryvu kolem vodního toku vede ke zvýšení průtoku.

Koridory podél vodních toků výrazně ovlivňují kvalitu vody v toku. Ta je obvykle dobrá tam, kde jsou široké koridory. Koridor by měl být natolik široký, aby účinně reguloval odtok vody i živin z území nad vodním tokem a umožnil pohyb lesních živočichů a rostlin podél toku. K dosažení všech těchto cílů by měl koridor podél vodního toku zahrnovat nivu, oba břehy a plochu říční terasy, alespoň na jedné straně.

Úloha koridoru podél vodoteče byla zkoumána ve studii na pokusném povodí. Ve velkoplošném pokusu byl v části výzkumného objektu na Hubbard Brook (New Hampshire, USA) odstraněn veškerý porost dřevin na experimentálním povodí. Vytěžená hmota byla ponechána na místě a povodí bylo po tři sezóny ošetřováno herbicidy.¹⁵⁵

Po těžbě dřeva v listnatém lese New Hampshire se průtok vody tokem zvýšil o 28% v prvním roce a o 39% ve druhém roce po vykácení. Pokud by se podél toku ponechal určitý koridor, pak by se prakticky nic nezměnilo. V tomto vlhkém prostředí by asi měl koridor minimální filtrační účinek na pohyb vody. Koridor podél vodoteče se chová jako filtr, zachycující vodu tekoucí z okolního povrchu do toku a čerpající ji vertikálně.¹⁵⁶

V letech následujících po devastaci ekosystému, zkoumaného území, přesahovaly výstupy anorganických substancí z povodí 13krát hodnoty z kontrolního povodí. Úplná redukce transpirujících povrchů asimilačních orgánů umožnila podstatný nárůst vody postupující půdami a podzemními vodami do toků. To vedlo ke zvýšenému vymývání chemických látek a ke zrychlenému větrání geologického podkladu. Odlesnění přerušilo recyklaci živin uvnitř ekosystému tím, že odstranilo vazby mezi rozkladem biomasy a příjmem látek uvolněných lesním porostem. Zejména na jaře, kdy dřeviny začínají svůj růst, jsou anorganické živiny uvolněné aktivitou rozkladačů vymývány do podzemních vod.¹⁵⁷

Obsah minerálních živin v toku po vykácení lesa několikrát zvýšil. Hladina nitrátů vzrostla 57krát, vzhled čisté horské říčky se nezměnil, avšak její voda se stala nevhodnou k pití. Vegetace v koridoru podél vodního toku absorbuje určitý podíl

¹⁵⁵ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

¹⁵⁶ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

¹⁵⁷ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

minerálních živin přicházejících z okolní krajiny. Vegetace také brání erozi břehů toku. V každém případě působí těžba a vysekávání vegetace koridoru vodního toku velké změny v kvalitě toku a v organismech.¹⁵⁸

1. dům: Volod'a Vasiljevič, žena, syn Vaska, dcera s mužem (Ilja Dunajev)
2. dům: Ljocha Vasiljevič, sestra Marie
3. dům: Kát'a, syn Vovka

Lepla asi 30 let stará osada. Podle K. dříve Tasmánovi žili na Pelymu, v okolí současného Ungiapaulu. Na současné místo přišli asi před 25 lety.

K. s mužem¹⁵⁹ pracovali na dřevorubecké vachtě Kakvja (13 let).

V létě přišel náčelník a vzal nás nejprve jako strážné. Potom uklízela „vagónčiky“ (mobilní obydlí lesních dělníků). Pomáhala v pekárně.

K. se narodila v osadě Věršina (*Polumpaul*) na Pelymu, její rodiče tam přišli z Timkapaulu (Tapsuj) a po nějaké době se odstěhovali zpět.

Její syn Vovka využívá loveckou chata na bažinách horního toku Kakvji (na kachny v květnu a září) na hranici Sverdlovské oblasti a Berezovského rajonu CHAMAO). Dále loví v okolí bývalé vachty Kakvja (zřejmě vagončik). Na lov vyjíždí také do hor mezi Malou Sosvou a říčkou Achtyl.

Kát'a se věnuje také výrobě unt (obuv v „tradičním“ stylu, burky) na prodej. Málo materiálu, 3-4 páry (do 1000 rublů). Jeden los – dva páry (Podle V.M. ulovili na Leple minulý rok asi 6 losů.). Příjmy z prodeje unt zřejmě vyšší než z lovu. Máša T. odhadovala počet unt prodaných za rok na 10 párů.

¹⁵⁸ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

¹⁵⁹ Některé mansijské termíny pro zvířata: *máchruij* (*piš piš*) – myš, *ňolun(g)* *máchruij* – rejsek, *palin(g)* *máchruij* – velká myš, *luscha ekva* – žába, *ošlejpa* – ještěrka, *mátar* – dešťovka, *jalpinuj* – had, když ho uvidíš, je třeba k němu hodit minci nebo prsten, aby člověk nepronásledoval, staří lidé, *kérn(g)chomlach* – brouci, *ljómuj* – komáři, *máňuj* – mušky

1.6 Chulymsunt

Přiletěli jsme vrtulníkem do Chulymsuntu. Ch. je větší než jsem předpokládal. Několikapatrové domy, autobus. Dovezl nás až na kraj mansijské osady. Ta leží pár set metrů od ruské. Ruská část Chulymsuntu vznikla v 70. letech v souvislosti s výstavbou plynovodu, který zde přetíná tok Severní Sosvy a pokračuje ve směru Uralu na západ.

Dřevěné domy, většinou ruského typu. Odlišuje se hlavně ambary. Na břehu řeky se mísí kovové motorové čluny s dlouhými štíhlými ze dřeva. Mans, který z jedné vyléval vodu říkal, že dnes se kupují v Njaksimvolu. Sami je nevyrábějí. Dále jsem se dozvěděl, že většina Mansů je zaměstnána u plynářů. Lov nevynáší. Ani z kožešiny se zřejmě nešije. Kolem šla žena, která se na to ptala. Prý nejsou stařenky. Obývaných domů je prý něco přes dvacet.

Volod'a nás vzal k sobě. Myslel, že jsme si našli místo u někoho v osadě a když viděl, že jdeme pryč, našel nás u potrubí. Na kraji osady má starý mansijský dům. Naproti je kůlna a od domu se táhne záhon brambor (vykopat po 10. září). Jmenuje se Valod'a A. Má pět bratrů a dvě sestry. Jednoruký byl snad jedním z nich. Lovem se podle jeho slov v osadě nikdo příliš nezabývá. Většina pracuje na kompresorové stanici na plynovodu, který těsně kolem Chulymsuntu prochází. Část obyvatel je nezaměstnaných.

Sám na kompresorové stanici pracoval od r. 1978 do roku 1999. V současnosti je nezaměstnaný. Před nástupem na kompres. stanici pracoval Volod'a jako lovec asi deset let. Rodem je z Verchněgo Nildina (osada po proudu Severní Sosvy).

V létě ho živí podle jeho slov les a řeka. Sběr plodů, houby. Většina Mansů má krávy 1-3. Původní skot byl prý menší, ale dnes se chovají i dovezené. Dříve lidé drželi také koně. Používali je k dopravě. Speciální saně byly nižší než pro sobí spřežení. Jezdili s nimi až do Njaksivolu. Zimník (zimní cesta) se táhne až do Sartynji.

Mansové chovali soby v Chulymsuntě ještě v 60. letech 20. stol. Znamé bylo také zapřahání psů (2) do úzkých ručních saní.

Lovecká chata, kterou Valoďa používá na řece Jalbinja (křižovatka s cestou), lov také u Menkvja. Dříve byla to byla osada Alkadijevů. Dnes slouží sezónně k lovu a rybolovu.

Včera jsme s Volodou lovili ryby nevodem. Voloďa má aluminiovou loďku se závěsným motorem. Nevod se naloží na před-plovák nalevo a zátěží napravo. (obr.) Nevod byl asi 70 m dlouhý, síť kupovaná a předělaná na nevod. Zátěží kámen v „kapse“ z umělé hmoty. Plováky korkové. Podle Volodi jsou zřejmě zvyková místa lovu. Lovila se především sosvinská selotka (*nělk*) největší asi 20 cm.

(obr. Lovu nevodem)

„Selotka“ táhne na tření do oblastí horní Sosvy. Okolo Chulymsuntu protahuje asi od 5-10.8. do konce měsíce. Od 1.5. do 30.5. platí zákaz rybolovu.

Lov

Lovecká sezóna-20.9. (i dříve ondatra), do 10.5.

Veverka od 25.10. do 10.3.

Sobol od 15.10. do 10.2.

Tetřev a obecně lesní od 15.9. do února

12.6. (Petrův den) do půlky září

Kachny na jaře od počátku května, na podzim poslední týden srpna do října-odlet.

1.7 Njaksimvol

Z vyprávění V. K. (Komi Zirján):

Zirjáni se stěhovali do oblasti obývané Mansi od Pečory (oblast západně od Uralu). První se objevili na horní Mani (říčka tekoucí z Uralu na východ) asi okolo roku 1886. Rodiče matky V.K. roku 1896. Skupina několika bratrů (3-4 bratři) z oblasti Solvičegdy. Rodiny se usazovaly. Vykupovali od Mansů zemi, obchodovali s nimi. Protože Zirjáni byli

zemědělci, byl jedním z obchodních artiklů chléb (1 chléb-100 nalymů, ryb. Mansové vozili ryby na koních i sobech).

Zirjáni naučili Manse chovu skotu a zemědělství a oni jim podstoupili zemi. A postupně se země obývaná Zirjány zvětšovala. Až po řeku Ob-Šerkali. Šerkar – střední město. Berjozovo zirjánsky Kar.

Původ Zirjánů. Někteří šli dál. Až do Ust' Tapsuje. Sta mohyl. Chléb, místa pěstování obilí pomalu zarůstají.

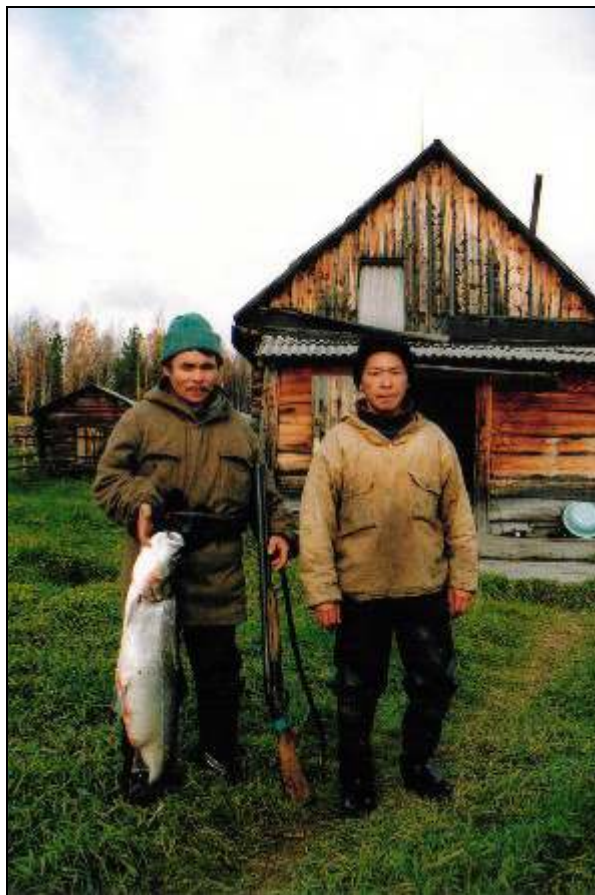
Osadu na horní Maně ve 40 letech opustili a přešli v Ust' Maňu. Jeho rodina v roce 1964 z Ust' Mani do Njaksimvolu.

Byl jsem s A. T. na lovu Nelmy. Nejdříve jsme dopluli do chaty asi 25 km po proudu Severní Sosvy. Od ní jsme za šera samosplavem sjížděli asi dalších 20 km po proudu. Andrej plul na malé loďce a kontroloval síť. Když našel rybu, vytáhl ji k sobě do loďky. Usmrtil ji ranou připravenou pálkou. Po půlnoci jsme síť vytáhli do velké lodě, stejně jako loďku a pluly zpět do chaty. Tam jsme přenocovali. Úlovek 5 nelm.

1.8 Janypaul

Andrej Tasmánov mě na své lodi přivezl do Janypaulu. Přespal jsem v domě z kulatin, ale většina domů je postavena z brusů. V jednom ze starých srubů stál donedávna šoval.

Janypaul je malá mansijská osada, která leží asi 25 km od *Njaksimvolu* proti proudu Severní Sosvy na křižovatce řeky a zimní cesty. Trvale obývané jsou tři domy a dva další se využívají sezónně Mansi žijícími v *Njaksimvolu*.

obrázek 16 Janypaul

1. dům Ljocha Sambindalov, bratr Andrej, Evdokia – jejich matka
2. dům Dimitrij (Mít'a) Sambindálov (44), Vasja Kurikov (31, bratrance, jednoruký Kurikov z Jurty Kurikovi na Leple byl bratr matky Míti a otce Vasky), přijeli z Neroch asi v roce 1967
3. dům Sambindálov Pjotr Nikolajevič (má loveckou chatu na Sosvě-Misapsipaul), žena Daša, děti: Světa, Galja, Vaňka, Valja
4. dům Timofej S. (žije v Njaksimvole), starý dům
5. dům Prokopij Kirilovič S. (žije Njaksimvol), poslední dům

Většinou se loví v okolí loveckých chat. U M. S. je u soutoku Malé a Velké Sosvy, sám využívá k lovu pravý břeh. V. K. asi 11 km směrem k Leplje.

Na lov dříve jezdili lovci ve skupinách na zhruba měsíc, přespávali u ohně nebo ve stany. Teprve později v loveckých chatách. Dopravovali se do míst lovu na spřeženích. V 70. letech se objevily první sněžné skútry (Burany 1975-76). Lov byl organizován Lespromchozy. Mít'a se zmiňoval o vymezení rodových lovišť v letech 1977-78.

Kožešinová zvířata (od podzimu do 1.3., veverka od 10.10.): veverka, sobol (asi 650 rublů – okolo 5-10 kusů), rys, rosomák, liška, norek, ondatra (někdy), zajíc (teď ne), hranostaj.

Lov kachen (kachny na jezeře přes říčku) na jaře (od 1.5) a na podzim:

turvas – kachna (*vas*), travník, nejvíce *salvas* – hohol, *sasvas* – kachna divoká, nejvíce, *pirva* – širok, *lunt* – husa, *chotal* – labuť, *toptop* – soksun, *tácht* – gagara, *njáltup* – krachal

Na jaře se loví až několik set kachen.

Ryby (konzervace často zavařováním, ryby se vaří ve sklenicích 4 h): štika celý rok, čebak (*jahul*), lov nevodem.

Vedle lovu a rybolovu je významné i pěstování brambor (Ze zahrady se podle Míti získává asi 40 věder brambor.) a chov skotu. S tím je spojeno získávání sena, většinou na plochách v okolí vodního toku. Jedna kráva potřebuje asi 3 t sena na zimu.

Typy lodí používaných Mansi (podle M.S.): *Janychap* – velká loďka z několika dřevěných desek, *Maňchap* – malá loďka, k výrobě se používá kedr, je smolnatý a nenasává vodu, *Manšichap* – loďka z jednoho kmene, *Saranhap* – až 15 m, z boku motor do Chulymsuntu, zakrývali plachtou

Dříve se proti proudu plulo pomocí tyčí. Např. z Njaksimvolu do Jurty Kurikovi trvala cesta asi 3 dny. Motory se objevily v 60. letech (Strela).

Po stezce jsem se dostal na hřbitov. Některé hroby byly z prken, ale jeden byl srouben z tenkých kmenů. Kolem mnoho nádobí. U jednoho dvoje saně. Při návratu jsem uviděl na kraji prostranství labaz. Starý labaz

už stál na zemi. Za ním staré saně. Nedaleko strom s množstvím sobího paroží. Pod ním mnoho lahví. Za ním hloub do lesa na stromech části lebek (medvědích?) a kravské rohy s částí lebky. Dále spojené lopatky.

Používané rostliny: *suj* – borovice, *úlipa* – kedr, *chovt* – smrk, *chápka* – osika, *ljamív* – čerjomucha, *pášar* – jeřabina, *typju* – vrba, *sósiív* – rybíz, *táčtpil* – borůvka, *sújopil* – brusinka, *sávni* – černíka, *sánklipil* – klikva (9), *morach* – marožka, *újrispil* – zemljanika, *sósij* – černý rybíz, *kélppil* – červený r.

Kedrovky přilétaly z Komi vysoko. Na naší straně se nabaštily a plné, těžké se hrabaly přes kopce. Léталy nízko, bylo je možné střílet. Hlavička se odřízne a oříšky louskají a baští. A už letí další.

1.9 Apšjapaul

Mapa Apšjapaul

Mapa ukazuje celkovou situaci v okolí osady *Apšjapaul*. V současnosti je osada obývána jediným obyvatel. V posledních desetiletích došlo k výraznému snížení počtu obyvatel. Ještě v 60. letech v ní žilo několik mansijských rodin. Drastická těžba dřeva, která probíhala takřka na celém teritoriu, využívaném obyvateli *Apšjapaulu*, měla nepochybně vliv na tento vývoj. Osada byla přesunuta z koridoru říčky Apšja na nedaleké návrší. Přesto i zde těžba došla až k samotné osadě. Na mapě jsou dobře patrné plošky vzniklé narušením těžbou.

Nejen v okolí *Apšjapaulu*, ale i u většiny ostatních mansijských osad je rozsah těžby dřeva natolik rozsáhlý, že takto vzniklé plošky je možné označit za zbytkové. Tedy zbytky původní krajinné matrice lesa.

Zbytkové plošky. Vznikají díky rozsáhlým rušivým vlivům obklopujícím malou plošku. V tomto případě zbytková ploška původních rostlinných a živočišných druhů leží v krajinné matrici, která byla narušena. Období po narušení, během něhož se zvyšuje mizení druhů, je období oslabení. Toto období je úsekem dalšího období přizpůsobování, během něhož se zvyšuje dynamika druhů. Po narušení krajinné matrice migrují některé druhy do zbytkových plošek a část z nich se tam usídí. Po tomto počátečním obohacení následuje postupné mizení druhů v období oslabení.¹⁶⁰

Význam ploch narušených těžbou je pro subsistenční aktivity malý. Sběr lesních plodů i lov je zde pro velice hustý porod iniciálních sukcesních stádií lesa takřka nemožný. Neposkytují ani palivové dřevo.

Mapa Apšjapaul, land use

Mapa zachycuje využívání půdy v okolí *Apšjapaulu*. Je dobře viditelné, jak se prolínají plošky narušené těžbou se zbytky lesní krajinné matrice, využívané k lovu. V okolí loveckých chat a přístřešků (7, 14, 15) jsou většinou rozmístěny pasti a oka. Chaty v blízkosti vodních nádrží (8, 18, 19) slouží jako základny pro

¹⁶⁰ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

lov vodního ptactva. Na přístupových trasách k nim bývají zpravidla nastražena oka a pasti.

Jediný stálý obyvatel *Apšapaulu*, stařík (67let, narodil se v březnu 1938) Ilja Monin. Na zádech *nyp* („mansijská krosna“) se senem a kapaluchou (samice tetřeva). Na krku jizvu.

Ilji otec zemřel asi v roce 1978. Syn v roce 1991. Našli ho prý mrtvého v „ledové jámě“ na opuštěné vachtě. Vedle něho sklenice sucharů a nohy omotané alumíniovou fólií. Měl TBC v neléčitelném stádiu.

Popíjeli jsme bráňku a hráli karty. V létě spí v izbušce s jednoduchou střechou pokrytou pouze „ipou“ na štípaných latích. Říkal, že ji chce pokrýt mechem, jako to Mansové dělali dříve. Druhá chata má střechu zesponu pokrytou deskami a je lépe zateplená. U stěny proti vchodu stojí na dlouhé polici dva kufry uprostřed a po jejich stranách truhlice.

Dnes jsme byli na kontrole ok a pastí. Stezka vedla k západu. Na kraji lesa bylo na stromech vytesáno 6 znaků – zabitých medvědů (17). Došli jsme k přístřešku (14). V jejím okolí je nastraženo více ok a také několik pastí (5-6). Oka jsou i dále ve směru druhého přístřešku (15). Níže nad zemí (cca 30 cm) na medvěda a výše (cca 120) na losa. Podle Ilji je však již na jejich lov pozdě. Ani stopy nejsou vidět. Stezky, na kterých jsou oka nastražena prý vyšlapali sami losi. Ilja předváděl, jak tady ulovil medvěda. Chodil po stezce asi tři dny a poté padl do oka. Šel prověřit pasti a vidí, že smyčka s kulem je pryč. Nabil kuli a po levé straně stezky se plížil dál. Medvěd klidně stál o něco dál na malé mýtině. Tam ho Ilja zastřelil. Chtěl na maso postavit zásobárnu, ale napadl sníh a tak mohl maso převést domů. Ve druhém přístřešku stála jednoraná 32. Tu jsem dostal na rameno já. V šalaši jsme uvařili čaj. Cukr z březové krabičky tam ujídá burunduk. Jednou večer vystrašil Ilju, když na něho skočil. Na zpáteční cestě jsme zašli do starého *Apšapaulu* (16). Jsou tam 3 staré domy. Jeden malý ještě stojí. Dříve tam žilo asi 15 lidí (v malém Anjamovi). Teď zůstal jen Ilja (tak to říkal). V domech bylo vidět zbytky šovalu. Střechy z březové kůry. Ilja se podíval na slunce. „Podívej, kruhy

kolem slunce, změní se počasí. Bude déšť a potom sníh nebo jestli bude sníh, tak potom déšť.“

Oka. Nejlepší je prý lanko „vězděchodní“. To los nepřetrhne, ale běžné „traktorové“ může.

Jezero Maň tur (18) leží JV od Apšapaulu asi 12 km. Cesta místy bažinatá. Na suchém ostrově v bažinách nedaleko od jezera je chata podobná těm v Apšapaule. Za ní jsou dvě staré loďky a tři pádla. Uvnitř gus a sachy, ale jen jednoduchá bez ozdob, srstí dovnitř.

Viděli jsme vlčí stopy. Podle Ilji od léta. Nedaleko od chaty stopy medvěda, podle Ilji hledal burundučí zásoby. Polámal i několik jeřabin, aby se dostal k plodům.

U Ilji 3 chaty ve směru Tapsuje, 1 asi 1 km proti proudu u Ust' Apšja, další pak až na říčce, vlévající se do Tapsuje.

Z lovů na medvěda (podle vyprávění I.Monina):

Otec v 1967 jel na Kamkarpinju a našel brloh se třemi medvíďaty. Obkroužil ho (říjen), nechal ho. Po novém roce šli tři. Dva Moninové a Sambindálov. Našli brloh. Ilja stojí s dvoustvolkou nad brlohem. Tři psi štěkají a pes nevyjde. Osekli dvě břízy. Ilja čeká s puškou. Břízy skřížili, aby neutekl. Medvěd vyskočil a zakousl se do stromku. Vystřelil, ustoupil. Pes štěká. Nic není viděl ani slyšet.

Nikolaj Iljič udělal tenkou tyčku. Klekl na kolena a zkoušel, co je v brlohu. Pojd' ke mně. Dej pušku rovně s holí a vystřel. Nic. Ještě zkoušel. Nedýchá! Je náš! Odstranili březové kmeny. Ilja měl vlézt do brlohu. Věděl, že tam mají být medvíďata. Ilja navlékl medvědu na hlavu smyčku a medvěda vytáhli. Medvíďata ale v brlohu nebyla. Asi leží jinde. Chodili, chodili, hledali, hledali. Asi je ukryla daleko. Unavili se. Posedím, pokouřím.

Potom je vidí. Schovala se pod mechem.malorážkou se střelil. Ilja tam vlezl. Uklouzly mu nohy. Upadl. Medvěd řve, ale oni ho vytáhli.

Když víš, tak se nebojím. Když nevíš, tak to je špatné.

1967 šel pro zásoby, hledal soboly. Pes běhal volně. Na podzim je na stromech mnoho sněhu. Tři kilometry jdou stopy sobola, veverka. Pes jde na vítr. Prošel a jako by ho něco honilo. Žádné stopy, nízký porost. Stromy zaševalily. Medvěd! Vyšel. Já jsem se vylekal, on se vylekal. Běží. U mě byla Bělka. Střelil jsem ho do hlavy a tam i zabil. On nic neznal, já nic neznal. Pes ho vylekal, on ho začal honit a přiběhli spolu.

Vasilij Ivanovič Tasmánov (krjostnyj otec Ilji). Zabil nožem medvěda. Válečné období. Na podzim. Tenký sníh. Z Uralu přihnaly soby a pustili je (září). V listopadu (nojabr) je začali hledat. Kiril Sambindálov a Vaska Tasmánov. U Sambindálova byl lovecký nůž. Chodili spolu. Měli s sebou také speciálního „sobího psa“. Šli bez lyží. Pes začal štěkat. Štěká na zem. Hned pochopili – brloh. Kiril Sambindálov. Kiril – dej mi nůž. Vytáhl a dal mu ho. Udělal asi „sáhovou“ březovou hůl a řemenem přivázal nůž. Postavil se nad brloh. Když se medvěd vynořil, vbodl ho do krku. Upadl zpět. Tam i uhynul.

Synové horší žen. 1973 pes vyštěkával medvěda a on utekl domů (Volod'a). V té době držel koně. Z Ust' Mani mu vozili seno. Byl tehdy nemocný. Přišel k Volodě. Můžeš chodit. Na Ust' Apše byla chata. Sněhu v únoru hodně. Zapřáhli tři býky a on šel pěšky za saněmi. Sehnali soby. „Tak i tak, brloh je u nás“ říká Volod'a. Udělal cestu, aby mohl utéct. S Ljochou tam šli. Utekli. Z Ust' Apši tam šli. Bělka u Ilji (typ pušky) a dvouhlavňovka u otce. Zavadil o strom. Medvěd vylezl a zase zalezl. Připravili se. Volod'a znovu za... Ilja vystřelil, ale u otce selhala.

Monin ulovil za život 26 medvědů. Minulý rok jednoho chytil do oka. Druhého střelil. Oko nebylo vidět. Nabil kuli. Deset metrů od oka. Stojí. Očuchává oko. Tam ho střelil.

Minulý rok mu také jeden unikl. Běžel od něho. „lépe by bylo ke mně by běžel. Nohy mě bolí.“

1985 – na podzim čtyři kusy ulovil syn. 3 roční losy ulovili a půl tam nechali. Přišel medvěd. Ljoša se bál ho střelit. Když se vrátil z hor Monin,

Ljoša mu to vyprávěl. Druhý den se tam vypravili. Medvěd si místo zakryl. Vrátime se zítra. Jeli tam. Ljoša zůstaň. Vzal pušku a šel. Ljoša ale šel za ním. Medvěd tam leží jako pes (září). Vyskočil a běží. Postavil se na zadní. Na hrud' střelil. Jak tak můžeš stát.

Medvědí žluč. Pokud se do váčku nalije alkohol (čistý), nemusí se vařit. Panák teplé vody a do něho několik kapek. Proti prochlazení, kašli.

V okolí Apšapaulu probíhala intenzivní těžba dřeva, která zasáhla většinu území využívaného Moninem. V roce 1992 mu „leschoz“, těžící dřevo, postavili dům z brusů, jako určitou kompenzaci. Přes devastaci okolních lesů nebyly vztahy mezi obyvateli Apšapaulu a dřevorubci jednoznačně negativní. V roce 1996 dokonce podle Monina přijel „náčelník“, Valerka. Monin řekl, že se chce ženit. On s ním jel 1. března na Leplju a přivezli pro jeho „nastávající“ Mášu Tasmánovu. V roce 1997 Monin skončil s chovem sobů.

Když Ilja ukazoval Nataše jorn vai, říkal, že by si v nich přál být pohřbený.

Chtěl prý přejít žít na řeku. Byl by tam bohatší, ale bylo mu líto opustit místa, kde se narodil.

Dnes jsme byli s Iljou prověřit oka. Šli jsme opět kolem „znaků medvědů.“ Čtyři páry nohou má medvědice, pět medvěd. Tři znaky jsou východním směrem a tři směrem západním. Podle směrů, kde medvědy ulovil.

Opět jsme procházeli kolem starého Apšapaulu. Ilja mi ukazoval jejich starý dům. Bylo z něho vidět jen nízká, trávou zarostlá návrší do pravého úhlu – místo, kde stály náry a jeden malý kopeček v protějším rohu, šoval. Dům byl asi 4 na 4 m (podle Ilji 5 na 5 m). Tam se narodil (18.3.1937) a ženil (1958). Osadu opustil 1965.

1.10 Turovatpaul

Mapa Turovat

Mapa ukazuje lokalizaci posvátných území. Větší plocha představuje horu *Jalpin njor ojka* („posvátná hora stařík“) a menší jezero *Maň jalpin tur* („malé posvátné jezero“). Osada, vyznačená na mapě, je nejbližším místem obývaným Mansi, *Turvatpaul*.

Sáva je na Manse statný, vysoký muž středních let. A jeho lovecká brigáda

5 chlapců a 2 dívky. Starší žije někde ve vesnici. Přestože školní rok dávno začal, jsou stále doma. Dům z brusů postavil lespromchoz snad jako kompenzaci za kácení kolem a že ho bylo dost. Výruby a garelníky se střídají skoro celou cestu. Tu k nim protáhly někdy na konci 80. letech. Vede až do samého Turovatu. U něho žil asi 10 let nějaký Rus Molin. Měl tam kožešinovou farmu.

Turovat je považován za posvátné místo, ale jalpin ma je hlavně menší jezero na jih od něho. *Maň jalpin tur*. Tam se nesmí ani lovit a rybařit.

Sáva má dvě krávy, 13.9. ulovil losa, už dva roky prý do ok nejdou. Kachen nastřílel kolem 60.

“Jezerní vachta” (tábor dřevorubců v oblasti Apšapaulu a Turovatpaulu) byla opuštěna v 1. pol 90. let. Les zůstal daleko v horách a tam je možné jezdit pouze v zimě. Za cesty se musí platit, i když se nepoužívají. Lespromchoz Aljabjevskij pracoval na vachtě. V současnosti se spojil s Tajužnym a Malinovským.

1.11 Kimpšupapaul (*Jurta Bachtijárova*)

Mapa Jurta Bachtijárova

Mapa ukazuje land use v okolí Jurty Bachtijárovy. I v tomto případě jsou vyznačená pastviště sobů prakticky minulostí. Chov sobů byl ukončen postupně, spíše nezájmem, než vlivem okolností. Podle informací obyvatel Jurty Bachtijárovy bylo v místech letních pastvišť viděno několik kusů polodivokých sobů, které jim patří, i v současnosti.

Okolí osady bylo silně zasaženo těžbou dřeva, která probíhá dodnes. Infrastruktura vzniklá především v souvislosti s těžbou otevřela oblast, včetně loveckého teritoria Bachtijárových, snadnému přístupu ruských lovců.

Mansijská osada nedaleko Vižáje (mansijský název *Kimpšupapaul* – „osada s tetřevími toky“). Obývaná Prokopem Bachtijárovem, jeho synem a Prokopovou matkou. Jeho bratr žije v Tochtě.

V létě rybolov záporý, nebo na prut (v létě 115 charouzů).

Minulý rok 9 losů, z listopadu. Dříve bylo losů podle Bachtijárova mnoho.

Počátkem září ulovil jednoho medvěda. Ulovil sto veverek.

Sobolů průměrně 20 – 30 (30 pastí od 20.10. – 28.2.). Z důvodu vysoké pokrývky sněhu, jen do pastí.

Dříve (před 10 – 15 let) se norek ani bobr v kraji nevyskytoval, dnes je jich více. Tento rok asi 20 věder brusinky, hodně střemchy.

25. května 2002 napadlo cca 0, 5 m sněhu. Mnoho ptáků zahynulo. Dříve se něco takového nestalo.

Děd Prokopa přehrazoval soustavou samostřílů úsek až do Tošemky (přes 20 km). Ze smrku (jolka).

Daníla (obavatel *Kereskoljapaulu*) otec udělal soustavu ok na Čistopu. Prokop říkal, že tak hubí mnoho zvěře. Je třeba často prověřovat.

Samostřílů stavěl také Stěpan N. Kurikov na Sujovatě. (Samostříl – *ulan*)

V roce 1978 kácení lesa kolem osady i na nedalekých kopcích. Těžil se hlavně kedr (*Pinus sibirica*). Za vzniklou škodu nebyla poskytnuta podle Prokopa žádná kompenzace.

obrázek 17 těžba lesa

2. Adaptace lesních Něnců na podmínky těžby ropy a zemního plynu

Ó, tajga!

Tajga není - jí vykáceli

Ó, rodná země!

Nezůstala země

Přeměnili ji v cesty

Přeměnili ji v doly

Přeměnili je v města

Ke komu se mám obrátit,

Já který se k neštěstí svému dožil dnešního dne?

Řeky, jezera, moře -

Plné mazutu

Paroží posledního dědova soba

Spolu s kusem lebky vysekali jako suvenýr

Brzy se milovníci exotiky dostanou až ke mně? ¹⁶¹

Tato báseň pochází ze sbírky Bílé výkřiky. Jejím autorem je známý (alespoň v západní Sibiři) něnecký básník a spisovatel Jurij Vella. Kniha byla vydána Reklamě – vydavatelským informačním centrem „Něft’ priobja“ (překlad přibližně „Ropa poobí“) organizace „Surgutněftgaz“. Jak název napovídá, tato společnost se většinou věnuje jiné činnosti než je vydávání knih. Jak je tedy možné, že ropná společnost podporuje vydání knihy tak kritické k praktikám firem těžících ropu a plyn na rodových územích původních obyvatel Sibiře?

Myslím, že tento příklad (i když se v tomto případě může stejně tak jednat o náhodu) vyjadřuje složitost situace a vztahů, ve kterých se nachází velká část původního obyvatelstva západní Sibiře. Chantové, Mansové a Něnci se musí učit žít vedle ropných společností. A někdy i uvnitř.

¹⁶¹ VELLA, Jurij: *Bělye kriki*. Surgut: Něft’ priobja, 2000

Za příklad tohoto soužití jsem si zvolil (nebo spíš náhoda) skupinu lesních Něnců - *Pjan chasava*. Jejich tábory, ležící v Purovském rajonu Jamalo-Něneckého autonomního okruhu, jsem navštívil třikrát v letech 1998-2003. I když toto období není nijak zvlášť dlouhé, bylo i přesto možné sledovat některé změny, ke kterým došlo a dochází v životě lesních Něnců vlivem rozšiřující se těžby ropy a plynu.

31.1. 2001, naleziště ropy Vingajahinské, terénní zápis

Sedím tu už druhý den, právě jsou rekordní mrazy. Dnes bylo údajně -50 stupňů celsia. Včera jsem propásl nějaké Něnce. Slyšel jsem sice buran (sněžný skútr), ale nepřikládal jsem mu příliš význam. Dnes večer za mnou přišla vrátná s tím, že ve druhém obšezitie (ubytovna pro zaměstnance) jsou nějakí „Chantové“ (často jsem se setkal s malou znalostí etnické příslušnosti domorodých skupin ze strany příchozího obyvatelstva a to i v oblastech dlouhodobého kontaktu). Rychle jsem se oblékl a vydal se tam. Za vstupními dveřmi stál o stěnu opřený mladý domorodec v modré málici (kožešinový oděv) a vysokých untách (kožešinová vysoká obuv) s kožešinovým vzorem. Nad kolenem převázané barevným pleteným řemínkem. Začal jsem mu kostrbatě vysvětlovat co a jak. Tu se ve dveřích objevila druhá postava v málici vínové barvy. Chtěl jsem vysvětlování přenést na ni, ale mladý muž mne nenechal domluvit. „Ty si mě nepamatuješ? Já jsem Sergej!“ Předemnou stál Sergej Pjak. Nezměnil se, ale v málici byl prostě k nepoznání (naše poslední setkání proběhlo v létě). Objali jsme se.

Jejich tábor leží v jiném směru než tehdy. Není třeba jet přes Viktora (u něho prý už není čum, ale vagónčik (mobilní obydlí používané těžaři). Oba mladí Něnci byli na cestě do Chanymeje (nejbližší železniční stanice a osada) a dále k „vodozaboru“ (místo, kde se nachází sídlo svépomocné organizace „kooperativu“ místních domorodců), kde je čekaly nové burany. Jestliže do nich seženou benzín, pojedou zpět po vlastní ose. Popili u mne čaj a ve 20.45. odjeli autobusem do Chanymeje. V místnosti po nich zbyl jen onen starý známý slabý zápach ohně a ryb.

Mapa Lesní Něnci, land use

Mapa ukazuje základní způsoby land use zkoumané skupiny lesních Něnců. Území bylo otevřeno významnému přílivu obyvatelstva v 80. letech 20. století železnicí Surgut-Novy Urengoj. Na ní ležící osady se staly výchozími body pro další expanzi do okolní krajiny pomocí rozvíjející se infrastruktury.

Tento vývoj byl součástí hledání nových nalezišť ropy a plynu, který by nahradila pozvolna se vyčerpávající lokality povodí Obu v CHAMAO.

Mapa odhaluje svízelnost situace, ve které se místní skupiny původního obyvatelstva nacházejí. Zatímco zpočátku využívání oblasti bylo možné postupovat na východ s tím, jak se otevírala další území těžbě, po otevření Etepurovského naleziště na východě, od území využívaného lesními Něnci, se omezila možnost dalšího „ústupu“.

obrázek 18 rodina lesních Něnců

Lesní Něnci jsou nevelkou podskupinou něneckého etnika. Jejich počet je asi dva tisíce osob. Zatímco většina Něnců osídlila severní tundry a postupem času se u nich vyvinula kultura kočovných pastevců sobů, tato malá část si za svůj domov „zvolila“ tajgu a lesotundru v povodí řek Pur a Taz. I oni vlastní sobí stáda, ale v porovnání s Něnci tundrovými mnohem méně početná. Zato loví ve zdejších říčkách ryby a v lesích zvěř.

Do nedávné doby byl jejich takřka jediným obydlím kuželovitý stan – *čum*. V létě ho pokrývali březovou kůrou, v zimě sobími kožešinami. Kostru čumu tvoří okolo třiceti tyčí rozestavěných do kruhu. Takové obydlí plně vyhovuje jejich kočovnému životu. Stěhují se z místa na místo, v závislosti na stavu sobích pastvišť a lovecko – rybářské sezóně. V létě táboří na místech vhodných k rybolovu, v zimě volí blízkost lesa s dostatkem suchého dřeva. Jako dopravní prostředek jim slouží saně, tažené sobím spřežením, na vodě obratné loďky, vydlabané z jednoho kmene.

Lesní Něnci se dělí do několika rodů. Jedním z nejpočetnějších je rod *Pjak*, což v překladu znamená „dřevo“. Z něho pochází i většina mých informátorů. Druhým nejvýznamnějším je *Ajvasjeda* – „bez hlavy“. Dalšími jsou např. *Vella* nebo *Panchy*. Rodová příslušnost ale není úplně přehledná. Řada informátorů má v osobních dokladech uveden název jiného rodu, než ke kterému se skutečně hlásí. Zdá se, že současné velké rozšíření rodu *Pjak* mezi lesními Něnci, nemusí odpovídat skutečnosti. Jedná se zřejmě o „zjednodušení“ příbuzenské situace Rusy, kteří do oblasti přišli, nebo také samotnými Něnci, kteří jim odpovídali na jejich otázky ohledně rozdělení rodů v oblasti řeky Pjakapur a jezera Pjakuta. Řada lidí, oficiálně *Pjak*, přísluší k jiným rodům (např. *Nitunda*).

Každý rod měl své teritorium zahrnující letní a zimní pastviny. Do práva využívání jednotlivých rodin spadala pouze místa určená k rybolovu.¹⁶²

3. 2. 2001, DNS 2, Východo-vyngajahinské naleziště ropy, terénní zápisky

Sešli jsme z cesty do řídkého lesa. Pár desítek metrů a tam stojí saně. Tři sobi jsou uvázaní nedaleko. Art'om ze sněhu vyndal postroje (aby zůstaly měkké) a zapráhl je. Vyjeli jsme. Já jsem si oblékl jeho

¹⁶² *Narody Sibiri*. Moskva, 1956

kožešinový svrchní oděv. Část cesty vedla opět po betonce (komunikace z betonových panelů na písečných násypch, vybudované ropnými společnostmi). Sjeli jsme z ní, přešli zamrzlou říčku Vingajahu (naleziště ropy na kterém se nacházíme se jmenuje právě podle této říčky). Většina naší asi 14 km dlouhé cesty vedla po odkrytých místech a zamrzlé hladině jezer. Tma, hvězdy, měsíc. Vždy po několika kilometrech jsme nechali soby odpočinout. Vyhrabali si kopyty trochu lišejníku z pod sněhu a jeli jsme dál. Kolem opuštěného těžební věže dál a dál. Za námi stále zářila fakule hořícího plynu. Do tábora jsme dorazili před půlnocí. Dva čumy (stany).

Skupina lesních Něnců rodu Pjak, u které jsem pobýval (1998, 2001, 2003), obývá povodí horního toku řeky Pur. Část lesních Něnců této regionální skupiny žije v ruských osadách, ale někteří jejich příbuzní stále kočují ve zdejší lesotundře. Obývají tábory o několika stanech-čumech. Přesuny skupin Něnců jsou spíše sezónní a týkají se hlavně změny letního a zimního tábořiště. Determinujícím faktorem je vedle vhodných pastvin pro soby také odpovídající lokalita pro rybolov.

Hlavním způsobem obživy mnou sledované skupiny je kombinace rybolovu, lovu a chovu sobů.

Složení skupiny se v průběhu mých návštěv měnilo.

V běžném styku je mezi Něnci používána něnečtina¹⁶³, ale většina plyně hovoří také rusky. Výjimku tvoří starší lidé. Dobrá znalost ruského jazyka je mimo jiné výsledkem dlouhodobého pobytu dětí a mládeže v internátních školách.

4.1 Těžba ropy a plynu, historie i současnost

Jaká je situace panující na západní Sibiři ve spojitosti s těžbou surovin je možné si představit na příkladu Chanty-Mansijského autonomního okruhu (CHMAO). Jedná se o centrální územně správní jednotku SZ Sibiře a s těžbou ropy a plynu je spojen nejdéle. Jeho rozloha je 523 tis. km².¹⁶⁴ Většinu území pokrývá severská tajga s bohatým systémem řek a jezer. Z ekonomického pohledu

¹⁶³ Něnečtina se řadí do samodijské jazykové skupiny uralské jazykové rodiny

¹⁶⁴ *Geografia CHMAO*. Moskva, 1996

je okruh jedním z nejvýznamnějších v Rusku. Za tento rychlý rozvoj (okruh byl založen r.1930) vděčí především velkým zásobám ropy a zemního plynu. Jejich zpracování tvoří 76,5 % struktury průmyslu CHMAO (1994)¹⁶⁵. Ze Sibíře (hlavně z CHMAO) pochází 78% ruské ropy.¹⁶⁶

Díky rozvoji ropného odvětví a celkové industrializaci došlo i k vysokému nárůstu příchozího obyvatelstva. Na území Chanty-Mansijského AO žilo v roce 1926 asi 39 tis. obyvatel. Již v této době tvořila místní nativní etnika (Chantové, Mansové a Něnci) pouze necelou polovinu. V r. 1970 stoupl počet obyvatel na 271,2 tis. Zastoupení nativního obyvatelstva kleslo na 7%. O devatenáct let později (1989) byl rozdíl ještě markantnější. Celkem v okruhu žilo 1 282,4 tis. obyvatel, z toho nativních pouze 1,4%.¹⁶⁷

Od r. 1959 do r. 1990 se počet obyvatel CHMAO zvýšil 10,4krát. Ještě v r. 1960 byl migrační přírůstek 2271 lidí, ale r. 1965 dosahoval čísla 21656 nových příchozích. Takto strmý růst se zastavil na konci osmdesátých let. Od r. 1959 do r. 1989 se každých deset let obyvatelstvo okruhu zdvojnásobilo. V šedesátých letech byla asi polovina pracovních sil tvořena tzv. „chimiky“, trestanci osvobozenými od výkonu trestu ve věznicích.

O sibiřské ropě měl zprávy již r. 1703 car Petr I., ale s její průmyslovou těžbou zde bylo započato až v 60tých letech 20. století.

V létě r. 1960 bylo otevřeno první ropné pole v západní Sibíři, Šaimskoe. Tomu předcházela práce výzkumných geologických expedic, která vedla 21. září 1953 k vývěru ropy a plynu na březovském vrtu č.24.¹⁶⁸

V rychlém sledu za Šaimským následovala pole Ust'-Balikskoe (1964), Megionskoe atd. Roku 1963 již proudil plyn prvním plynovodem do Běrezova. Začalo období tzv. „velké ropy“.¹⁶⁹

Roku 1964 se ropy vytěžilo pouze 0,209 mil. tun. V roce 1980 to bylo 299,9 mil. Nejvyšší hodnoty dosáhla těžba r. 1987 a to 355 mil. tun. S pádem Sovětského svazu došlo k jejímu prudkému poklesu (1991-261,2 mil. tun, 1995-

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ *West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

¹⁶⁷ MASTJUGINA, T. M., PERPELKOV, L. S.: *Etnologija*. Moskva, 1997

¹⁶⁸ *Istoria Chanty – mansijskogo avton. okruga s drevnosti do našich dněj*. Ekaterinburg, 1999

¹⁶⁹ Tamtéž.

169 mil. tun)¹⁷⁰, ale přesto bylo r. 1998 získáno 166,7 mil. tun. Oproti r. 1990 to představuje snížení produkce asi o 45%.¹⁷¹ Krize v těžebním sektoru se začala projevovat již v 80tých letech. Starší ropná pole zaznamenávala snížení těžby. Otvírání nových bylo finančně náročné, protože vznikala v místech relativně vzdálených od existujících center a jejich výnosnost nebývá vysoká (r. 1975 dával ropný vrt 171 tun za den, r. 1994 pouze 12 tun)¹⁷².

Jednou z možností udržování úrovně těžby na požadované úrovni je zvyšování počtu těžebních vrtů, což vyžaduje příliv kapitálu.¹⁷³ Počátkem 90tých let proběhla privatizace doposavad státních těžebních organizací. Roku 1992 vznikly na jejím základě první ropné soukromé akcionářské společnosti: LUKoil (r. 1999-53,7 mil.tun), Surgutneftgaz (35,1 mil. tun) a Jukos (34,1 mil. tun). Spolu se společnostmi Sidanko (19,9 mil. tun), Tatneft (24,4 mil. tun) a Tyumen Oil Company (19,7 mil. tun) produkují 60% ruské ropy.¹⁷⁴

Zajímavý je způsob financování nově vznikajících ropných společností. Ukazuje provázanost těchto ještě v nedávné době odlehlých oblastí a místního obyvatelstva s globálními zájmy.

První vlna zahraničních investic spadá do období po znovuzvolení B. Jelcina ruským prezidentem v roce 1996. To vyvolalo pocit politické stability a příslibu vybudování stabilní finančně právního systému. Většina významných západních ropných společností se vydala hledat na Sibiř investiční příležitosti a partnery, což bylo nezbytné pro udělení těžební licence. Zatím se ruské ministerstvo pro plyn transformovalo do státem vlastněné společnosti Gazprom. Ropný sektor se rozdělil do řady větších i menších společností, které často nepříliš transparentní cestou přešli do vlastnictví ropných „oligarchů“.¹⁷⁵

V tomto období mohly zahraniční i ruské společnosti počítat s podporou západních bank. Ceny ropy i plynu byly vysoké, odbyt v západní Evropě zajištěn a politická situace v Rusku víceméně stabilní. V období od roku 1996 do roku 1998 přiteklo do ropného a plynářského průmyslu v Rusku obrovské množství

¹⁷⁰ *Geografía CHMAO*. Moskva 1996

¹⁷¹ *West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

¹⁷² *Geografía CHMAO*. Moskva, 1996

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ *West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

¹⁷⁵ GALDER, Jan, Wilem: *Sector Case Study: Oil and gas exploatation in Siberia*, Newsletter, Maart 2001, in <http://www.profundo.nl/publicaties/siberia.html>

půjček. Vedoucí úlohu měla společnost Gazprom. Pro svůj projekt plynovodu, který by měl vést z poloostrova Jamal na severu západní Sibiře do západní Evropy, potřebovala zajistit do roku 2005 okolo 40 mld. USD. V dubnu 1995 byla financována německá část plynovodu půjčkou 1,3 mld. USD od Commerzbank. V dubnu 1997 Gazprom uzavřel dohodu o půjčce ve výši 2,5 mld. USD od konsorcia bank vedeného Dresdner Bank. V květnu 1997 následovaly dohody na půjčku 1,675 mld. USD od Dresdner Bank a Deutsche Bank a 265 mil. USD od EBRD. V červnu 1997 1,2 mld. USD od Dresdner Bank a Crédit Lyonnais. V listopadu 1997 byla 3 mld. USD půjčkou od Dresdner Bank a Crédit Lyonnais tato překlenovací půjčka nahrazena. V dubnu 1998 získal Gazprom 230 mil. USD od Morgan Grenfell a 230 mil. USD Enskildy. Konečně v červenci 1998 došlo k dohodě o půjčce 200 mil. USD od skupiny bank ING Barings, Bayerische Landbank, Chase Manhattan a skupiny maďarských bank. Z dalších velkých společností se podařilo získat půjčky např. Lukoilu od bank ABN Amro, Citibank, Deutsche Bank, Credit Suisse First Boston a Société Générale (1,5 mld. USD, leden 1998) nebo Yukosu od Crédit Lyonnais, Goldman Sachs a Merrill Lynch (500 mil. USD, říjen 1997).¹⁷⁶

Ještě v roce 1998 ale došlo v Rusku k ekonomické krizi. Rubl zkolaboval, došlo k bankrotu řady ruských bank. Některé západní společnosti prodaly své investice a opustily Rusko. Ostatní se snažily pokračovat ve své práci. Západní banky ztratily důvěru a na další dva roky se zdržely dalších investic. Gazprom a další společnosti se snažily získat prostředky jinými cestami, jako např. prodejem akcií za hranice.¹⁷⁷

Návrat zahraničních investic přišel až v roce 2000 po zvolení Vladimíra Putina ruským prezidentem. Ale stejně jako v 90. letech soukromé banky hledaly podporu u veřejných organizací. Těmi hlavními se v tomto období staly US Export-Import Bank a EBRO. Jedním z projektů garantovaných US Export-Import Bank měla být také rehabilitace Samotlorského naleziště. Světová banka ho označila za: „Samotlorské naleziště ropy je dnes klasifikováno jako ekologická katastrofa.“ Nizozemská pobočka Greenpeace provedla v této oblasti studii

¹⁷⁶ GALDER, Jan, Wilem: *Sector Case Study: Oil and gas exploitation in Siberia*, Newsletter, Maart 2001, in <http://www.profundo.nl/publicaties/siberia.html>

¹⁷⁷ Tamtéž.

(publikována v březnu 2001), která tento názor podporují. Zajímavostí je, že dodavatelem projektu měla být firma Halliburton a to po vydatném lobbingu jejího čelního představitele Dicka Chenyho, pozdějšího viceprezidenta USA.¹⁷⁸

Další velké půjčky následovaly i v roce 2001. V lednu tohoto roku byla uzavřena dohoda na půjčku 250 mil Euro mezi HypoVereinbank, Crédit Agricole Indosuez, WestLB a Gazpromem. Ve stejné době byla dokončována také jednání mezi ING Barings, Sociétés Générale a společností Sibneft o půjčce ve výši 150 mil. USD.

Jinou cestu k získání potřebných finančních investičních prostředků zvolila společnost Lukoil. Ruská vláda se v roce 2001 rozhodla prodat svůj 6% podíl v této společnosti skrze newyorskou burzu cenných papírů.

Zdá se, že po první vlně zahraničních investic do ropného a plynárenského průmyslu v Ruské federaci, která byla přerušena ekonomickou krizí roku 1998, došlo po dvou letech k obnovení zájmu investorů.¹⁷⁹

Z výše uvedeného seznamu západních finančních institucí je zřejmé jak důležitá je ruská ropa pro evropské země a nejen pro ně. V současné době se vedou diskuse o projektu plynovodu, který by spojoval západosibiřská naleziště s Čínou.

V roce 1998 Rusko exportovalo 82,8 mil.t ropy. Z toho takřka 52 mil.t do západní Evropy. Mezi největší odběratele se řadí Německo (12 mil.t), Švýcarsko (8,5 mil.t) a Itálie (7,3 mil.t).¹⁸⁰ Z výše uvedeného je patrné, že zájem o sibiřskou ropu je značný a vede i ke vstupu zahraničního kapitálu do samotných těžařských společností. Jsou mezi nimi např. BP vlastníci podíl v Sidancu, Shell, Mobil nebo Agip.¹⁸¹

V současnosti se v CHMAO nachází okolo 300 nalezišť ropy a plynu¹⁸², na nich asi 62 000 vrtů. Produkty těžby jsou dopravovány 64 000 km ropovodů a

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ GALDER, Jan, Wilem: *Sector Case Study: Oil and gas exploitation in Siberia*, Newsletter, Maart 2001, in <http://www.profundo.nl/publicaties/siberia.html>

¹⁸⁰ *West Siberia Oil Industry Environmental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² *Geografia CHMAO*. Moskva 1996

plynovodů.¹⁸³ V Nižněvartovském rajonu CHMAO, jednom z nejvíce zasažených těžbou, je těžební činností zabráno 23 700 km² z jeho celkové rozlohy 118 500 km².¹⁸⁴

4.2 Doma?

V tomto prostředí se nacházejí roztroušené komunity původních obyvatel. Část z nich jsou dosud kočovnými nebo polokočovnými lovci, rybáři a pastevci sobů.

Jejich způsob života je však konfrontován s postupným zabíráním rodových území pro těžbu, jeho přímým ničením i přílivem nového obyvatelstva. Negativní dopad těžebního průmyslu je patrný v mnoha směrech. Vzhledem k tomu, že tradiční lovecko-rybářská ekonomika takřka plně závisela na přírodních podmínkách, promítá se narušování zdejší krajiny velice rychle do kvality života nativního obyvatelstva. To jsou důsledky těžby, které je možné považovat za objektivní. Jak jejich dopad ale vnímají sami domorodci je už otázka jiná.

3. 2. 2001, Vyngajahinské naleziště, terénní zápisky

Podle slov Arťoma se postavení zdejší skupiny Něnců ještě zhoršilo. Takřka ze všech stran je tlačí těžaři. Údajně jim střílí soby, kteří rychle ubývají. Jestliže jich měl Arťom dříve 70, dnes mu jich zůstalo asi 40. Také lovné zvěře a ptactva ubylo. Los zde zřejmě vymizel. Tetřevů zůstalo málo. Zdá se, že Něnci se snaží tyto už tak zoufale nízké stavy dál neničit. Neloví víc než je nutné. Tak například kachny pouze tři za den na jídlo. Lišky loví také jen občas. I bělokurové jsou více plaší a třeba být připraven ke střelbě na větší vzdálenost.

Arťom nám poskytuje jeden úhel pohledu. Řekněme ten „tradiční“ ve smyslu chápání činnosti ropu a plyn těžících společností, jako negativní. Nechci

¹⁸³ *West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

¹⁸⁴ Tamtéž.

v žádném případě jeho slova zpochybňovat. Pouze uvádím několik poznámek, které by snad mohly přispět k větší plastičnosti obrazu zdejší situace.

Úbytek sobů může být člověku mimo skupinu složité sledovat už jen proto, že vyptávat se na jejich počet není považováno za příliš taktní a je možné podobné dotazy srovnat se zájmem o výši našeho konta. Prokázat spojitost jejich zmizení s činností těžařů nemusí být také vždy jednoduché. Reálnější (ve smyslu doložení) je otázka zmenšujících se pastvišť. Oblast obývaná lesními Něnci je z velké části bažinatá a plná jezer. I velké území tak poskytuje pouze omezenou plochu pastvišť a jejich každý úbytek může být citelný. Zajímavá je zmínka o „ekologické citlivosti“. To znamená úmyslné šetrnosti k vlastnímu životnímu prostředí, snad vyvolanému necitlivým přístupem příchozího obyvatelstva. Obecně je možné říci, že otázka „ušlechtilého divocha“ asi nebude úspěšně vyřešena ani tentokrát. Na jedné straně je pravda, že jsem se setkal s „environmentalistickým“ motivem i v jednom z něneckých příběhů. Dívka, která sbírala příliš mnoho lesních plodin byla potrestána. Tedy ne za svou pracovitost, ale za přílišnou „ekologickou zátěž“. Podobně jsem vyslechl tvrzení, že ten, kdo zbytečně zabíjí, krátí svůj život (předpokládám, že se prohlášení týkalo hlavně lovu). Na straně druhé, když jsem byl v roce 1998 společně s jedním z Něnců na lovu kachen, počet našich úlovků překračoval hranici tří (viz výše) a ani jsem nebyl nijak upozorněn na nutnost dodržování nějakých limitů. Ovšem zde mohl svou roli hrát i fakt, že jsem byl na lovu přítomen jako host.

Už první dva záznamy z mého deníku ukazují na několik změn, ke kterým došlo mezi prvním (1998) a druhým (2001) pobytem v oblasti řeky Vyangajahy. Pokud zůstanu u čistě subjektivního dojmu. Přibylo stop rozvoje vyangajahinského naleziště. Výstavba nových objektů, komunikací atd. Ztížila se také možnost proniknout na území obývané lesními Něnci, které je dosažitelné až po překročení míst těžby. To jsem měl možnost pocítit především v roce 2003, kdy jsem byl zadržen milicí a až po řadě problémů se mi podařilo dostat se znovu do něneckých táborů.

Pozoroval jsem změnu v chování i u zaměstnanců, kteří mě již znali. Přestože dříve jsem mohl počítat s jejich pomocí, v roce 2003 byly patrné jejich obavy. To ještě nemusí být důkaz snahy tajit nějaké informace o soužití

domorodců a společností působících v oblasti, ale malá informovanost původního obyvatelstva o zákonných právech, která by mohli uplatňovat je pro ně bezesporu výhodná.

Naopak Viktor, obývající první tábor lesních Něnců, který jsme navštívili, opustil, v tomto období, život ve stanu-čumu a přestěhoval se do mobilního obydlí, které na místech své práce zanechali těžaři. Ne nepodstatná je z mého pohledu i informace o získání nových sněžných skútrů. Jejich počet se mezi místními Něnci také výrazně zvýšil.

Mapa land use Viktor Pjak

Mapa bezprostředního okolí centra Vingajahynského naleziště ukazuje infrastrukturu těžební činnosti a její „napojení“ na území obývané lesními Něnci (tábory 25, 30). Okolí tábora č. 30 bylo v minulosti využíváno domorodým obyvatelstvem intenzivně, ale rozšiřování těžby vedlo k přesunu většiny Něnců dále na východ.

Je patrné, že infrastruktura naleziště se rozvíjí v rámci koridorů vodních toků a výrazně je tak ovlivňuje. Vzhledem k tomu, že tábory lesních Něnců i většina jejich subsistenčních aktivit jsou vázány na tyto koridory, dopad na land use původního obyvatelstva je o to citelnější.

Velkost ok sítě porostu je ve vztahu k akčnímu rádiu jednotlivých druhů zvířat. Pokud je velikost ok příliš velká mizí některé druhy. Příkladem může být los. Na severozápadě USA, kde se vyskytuje, jeho stavy rapidně klesají úměrně tomu, jak se zvyšuje hustota cestní sítě v dané oblasti. Hustota cestní sítě se rozumí celková délka cest na jednotku plochy. Může být použita jako nepřímý ukazatel velikosti oka sítě. Pro losy zůstane vhodná asi tak čtvrtina celkového lesnatého terénu, jestliže hustota cestní sítě dosáhne hodnoty 25 km/km².¹⁸⁵

Mapa land use Pjonku

Mapa ukazuje umístění tábora v dosahu dvou významných složek krajiny: koridoru vodního toku a lesního porostu *Pinus sibirica*. Obě lokality jsou využívány jak k lovu, tak k rybolovu (umístění záporů 28, 29).

Oblast obývaná lesními Něnci je chudá na lesní krajinné složky. Převaha rozlehlých bažin a množství jezer znamená, že se lesní porost stává jedním z limitujících faktorů rozšíření původního obyvatelstva.

¹⁸⁵ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

4.3 *Sibněft'*

Kdo tedy stojí na druhé straně barikády? Čí jsou ony fakule planoucí do noční tmy? Jedna z nejrychleji rostoucích ropných společností působících na Sibíři, Sibněft'. Právě Sibněft' je hlavní společností těžící ropu a plyn na území obývaném „mou“ skupinou lesních Něnců.

Použitá mapa společnosti Sibněft' jasně ukazuje situaci původního obyvatelstva této části JANA O (viz. mapa Lesní Něnci a těžba).

Území, která by zůstala uchráněna vlivu těžby ropy a plynu je stále méně.

Dlouho se v rámci sovětské geologie předpokládalo, že výskyt ropy je za sibiřskými úvaly nepravděpodobný. Až koncem 70. let 20. stol. bylo rozhodnuto o důkladnějším průzkumu oblastí ležících výrazně severněji od středního poobí. V březnu 1975 byla vysazena průzkumná skupina na řece Itu jaha a už v dubnu bylo započato s výstavbou osady Cholmy. Průzkum prokázal existenci významných ložisek ropy. V březnu 1980 bylo přijato vládou SSSR usnesení číslo 241 „O neodkladnosti zesílení výstavby v oblasti zapadně-sibiřského ropně-plynového komplexu.“ V praxi to znamenalo vznik řady nových měst, osad a infrastruktury. V nově zkoumané oblasti to bylo především město Nojabrsk na jehož výstavbě se podílela také skupina těžařů ropy Cholmogorského naleziště.

15. dubna 1981 byla na jejích základech oficiálně založena organizace Nojabrskněftėgaz, která se stala předchůdcem a základem Sibněfti. S pádem SSSR došlo k významným změnám v celém hospodářství včetně ropného a plynárenského průmyslu. V roce 1992 došlo ke vzniku několika vertikálně integrovaných společností, jejichž vlastníkem zůstal stát. Byly to např. Lukoil, Jukos nebo Rosněft'. V roce 1994 je následovaly Sidanko, Onako a 24. srpna 1995 vznikla na základě rozhodnutí číslo 872 Borise Jelcina společnost Sibněft'. Do struktury společnosti přešli nejen akcie Nojabrskněftėgaz, ale i Omského ropu zpracujícího závodu, průzkumné organizace Nojabrskněftėgazgeofyzika a také odbytové organizace Omskněftėprodukt. Od ledna 1996 proběhlo několik aukcí v jejichž rámci bylo prodáno 49% akcií Sibněfti soukromým investorům. K ovládnutí vládního podílu akcií došlo v dalším kole speciálních aukcí Finanční ropnou společností 12. května 1997. Nové vedení provedlo řadu změn ve

strukturu i strategii společnosti. Snažilo se přiblížit systému používanému v mezinárodních ropných společnostech.¹⁸⁶

Se společností Sibněft' spolupracuje řada zahraničních servisních firem: Schlumberger, Halliburton, Baker Hughes atd.

V roce 1998 byla vedena jednání o spojení Sibněfti se společností Jukos. Došlo by tak ke vzniku největší soukromé ropné společnosti co do zásob a třetí největší podle objemu těžby. K dohodě ale nakonec nedošlo.

Dokázané zásoby ropy Sibněfti tvoří více než 4, 5 miliard barelů (podle specifikace SPE se jednalo v roce 2004 o 4 656 mil barelů, podle specifikace SEC o 2 461 mil barelů), čímž se řadí do dvacítky největších soukromých ropnými společnostmi světa.¹⁸⁷

Společnost je držitelem asi 45 licencí na průzkum a těžbu nalezišť ropy a plynu v Jamalo-Něneckém a Chanty-Mansijském autonomních okruzích (Západosibiřská ropnoplynonosná provincie), Omské a Tomské oblasti a také na Čukotce. Podle údajů z roku 2004 předpokládá společnost dostatek zásob na 15-20 let těžby. Asi 80% zásob se nachází v Nojábrském regionu. 46% zásob se nachází na čtyřech největších nalezištích Sibněfti: Sugmuském, Sutorminském, Vyngapurovském a Sporiševském. Jedním z nejperspektivnějších se jeví naleziště Priobské (Priobskoe). V roce 2004 byl objem zdejších zásob odhadován na 465 mil. barelů. Plánuje se spojit infrastrukturou několik nalezišť (konkrétně by se jednalo o Salymiskij-2, Salymiskij-3, Salymiskij-5, Zimnee naleziště, Priobskoie a Paljanovskoje naleziště) do jednoho celku, který by se stal základem dlouhodobého růstu těžby společnosti.¹⁸⁸

4.4 Rodová území a ekonomické dohody

Roku 1992 byl na západní Sibiři vytvořen systém tzv. „rodových území“. Definice rodového území zní: „přirozeně přírodní komplex teritorií (lesů, řek, břehů, jezer, bažin, luhů, pastvišť atd.), na kterých historicky vznikl způsob života a formy tradičního hospodářství původních obyvatel Chanty-Mansijského

¹⁸⁶ <http://www.sibneft.ru/>

¹⁸⁶ <http://www.sibneft.ru/>

¹⁸⁸ <http://www.sibneft.ru/>

autonomního okruhu¹⁸⁹. Jednalo se o vytyčení oficiálních hranic tradičních rodových loveckých, rybářských a pasteveckých teritorií spolu s přiznáním vlastnických práv jejich nativním obyvatelům (tedy Chantům, Mansům a Něncům). V rámci CHMAO jich bylo zaregistrováno 435 a zahrnují 13 255 400 ha. Tato území ovšem nepatří ke zvláště chráněným přírodním oblastem.¹⁹⁰

Přesto by se mohlo zdát, že tento krok zabrání dalším záborům půdy těžařskými společnostmi, ale nestalo se tak. Těžaři podle zákona potřebují k započítání prací na „rodovém území“ povolení jeho obyvatel. To je však možné získat snáz, protože rozdělením půdy a jejím „přidělením“ nepočteným skupinám se může tlak ze strany společnosti soustředit pouze na několik jednotlivců.¹⁹¹

Dohody organizace většinou dosahují pomocí slibů ekonomických výhod a kompenzací. Obvyklá je nabídka sněžných skútrů, závěsných lodních motorů, zbraní, oděvů a finančního odškodnění. Pokud je smlouva podepsána, její plnění ze strany těžařské společnosti často probíhá pouze první rok. Dojde tak k jejímu prodloužení, ale získání plných kompenzací slibovaných v dokumentu je obtížné.¹⁹²

26.11. 2003, vyingajahinská tundra, terénní zápisky

Tak opět u Arťoma a Sergeje. Táboří jen několik set metrů od místa z roku 2001. Řídký les. Čum mají společný s Volodou, jeho ženou a dcerkou Saši (Alexandra). V roce 1998 jsme ho byli navštívit cestou přes bažiny, žil s rodinou odděleně. Prý nějak moc pije. Pjonku žije také samostatně asi pět km odtud.

V táboře má každý muž buran (sněžný skútr). Je tu ještě Machmut, mladý Něnec odněkud od Tarko Sale. Sobi, kterých je asi 80, se přihánějí na skútrech k táboru a objíždějí se mordy (vrše), které jsou asi na třech místech.

¹⁸⁹ *Geografija CHMAO*, Moskva 1996

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov, in Očerky istorii tradicionnogo*

zemlepolzovania Chantov. Ekaterinburg, 1999

¹⁹² Tamtéž.

Burany jsou z uzavřené ekonomické dohody (ekonomičeskoje soglašenije) s těžaři ropy. 1,5 t benzínu na kvartál a skútr.

Něnci prý dříve asi tři roky odmítali podepsat, ale oni stejně pracovali. Objevilo se nové místo těžby, „Etepurovské mestorožděnia“. To znamená nové cesty v jeho směru. Když bylo vidět, že práce jdou i bez jejich souhlasu, rozhodli se alespoň něco získat a asi před dvěma roky podepsali.

Stačí vyjít před stan a je vidět záře fakulí hořícího spalujícího se plynu. Je i slyšet, jak hučí.

18.12.2003, terénní zápisky

„Ekonomičeskoje soglašenje“ na 4 roky: buran, motor (asi závěsný lodní motor), 500 rublů na osobu a měsíc a zřejmě ještě roční kompenzace.

Zápisy ukazují vývoj ve vztahu domorodců a ropné společnosti. Zvyšující se počet sněžných skútrů je spojen se souhlasem podepsat dohodu, která upravuje vzájemné vztahy mezi společností a lesními Něnci. Výměnou za souhlas s prováděním těžebních prací poskytují těžaři sněžné skútry, benzín, finanční prostředky. Patrná je i strategie využívající psychologického nátlaku. Ropná společnost může úspěšně pokračovat v tradici sovětské, kdy byla pravděpodobnost změny rozhodnutí o místech těžby vlivem nesouhlasu místního obyvatelstva minimální. Víra domorodců v sílu jejich názoru je tak pochopitelně nevelká.

Od roku 1993 se na pozemky ropných nalezišť provádějí konkurzy. Jejich cílem je přilákat do oblasti nový kapitál včetně zahraničního.¹⁹³ Byly zaznamenány případy zařazení do konkurzu části rodových území dokonce bez jejich vědomí. Provázanost ekonomických špiček a místní administrace poskytuje širokou škálu možností prosazování těžařských zájmů včetně více či méně skrytého nátlaku na právoplatné majitele zdejší země.¹⁹⁴

¹⁹³ *Geografija CHMAO*. Moskva, 1996

¹⁹⁴ VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoje zemlepolzovanie vostočnych Chantov, in Očerky istorii tradicionnogo*

Vedle záborů půdy, má těžba mnoho dalších dalekosáhlých vlivů na životní prostředí místních obyvatel, které limitují možnost pokračování tradičního využívání přírodních zdrojů.

4.12.2003, Vynjahinská tundra, terénní zápisky

Při hledání zaběhlých sobů jsme dojeli až k Etepurovskému nalezišti. Prý ho otevřeli asi před rokem. Fakule, těžební věže, část je v lesním porostu. Takřka pravý les, ve kterém těžaři prosekali cesty a v zemi vytěžili velké díry na získávání písku na násypy cest.

Otevření nového naleziště dále na východ od naleziště vynjahinského může sehrát klíčovou roli v životě místní skupiny lesních Něnců. Při pohledu na mapu území, které obývají je patrné, že vznikem etepurovského naleziště se dostali zdejší domorodci do sevření. Zatímco dosud se v případě potřeby mohli z území zasažených těžbou přestěhovat dále na východ, v nastalé situaci tato možnost mizí. Z vlastního pozorování (viz. následující terénní zápis) je patrné, že takto vymezené území je dlouhé maximálně několik desítek km a je výrazně ohraničené září hořícího plynu prakticky ve všech směrech. Je otázkou času, jak dlouho bude schopné takto limitované území zajistit zdejším Něncům obživu.

Je tedy patrné, že úměrně snižujícím se možnostem životního prostředí lesních Něnců v poskytování obživy, se zvyšuje jejich závislost na podpoře ropných společností.

Na územích zasažených těžbou zpočátku dochází ke snižování stavů lovné zvěře a ryb. Rybáři na řece Agan v 70tých letech lovíli okolo 200 t ryb za rok, r. 1980 to bylo již méně než 100 t a v roce 1995 výlov dosahoval pouhých 20-30 t.¹⁹⁵ Úbytek je zapříčiněn jak znečištěním vody ropnými produkty (na mnoha místech překračuje 5-50x ruskou normu)¹⁹⁶, tak mechanickým narušením vodních toků např. stavbou komunikací, padlými kmeny apod. V roce 1992 byla zaznamenána na středním toku Obu přítomnost ropných uhlovodíků v hodnotě

zemlepolzovania Chantov. Ekaterinburg, 1999

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ *West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Final Report*. IWACO, June, 2001

0,38 mg/l. Přípustná úroveň pro možnost rybolovu byla překročena 7 krát. V Juganu obsah těchto látek dosáhl 7,5 mg/l. Maximální přípustná hladina fenolu byla v blízkosti Surgutu překročena 70krát (0,07 mg/l). V roce 1998 dosahovaly hodnoty ropných produktů v řekách: Irtish 4,9 mg/l, Ob 3,06 mg/l, Vah 8,01 mg/l a Konda 3,19 mg/l (ruská norma pro obsah ropných produktů ve vodě vhodné pro rybolov je 0,05 mg/l).¹⁹⁷

Zanedbatelné není ani znečištění ovzduší. Vedle dopravy spojené s těžbou je to hlavně hořící plyn. V roce 1994 bylo do vzduchu vypuštěno 951 000 t nečistot v souvislosti s těžebním průmyslem.¹⁹⁸

Dalším stupněm v narušení schopnosti území žít nativní obyvatelstvo je přímé narušení otevřením těžby. S tím jsou spojené rozsáhlé úniky ropy a znečištění půdy. Vedle samotné těžby jsou způsobeny hlavně korozí zastaralých produktovodů. Jen v roce 1998 došlo v CHMAO k 1633 nehodám jejichž výsledkem bylo rozlití takřka deseti tisíc tun ropy a kontaminování 181 ha. Celková zasažená plocha se v oblasti západní Sibíře odhaduje na více než 700 000 ha. Z toho jen v Nižněvartovském regionu okolo 6500 ha.¹⁹⁹

Tundra a severský les Sibíře, kde se nachází asi 80% ruské ropy a plynu, jsou ohrožovány soustavným využíváním přírodních zdrojů. Světová banka uvedla ve své zprávě z června roku 2000: „Třicet let intenzivního využívání energetických zdrojů způsobilo velké škody na přírodě Ruské federace, především jejich severních částí. Oblast kontaminovaných půd a vody pravidelně roste, jako výsledek získávání energetických zdrojů. Flora a fauna není zasažena pouze na místech těžby, ale rizika poškození produktovodů rozšiřují toto nebezpečí na mnohem větší plochu. Dnes je celkové množství ropných emulzí a kalů, které unikly do přírodního systému, odhadováno na 1, 2 mld. tun. Každý rok je jimi zasaženo okolo 30 000 hektarů země.“²⁰⁰

Zmenšováním rodových území dochází také ke snižování rozlohy pastvišť domácích sobů, kteří významným způsobem doplňují komplexní ekonomiku lovců a rybářů. Snižování jejich početních stavů je zapříčiněno také nebezpečím

¹⁹⁷ *West Siberia Oil Industry Environmental and Social Profile*, Final Report, IWACO, June, 2001

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ GALDER, Jan, Wilem: *Sector Case Study: Oil and gas exploitation in Siberia*, Newsletter, Maart 2001, in <http://www.profundo.nl/publicaties/siberia.html>

zranění na místech bývalé těžby. Rezavějící konstrukce těžebních věží bývají ponechány na jejich původním půdě bez jakékoli rekultivace. Jsou známy i případy lovu domácích sobů zaměstnanci těžařských společností. Sobi poskytují vedle masa a kožešin tažnou sílu. Zapřažení do saní umožňují přepravu osob i majetku. Přesuny po obhospodařovaném rodovém území umožňují jeho ekonomické využívání. Redukce počtu sobů vede nomády k ještě větší závislosti na moderních dopravních prostředcích a tím i na podpoře ze strany firem.

29.11.2003, Vynghajinská tundra, terénní zápisky

Tábor je u říčky Nybijaha, což znamená „kachní říčka“. Předevčírem jsme hledali s Machmutem jednu z vrší, ale nezdařilo se. Když k večeru Machmut sháněl na buranu soby, prasklo mu pružení u přední lyže. Ještě ten den jsme proto za tmy vyrazili k do tábora P. Ten se ale vrátil ze setkání s Rusy a soustavně se svou ženou pil. „Náš Čech! Tomas! František žije?“ Bylo několik málo výrazů na které se po zemi lezoucí žena zmožila. Po čtyřech se vytrvale chtěla dostat ke mně a stejně vytrvale jí P. bránil v cestě kolem žhavé píčky ve středu obydlí. Ale jinak byli milí. Machmut se spolu s P. napil a vyrazil za další lahví k seismikům. Tam ji vypil a vyrazil na cestu k Viktorovi, který mu údajně cosi dlužil. Cesta asi třicet kilometrů.

Buran letěl v temnotě po zamrzlých jezerech. Na jednom z nich jsme zastavili. Takřka po celém obzoru bylo vidět záři hořícího plynu. A na té straně, kde bylo temno, mě Machmut ubezpečil, že hoří také. Viktora jsme vytáhli z postele v jeho vagónčiku. Machmut na něm vyprosil peníze, popili jsme čaj a vyrazili zpět. Na dohled světél seismiků se buran zastavil. Benzín nešel do motoru. Zkoušeli jsme co se dalo, ale nic. Vyrazili jsme tedy pěšky ke vzdáleným světlům. Machmut ale zvolil nějaký divný směr. Bylo vidět jak projíždí nákladák po cestě od seismiků. Naštěstí byl Machmut tak zmožen, že jsem ho přesvědčil, abychom šli přímo k násypní cestě, kde projelo auto a teprve po ní ke světlům tábora seismiků. Tam jsme přenocovali. Byly tři hodiny v noci. Druhý den dali buran do kupy a

vyrazili jsme zpět ke Koljovi pro benzín. Ti byli se ženou stále opilí, ale také stále milí.

Alkoholismus je jedním z průvodních jevů přítomnosti těžebních společností a jejich zaměstnanců na územích původního obyvatelstva. Z uvedeného příkladu vyplývá několik odlišností od „běžné“ konzumace, ke které by jistě docházelo i bez přispění těžařů. Jedním z faktorů je lepší dostupnost alkoholu. Těžební zařízení a jejich obsluha se často nachází v bezprostřední blízkosti domorodých táborů. Je tedy mnohem snazší alkohol získat. Druhým faktorem je dostupnost rychlých dopravních prostředků (sněžných skútrů), které poskytují dobrý přístup k alkoholu i těm skupinám, které v blízkosti těžařů nežijí. Ve spojení alkoholu s dopravními prostředky se ještě zvyšuje jeho potenciální riziko.

4.5 | Sibněft' má svou představu péče o původní obyvatelstvo

V Nojabrském regionu žije podle údajů Sibněfti 460 představitelů původního obyvatelstva v 99 rodinách. Politika společnosti spočívá v zachování tradičního způsobu života původních málopočetných národností. Každoročně uzavírají organizace společnosti s rodinami původního obyvatelstva ekonomické dohody (soglašenija), které jim umožňují nejen poskytnout jim finanční a materiální podporu, ale také je zapojit do činnosti společnosti a společenského života regionu. Sociální programy, vypracované společností Sibněft' jako pomoc malým národům Severu, se pravidelně hodnotí na setkáních s představiteli národních skupin. Každý rok vystupuje společnost jako sponzor Svátku pastevců sobů, jedné z nejdůležitějších událostí v životě Něnců, kteří v tento den vítají příchod jara.²⁰¹

Děti původních národů studují ve škole města Muravlenko, která je financována z prostředků společnosti. Mladým lidem původního obyvatelstva se

²⁰¹ <http://www.sibneft.ru/>

platí získání vyššího vzdělání. Mnoho let trvá spolupráce Nojabrskněftgazu se školou hudby a umění původních národů v hlavním městě regionu, Salechardě.

Něnci a Chantové, přizpůsobení klimatickým podmínkám Severu a skvěle se orientující ve zdejší krajině, pracují jako obchůzkáři-kontroloři. Objíždějí na sněžných skútrech vedení potrubí a kontrolují přítomnost jejich porušení. K tomuto účelu bylo zakoupeno a vydáno původnímu obyvatelstvu 80 skútrů „Buran“. Seveřané si tak sami chrání a kontrolují ekologickou situaci na svých tradičních územích.

Na potraviny, palivo, mazivo, speciální oděvy, transport, stavební materiál, lékařskou péči, platby za studium na středních školách i VUZ a další cíle spojené s ochranou způsobu života i spokojenosti původních národů, Sibněft' každoročně vyčleňuje desítky miliónů rublů.²⁰²

V proklamacích společnosti Sibněft' najdeme několik aspektů, které mohou naznačovat další způsob vývoje. Institucionalizované vzdělávání často spojené s jeho internátní formou a financované z prostředků ropných společností. Příliv nového obyvatelstva do oblastí Sibiře s sebou přinesl mimo jiné i dobrou dostupnost vzdělání domorodému obyvatelstvu. Z důvodů nemožnosti denního dojíždění je poskytováno především v internátní podobě. To znamená, že děti a mládež žijí větší část roku přímo v místech výuky. Tím ale dochází k odtržení od jejich přirozeného prostředí a ke ztrátě návyků (nebo jejich nedostatečnému získání) nezbytných pro život v tundře a tajze. Mladí domorodci jsou vzděláváni i vychovávaní podobně jako ruské obyvatelstvo a tím se mu přibližují také kulturním zázemím. Mladý člověk se tak může stát vhodnějším pro zaměstnání v ropné společnosti než pro způsob života jeho předků.

²⁰² <http://www.sibneft.ru/>

Mapa Lesní Něnci, land use

Mapa land use vychází jak ze záznamů GPS, tak z rozhovorů s informátory. Tábory, které jsou na ní zobrazeny (21, 23, 25, 28, 30) byly lokalizovány pomocí GPS v zimě 2003. Tábory leží v blízkosti koridorů vodních toků, na kterých bývají umístěny záporý k lovu ryb. Území označené jako letní pastviště je využíváno zároveň jako rybářské a lovecké teritorium. V zimě je důležitou činností lov ryb pod ledem na místech vzdálených od pastvišť.

Z mapy se zdá, že je přednostně využíváno území s menší hustotou vodních ploch (srovnej s jižní částí).

Např. pro vlky jsou některé rozlehlé homogenní plochy nehostinné a zcela jistě ovlivňují i směry jeho přesunů. Ukázalo se, že hranice teritorií a pruhy mezi nimi jsou hlavními migračními cestami. Tyto plochy se nehodily pro většinu běžných aktivit.

Nehostinné enklávy krajiny (mokřiny, močály, města nebo jezera) živočichové většinou obcházejí (vlk, liška). Často jsou nehostinné velké homogenní oblasti, přestože důvodem nemusí být homogenita samotná, ale v mnoha případech spíše bezpečnostní vzdálenost (např. liška).

Ze snímku je dobře patrné, že krajina obývaná lesními Něnci má strukturu s vysokým kontrastem, která je pro některé části Sibiře typická. Ostré přírodní hranice zde rozdělují rašeliniště a boreální lesy. Podobně vysoký ekologický kontrast je možné zaznamenat i v semiaridních tropických zónách v oblastech přechodu mezi lesem a savanou.

Zvyšující kontrast je často důsledkem lidských aktivit (zemědělství, lesnictví, urbanizace atd. Kontrast je vysoký, pokud jsou sousední krajinné složky velmi odlišné a přechod mezi nimi je úzký nebo chybí.

Lidskou činností mohou vznikat struktury s vysokým kontrastem i v rámci rozsáhlé homogenní matrice. Častá je mikroheterogenita zaváděná lidskou činností do přírodní makroheterogenity, vyskytuje se téměř ve všech venkovských krajinách severní polokoule. Např. farmářská krajina v matici jehličnatého lesa.²⁰³

²⁰³ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

4.6 Závěr?

12. 12. 2003, tábor P., Vyngajahinská tundra, terénní zápisky

Sobi byli dříve silní, příroda normální. Dnes jsou pastviště chudá od dýmu. Civilizace zabíjí zemi, přírodu. Škodí ropa, plyn.

Nechávají tam mazut, cement a sobi ho lížou. Ti kteří ho takto jedí nemají sílu na tah. Na podzim je také střílí. Nedělají to normální lidé, ale vedení (načalstvo). Lidé viděli (jejich) auto.

V roce 2001 nechal P. u cesty zásoby mouky a cukru. Nic tam nezbylo.

Země patří nám. Jsou v ní pohřbeni naši předkové (staříci).

Dříve všichni žili na jednom místě nedaleko od současného Viktorova tábora. Těžko se hospodařilo. V jednom lehčeji.

Soustavné ničení přírodního prostředí oblastí obývaných aborigenním obyvatelstvem vedlo k jeho hromadnému stěhování. To probíhalo částečně na vzdálenější, ještě relativně málo zasažená území, nebo do větších osad „evropského“ typu. Známý byl i nucený odsun některých Chantských rodin žijících roztroušeně v povodí Aganu v 80tých letech.²⁰⁴

V. I. Spodina uvádí několik vzpomínek lesních Něnců z oblasti řeky Agan na tyto události: V polovině 70. let 20. stol. se na území Iusi Auli Kolčeviče v okolí jezera Loku-To objevila geologicko výzkumná expedice. V roce 1976 se rozhodl spolu s Olegem P. Ajvasjedou přestěhovat k jezeru Kyš-To. Tehdy měli asi třicet sobů. Zanedlouho začali přímo přes jejich tábořiště stavět cestu pro stěhování těžební věže. Nezbylo, než se přestěhovat zpět na východ. Postavili nové tábořiště, ale ještě na jaře téhož roku započali intenzivní průzkumné práce na Západněvarjeganském nalezišti. Tím byla zničena většina lišejníkových borů na březích zdejší říčky. Následovalo další stěhování. Návrat na Velkou vatjeganskou bažinu. V současnosti je toto jejich poslední sídliště ohrožováno prací společnosti Povchněff. Dřevorubci z Nojábbrska těží zbytky lesa, který nebyl

²⁰⁴ VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov, in Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov*. Ekaterinburg, 1999

zničen těžaři nebo lesními požáry. V roce 1987 bylo ve stádě Iusi N. Lukitovny asi 100 sobů, dnes 24²⁰⁵.

Podle Ajvaseda S. V., osada Varegan, 1996: „Chov sobů a těžba ropy jsou naprosto neslučitelné. Na řece Agan žijí Kazamkiny, Ajpiny, Sardakovy, Iusy. Když bylo započato s těžbou, byli nuceni přestěhovat se. V souvislosti s tím mnozí ztratili vše: území, domovy, zásobárny. Na řece Amputa začala v 70. letech 20. stol. práci „Bareganněftgag“. My jsme byli nuceni přestěhovat se o 50 km výše proti proudu řeky. Tam byla naše lovecká území. Zde byl klid. Ale sobi jsou zvyklí na tu oblast, kde vyrostli. V důsledku toho jsme přišli o polovinu stáda. Podobně na tom byli i naši sousedé. Za jeden rok se nedopočetali 150 sobů, kteří utekli zpět.

Přešlo několik let. K nám přijeli těžaři. Oznámili nám, že je nutné uzavřít dohodu o možnosti provedení průzkumných prací. Ropa je třeba. Ale my už nemáme kam se přestěhovat!“²⁰⁶

Održením lidí od jejich země, její zničení včetně mnoha míst náboženského významu, ztráta možnosti vést tradiční způsob života a přesídlení do cizího prostředí mělo za následek takřka úplné zničení jejich svébytné kultury (z cílem ochrany kulturního dědictví Chantů vznikla roku 1989 organizace „Spasenie Jugry“) ²⁰⁷. Tímto způsobem již bylo postiženo mnoho skupin východních Chantů středního Obu a jeho přítoků, ale těžba zasahuje i do oblastí obývaných lesními i tundrovými Něnci a Mansi.

Jak jsem se ale snažil naznačit, vztah původního obyvatelstva západní Sibíře a společností zabývajících se těžbou ropy a plynu není černobílý. Nikdy jsem se např. mezi lesními Něnci nesetkal s projevy nepřátelství vůči těmto společnostem. I když z našeho pohledu se zdá, že jsou místní domorodci vykořisťováni a jejich země bezostyšně ničena, ve skutečnosti se často jedná o vztah vzájemně výhodný.

²⁰⁵ SPODINA, V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirovozenii lesnyh něncev*, Nižněvartovsk, 2001

²⁰⁶ SPODINA, V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirovozenii lesnyh něncev*, Nižněvartovsk, 2001

²⁰⁷ GLAVACKAJA, E. M.: *Chanty v sostave russkogo gosudarstv*, in *Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov*. Ekaterinburg, 1999

V zájmu firem není vzbudit u domorodců přílišné antipatie. „Ekonomické dohody“ usnadňují život v tundře. Sněžné skútry, palivo, peníze atd. nejsou zanedbatelné. Nebo alespoň vzbuzují pocit, že lidé z dané situace vytěžili maximum. Přítomnost těžařů je příjemná i z dopravních důvodů, při dnes už nezbytných cestách do „civilizace“ za obchodem, nákupy nebo pouze zábavou, jsou autobusy, které na místa těžby přiváží zaměstnance z větších osad, do nedávné doby nevídaným komfortem. Je-li něco potřeba, osady těžařů to mohou často poskytnout. Příkladem jsou hliníkové kabely, které slouží jako zdroj drátů vhodných k výrobě vrší na lov ryb. Prakticky už vytlačili dřevěné pruty a staly se tak těžko docenitelné v jedné z důležitých oblastí domorodé ekonomiky.

Jak jsem už uvedl dříve. Čím více se snižuje schopnost území obývaného domorodým obyvatelstvem zajistit dostatek zdrojů pro jejich tradiční způsob života, tím více se snižuje soběstačnost místních skupin, a tím více vzrůstá jejich závislost na společnostech, které tento trend sami vyvolaly. Tak je ale možné chápat ropnou společnost nejen jako někoho, kdo nám „škodí“, ale zároveň jako někoho, kdo nám ve složité situaci i „pomáhá“. Proto i vztah, který k takové organizaci budeme mít, nebude jednoznačný.

Ráno jsme vyjeli s Pjonku k Víťovu táboru. Nebyl ale doma, projeli jsme po cestě, která k němu vede a na místě kde dříve stávala těžební věž už čekali Něnci na příjezd Tatjany Viktorovny s olejem. Pjonku mě dovezl na nedalekou křižovatku. Na poslední chvíli se tam přihnal ještě Malča. To už Pjonku zastavil vachtovku a ta mě odvezla na Vingajahu.

5. Příroda a lidé v představách severských etnik

V následující části jsem se pokusil ukázat některé prvky duchovního vztahu původního obyvatelstva Sibíře a severu Ameriky k přírodě i krajině. Zdůraznil jsem spíše to, co je v těchto představách u různých skupin podobné, než co je rozdílné. V předcházejících kapitolách jsem se věnoval převážně prostorovým vazbám subsistenčních aktivit domorodých skupin. Člověka s okolní krajinou, která představuje jeho životní prostředí, nespojují pouze toky hmoty a energie, ale také vztah duchovní.

Je otázkou, do jaké míry je tento vztah v současnosti aktuální. Odvážil bych se říci, že pro mnohé původní obyvatele se jeho význam ztrácí nebo přesouvá do jiné oblasti (např. manifestace práv na zemi). Přesto je s ním třeba počítat, jako s jedním z činitelů, které ovlivňují místo člověka v krajině a přírodě.

5.1 Jak vznikla Země²⁰⁸

Nevelká země. Jen dům stojí. Dlouho nebo krátce žili. Měli bílého havrana. Dlouho nebo krátce žil, stal se úplně černým. Vyhnali ho, někde jedl člověka ten bílý havran – ochránce. Dlouze nebo krátce byli, byli staří. Tak žili. Doma děd spí a za dveřmi Ekva topka. Dlouho spal, krátce spal. "Copak spíš?" Vyšel ven. Porodila syna. Jak vyšel, syn se proměnil v kachnu – Luli. "Proč jsi vyšel?" ptá se ho žena. "Já jsem porodila syna, ty jsi vyhlédl a proměnil se v Luliho." Co dělat. Luli u nich doma nějaký čas pobyl. Jednou jim povídá: "Nu což, otče, matko. My na takové zemi nemůžeme žít. Pokusím se zem získat."

"Jak jí získáš?"

"Potřebujeme velkou zemi. Zemi takovou, aby se na ní různá zvířata objevila. Proč bych měl já Luli sám žít?"

Vydal se na cestu. Šel. Dlouho nebo krátce šel. Vyhlíží ho až jim oči slzí. Luliho však nevidí. Najednou Luli seskočil na zem. "Tady je naše země." Postavil se vedle domu. Jednou plivnul, podruhé, potřetí vyplivl. Povídá: "Otče, matko

²⁰⁸ torzo mansijského mýtu o vzniku světa, jeho ucelenější verze je obsažena např. v práci: ROMBANDEEVA, E. I.: *Istoria naroda Mansi (Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

zavřete oči. Přikryjte se a spěte. Nedívejte se." Dlouho nebo krátce spali, probudili se. Dívají se kolem. Kraj země v nedohlednu. Radují se, smějí. "Kdepak je Luli?"

"Pročpak se tak rozhlížíte, koho hledáte? Na zemi žijeme!" Ohlédnuli se, tam stojí chlapec, jejich syn." Zaradovali se. Líbali ho. Objevil se opět jako člověk. Byl Luli, ale stal se člověkem. Líbali ho a žili společně. Konec jsem zapomněl. On potom šel ještě hledat lidi. To je vše.

(vyprávěl Pjotr G. Kurikov, pelymští Mansové)

Uvedené vyprávění jsem zapsal v zimě 2000/01 v lesích severozápadní Sibíře. Vyprávěl mi ho slepý mansijský stařík. Mansové (asi 8000 lidí) jsou jednou z původních skupin obyvatelstva této oblasti. Část jich stále žije způsobem života jejich předků. Loví zvěř a ryby, sbírá lesní plodiny. Etnik s podobným způsobem života bychom v těchto zeměpisných šířkách našli více. Od Skandinávie (Laponci-Sámové) přes sever evropského Ruska (Něnci), severní Sibíř (Chantové, Mansové, Něnci, Selkupové, Nganasanové, Evenkové...) až po Dálný východ (Čukčové, Korjáci...). Ovšem pokračovat bychom zřejmě mohli i na americkém kontinentu.

A. Hultkrantz ve své knize Domorodá náboženství Severní Ameriky upozorňuje na existenci tzv. cirkumpolární a cirkumboreální kultury, která zahrnovala mimo již zmiňované oblasti i celou severní Kanadu (Athabaskové a severní Algonkinové)²⁰⁹. Přestože je dostatečně známá teorie původu amerických kultur ze Sibíře, je pozoruhodné, do jaké míry se prvky materiální i duchovní kultury velice vzdálených skupin podobají (např. lovecká tabu, uctívání zvířat). Dobrým příkladem tohoto tvrzení může být i výše uvedený mýtus o vzniku země. I když se jedná pouze o velice zjednodušenou verzi, obsahuje základní motiv vynášení země ze dna vod. U Mansů je tím, kdo zemi získá Luli, vodní pták (potáplice-*Gavia*). Stejně je tomu v Nganasanském²¹⁰ mýtu:

Zpočátku byla pouze voda. Nguo se sešli, říkají:

„Je třeba hledat zemi. Co dělat.“

²⁰⁹ HULTKRANZ, A.: Domorodá náboženství Severní Ameriky, Síla vize a plodnosti, Prostor 1999.

²¹⁰ Malé etnikum obývající tundry Tajmyrského poloostrova, lovci a pastevcí sobů.

Pozvali potáplici, řekli jí:

„Dostaň zemi.“ Potáplice zmizela ve vodě. Byla tam dlouho, povídá:

„Došly mi síly, nic jsem nenašla.“ Odpočinula si a opět zmizela-trávu, zemi přinesla.²¹¹

V mýtech Vraních Indiánů²¹² vzniká země z popudu *Isá'katá'te*- Starého muže (kojota). Těmi, kteří ji vyzvednou ze dna vody jsou však kachny:

„Bratříci,“ zavolal na ně, „co myslíte, je tady na světě něco jiného než voda?“

„Inu,“ odpověděli kačeři, „naše srdce nám říkají, že něco je hluboko pod vodou.“

„Dobře, bratříčci, potopte se a zjistěte, jestli tam něco je.“

Jeden kačer se potopil...²¹³

Vznik země vyzdvižením hlíny ze dna moře se vyskytuje také v mýtech Čeroků a Kříků z jihovýchodu USA (zemi přinesl Potápník respektive Rak), Černonožců (Ondatra) nebo Irokézů (Ondatra).²¹⁴

Zvláštní význam přisuzuje Simčenko vodním ptákům nganasanského kosmogonického mýtu. Důvodem je jejich schopnost spojovat sféry světa (viz dále). Mohou létat (vrchní část), pohybovat se po zemi (střední) i se potápět a pronikat tak do spodní části světa. To jim dává důležité postavení v rámci nganasanského šamanismu.²¹⁵ U rodu Pjak lesních Něnců je ženám zakázáno jíst husí maso. Důvodem je jejich přítomnost mezi šamanskými pomocnými duchy.

Další postavou, která se vyskytuje v úvodním mansijském mýtu je havran. Bílý havran, kterému zčernají křídla. I ten je dobře známý nativním kulturám Severní Ameriky. Důvod zčernání je však odlišný. V mansijském příběhu je černá barva trestem za jeho chování. U indiánů jihovýchodu zčernala havranova křídla při pokusu o získání ohně.²¹⁶ V představách některých etnik severozápadního pobřeží (např. Haida), je úloha Havrana v procesu vzniku země a lidí klíčová.

²¹¹ SIMČENKO, J. V.: *Tradicionnye verovania Nganasan*, část 1. Moskva 1996, str.13.

²¹² V. I. také Absárokové (Děti vrány), původně zemědělci oblasti řeky Missouri, v 18. stol. kočovní lovci bizonů na prériích.

²¹³ *O muži, který šel za sluncem, legendy severoamerických indiánů*. Argo: Praha 1996, str. 69.

²¹⁴ TAYLOR, C. F.: *Mýty a legendy indiánů Severní Ameriky*. Volvox Globator, 1995, str. 14, 42.

²¹⁵ SIMČENKO, J. V.: *Tradicionnye verovania Nganasan*, část 1, str. 14.

²¹⁶ TAYLOR, C. F.: *Mýty a legendy indiánů Severní Ameriky*. Volvox Globator, 1995, str. 14.

Vedle role Havrana jako kulturního hrdiny přinášejícího oheň a denní světlo (při jeho získávání mu od sazi zčernala křídla), se projevuje i jeho jistá ambivalentnost (lstivost, nedbalost atd.).²¹⁷

Jeho postava bývá srovnávána nejen s triksteriádami paleoasiatského mýtického Havrana oblasti Beringova zálivu (je znám jak u sibiřských Čukčů a Korjaků, tak u aljašských Athabasků), ale i s hrdinou, známým u Něnců jako *Iompa*, u Selkupů nazývaným *Iča*, u Nganasanů *Djajku* nebo u Mansů *Ekva-pirš*.²¹⁸

Skrze postavu mansijského *Ekva-pirše* bychom se mohli dostat zpět k vodním ptákům. *Ekva pirš* („chlapec ženy“) je jistě jedním z nejoblíbenějších hrdinů mansijských vyprávění. Nevystupuje v nich však pouze jako šprýmař a vtipálek, ale v dalších verzích hlavně jako kulturní hrdina. Bývá považován za vnuka (nebo syna) *Kaltaš*, nejvyšší bohyně. Jeho sídlem bylo Bělogorije²¹⁹. Vedle jména *Ekva pirš* byl nazýván také *Ótyr*, *Luvín hum* (člověk na koni), ale hlavně *Mir susne hum*. Překlad posledního z jeho jmen, tedy *Mir susne hum*, "Muž dohlížející nad světem", dává tušit, že byl božstvem dobrým, bdícím nad osudy lidí. Stal se prostředníkem mezi světem lidí a božstev. Vedle antropomorfní podoby se jeho obraz vyskytuje i v zoomorfní variantě právě jako divoká husa (*Lunt otyr*-, „husa hrdina“).²²⁰

Jak blízko má k sibiřským triksterům podobné postavy Severní Ameriky? V kilometrech je vzdálenost bezesporu velká.

E. T., indián Slavey z Bovie lake vyprávěl: *Tlueču* – velikáni, kteří zabíjeli lidi. *Sak(i)e(d)ža (Jamatea)* – přišel na svět. Cestoval kolem. Zabil ta zvířata (možná dinosaury), rozsekal na kusy²²¹. Tyto kusy se staly dalšími zvířaty (los, medvěd...). Cestoval po severu a učil lidi co je špatné

²¹⁷ TAYLOR, C. F.: *Mýty a legendy indiánů Severní Ameriky*. Volvox Globator, 1995, str. 84, 85, 86.

²¹⁸ MELETINSKIJ, E.M.: *Paleoaziatskij mifologičeskij epos*. Moskva, 1979

²¹⁹ osada na řece Ob, označovaná jako centrum fratrie *Mos*.

²²⁰ GEMUEV, I.N.: *Mirovoztrenie Mansi, dom kosmos*. Novosibirsk, 1990

²²¹ Podobně referuje ve své knize o monstrech i J. Tetso: „Náš lidový folklór má mnoho příběhů ze starých, starých časů. Podle těchto příběhů, myslím jsme tu byli dávno a dávno. Některé z těchto příběhů vyprávějí o neohrabaných monstrech, která se živila masem savců. Příšery se potulovali krajem a často se živily lidmi. Říká se, že tato monstra byla řízena podzemím a některá byla zabita dvěma mladými muži k tomu určenými. Jiné příběhy se vyrovnávají s evolucí, která přivedla zvířata do jejich současné podoby, tak, jak je známě dnes. Naše příběhy se liší od příběhů bílého člověka.“

a co dobré. Všude ho znají i Eskymáci i Krí. Přišel a znovu odešel. Potom, co přišli kněží, mluvili o Ježíši a možná to byl on.

Velcí bobři u Normen Wells. Zabil je kopím, zabodnutým ve vodě. Na velkou skálu je přitloukl. Dva velké a jednoho malého. Mohli zabíjet lidi plující kolem, proto je zabil.

Ve svém krátkém vyprávění se F. dotkl hned několika skutečností. Zmiňuje velikány-lidojedy-*Thueču*. Vyprávění sibiřských domorodců jsou „plné“ informací o podobných tvorech. U Mansů se jim říká *Menkv*, u Chantů *Mank*, u lesních Něnců *Iłpi*.²²² Já jsem se s tímto výrazem u lesních Něnců setkal, jako s jedním z označení medvěda.

Tato stvoření jsou prezentována jako lidem nepřátelští obři-lidojedi. Dostatečně to ilustruje mansijské vyprávění, které mimo to dokládá vztah mezi výše zmiňovaným *Ekva piršem* a *Menkvem*, tedy podobný vztah, jaký uvádí můj indiánský informátor:

Chlapec s babičkou žije. "Po této stezce nechod' synku." povídá mu babička. Zanedlouho po oné cestičce jde. Dlouho nebo krátce šel dlouhý, velký dům uviděl. Vešel a uviděl dívku. "Ty chlapče, pročpak jsi přišel? Můj otec přijde a sní tě."

"Ať sní, jestli je hladový."

"Hladový, nehladový. Podívej, já ti poradím. Otec se schová a ty ho budeš hledat. V zemi bude prasklina, do ní vetkni lopatu. Potom se schová znovu. Osika, dole bude mít výstupek, do něho sekyrou sekni. Dále ambárek na nožkách. Běž k němu a nohu podsekni. Mezitím já vařící vodu připravím. Před dům postavím. Ty zůstaneš venku, on dovnitř zajde. Nedívej se na šoval, horkou vodou ho polij."

Dlouho nebo krátce tam byl, Menkv – lidojed přišel. Povídá: "Čerství ptáček mi přišel. Pojd' synku, budeme si hrát. Já se schovám a ty mě hledej."

Menkv se ukryl. Chlapec doběhl na břeh s trhlinou v zemi a zabodl do ní lopatu. Menkv se zasmál. Přímo v ret se mu strefil. Hoch zašel do domu a lidojed se znovu ukryl. Vyšel ven. Osika tam stojí. Na vrcholku dvě osiky, dole jedna a výrůstek. Sekyru vzal a jak nejsilněji mohl do něho zasekl. Menkv vyskočil, přímo do rtu se mu sekyra zasekla. "Ještě jdi, do třetice se ti schovám." Zašel do domu,

²²² SPODINA V. I.: *Представление о пространстве в традиционном мироощущении лесных Нэнцев*.
Ниžněвартовск, 2001

sekyru opět vzal. Ambárek na nožkách stojí. Do jedné tnul. Menkv se zasmál. "No tohle, moje tajemství znáš, no dobře. Ještě zůstaň venku, nedívej se. Já zajdu domů."

Horkou vodu vzal, na šoval ji nalil. Nedíval se. Hotovo. Opařil ho. Celá menkvova hlava se spálila. S dcerkou otce spálili. Přišel domů, povídá babičce: "Tak, tak mi s Menkvem hráli, já ho opařil, jen dcera zůstala."

(P.G.K., pelymští Mansové)

Z některých pramenů se ovšem zdá, že může být rozdíl mezi zvířaty-lidojedy-*Thueču* a obry-lidojedy-*Nakan*.

Jiná nadpřirozená stvoření pro Slavey byla monstra, žijící v ústí Mackentie River a „lesní člověk“ *náhgene*, byl prezentován jako obr, který krade děti.²²³

J. Helm zachytila stav víry v *náhgane (nakan)* u Dene v 50. letech 20. století: Z existujícího folklóru v letech 1951-52 v Jean Marie River byla víra v *nakan* jednou z nejživějších, ve smyslu pozornosti, která jí byla věnována. *Nakan* jsou tajemní lidé, kteří se podle názoru Dene toulají letní buší. Pokud o nich obyvatelé J.M.R. mluví s bílými, používají slovo „spy“ (špión). V některých případech jsou skutečně ztotožňováni s cizími agenty nebo ruskými vojáky. V J.M.R. jsou někteří Dogribové považováni za *nakan*. *Nakan* vzbuzují strach pouze v létě. V zimě žijí pod zemí „jako medvědi“. Na jaře, kdy je viditelnost v tajze omezena listy se vynořují ze svých děr. Někdy se pohybují po jednom, ale většinou ve skupinách po šesti až sedmi. *Nakan* jsou pouze muži. Plíží se kolem vesnic ve snaze unést ženu nebo dítě. Přesto informátor neslyšel o případu zabití *nakanem*. V buši o sobě někdy dávají vědět svistem. Muži nachází známky jejich přítomnosti ve zvláštních stopách. Na rozdíl od indiánů jsou většinou zanechány těžkou obuví (na rozdíl od mokasínů).

Někdy jsou jim připisovány lesní požáry. Podle některých vypadají „příšerně jako kríjský míšenec“.²²⁴

Druhým aspektem, který E. T. uvádí je hlavní postava příběhu *Sak(i)e(d)ža (Jamatea)*. Matka E. T. byla Cree, otec Slavey. Zemřel, když mu bylo asi

²²³ ASCH, Michael, I.: *Slavey*. In

²²⁴ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

sedm. Proto měl problémy s jazykem. Učila ho babička a ta mu také vyprávěla legendy dlouho do noci.

To vysvětluje, proč E. T. uvedl zároveň výraz *Sak(i)e(d)ža* i *Jamatea*. V jazyce Cree je kulturní hrdina označován jako *Wisekedjak*. Po procesu stvoření, byl vyslán Velkým Duchem (*Kitchi Manitou*), aby učil lidi a zvířata žít společně. On místo toho vyvolával spory a země se brzy pokryla krví zvířat i lidí. *Kitchi Manitou* nakonec zničil všechna stvoření potopou. Přežili pouze bobr, vydra a ondatra, kteří našli útočiště u vyděšeného *Wisekedjaka*. Když voda opadla, živá stvoření byla znovu stvořena, ale *Wisekedjak* ztratil svou bývalou autoritu.²²⁵

V jazyce Slavey bývá jméno kulturního hrdiny uváděno jako *Yampa Deja*.

Skupiny Dene sdílejí epizodickou ságu o Dvou Bratrech, kteří se pohybovali Denedeh, vytvářeli krajinné prvky a měnili vztahy mezi lidmi a zvířaty. Mýtická vyprávění zdůrazňují jednoho z bratrů nazývaného *Yampa Deja* (Slavey), *Yamonzhah* (Dogribs), *Yamoria* (Sahtu Dene). V angličtině bylo jméno překládáno jako „Stále chodící“, „Stále se pohybující“, „Kolem světa“, „Jdoucí kolem světa“.²²⁶

Vyprávění Luise Norvegiana o *Yampa Deja*:

Ve starých dnech zvířata stále jedla lidi. To bylo dříve než dva bratři podnikli cestu od Gret Slave Lake k arktickému oceánu. Bratři vyšli z Great Slave Lake když byli mladí a vydali se po proudu řeky Mackenzie. Jeden šel po jedné straně a druhý po druhé straně řeky. Neviděli jeden druhého až do samého oceánu. Než cestu dokončili byli starými muži. Tak staří, že se při chůzi opírali o hůl. Po cestě „napravili“ zvířata a ta přestala pojídat lidi, napravili také ryby.

Los jedl lidi. Jeden z bratrů (Yampa Deja) si šel s losem promluvit. Dal losu nějakou vrbu. Ptal se ho: „Jak ti to chutná?“ Los odpověděl: „Dobře.“ Řekl losovi: „Lépe jíst vrbu.“ Los od té doby nikdy nejedl lidi.

Také zde byl pták, orel, který jedl lidi. Bratr vylezl do jeho hnízda. Vyhodil z něho jedno mládě. Potom přišla bouře, mnoho hromů a blesků. Mládě řeklo: „To můj otec přilétá.“ Po bouři, přiletěl ptačí otec. Přišla další bouře s hromy a blesky. „To má matka přichází.“ Ptačí matka přilétla. Bratr dal ptákům rybu a

²²⁵ MARTIN, Calvin: *Keepers of the Game, Indian-Animal Relationships and the Fur Trade*. London: University of California Press, 1978

²²⁶ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

řekl: „Radši zkuste jíst toto.“ Orel řekl: „Chutná to dobře.“ Řekl: „Radši odteď jezte ryby, už nikdy nejezte lidi.“ Od té doby tito ptáci jedí pouze ryby.²²⁷

Na své životní cestě po březích řeky vytvořil řadu nových topografických prvků. Nedaleko od Wrigley Harbor, v oblasti, kde Great Slave Lake (Great Bear Lake?) vytéká do Mackenzie *Yampa Deja* ulovil obřího bobra. Místo bylo známé místním indiánům jako Beaver Point. Ostrovy kolem Wrigley Harbor byly bobří potrava. Na jednom z nich seděl lovec a čekal na bobra. Najednou pleskl bobr ocasem o vodu v místech Mills Lake. Jezero se zvětšilo do současné velikosti a zbylá voda vytvořila malá jezera okolo Mills Lake. Lovec pokračoval v lovu na bobra po Mackenzie. Mustard Lake (v headwaters of the Horn River) je jedním z míst, kde bobra stopoval. Zde byl opět neúspěšný. Nakonec ulovil dva bobry. Malého a středního. Nedaleko Fort Wrigley na Mackenzie je velký načervenalý kámen, který stojí na výšku (up high) a kolem rostou vrby. To je místo, kde bratr zabil a vařil bobra, oheň hoří stále (hořící sloj lignitu). V Great Bear River trčí velký šíp. To je místo, kde zastřelil sovu. V době druhé světové války bránil „šíp“ (zřejmě velký kámen trčící pod úhlem) v průjezdu lodím armády.²²⁸

Podle legend Dene byli bratři stvořitelé samotné Mackenzie:

„Kdysi v dobách luku a šípů jsme měli jaro, léto, podzim i zimu, jako nyní. V jednom roce šlo cosi špatně. Bylo jaro a na větvích byly krásné listy... Jednou ráno se lidé probudili a objevili na zemi trochu sněhu a mráz. Severní vítr prudce vál a padalo více sněhu. Brzy bylo vše pokryto pod těžkou pokrývkou sněhu. Jezera zamrzla. Byly zde řeky, ale malé. Voda v nich přestala téci...Dny se zkrátily, stejně jako v zimě s dlouhými, dlouhými chladnými nocemi. Krajinou se plížilo hladovění jak za člověkem, tak za zvířaty. Velký Pán se dozvěděl o strádání ubohých lidí. Rozhodl se jim pomoci. Stvořil pro ně velkou řeku, aby z ní pili, lovili v ní ryby a cestovali po ní.

V těch časech lidé jedli převážně maso. Pán jim seslal velkou hroudu sušeného masa, která spadla někde východně odsud. Když dopadla, začala se koulet západně. Dva mladí muži v bílých oděvech (andělé) byli také posláni. Jeden z nich měl dlouhou tyč s kopím na jednom konci. Jak se velká hrouda masa

²²⁷ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

²²⁸ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

koulela, odlupoval z ní tyčí velké kusy sušeného masa. Když odlupoval maso muž na levé straně, útočil s takovou silou, že se maso začalo kutálet více doprava a stejně tak s mužem na pravé straně. Jeho cesta se vlnila, jako naše řeka dnes.

Navzdory zmenšování velikosti odlupováním masa se velká koule zvětšovala tak jak se valila zemí k moři. To tvořilo řeku širší směrem k ústí. Velká, široká stopa zůstala tam, kde se koule valila. Brzy se slovo rozšířilo mezi lidmi. Přesunuli svoje tábory k pruhu přerušené země. Každý den lidé sbírali maso.

Mnoho měsíců později se dny staly delší a teplejší. ...Postupně se široká stopa zaplnila vodou z tajícího sněhu. ...

Mnoho zim a let později, bílí lidé začali přicházet do země. Objevovali jezera a řeky a pojmenovávali je. Jeden z nich přišel a dal velké řece svoje jméno. Ale my jsme tu byli dříve než přišel a víme o Mackenzie mnohem více než on.²²⁹

Nově stvořený svět bývá interpretován jako složený z několika vertikálně uspořádaných horizontálních sfér obývaných nejrůznějšími bytostmi (duchovní i fyzické podstaty). V základní podobě se jedná o již zmiňované tři úrovně: horní, střední a dolní. V této základní podobě bychom se s těmito představami setkali např. u lesních Něnců.²³⁰

Podle některých údajů dělí lesní Něnci svět na horní, obývaný vyššími božstvy, střední svět lidí a všeho živého a nižní svět zlých duchů a temných sil. Podle jiných zdrojů je pojetí nižního světa relativizováno. Pohřbívání mrtvých se u lesních Něnců provádělo na povrch země a představa podsvětí tedy nebyla tak jasná.

V představách Něnců má každý objekt nebo jev přírody svého hospodáře. Hlavní postavy duchovního světa lesních Něnců jsou *Num Vaj'siku (Ve'ku)* a *Kavšan ve'ku*. První z nich představuje nebe, vrchní božstvo, které žije na nebeské sféře, řídí osudy lidí. Slovo *num* označuje nebe, počasí i život. Jeden z informátorů Spodiny vidí původ slova v chantyjském *nomyn-vrchní*.

Kavšan ve'ku (u tundrových Něnců *Nga*) stojí v čele člověku nepřátelských sil podzemí. Zde se nachází země mrtvých, kam odchází duše-stín člověka

²²⁹ TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994

²³⁰ část něneckého etnika obývající oblast lesotundry SZ Sibíře, asi 2000 osob.

(*tilmja*). Podle mýtů byl stvořitelem země *Num* a pomáhal mu v jeho díle *Nga*. Tam, kde *Num* stvořil světlé (země, slunce), *Nga* stvořil temné a chladné (bažiny, zimu, hvězdy, měsíc).

Hlavním božstvem horního světa je *Nalka Num ve'ku* („Velký bůh muž“). Jeho druhé jméno bylo *Tjaptu kache* („Vševidící svatý bůh“). Dohlíží, aby lidí nebylo příliš mnoho, ale „odstraňuje“ je pomocí duchů. Jeho mladší syn byl považován za bojovníka se zlými duchy zimy, byl s ním spojován nástup jara. V nebi dále žijí *Tili vaj'siku* („stařík luna“), *Tjalja puša* („slunce-žena“), *Tjaptu kache* („bůh štěstí“), *Chylni kache* („zlatá bohyně“), *Apy tu' ve'ku* („medvěd oheň stařík“, hrom), *Apy tu* („medvěd oheň“, blesk), *Apy chalu* („medvěd déšť“, bouře).

Apy není spojováno pouze s „medvědem“, ale i s jinými živočichy vzbuzujícími obavy (nejen strach).

Vrchní svět si Něnci představují rozdělený na několik vrstev- *še'ev num pan* („sedm horizontů nebe“). Do nejvyššího se mohl dostat pouze šaman na koni- *Še'ev topta lav* („sedm kopyt koně“). Šířka jednotlivých sfér představovala jednodenní cestu na sobím spřežení.

Střední svět lidí a všeho živého byl spojován s čumem (obydlím), táborem a loveckým územím.

Ve středním světě se nachází i místa považovaná za posvátná. Posvátná místa se podle Spodiny jeví součástí přírodní krajiny, označené ústním předáním, jako mající zvláštní sakrální význam. Nejvýznamnějším posvátným místem lesních Něnců je *Num to*, které má podle Něnců tvar lidského těla. Často byly za posvátné považovány vrchy, kterých je v nížinaté oblasti západní Sibíře málo a také „ostrovy“ lesa.

Podle Spodiny se velké úctě těšili mezi aganskými lesními Něnci také posvátné „labazy“ (malé stavby na kůlech). Na řece *Pysm to* je v něm umístěn „Štičí bůh“, který byl údajně přivezen z řeky Kazim (chantyjský původ?).

Na některých posvátných místech byla nalezena perspektivní naleziště ropy, proto Něnci, kteří si to uvědomili, udržují tyto lokality v tajnosti (samozřejmě byly i jiné důvody).²³¹

²³¹ SPODINA V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirobozzrenii lesnyh Něncev*. Nižněvartovsk, 2001

Podle mého něneckého informátora je za posvátnou považována hora *Soho*. Okolní les je považován za „les hory“ (*soho dja din*) Na posvátnou horu by se nemělo chodit, zabloudíš. Sergej tam šel hledat svého soba, spustil se nenadále sníh a on zabloudil. Posvátná místa byla prý navštěvována ještě před Pjonku. Sopka směrem na páté stádo. Je třeba na jejím vrcholu něco zanechat (mince, náboj). Za posvátné místo označují také velký kámen směrem na řeku Etujaha („u čebaček“), místo rybolovu.

Sféry světa se protínají v obydlí lesních Něnců-čumu. Vchodem do spodního světa byl pod ohništěm, stejně jako do horního světa otvor pro odchod dýmu ve vrcholu čumu.²³²

Podle A. P. by se přes spojnicí ohniště a zadní části (posvátné místo), neměly podávat některé věci např. dřevěná stolička, protože na ní může sedět žena, ale naopak kovové předměty, jídlo nebo nádobí se tudy přenášet mohou. Člověk by tudy neměl procházet, jinak se v noci pomočí.

Na konci posvátné „dráhy“, která vede od středu čumu, stojí kedr. Ten ji „ohraničuje“ z vnějšku. Až po tento strom ji nelze ženám protínat.

Před překočováním muž, který spal se ženou, nesmí projít přes pomyslnou spojnicí za čumem nebo musí spálit na uhlících vydří pižmo.

Mimo lidí ve středním světě žijí i duchové-božstva: *Num tjachan kache* („posvátný řeky bůh“), *Tun kata* („oheň babička“), *Pyljan kache* („štičí bůh“) a mnoho „rodinných“ duchů, duchů posvátných míst atd.

Duchové jezer a vodních toků byly podčiněni *Num tjachan kache*. Zvláštní místo mezi nimi zaujímal *Tjaši letpéta kache* („říčky chránící bůh“). Žije v každé vodní nádrži a chrání ji. Je připomínán spolu s dalšími při obětování.

Hlavním božstvem, zajišťujícím domácí štěstí je *ipi kata* („duch ohně“) nebo *tun kata* („oheň babička“).

V dolním světě žije *Kavšan ve'ku* („černý muž“), duch nemocí, požárů, povodní, všeho, co je svázáno se smrtí. Dolní svět je někdy představován jako

²³² SPODINA V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirobozzrenii lesnych Něncev*. Nižněvartovsk, 2001

„naopak“.²³³

Podobná struktura uspořádání světa se vyskytuje i u Chantů, blízkých příbuzných Mansů a něneckých jižních sousedů. Vedle vertikální světové „teorie“ zde však existovala také představa horizontálního spojení sfér (vrchní část – jih, spodní část – sever) světa tokem řeky.²³⁴

Svět jako tři vertikálně uspořádané sféry je znám v mnoha světových kulturách, situace ovšem může být i složitější, jak jsme viděli i v případě nebeských vrstev u lesních Něnců.

Podle mansijské „verze“ se svět skládá z vrstev sedmi: *Ěly tórum*- „podzemní svět“, je místem „zlých duchů“ škodících lidem, *Jalpyn ma*-„posvátná země“, země, kde se drží životní síla, *Má únľup*- „království země“, obývané vším živým kolem nás, *Tórum*- „nebe“, modrá část nebe, *Numi Tórum*- místo přebývání „boha“, duchů a jeho dětí, nachází se nad modrou kupolí nebe, *Ópyľ*- vrstva nad *Numi Tórum*, *Kors*- nejbzdálenější část světa osídlená „všemohoucí silou“.²³⁵

V rámci původních kultur Severní Ameriky byl podobně složitý systém světa zaznamenán např. u Šajenů. Svět (*hestanov*) se podle nich dělil na Hlubokou zemi (*Nsthoaman*), Svět níže, dole (*Atonoom*), Střední svět (*Votostoom*), Ovzduší (*Taxtavoom*), Prostor blízko nebe (*Setovoom*) a Prostor modrého nebe (*Otatavoom*), nejposvátnější spojovaný s nejvyšší bytostí (*Maheo*).²³⁶

5.2 *Jalpin ma*-posvátná země

Jednou z výše uvedených sfér je i *Jalpyn ma*-posvátná země. V mansijských představách byla teritoria označená jako *jalpyn ma* místem, na kterých byla uchovávána vyobrazení duchů-ochránců-předků a bylo možné zde s nimi přicházet do kontaktu.

Mansijské svatyně jsou podle Gemueva a Sagalaeva hlavní formou materiálního vyjádření jejich víry. Autoři dělí kultovní místa na přírodní objekty a

²³³ SPODINA V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirobozzrenii lesnyh Něncev*. Nižněvartovsk, 2001

²³⁴ Mifologia Chantov, Tomsk 2000, str. 79-80.

²³⁵ ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi (Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993.

²³⁶ SCHLESIER, K. H.: *The wolves of heaven, Cheyenne Shamanism, Ceremonies, and Prehistoric Origins*. University of Oklahoma Press : Norman and London, str. 5.

vytvořené člověkem. Stejně jako jiné sibiřské skupiny, Mansové uctívali hory, skály a kamenné útvary neobyčejných forem, jeskyně, stromy (Jeden z lovců vyprávěl, že v horách stojí uctíváný kedr. Mansové na jeho větve váží kousky látek. Podobně na břízu asi 15 km od Pelymu, terénní zápisky.)apod. Taková místa až do současnosti existují vedle posvátných útvarů vyrobených člověkem.

Mezi nimi převládají kultovní místa „lokální“. Ta zahrnují posvátná místa předka-ochránce osady, ženská kultovní místa²³⁷ a místa uctívání obyvatel vodního prostředí²³⁸.

Předkové-ochránci osad mohli v představách Mansů figurovat v různé podobě: jako zvířata-totemy (např. konipas, výr, vlk atd.), postavy panteonu (např. *Kul otyr*) nebo hrdiny-vůdce rodu (např. *Lusky ojka*), případně i předmět zvláštní sakrální síly (např. hrot kopí).

Podle autorů jsou tyto různé formy představ spojeny s různými stádii kultu předků. Nejstaršími shledávají zoomorfní představu ducha-předka. Projevuje se tendence k jejich antropomorfizaci (ke jménu se doplňuje výraz *ojka*, stařík, i v jejich ztvárnění převládají antropomorfní rysy). Většina uctívaných osob byla v představách Mansů nadaná hrdinskými rysy (*otyr*).²³⁹

U jedné z loveckých chat obyvatel *Vornikyturajpaulu* se nachází posvátné místo. Je na něm postaven malý *sumljach* a v něm starý „*torum*“. Byl přivezen z jakési vyhořelé chaty. Pravděpodobně je z kovu. *Sumljach* nelze obcházet (pouze velkým kruhem). Na místo se přichází pouze s obětinami, ale je možné „vzpomenout“ a hostit i na dálku. Dveře *sumljach* jsou otočené ve směru lovecké chaty a je tedy možné přímo od ní poskytovat obětiny.

²³⁷ Ženská kultovní místa (*ekva-purlachtyn-ma*). Místa se nacházela v blízkém okolí osad a byla přístupná nejenom ženám, ale i mužům. Tato místa nebyla považována za posvátná (*jalpyn ma*). Jejich status byl nižší a většinou se na nich neprováděla krvavá obětování. Na ženských posvátných místech se v některých případech uctíval strom s přivázanými pruhy látky, ozdobami, penězi. Jindy byla centrem kultu antropomorfní postava z tkanin, ale bez vnitřního pevného základu (*Kaltaš, Mir susne hum, Kul otyr*). Místa byla spojena se starostí o zdraví a štěstí členů rodiny.

²³⁸ Přinášení obětí vodní říši bylo jedním z projevů loveckého kultu. Na většině řek byla lokalizována a známá místa obývaná vládci vodního prostředí. Pořádala se na nich obětování.

²³⁹ GEMUEV, I. N., SAGALAEV, A. M.: *Religia naroda Mansi, Kultovie mesta XIX-načalo XX v.* Novosibirsk: Nauka, 1986

„*Torum*“ je také v posvátném rohu v domě. Je odlit z kovu (cín?) a má podobu losa (terénní zápisky).

Svatyně osad se většinou nacházely nedaleko od sídla, ale často v hůře dostupném místě. Vztah k jejich teritoriu byl výjimečný. Zujev zaznamenal v 18. století: „Všechna místa, která byla bohům v lese vydělena, jako jejich sídla, nebo na přítocích, nebo v horách, v takovém posvátném místě, kde žijí, nejen nic neberou, ale ani trávu utrhnou nemohou, protože by tím, po jejich mínění, by jistě šajtána rozhněval, pokud by se něčeho v místech jím obývaných dotkli. Proto raději strom pokácí níže po řece, stejně jako pijí níže proti tomuto místu, do té doby než opatrně projedou hranice, tak aby blíže ke břehu nepřípluli a veslem se země ani nedotknuli.“

Mansové místa, kde se, podle nich, rozprostírá vláda ducha-ochránce, nazývají *jalpyn ma*. *Jalpyn ma* je místem *Juby ojky* (v konkrétním případě, nedaleko Churumpaulu). Tam ani děvčata nesmí chodit. Také se tam nesmí lovit, rybařit, sbírat plody, kácet stromy, chodit bos, rozdělovat oheň. Sami vládci (duchové) místa nedovolují provádět tyto činnosti.²⁴⁰

Neštěstí mohlo přinést i nechtěné narušení *jalpin ma*. V mnou zaznamenaném konkrétním případě ruským manželem mansijské ženy. Zajímavé je, že následky, se podle něho, týkaly „mansijské rodiny“ a ne přímo jeho, jako Rusa:

S. se synem. Rus, ale za ženu má Mansijku A. K. Dlouho do noci vypráví. Podle něho duch N. nenechává na pokoji, protože nedodržíze mansijské zvyky (např. nechodí často na otcovu mohylu). Vyprávěl, jak se dostal do mansijské rodiny, ale neznal její pravidla.

U Garjiovky je posvátné místo, ostrov v Pelymu. A on na něm náhodně odpočíval a spal. Což se nesmí. Jemu jako ruskému se nic nestalo, ale jeho rodina onemocněla. Až se ho Mansové ptali co provedl. Vyjasnilo se. Vrátil se na ostrov, provedl, co se sluší (pravděpodobně obětování). Rodina se uzdravila. Také se dozvěděl, jak docílit úspěchu

²⁴⁰ GEMUEV, I. N., SAGALAEV, A. M.: *Religia naroda Mansi, Kultovie mesta XIX-načalo XX v.* Novosibirsk: Nauka, 1986

v lovu losů. Je třeba odlít ho z kovu (viz. také informace z od pelymských Mansů).

Gemuev popisuje *jalpin ma Juby ojky*. Posvátná místa měla mnoho společných rysů, proto je možné získat představu o jejich podobě:

Centrem posvátného místa *Juby ojky* byla mýtina na ostrově kedrů (*Picea sibirica*), na které se nacházely kultovní stavby. Samo toto místo bylo označeno jako *purlachtyn ma*. Zde se provádějí obětování (krvavá i nekrvavá). Na periferii posvátného teritoria, představující jeho hranici, je *jalpyn rošč*, posvátný písek (píseční břeh). Na tento břeh nebylo ženám dovoleno vstoupit. K *purlachtyn ma* vedla stezka, která příchozí přiváděla ze severu. *Sumljach* (posvátná stavba) se orientuje vchodem k jihu, k jihu se obrací i tváře zobrazených postav.

Elementy, které bývají na rodových posvátných místech většinou zastoupeny, jsou: *sumjach* s vyobrazením ducha-ochránce a jeho ženy, ohniště, stromy, na které se věšely lebky obětovaných zvířat a medvědů.

Kultovní místa osad se navštěvovala pouze mužskou částí obyvatel. Muži z jiné osady je směli navštívit pouze na pozvání.

V minulosti byla zřejmě příslušnost k frátrii (u Mansů existovaly frátrie *Mos* a *Por*) normou pro kult předka-ochránce osady.²⁴¹

Posvátná místa se nacházela na všech územích obývaných Mansi a byla spojena, jak je patrné i z popisu Gemueva, s různými duchy-ochránci:

Na Pelymu byl za jednoho z nejvyšších považován *Polm torum ojka*. Ten je připomínán i v práci maďarského badatele Munkáči, který mezi Mansi pobýval koncem 19. století. Mansové z horního toku Pelymu o *Polm torumu* informovali i v současnosti. *Polm Torum* („Pelymský bůh“) se podle nich nachází u osady Garjovky (*Mjesipaul*) na středním toku řeky Pelym. Na Pelymu, asi 2 km od ruské osady Pelym, se nachází další *jalpyn ma*. Podle Gemueva se jedná o posvátné místo teritoriálního významu²⁴².

²⁴¹ GEMUEV, I. N., SAGALAEV, A. M.: *Religia naroda Mansi, Kultovie mesta XIX-načalo XX v.* Novosibirsk: Nauka, 1986

²⁴² Podle autorů souvisí vznik posvátných míst vyššího řádu s obdobím mansijských „knížectví“. Mezi jinými faktory, které zabezpečovaly jednotu

Pelymský informátor označil za hlavního „boha“ *Toruma*. Podle mansijské mytologie je *Polm torum* synem *Toruma* (*Numi Toruma*). Mansové z Pelymu referovali i o „bozích“ jiných lokalit:

Kaltyš šaň-bohyně (podle jiného informátora: *Kaltaš ekva*) uctívají na řece Leplje, u rodiny Tasmánových. Z rituálních důvodů je třeba chovat krávy. Na Severní Sosvě označovali za „boha“ *Tuk ku' ojka*. *Lépla tyt ojka* má své posvátné teritorium u *Janypaulu* na Severní Sosvě nedaleko ústí Leply. *Čochryn ojka*, *Tulja mur ojka*, mezi soutokem Tapsuje a Sosvy (hora?). Svatá místa lokalizovali také na řece Tapsuj, asi 9 km od *Šoltytospaulu*.

U jezera Turvat je jako posvátné místo uctíváno jezero a hora *Uš tachtalech njor ojka*, také jí nazývají *Jalpin njor ojka* („posvátná hora stařík“), která se zvedá nedaleko od něho. Přesto, že by se podle Gemuevovy typologie mohlo jednat o uctívání přírodního útvaru, nebude zřejmě situace tak jednoduchá. Podle některých informátorů: „*Njor ojka* u Sávy, v lese sedí.“ To by vypovídalo spíše o existenci posvátného místa „umělého“, vytvořeného na přírodní lokalitě *jalpin ma*.

Jalpin tur, *maň jalpin tur* – „malé posvátné jezero“ leží asi 3 km jižně od velkého Turvat a je považováno za „hlavní“ posvátné místo.

Zirjáni se podle vyprávění I. M. vydali na *maň jalpin tur*. Postavili síť, ryby se lovili. Tři dny rybařili. Třikrát nebo čtyřikrát prověřili síť. Polovinu těla štiky našli. Potom toho nechali.

Njor ojka – zlatokopové, když se přiblížili na jeden km, přístroje přestaly fungovat (terénní zápisky podle vyprávění I. M.).

O pozoruhodném posvátném místě jsem se dozvěděl od P. B. z *Kimpšupapaulu*, který se nachází nedaleko Uralského hřebenu:

a stabilitu mansijských „knížectví“, připadala důležitá role na ideologickou jednotu a její manifestaci. Na těchto místech byli umístěny postavy panteonu, které překračovaly hranice fratrií (*Kaltaš*, *Mir susne hum* nebo *Numi Torum*). Posvátné místo *Torum kan* je spojováno s existencí Ljapinského „knížectví“. Jehož centrem byla osada Lambavož, v jejímž okolí se místo nachází. Podobně významné místo se nacházelo i nedaleko osady Pelym.

Jalpinňor – „posvátná hora“. Na mapách je lokalita označena jako hřeben Modlitební kamen. Jeho součástí jsou vrcholy *Ojka čachl* („muž vrchol“), *Ekva čachl* („žena vrchol“) a *Chuš ojka*. Hory – jako bohové (podle P. B.). Ani muži na *Ojka a Ekva čachl* nechodili. *Chuš ojka*, *chuš* jako syn (srovnává s významem „kluka“ v karetních hrách) také na jeho vrchol lidé nesměli. Na *Ekva a Ojka čachl* je zvláštní kamení (na jiných není). Místo bříz tam roste modřín.

Mezi *Ojka čachl* a *Ekva čachl* se nachází místo, které se nazývá *Purlach sori*. Tam vařili celého soba, scházelo se tam 50 – 60 lidí (obětování). Sobi jen muži. Několik sobů (*čan*). Nejstarší dělí po kousku, dalšího soba. Kostí tam zůstávají, jedí syrové i vaření kosti. Paroží i kožešiny tam zůstávají.

Dokud soby nesní, žijí tam, potom se rozjíždějí. Přiváželi i svoje *pubi*, které jinak uchovávají v *ura sumljach*, dále v lese. Přináší se oběti ze soba. Žena blízko nesmí a zakrývá si obličej. Doma jsou domácí (*pubi*).

Řeka Vižaj bere počátek od *Ojka a Ekva čachl*, je tedy *jalpinja* („posvátná řeka“).

Tato informace vysvětluje, proč byla i v osadách proti proudu řeky Lozvy (Vižaj je jejím přítokem), označována oblast soutoku, na které leží ruská osada Vižaj, jako posvátná a ženám nepřístupná (měly by ji obcházet).

V souvislosti s „bohy“ Mansové-informátoři uváděli „jejich“ hudební motivy (*tán*), které se k nim pojí. Zmiňovány byly písně jak *Polm torum ojka-ochránce*, píseň *Luvn huum-*„božstvo na koni“ (jedno ze jmen *Mir susne huma*), píseň *Kaltyš*, i motiv samotného *Toruma*. P. v legraci řekl, že jeho hudební motiv přestal hrát (na *sánkultap*), aby ho nepřivolal. Tato poznámka ukazuje účel těchto písní. Sloužily při kontaktu s „božstvy“, k jejich přivolání v rámci obětování, atd.

Vedle posvátných míst duchů-ochránců osad, existovala i místa „obývaná“ domácími duchy-ochránci. Podle Gemujeva byla dříve jejich zobrazení uchovávána, podobně jako duchů-ochránců osady, v *sumljach* nedaleko od obydlí. V dobách (počátek 20. stol.) vznikaly větší osady. Zachování „čistoty“ posvátných míst bylo složité. V mansijských domech tedy domácí, rodinné

„duchy-ochránce“ zpočátku umísťovali na speciální polici *pubi norma* a se vznikem domů se stropem (vliv Rusů a Zírjánů), se „čistým“ místem určeným duchům-ochráncům stala půda. Ženám byl na půdu zakázán přístup.²⁴³

U Mansů Sverdlovské oblasti a přilehlé oblasti CHAMAO jsem se setkával s *pubi normou* často. Výraz *pubi* označuje samotné duchy-ochránce. Lůžko pod *pubi normou* se nazývá *molipal* a ženy by na něm neměly sedět. Pozoroval jsem, že pokud na ně dívka přesto chtěla usednout, odhrnula prostě matraci a seděla na samotné konstrukci lůžka.

Vedle toho jsem v těchto oblastech zaznamenal existenci tzv. *pubikol*. Doslovně přeloženo „dům duchů-ochránců“. Pro duchy je postaven speciální dům ve „starém mansijském stylu“ bez stropu. Ženám není přístupný. Tedy mladým ženám. Naopak babička Š. do něho chodit může. Zřejmě v něm topí. Uvnitř jsou uchovávány *pubi* vyššího než rodinného významu. Domnívám se, že důvodem vzniku mohlo být intenzivní využívání okolních území osad k těžbě dřeva. *Jalpin ma* ve výše zmíněné podobě by bylo složité uchránit nechtěných „návštěv“ a tím i zachování „čistoty“. V rámci těchto osad se ale nacházely také *sumljach*! Není jasné, jak se liší „obyvatelé“ *pubikol* a *sumljach*.

Jednou z těchto osad, kde vedle sebe existoval *sumljach* i *pubikol* byl *Kereskoljepaul* v podhůří Uralu. V *pubikol* se podle jeho obyvatel nacházeli tito *pubi*.²⁴⁴

1. *Chul otyr ojka* – černý oděv (v literatuře bývá označován jako „božstvo“ obývající podzemí)
2. *Sortchurinati* – od štiky (štika-*sort*), ženy nesmí štiky čistit ani jíst v době menstruace (tehdy nelze jíst ani losí maso)
3. *Kaltsaň* – „boží matka“ (jedno z nejvyšších „božstev“)
4. *Šochrychurin ojka*
5. *Konsuaki* – medvěd
6. *Vit jalpin aki* – „stařík posvátné vody“, pro řeku Lozvu (*Lusn*), nesmí se v ní koupat (zřejmě se týká dívek)

²⁴³ GEMUEV, I. N.: *Mirovozrenie Mansi, Dom i kosmos*. Novosibirsk: Nauka, 1990

²⁴⁴ tyto informace jsem získal od mládeže a byl jsem požádán, abych o této skutečnosti před staršími pomlčel

Na *Kereskolje* se mi také dostalo informace o vzniku *pubi*. Podle starší mansijské ženy: Dříve se ztrácelo mnoho lidí, protože *menkvové* (obří lidojedi, *Menkv*, podle jiného informátora, obkličovali Manse v lese.) mohli přijít až do domu. Poté, co se objevily *pubi*, *menkvové* se jich báli a nemohli se přiblížit. (Podle jiného informátora *pubi*, byly dříve hrdinové.)

obrázek 19 *pubikol*

V druhé osadě s *pubikolem* (*Apšapaul*) i *sumljach* byli jmenovány tyto *pubi*:

Podle syna posledního obyvatele této osady je u jeho otce I. M. asi šest „idolů“ (jméno šestého si informátor nevybavil):

1. *Kunsen ojka* – medvěd
2. *Miss hum* – v *ura sumljach*
3. *Ték otyr*
4. *As otyr ojka* – podle M. ho přivezli (překlad jména „Ob hrdina stařík“ by naznačoval jeho místo původu)
5. *Šochryn ojka* - v *ura sumljach*, je u něho *čochry* – nůž (tenký nůž je atributem *Šochryn ojky*)

U dvou *pubi* je uvedeno, že se nachází v *ura sumljach*. Je možné předpokládat, že se od ostatních nějakým způsobem odlišují. (Podle otce informátora jsou v *Ura dvě medvědí kožešiny*.)

U Páši Kurikova byl podle M. *Torum ojka*: On byl nejvyšší mezi nimi. Chtěl ho předat I. (otec informátora, obyvatel *Apšapaul*), ale ten odmítl. Snad proto, že tento „idol“, na rozdíl od jeho, nepatřil mezi „sosvinské“, ale k lozvinským (pelymským?) „bohům“.

Pubi jsou většinou z tkanin a kožešin (sobol, liška)-oděv.

Uloženy jsou v truhlách spolu s dalšími předměty a to i ruskými (např. stará šavle, ikony, zvonečky). *Apšapaul* (bývalý) shořel i s mnoha věcmi, zakončil M. (terénní zápisky).

...zašel jsem se podívat do porostu na kraji *Apšapaulu*. Na dvou nožkách tam stála plošina s bočnicemi. Nahlédl jsem do ní. Medvědí lebky a kosti. Vedlejší plošina byla spadlá, asi sobí, losí pozůstatky...(terénní zápisky)

Vztah s domácími i „regionálními“ duchy-ochránci byl řízen řadou pravidel. Vedle již uvedených zákazů lovu, sběru plodů atd. na jejich *jalpin ma*, se týkala také práva na držení samotných *pubi*. Informace o těchto pravidlech jsou doplněny příklady s následky nesprávného nakládání s *pubi*: Není možné se jich dotýkat (zřejmě v negativním smyslu) nebo prodávat. Na Tapsuji ho (*pubi*) prodal. Sám oslepl a dcera zemřela.

Nějaký Rus prý podpálil *pubikol* a ve městě mu shořel jeho vlastní dům. *Pubi* se dědí na mladšího syna.

Na Pelymu byly nešťastné události v příbuzenstvu jednoho z mužů shledány následkem jeho nesprávného chování ve vztahu k „bohům“:

Zdá se, že „bůh“ v Ljochově (S.) posvátném rohu měl po následnictví přejít k V. K. On (Ljocha) ho však spálil, ale poté se zbláznil.

Jeho bratři, žijící v jurtách Sambindálových skončili ještě hůře. Asi v hádce mladší sekl staršího sekyrou do krku, poté chtěl dům pravděpodobně spálit. Dal si smyčku na krk do ruky vzal zápalky, škrtl, ale zápalka po dopadu do připravených hadrů a šatstva zhasla, oběsil se. Jejich matka utekla z těch míst (terénní záznamy).

V. K. z *Njaksimvolu* uvedl obdobný příklad:

Každý rod na svojí říčce. Každá říčka byla obývána rodem s vlastní modlou – zlatou. J. N. žil na řece Njajs. Svěřili mu *pubu* (příbuzní) a on ji propil. Oni nebo on sám se pověsil (asi před 8 lety).

Zlatá publi byla také v Janypaulu (nebo Ust' Maňa). Po smrti staříků se dohadovali, u koho bude. Velikost té, kterou V. K. viděl byla asi 10 – 15 cm, antropomorfní. Množství zlata nebylo velké, prý by se dalo narýžovat zanedlouho.

Zajímavá je také informace o výrobě *pubi* ze zlata. Skutečností je, že ve zmiňovaném regionu se zlato nachází a dokonce těží. Vyprávění podporuje možnost existence tzv. „zlaté báby“, legendárního „idolu“ místního domorodého obyvatelstva, který je zmiňován už ve starých cestopisech 18. století.

Následky narušení posvátného místa a *ura sumljach* uvádí i ruský obyvatel *Njaksimvolu* G. M.:

G. M. lovil často na Vorje. Znal také Ustina. Výše od *Vorjapaulu* žil „vysídlený kňaz“ Nikolaj I. Byl jedním z bohatých Mansů *Vorjapaulu*.

Tato osada byla vysídlena a část obyvatel snad i pobita. Nikolaj jako kněz byl vysídlen dále od své vesnice. Grýša prý našel malý *sumljach*, ale nechal ho na pokoji. Viděl několik lovců, kteří zřejmě vykradli *ura simljach*. Nesli šavli, kožešiny. Většina prý zemřela.

V dobách vlády sovětů byly projevy náboženství aktivně pronásledovány. Mansové z Pelymu vzpomínají: Po kraji jezdili milicionáři a brali posvátné mansijské předměty, včetně duchů-ochránců. Umístili je údajně ve Sverdlovsku (Jekatěrinburg). Přes snahu sovětů i křesťanských misionářů se ukázala mansijská víra, alespoň v některých místech, jako vysoce životaschopná.

Stalo se to ještě před válkou. Sovětští vojáci objížděli kraj a od Mansů odváželi jejich "domáci ochránce".

Jednou tak dvoje saně směřovaly na Ljeplju do malého paulu za "bůžky". První saně řídil Mans. "Přidej, přidej!" popoháněl ho za ním pololežící Rus. Cesta byla úzká. Sobi přímo letěli, nechávajíce za sebou obláčky páry.

Byli nedaleko od Jurt Kurikových. Stromy po obou stranách rychle ubíhaly vzad. Mans chtěl dlouhou tyčí, kterou se sobi řídí (chorej) srovnat jejich běh. Tyč

však minula zvířecí hřbet a narazila do míjejícího stromu. Zarazila se o něj a vypadla muži z rukou. Náhle za sebou uslyšel zoufalý výkřik. Vymrštěná tyč se zlomila a zabodla se Rusovi do zadku. Projela jím jako kopí a vyšla pod lopatkou. Voják se na saních vzepřel a marně se snažil z pouzdra vyprostit zbraň. Pak se však zvrátil zpět a byl mrtev. (podle vyprávění P. G. K., Pelymští Mansové)

Přinášení obětí *pubi* se dělo v rámci pravidelných obřadů spojených s určitými dny. V mansijském „svátečním“ kalendáři se výrazně pojí pravoslavné svátky s mansijskými:

Důležité dny (svátky) podle L., *Kereskoljapaul*: Iljin den, Pascha a den vrány (7.4.) „Idoly“ se o tyto svátky rozložily venku, lidé se modlili.

Iljin den (2.8.) V době, kdy Mansové chovaly soby se „idoly“ vynášely ven, ale v současnosti ne. Speciálně k tomuto svátku se chodilo do hor pro soby. Lidé se v rámci jeho oslav dotýkali lasa.

Svátky podle syna I. M., *Apšapaul*:

Pjes vaši hotal – 14.1.

Urin ekva hotal („den vrány“) – 7.4.

Ilja hotal – 2.8., Iljin den, vynášeli „idoly“ ven na dva dny a zabíjeli jim jako oběť soby

Maň parsk hotal – 28.10.

Jany parsk hotal – 11.11.

Pascha – poslední neděle v dubnu

Významné dny podle L. M. můžeme porovnat s údaji jeho otce:

7. dubna – *Urinekva hotal*

22. května – *Nikolaj den* (*Mikol hotal*, také v prosinci)

7. června – *Ivan den*

12. červenec – *Petrov den*

21. července – *Prokopěv den*

2. srpna – *Iljin den*

14. srpna – *Krestový den*

28. srpna – *Ustpeňja*

- 14. září – *Semjonův den*
- 14. října – *Pokrov*
- 28. října – *Maň Parskovja*
- 11. listopadu – *Jany Parskovja*

Z výše uvedeného se zdají být nejvýznamnější Iljin den (*Ilja hotal*, 2. srpna) a Den vrány (*Urinekva hotal*, 7. dubna). Den vrány byl podle Gemujeva spojen s vránou, jako poslem jara a života, která byla u Chantů spojována s *Torum evi* „nebeskou-božskou matkou“.²⁴⁵

Iljin den zřejmě souvisel s pasteveckou sezónou. S ukončením chovu sobů v 90. letech 20. staletí mělo vliv na způsob provádění svátků a obětování, protože hlavní oběti bývali sobi (podle P. B. se zabíjeli také na *Porchu*). Jak uvádí informátorka, zatímco dříve (v době chovu sobů) se *pubi* vynášely v rámci Iljina dne ven z *pubikolu*, v současnosti se tak neděje. Vliv na provádění obřadů spojených s těmito svátky má také úmrtí v komunitě: Svátky (včetně mansijských) se nesmí slavit rok po úmrtí člověka.

Uvedené příklady vertikálního rozvrstvení částí světa (a tam spadá i *jalpin ma*) jsou pevně spojeny s dalším fenoménem, společným mnoha nejen severním kulturám, šamanismem. Jako jednu z hlavních kulturních návazností mezi severní Asií a Amerikou ho spatřuje i M. Eliade.²⁴⁶

Šaman byl tím, kdo části světa spojoval. Mohl žádat duchovní obyvatele světových sfér o radu a pomoc. Nebo za nimi sám cestoval.

Podle předního znalce šamanismu P. Vitebského je patrná úzká vazba šamanismu na lov a zajišťování dostatku lovné zvěře. Přestože šamanismus zdomácněl v mnoha pasteveckých i zemědělských společnostech, jeho kořeny zřejmě leží v pravěké lovecké minulosti lidstva. Funkce léčitelská, často zdůrazňovaná i v současnosti, stála vedle neméně důležité úlohy šamana. Tomu byla přisuzována schopnost kontaktu s duchy zvěře (nebo vládci zvířat) a žádat o poskytnutí jejich dostatku pro svou skupinu (viz níže).²⁴⁷

²⁴⁵ GOLOVNĚV, A. V.: *Govorjaščie kultury, tradicii samodijcev i ugrov*. Jekaterinburg, 1995

²⁴⁶ M. Eliade, *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, Argo 1997, str. 249.

²⁴⁷ P. Vitebsky, *Svět šamanů*, Praha 1996, str. 30.

U Mansů existovaly podle Gemueva dvě kategorie osob spojených s posvátnými místy: ochránce místa (většinou staří a vážení lidé) a šaman. Postava ochránce kultovního místa podle některých údajů vznikla relativně nedávno.²⁴⁸

5.3 Kojpnnjajt, Njajt, Njajt chopta – šaman

Šaman s bubnem se nazývá *Kojpnnjajt* (*kojp*-buben). V mnou zkoumané oblasti jsem se setkal pouze s jediným, takto označovaným člověkem. Vedle toho existují osoby označované jako šaman, ale bez bubnu (*Njajt*, *Njajt chopta*). Nabízí se vysvětlení, že tato „kategorie“ by mohla zahrnovat i ochránce posvátných míst. Přesto se zdá, že i zde Mansové pocíťují rozdíl mezi *Njajtem* a starším člověkem, který se stará o *pubi*.

O šamanech vyprávěla i A. (*Kereskoljapaul*). Nejdříve, jak slyšela *Menkva*. Šamanové (*Njajty*) byli schopní s nimi bojovat. Šaman byl i otec V. T. z *Lépljapaulu*.

I. D., obyvatel *Lépljapaulu* vyprávěl o jeho „činnosti“: V. mi popisoval šamanské obřady. Dům se zavřel, aby byla úplná tma. Šamanové potom přivolávali *pubi*. Někteří zřejmě na *sánkultap* a někteří na *kojp*. Bylo slyšet, jak se duchové pohybují po stropě (střeše). Jednou nějaká žena škrtila zápalkou a šaman byl zraněn do krku (snad střelou).

²⁴⁸ GEMUEV, I. N., SAGALAEV, A. M.: *Religia naroda Mansi, Kultovie mesta XIX-načalo XX v.* Novosibirsk: Nauka, 1986

obrázek 20 šaman Stěpan Nikolajevič Kurikov (vlevo), Sujevatpaul

Šaman byl schopný zvednout položený nůž i se stolem. Zkoušet to mohli i normální lidé. Léčil lidi, byl schopen předpovídat.

Když jsem se ptal na *kojpnnjajta*, A. říkala, že ti byli něco, skuteční! Buben se potahoval máčenou sobí kůží. Šamankou byla prý i nějaká žena (Bachtijárovi). A. pochází odtamtud.

A. sama potvrdila, že I. M. je njajt. I od M. S. (*Janypaul*) atd. je zřejmé, že njajtom byl i jeho otec.

U skupin Mansů, které jsem navštívil, není vždy úplně jednoduché rozhodnout, zda je určitý člověk v jejich očích šamanem nebo ne. K nejasnostem dochází hlavně u osob, jejichž otec byl šamanem (lidé se na šamanech bývalých většinou shodují), ale informátoři mají rozdílné názory na „status“ jeho syna. Pokud ovšem o takovém člověku uvažujeme jako o možném šamanovi, znamená to, že ho odlišuje od ostatních i cosi více, než jen otec šaman.

To něco jsou „mocné“ *pubi*. I když není jasné, zda je člověka možné považovat za šamana, přesto se u něho nacházejí *pubi* „vyššího“ významu. Příkladem může být již zmiňovaný I. M. z *Apšapaulu*:

Od nich jsem se dozvěděl, že Stěpan Nikolajevič Kurikov, který žil na Sujovatě, byl šaman, stejně jako otec I. M. . Jestli jím je i on, je otázka, ale určitou sílu mu přisuzují.

L. vyprávěla, že s ním chodí jeho duch a psi vždy dopředu vědí, že jde. Jeho otec prý znal budoucnost, kdo onemocní atd. Poradil, jak co dělat, aby se nebezpečí předešlo.

U všech lokálních skupin Mansů jsem zaznamenal mezi předky existenci šamana:

Vornikyturajpaul

Stěpan Nikolajevič Kurikov (zemřel asi před 17ti lety) byl i podle V. a P. (pelymští Mansové) *ňajt*, ale bez bubnu. Zato jeho bratr Vasilij Nikolajevič Kurikov (zemřel asi před 30ti lety) byl *kojpnnjajt*. V jeho jurtách (Jurta Kurikova) ve směru Leply, viděl P. jeho velký buben – *kojp*. Zřejmě shořel spolu s celým domem, při požáru osady. Paša Kurikov byl jeho syn. V. sice připouštěl, že by na něho něco z otce přejít mohlo, ale P. Paškovo „šamanství“ popíral. Přesto, protože byl starší než S., u něho byl *Polm torum ojka*. Pelymští Mansové zřejmě uvažovali o jeho převozu z Burmantova, v jehož blízkosti Paša žil, na Pelym. Asi by ho umístili někde u *Ungjapaulu*. Podílet se na převozu měl N. a A. (asi Burmantovský). Vedle *Polm torum ojky* u něho podle P. byl ještě další *pubi*.

Tapsvatpaul, Tapsuj

Ustin Vasiljevič Aněmgurov – šaman z Tapsuje. Něktěrymi informátory byl jako šaman zpochybňován. Za nevyjasněných okolností zabil člověka z osady *Kereskoljapaul* a nebyl zde proto příliš vážen. Jeho smrt, kdy údajně zemřel v lodce na zamrzlé řece a ptáci mu vyklovali oči, dříve než ho našli, byla interpretována jako „trest“ za jeho čin.

Tapsjanypaul, Tapsuj

Otec Iljuchy Dunajeva byl prý také šaman. Zemřel asi před 6ti lety.

Lusnmachum, Bachtijárovi

Pavel Vasilij Bachtijárov (zemřel 1971) – šaman, vědí, kdy lidé zemřou. On sám včas ukryl svou malorážku i další věci. Ráno přišel, zemřel u Modlitebního kamene. Žil u Vižáje.

P. T. B. (47 let) z *Kynšupapaulu* vyjmenoval své předky-šamany: Kiratimojko – praděd, Kirojka, Kiratimojka, Prokopojka, Timofej Prokopič (ukryl *kojp* a *pubi* na nedaleký vrch a později na jiné místo, před sověty, otec P. T. B.)

Obruč *kojpu* ze střemchy nebo jeřabiny (podle jiných smrk), natažená kůže ze soba.

Šaman buben u ohně nahřívá a paličkou potichu začíná bubnovat. Začíná vyzývat bohy (*pubi*). Potichu bubnuje. Když přišli, začíná píseň. Třese se (*kají, ňachi jochtal*). Potom každému říká, jakého soba má obětovat jakému bohu, kde se sejít (P.T.B).

Tatžebja-šaman

Jednou přijel do něneckého tábora selkupský šaman, aby si koupil kisi od šamana něneckého. Sám však už napřed věděl, že ten je neprodá, byla to pouze záminka pro změření sil. Nabízel za boty nízkou cenu a Něnec žádal naopak mnoho.

Selkup odjel, ale zanechal za sebou nemoc. Ještě ten den něnecký šaman onemocněl. Večer už nemohl vstát z lůžka. Řekl tedy své ženě: "Už sám nemohu, běž k mým posvátným saním, vezmi můj buben a třikrát do něho nade mnou udeř a potom ještě třikrát." Udělala jak jí řekl. Muž vstal z lůžka. "Selkup zde určitě zanechal nemoc." Vzal svůj buben do rukou, sedmkrát do něho udeřil a třikrát obešel svůj čum. Druhý den do tábora přijel jakýsi Selkup a ptá se: "Přijel k vám takový a takový Selkup?"

"Přijel, ale už od nás odjel."

"Včera se vrátil k nám do tábora, ale dnes se už neprobudil ze spánku." řekl

jen Selkup.

Malčí praděd byl šaman. Jednou jel se svou ženou na saních, vraceli se z nákupu zásob. Na cestě je potkalo ruské auto. Zastavilo. Rusové je napadli. Starce chytli a pobodali. Ženu naložili do auta a ujeli. Šaman se po chvíli probral a rukou si zranění sám zacelil. Sedl na saně a vyrazil za únosci. Dojel k domu, u kterého stál jejich automobil. Zastavil spřežení a zašel dovnitř. Když ho únosci uviděli, polekali se a dali se na zběsilý útěk. Byli přesvědčeni, že ho zabili.

Tento šaman zemřel v osmdesátých letech. Nejprve mu odumřela jen polovina těla, vzal si ji spodní svět, polovinu druhou vrchní, ani jeho šamanění ho tentokrát nezachránilo.

(A. P., lesní Něnci)

Podobně jako u Mansů i u lesních Něnců existovali šamanové bez bubnu.

V. popisoval techniku předpovídání budoucnosti: Někdo držel nataženou šlachou a šaman nožem řezal. Při tom kladl otázky medvědí kůži, lebce nebo ohni. Při záporné odpovědi se řezalo těžce a naopak.

V. pokračoval v popisu „šamanských“ schopností svých příbuzných:

Včera Volod'a vyprávěl o šamanech. Jeho strýc prý našel ztracený nůž. Označili mu zhruba místo ztráty. On uchopil střenku. Začal zpívat a zřejmě upadl do transu. Pohyboval se po určeném místě až ho našel.

Jeho děd měl také šamanské schopnosti. Při jedné „pijance“ ho vyzvali, aby je předvedl. Vrazil do sebe nůž a zkolaboval. Přivolali šamana. Ten ukázal na jednu z přítomných žen. Pod ní byla krev (asi jeho), kterou rozšlapala. Šaman krev ze země odstranil a použil na zacelení rány. Řekl dědovi, že pokud by žena krev nepošlapala, mohl by se vyléčit sám. Ta žena byla asi nemocná, brzy zemřela.

Strýc prý také mohl stopovat medvěda jako pes po takřka neznatelné stopě.

P. vyprávěl, jak v mládí viděl šamana s bubnem. Buben s přívěsky. Půl nebo hodinu skákal po stanu. Padl na zem, asi deset minut ležel.

Potom se probral. Řekl, že vlci už nebudou znepokojovali jejich soby. Druhý den však vlků příběhlo hodně, ale sežrali jen jeho bílého soba.

Vedle šamana-*tadžebja*, jsou mezi lesními Něnci i jiní lidé, považovaní za nadané zvláštními schopnostmi.

Hambdana - „ten, který vidí“. I on může poradit s posvátnými věcmi. I on může poradit jak s posvátnými saněmi, což by jinak dělal asi šaman. Pokud by bylo třeba vyrobit nové posvátné saně, mohl by se ho na to jít zeptat. Dále o něm vyprávěl, že se člověk vedle něho uloží ke spánku a on mu potom je schopen prozradit jeho osud (budoucnost).

Směrem dolů se šaman obrací k myši a ta dále odnáší jeho slova. Opačně se obrací k malému ptáčku, např. jestli se chce dozvědět o budoucnosti, potom k jestřábu, huse (proto husy nejedí ženy)

Šaman mohl také někoho udělat „posvátným“. Např. se šaman dozvěděl, že má někdo jako mladý zemřít. Aby mu daroval život „posvětil ho“. Zabije se sob, přiváží ho k posvátným saním. Vážou se k němu zákazy. Nesmí mít ženu. Pokud by ji měl, umíraly by u nich děti. Neměl by znát ruský jazyk, posílat děti do ruských škol. Tyto zákazy může zrušit šaman.

Špatní šamanové mohly také dát duši malého dítěte jako oběť řece, aby se lovila ryba. Po smrti dítěte se začnou lovit ryby.

V dobách špatných lovů na divoké soby řekl ženě, aby s ním šla na posvátnou horu a vzala sebou druhé dítě. Tam „pošamanil“, ono po nějaké době zemřelo a začaly bohaté lovy.

Hovořit o šamanistických věcech je hřích.

Inkoemis(c)i – medicínman

Přestože u indiánů Dene jsou osoby, které je možné označit jako šamany, většinou se tento výraz nepoužívá. Setkáváme se spíše s anglickým „*medicinman*“.

Zvýrazňován bývá jejich vztah k „síle“. E. T. použil výraz *Ingoi* – „mít sílu, síla“.

Podle J. Helm je základním termínem ve Slavey a Dogrib *ink'on*. Ve starých dnech, všichni muži a některé ženy měli medicínu. Byla dobrá k léčení, podobně jako medicína bílého muže. Byla také dobrá pro lov. S medicínou pouze pomyslíš na druh zvířete, které chceš ulovit. Je potom lehké to provést.

Člověk může snít, že někdo přijde a řekne mu, kde najít medicínu, který druh rostliny je dobrá medicína. Když se člověk probudí, vidí jak od něho jde pryč zvíře. To zvíře byla osoba, která s ním mluvila ve snu. Osoba se k němu může vrátit i jindy, jako když člověk používá svou medicínu při léčení, a říci mu, co dělat. Zvíře, které člověk viděl odcházet, nebude jíst. Bude k němu přicházet ve snech a mluvit s ním. Člověk ho nebude lovit ani jíst.

Dospívání je dobrá doba mít takové sny. Někdy je člověk starší, když sní poprvé. Dobrým způsobem, jak mít takové sny, je jít do buše. Někdy nechá návštěvník ze snu snícímú kousek kožešiny nebo mokasín. Osoba bude držet tento dar u sebe, spát s ním.²⁴⁹

Víra v sílu danou některým lidem (dreamer):

Sílu ze skal. Moos Jack spal na kameni a pocítil darovanou sílu. Přišel los, začal s ním zápasit. Převrátil losa na záda a zlomil mu vaz. Podíval se na ruce a měl je jako skála popraskané. Byl silný. Moos Jack nosil bílý pás z quílů (ostnů ursona). Měl kůži jako skála, nic ho nemohlo zranit. Získal sílu z kamene. Zemřel starý. Snědl za měsíc jednoho králíka.

Sílu je podle E. T. možné získat i ze stromů nebo zvířat:

Můžou získat sílu z břízy. Ptají se whiskyjack (ptačí druh), kde je los atd.

Síla také od psů, ale ta je špatná, může zabíjet lidi. Někteří sílu hromu, blesku. Může ji používat proti nepřátelům.

Síla se ti může vrátit a ten, kdo ji má vyšší, ti může pomoci.

Strýc E. T. ve Fort Simpsonu byl medicinman, Dick McReady. Matka měla migrénu. Přišel ji navštívit. Dal jí ruku na hlavu. Cítila, že to odchází.

²⁴⁹ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Dlouho pak spala. Zemřel na sněť nebo otravu krve. Nešel k doktoru a zemřel.

Bylo cítit mávání orlích křídel, když medicinman „dělal medicínu.“

Když je „medicinman“ *dene ink ón helin* pozván k léčení, je mu dána platba, jako pár rukavic nebo mokasinů. Zpěv byl důležitou částí události.

Luis vyprávěl o magických tricích: „jeden starý zpívající medicinman“ vzal do dlaně náboj, vytáhl kuli a taval olovo přímo v ruce. Když ho hodil do ohně, hořelo stejně jako tuk. Také bral pilník nebo jiný kus železa a oběma rukama ho ohýbal a opět vracel do původní formy bez toho, že by změkkl.

Dogrib Vital Thomas srovnával také Cree chápání medicíny jako produktu kořenů. Někteří staří lidé měli také vlastní medicínu. Je dobrá pro lov a trapping. Když lovíš losa a použiješ medicínu, medicína ho udělá bláznivým a on jde přímo k tobě nebo čeká až se k němu přiblížíš. Medicína funguje na všechno co děláš. Myslíš na to, co chceš a to se stane. Může se to použít i k získání ženy, ale není dobré používat medicínu k pobláznění ženy.

I u Dogribů se získání síly chápalo podobně jako popisoval Luis Norwegian. Bytost, která přichází ke snícimu je *ink'on* a může být přivolána písní. Podle některých výkladů se může osoba, která má velké *ink'on* transformovat ve zvíře nebo manipulovat fyzickými objekty.

Jedou z schopností *ink'on* byla možnost ovládnutí zvířat, druhou bylo léčení. V roce 1962 Jimmy Fish z Rae vyprávěl o léčení, kterému byl přítomen. Osobou s léčebným *ink'on* byl Toby Bearlake, syn Bear Lake Chief, považovaného za velkého medicinmana. Jimmyho přítel Joe byl nemocen. Joe požádal Toby Bearlake o pomoc, slíbil mu jako platbu liščí kožich. Starý muž začal zpívat a řekl Joe, že je nemocen „kvůli jedné dívce“. Joe nechtěl říci, co udělal, protože ve stanu bylo mnoho lidí. Jimmy byl Joe, když ten udělal „něco špatného“. Joe měl nelegální styk s dívkou. „Starý muž to věděl“, řekl Jim. „To bylo to, co zpíval“. Jak starý muž tlačil Joe k přiznání, dívka řekla Joe aby řekl pravdu. Joe se přiznal, „a ten starý muž ho hned vyléčil.“

Někteří lidé mají *ink'on* pro lov. Muž, který má *ink'on* pro karibů může být svým *ink'on* upozorněn, že by neměl jíst některé části karibů.²⁵⁰

Mary Black (1977) tvrdí, že Ojibwa termín vysvětlovaný většinou jako „živé bytosti“ může být lépe přeložený jako „mocné bytosti“, podobná terminologie je používána u Waswanipi. Bůh je nazýván „mocný“, „šéf“, „vůdce všech věcí“. Lidské bytosti získávají sílu od duchů a liší od sebe s tím jak s věkem síla stoupá a jejich snahou získávat znalosti. Síla je spojena se statutem, vedením na lovu a dozorem nad loveckými teritorii.

Když se ptáme po vysvětlení síly Boha, nejčastějším názorem je: co si Bůh přeje, to se stane. Vysvětlení vlastní síly, většina lovců se vyjadřuje ve smyslu, že někdy vědí, co se stane a co si přejí se někdy stane. Při lovu, pokud se to, co si lovec přeje, skutečně stane, říká, že „měl štěstí“ *miiyopayiw*, pokud se to nesplní, „měl smůlu“ *matsiipaio*. Štěstí nebo síla není záležitostí náhody, ale poklesu a proudění z kontaktu mezi lidskými životy a osobním vesmírem. To je tak řečená „Boží cesta.“

Síla je nejčastěji manifestována *niikanchischeyihtan*, doslova „budoucí znalostí.“ Formy znalosti budoucnosti jsou vídány ve snech, kouzlech, věštění z lopatky a dalších „tradičních“ praktik.

My většinou uvažujeme o síle jako schopnosti kontrolovat ostatní nebo svět. Pro Cree síla představuje méně kontroly a více hledání, otevřenost k pravdě nebo znalostem, které přicházejí do naše světa. Znalost budoucnosti není pasivní získání znalosti, je to „hledat toho, co někdo zná,“ stejně tak jako lov zahrnuje hledání znamení toho, že je zvěř ochotná dát sama sebe.

Síla je shodou okolností mezi znalostí osoby a budoucím uspořádáním ve světě. Dostat se mimo toto uspořádání je ve znalostech očekáváno, a způsobeno odlišností mocných bytostí ve světě a lidé se na tom mohou podílet. Vyplývá z toho, že lidé nekontrolují život, ale intimně a uctivě směřuje svoje myšlenky a činy k těm mocným bytostem, které tvoří obrysy (*conjunctures*) světa.

Lov je podílení se na síle. V tomto pojetí je život sám proces podílení se na trvajícím síle, skrze kterou svět přichází do bytí skrze čas, a podstatou lovu (stejně jako života) je zkušenost ve spojování současné očekávání a budoucí události.

²⁵⁰ HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000

Vyprávění o lovu i model reciprocity a síly jsou přenášeny staršími v souvislosti s objasňováním mladým, jak efektivně lovit.²⁵¹

Zdůrazňování významu „síly“ v představách severských indiánů spojených se šamanismem se může na první pohled jevit jako výrazný rozdíl. Pokud ale srovnáme způsob získání „síly“ u indiánů a na Sibiři, zjistíme, že i zde najdeme mnoho společného. Jak v Kanadě, tak na Sibiři přichází „síla“ nebo „pomoc“ k šamanovi-medicinmanovi od zvířat nebo dalších „bytostí“. Zdá se, že rozdíl může spočívat spíše v interpretaci, než v samotném procesu. Pokud se sibiřský šaman obrací ke svému duchu-zvířeti-ochránci, je pravděpodobné, že od něho získává „moc“ cosi vykonat. Tato „moc“, ale nebývá v etnografické literatuře zvláště vydělována a hodnocena, zatímco v případě amerických medicinmanů se jí věnuje hlavní pozornost. Do jaké míry kladou tak rozdílný důraz na tyto elementy v takřka shodných procesech sami domorodci?

5.4 Nebezpečná krev

Jak u indiánů, tak na Sibiři se neustále setkáváme s signály „nebezpečí“ ženského elementu. U Mansů bylo ženám zakázáno navštěvovat většinu posvátných míst-*jalpin ma*, z důvodu jejich „nečistoty“, „jinakosti“ atd. Dotýkat se předmětů muže a tím spíše spojených s lovem, bylo považováno za vážné ohrožení loveckého štěstí. V něneckém čumu bylo ženám zakázáno přecházet přes pomyslnou „posvátnou“ linii. Sám jsem viděl, jak něnecká žena, místo aby překročila konec lasa, ležící na zemi, se sehnula a odstranila z cesty (překročení zřejmě představovalo větší nebezpečí, než dotyk).

Většinou bývá spojována „nečistota“ žen s menstruačním cyklem. Proto, zatímco pro dospělé ženy platí celá řada podobných zákazů, mladých dívek a starých žen, se často netýkají. Ženám není přístup v *pubikol* povolen, ale stará mansijská žena Š. v něm tráví více času, než většina mužů.

²⁵¹ FEIT, Harvey, A.: *The Enduring Pursuit: Land, Time and Social Relationships in Anthropological Models of Hunter-Gatherers and in Subarctic Hunters' Images*. In BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*. Oxford: Berg, 1996

„Nebezpečná“ nemusí být pouze žena nebo „její“ krev, ale krev obecně jak uvádí J. Helm u kanadských indiánů: Řada praktik a pověr má společné téma, nebezpečnost krve a potřeba opatrného zacházení s ní. Úzkost týkající krve je manifestována horlivostí s jakou je každá krev zabitých zvířat nebo lidská při zraněních odstraněna z podlahy obydlí. Děti jsou poučovány o nezbytnosti dodržování tohoto pravidla. „Uklid’ to, není dobré nechávat krev na podlaze!“ Jeden člověk vysvětloval, že pokud děti načurají na krev ponechanou na podlaze, smůla bude následovat. Jiný uvedl, že pokud žena nebo dítě nastoupí na krev zvířete uloveného s pomocí „medicíny“, mohou zemřít. Idea nebezpečnosti krve se musí uplatňovat v omezeních spojených s ženou v periodě menstruace a po porodu. Všechny ženy v Jean Marie River dodržovaly menstruační tabu.

Menstruující žena je ohrožením pro blaho muže, proto je sexuálně tabu. V tomto období by neměla překročit práh obydlí. V Jean Marie River je tento zákaz vysvětlován dvěma důvody: ignorování muže na manžela a děti přivolat TBC nebo manželu přivodit neúspěch na lovu atd. K vyřešení nezbytného opuštění domu bývá v jedné ze stěn umístěno nízké okno nebo vedlejší dveře. Někdy jdou do buše nebo přístřešku postavenému speciálně vedle bočního vchodu. Nemohou ani navštěvovat společnou latrínu z důvodu možné kontaminace rodiny jejich krví. Žena sedí v domě v rohu většinou u speciálního vchodu. Její aktivity jsou ohraničeny na nemobilní práce jako je šití. Pokud nejsou v domácnosti děti v potřebném věku přechází většina jejich činností na manžela. Při své první menstruaci se dívky uchýlovaly do stanů. Při porodu byly na ženu uvaleny podobné zákazy. Některé ženy odcházely na dobu porodu a poporodního zotavení do stanu.²⁵²

Většinu projevů zachycených Helm s souvislosti s krví můžeme najít i na Sibiři. I zde panují obavy o možném pošlapání krve zabitého zvířete. U Mansů se ženy v době menstruace stejně tak uchýlovaly do ústraní, oddělených malých chat *mañ kol* apod.

Co je tedy podstatou „nečistoty“ žen? Může být vysvětlením nebezpečí, které vyplývá z krve obecně a v období menstruace je silně spojené se ženou?

²⁵² HELM, June.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen’s University Press, 2000

5.5 Duchovní stránka lovu

Je samozřejmé, že úspěšný lov vyžaduje hluboké znalosti přírody, chování zvěře, potravních zvyklostí apod. Mansové dobře vědí, čím se rád živí tetřev, čemu se při pastvě vyhýbá los. Vypozorovali dokonce změnu jídelníčku březí losí samice oproti běžné pastvě. Něnci při lovu kachen znají místa, kde roste jejich oblíbená potrava...

Tyto metodologické a technické znalosti ovšem nejsou podle „tradičního“ pohledu na loveckou problematiku vším, co je pro úspěch nezbytné. Pro většinu loveckých etnik není zdařilý lov dílem náhody, ale výsledkem mnohdy složitých obřadů a duchovních „intervencí“ ve světě lovné zvěře. Jejich provádění ovšem nebylo vyhrazeno jen šamanům. Stejně tak se o úspěch lovu mohl zasadit sám lovec

Vztah mezi ním a jeho kořistí nebyl tvořen pouze ekonomickou úrovní. Neméně důležitou roli v něm hrály představy o relativní blízkosti některých zvířat člověku, nebo dokonce o jejich větší dokonalosti. Sibiřští lovci předpokládali, že zvířata rozumí lidské řeči. Proto je raději nenazývali skutečnými jmény, ale hovořili o nich pomocí opisů nebo přezdívek.²⁵³ „Věc s dlouhýma nohama“ byl pro Chanty los.²⁵⁴ „Běhající po dřevu“ říkali Jukagirové veverce. Nganasanové o odchodu na lov mluví jako o „návštěvě“.

Podle Evenků mají zvířata duši, tak jako člověk, někdy jen silnější a rozumnější. I v dalších ohledech nespatořovali mezi zvířaty a lidmi mnoho rozdílů. Kožešina bývala často považována jen za oděv, kterým se zvěř odlišovala od člověka.

Dalším aspektem stírajícím hranice lidského a zvířecího světa byla i tendence chápat společenství zvířat jako druh „lidí“. Nivchové nazývali medvědy „medvědi-lidé“ podobně tygry „tygři-lidé“. Předpokládali, že zvířecí podobu mají v přítomnosti lidí a jsou schopni ji zaměnit za lidskou.²⁵⁵

Chantové terminologicky nerozlišují mezi místem na kterém se krmí zvěř nebo získává potravu člověk. Pro obě mají stejný výraz- *sur* (chant.). Tímto slovem označují i pohřebiště, jako místo sběru potravy duchy. Podobně *jach*

²⁵³ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životnych v religiach*. Moskva, 1972

²⁵⁴ KULEMZIN, V.M.; LUKINA, N.V.: *Znakomtës: Chanty*. Novosibirsk, 1992

²⁵⁵ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životnych v religiach*. Moskva, 1972

(chant.) znamená „obývané místo“, ale nevypovídá, jestli zvířaty nebo lidmi.²⁵⁶

Důležitá v mechanismu zajištění úspěšného lovu je víra ve vládce (nebo hospodáře) zvěře a přírody. Právě u nich je možné žádat o kořist. Představy o jejich podobě se však značně liší. Pokud se jedná o vládce jednoho zvířecího druhu, bývá za něho považován jeho určitý jedinec vyznačující se např. výjimečnou velikostí. Chantové považovali za takového „pána medvědů“ jeden ohromný exemplář žijící na Urale.²⁵⁷ Můj mansijský informátor se také zmiňuje o velkém medvědu: Největší medvěd - také se nemá rušit. Velký jako kůň. Zabít ho mohou, ale poté bude také neštěstí. Ztratíš svého blízkého člověka.

„Posvátný“ byl ale i výjimečně malý los: *Jalpin ňap* – posvátný los, trochu větší než pes, nikdo ho neohrožuje, ani vlci ... Andrej Tasmánov ho zastřelil. To podle Ilji znamená neštěstí. Jako následek viděl to, že Vaska (andrejův bratr) zabil svoji ženu.

Nganasanové, když ulovili mohutnou divokou husu, vypustili ji na svobodu v přesvědčení, že jde o „husího šamana“.²⁵⁸

Vládcové zvěře nezůstávali většinou na úrovni druhů, ale tato důležitá úloha bývala prisuzována některému božstvu (duchu) nativního panteonu.

U Ketů byl pánem lesní zvěře *Kajgus* (ket.) a ryb *Utkajgus* (ket. vodní *Kajgus*).²⁵⁹ Evenkové nazývali ducha vládnoucího místům lovu *šingken* (evenk. *singken*, *chingken*).²⁶⁰ Z našeho hlediska je zajímavé, že oba termíny mají další významy: *kajgus* (ket.)- „úspěch“, „kožešiny“, *šingken* (evenk.)- „lovecký úspěch“, „předměty, přinášející lovecké štěstí“. Je patrná určitá nejednoznačnost výrazu, která se promítá i do samotné představy o podobě obou „vládců“. Ketský *Kajgus* byl podle mytologie synem medvěda a ženy, přesto je vedle zoomorfní podoby medvěda nebo sobola popisován také jako „lesní žena“, která se může pohlavně stýkat s lovcem.

Kajgus nejen že nemusel zvěř Ketům vydat, mohl ji také prohrát s cizím

²⁵⁶ KULEMZIN, V.M.; LUKINA, N.V.: *Znakomtës: Chanty*. Novosibirsk, 1992

²⁵⁷ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životnych v religiach*. Moskva, 1972

²⁵⁸ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

²⁵⁹ ALEKSEENKO, E.A.: *Kety*. Leningrad, 1967

²⁶⁰ ANISIMOV, A.F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958

vládcem zvěře.²⁶¹ Nganasanové předpokládali v rozdělování zvěře jejími vládci snahu o rovnoměrnost. Úspěch v lovu divokých sobů vylučoval podle nich stejné štěstí v rybolovu nebo lovu jiného druhu zvěře. Naopak úspěšnost v mnoha loveckých odvětvích byla pokládána za předzvěst neštěstí.²⁶²

Ani obraz ducha *šingkena* neměl v představách Evenků příliš jasné obrysy. Podle některých sídlí na zemi u kořenů křovisek, jiní považují za jeho domov nebe. Pro ducha vládnoucímu zvěři a místům lovu nemají různé skupiny Evenků ani společný název. Na Podkamenné Tunguzce jeho představa takřka splývá s obrazem vrchního božstva *Ekšeri* (evenk.), které lidem zajišťuje úspěch jak na lovu, tak i v celém životě. V některých případech nežádají Evenkové o zvěř ducha místa lovu, ale samotnou krajinu-hory, řeky atd.²⁶³

Mansové za vládkyni losů a cenné kožešinové zvěře pokládají dceru nejvyššího božstva *Numa Toruma, Chánylsam náj ékvu* (mans.). Její zoomorfni podobou byla žába. Nebyla ovšem pouze správkyň zvěře, podobně jako jejích pět sourozenců vládla části území obývaného Mansi. V jejím případě na vrchním toku řeky Sev. Sosvy.²⁶⁴

Některým „zvířecím hospodářům“ bývá přisuzována i „tvorba“ zvířat. Chantové věří, že ryby vznikají z odštěpků dřeva, které opracovává „Obský stařík“ - *Jengk wort iki* (chant.). Ptáci se prý tvoří z kostí jiných ptáků, jimiž se daleko na jihu živí stařec se stařenou. Podle jiných stvořil zvířata sám Torum nebo „dešťový červ“.²⁶⁵

Také u kanadských indiánů byla zaznamenána víra v „hospodáře“ druhů. Příroda byla v tradičním pojetí Ojibwa chápána jako druh společnosti ve všech ohledech srovnatelné s lidskou. Všechny zvířecí a rostlinné druhy měly svoje domovy a rodiny. Každý druh měl svého vůdce („pána“, „správce“). Tito jedinci bývají označováni za bílé a větší, než ostatní příslušníci daného druhu.²⁶⁶

²⁶¹ ALEKSEENKO, E.A.: *Kety*. Leningrad, 1967

²⁶² POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

²⁶³ ANISIMOV, A.F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958

²⁶⁴ ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

²⁶⁵ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁶⁶ MARTIN, Calvin: *Keepers of the Game, Indian-Animal Relationships and the Fur Trade*. London: University of California Press, 1978

Wiswanipi Cree lovci subarktiky Quebecu mají hluboké povědomí toho, že nemají kontrolu nad zítřejší sklizní, ale to je úzce spojeno s názorem, že to co dělají dnes nicméně významně ovlivňuje sklizeň. Toto přesvědčení může být mezi cirkumpolárními lovci rozšířeno, ačkoli konstrukce Waswanipi této záležitosti je typická. Waswanipi vyjadřují tento duální vztah skrze propojování konceptu reciprocit a znalostí k budoucnosti.

Waswanipi říkají, že to co uloví je „dar“, zvířata jsou *chimiikonow* („stvoření nám dané“) nebo *chashimikonow* („stvoření dané nám jako potrava“). Tento výrok zdůrazňuje, že zabíjení zvířat lidmi není pouze výsledek znalostí nebo činnosti lidí. Lov není z tohoto pohledu pouze aplikací lidské práce na pasivní zdroje.

Pokud se ptáme, kdo rozdává tyto „dary“, odpovídají Waswanipi, kteří jsou většinou křesťany, „Bůh“, nebo kategorie jmen různých duchovních bytostí, nebo říkají, že se zvířata sama odevzdávají.

Ale dar s sebou nese závazky a reciprocitu. „Když máme potravu a žijeme s ostatními, dáváme jim její polovinu a čekáme, že najdeme více, která by ji nahradila. Řada přísloví zdůrazňuje jak musí každý dát potravu ostatním, aby získal více „darů“ od duchů a zvířat. Podobná reciprocita se odráží v zákazu nezabíjet příliš mnoho a zabít pouze tolik, kolik je dáno. Kousek masa je každý den spáleno v kamnech a takto je obětováno skrze komín větru a zvířecím duchům jako znamení respektu a „vzkaz“, aby dali více zvířat v budoucnosti.²⁶⁷

Uctívání se neomezovalo na vládce zvěře, ale sakralizována byla i samotná zvěř. Nejvíce rozšířen byl kult medvěda. Tato největší šelma sibiřských lesů se těšila mimořádné vážnosti a její úlovek býval doprovázen složitými ceremoniály známými jako „medvědí svátek“, „medvědí hry“ atd. Jedná se o složitý komplex rituálních, náboženských aktivit spojených s ulovením nebo usmrcením medvěda (*Ursus arctos*). Kult medvěda byl rozšířen u mnoha etnik Sibiře i Severní Ameriky (zdá se, že se vyskytoval i v dalších oblastech výskytu medvěda). Bývá

²⁶⁷ FEIT, Harvey, A.: *The Enduring Pursuit: Land, Time and Social Relationships in Anthropological Models of Hunter-Gatherers and in Subarctic Hunters' Images*. In BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*. Oxford: Berg, 1996

považován za významný prvek cirkumpolární lovecké kultury²⁶⁸.

Podle mansijské mytologie (mansijské termíny pro medvěda podle K., Leplja: *Pilvátnojka* – „sbírající jahody“ (plody), *Apšikve* – „mladší bratr“) bývala medvědice kdysi dcerou božstva *Num Toruma*. Při pohledu z výšky se jí země zdála rovná a hladká. Přesvědčila tedy svého otce, aby ji na ni spustil. Když vystoupila ze stříbrné kolébky, ve které klesala z nebe, ocitla se na povrchu pokrytém bažinami a hustým porostem. Nevydržela útrapy života v takovéto krajině a proměnila se v medvědici.²⁶⁹

Jiná legenda vypráví, jak se medvědem stal chlapec, hrající si se svými kamarády. Ti se ho znenadání začali bát. Chlapec zpočátku nechápal proč, až si všiml chlupů na svém těle. I přes naléhání své matky uprchl do tajgy²⁷⁰.

Podle lesních Něnců byl medvěd kdysi člověkem:

„Jeden stařík viděl ve snu, že se z něho po smrti stane medvěd. Svým synům proto řekl: "Až zemřu, do země mě nezakopávejte. Jen mě na ni položte".

Když zemřel, synové udělali jak si přál. Po nějaké době přišli na místo, kde otce ponechali a vidí - od hrobu vedou medvědí stopy. Proto se medvěd člověka nebojí a dobře ho zná.“

(vyprávěl Langu Pjak, lesní Něnci, SZ Sibiř)

Příčinou veliké úcty, které se medvěd těší prakticky mezi všemi severosibiřskými etniky (ale i severoamerickými atd.), mohou být také některé jeho fyzické i psychické vlastnosti ne nepodobné lidským. I když je medvěd lovná zvěř poskytující ceněné maso a tuk (přičítají se mu léčivé schopnosti), je zároveň člověku svým způsobem blízký a podobný. Může stát vzpřímeně, člověka se nebojí, tělo medvěda stažené z kůže připomíná lidské... Člověka ale překoná svou silou a mohutností. Z toho pramenící strach jistě významně formoval vztah nativních lovců k němu. Aby síla medvěda přešla na člověka, snědl nganasanský

²⁶⁸ HULTKRANTZ, A.: *Domorodá náboženství Severní Ameriky, Síla vize a plodnosti*. Prostor, 1999

²⁶⁹ ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

²⁷⁰ ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

lovec po ulovení medvěda syrový kousek jeho srdce.²⁷¹

Obřad uctění uloveného medvěda se u některých etnik rozvinul do velice složité a dlouhé slavnosti. U Mansů je jeho délka závislá na pohlaví zvířete (respektive počtu duší). Medvěd-samec má duši pět a svátek pět dní (hlavní část probíhá v noci). Samice má duše čtyři a tolik dní trvá i slavnost. Součástí medvědího ceremonialismu jsou i speciální termíny, kterými se k medvědu lovci obracejí, písně a tance, dramatické scénky, ritualizované požívání medvědího masa atd.

Kult uctívání medvěda byl široce rozšířen také v Severní Americe. Setkáváme se zde z většinou zvyků a rituálních úkonů prováděných na Sibiři. Medvěd byl nazýván příbuzenskou terminologií: Montagnais-Naskapi o medvědu hovořili, jako o „dědečkovi“ nebo „babičce“, stejně tak i Ojibwayové nebo Penobscotové. Používaly se i opisné názvy, „černá noha“ (Cree), „noha od ohně“ (Montagnais-Naskapi)... Medvěd byl v Americe loven často v brlohu. Lovci k němu při lovu promlouvali podobně jako na Sibiři. Součástí řeči k mrtvému zvířeti byly nezbytné omluvy za jeho smrt.²⁷²

Je znám popis chování k ulovenému medvědu u Odjibwayů. Jedna z žen uchopila hlavu mrtvého medvěda, líbala ji, nazývala ho svým příbuzným, omlouvala se za jeho zabití a jako viníky označovala Angličany. Zvířeti oddělili hlavu. Do tlamy byl umístěn tabák. Tabákový kouř také medvědu vyfukovali do nozder.²⁷³

Kouření a obětování tabáku bývalo často praktikováno i bezprostředně po ulovení medvěda. Montagnais-Naskapi po stažení šelmy usedli kolem těla. Nejstarší muž vyrobil provizorní březovou dýmku, která byla po vykouření zničena nebo vložena medvědu do tlamy se slovy: „Otče, zapálím ti tvou dýmku.“²⁷⁴

Ozdobenou hlavu medvěda umístili Odjibwayové na lešení. Zmiňován je i úklid obydlí a udržování pořádku (srovnej Mansové). Důležitou částí byla rituální konzumace medvědího masa anglicky označovaná jako „eat-all“ neboli jíst-vše.

²⁷¹ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

²⁷² I. A. Hollowell, Bear ceremonialism in the northern hemisphere, in AA, Vol. 28, 1926.

²⁷³ MARTIN, Calvin: *Keepers of the Game, Indian-Animal Relationships and the Fur Trade*. London: University of California Press, 1978

²⁷⁴ I. A. Hollowell, Bear ceremonialism in the northern hemisphere, in AA, Vol. 28, 1926.

Když bylo vše snědeno, přicházela gratulace účastníků oslavy „pořádajícím“. Kousky masa se také vhazovaly do ohně, jako oběť. Lebka bývala ozdobena červenou a černou barvou a spolu s dalšími kostmi (přední tlapy) ji ukládali na strom nebo kůl.²⁷⁵

Důležitou úlohu hrál medvěd i v obřadu rituálního obnovování světa Munsee-Mahican indiánů. Ulovený medvěd zde reprezentoval nebeského medvěda. Byl umístěn do velkého obřadního domu, představujícího svět, aby se mohl stát svědkem dvanáct dnů trvajících obřadu. V jeho průběhu bylo podáváno medvědí maso, jako posvátné jídlo. Duše medvěda byla vypuštěna jako posel k Nejvyšší bytosti.²⁷⁶

U sibiřských Mansů existovala v minulosti tradice medvědíh obřadů, připomínající vznik jedné ze dvou částí etnika (frátrie *Por*). Za jejich předka byla považována medvědice asociovaná se souhvězdím Malé medvědice. Konaly se pravidelně po sedmi letech ve speciálním velkém domě v osadě *Vežakory* ležící na Obu (byla považována za centrum frátrie *Por*). Zpočátku byla účast povolena pouze příslušníkům frátrie *Por*. Teprve později byl svátek zpřístupněn i ostatním²⁷⁷.

Je až zarážející, kolik prvků sibiřského medvědího ceremonialismu se zachovalo i v americkém prostředí. Je však třeba určité opatrnosti v jejich srovnávání a bylo by jistě prospěšnější uvádět je v daném kontextu toho kterého etnika.

Vedle tradic medvědíh svátků spojených s jeho lovem existuje druhá, zvaná „Ainu“ nebo „amuro-sachalinská“.²⁷⁸ Jedním z jejích hlavních odlišností je, že usmrcený medvěd je pro účel obřadu chován v zajetí. U Nivchů zvířeti před jeho zastřelením vysvětlují jeho nastávající úlohu. Má se po smrti vydat jako posel k „Vládcí lesa“ a žádat u něho o dostatek lovné zvěře a ryb (srovnej medvěd-posel u Munsee-Mahican indiánů). Úspěch jejich proseb měla podpořit jejich péče a pozornost, jaké se medvědovi dostávalo za života. Přítomna byla opět víra v jeho

²⁷⁵ *The cultures of native north Americans*. Kenemann, 2000

²⁷⁶ SCHLESIER, K.H.: *The wolves of heaven, Cheyenne Shamanism, Ceremonies, and Prehistoric Origins*. University of Oklahoma Press : Norman and London, str. 172, 173.

²⁷⁷ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životných v religiách*. Moskva, 1972

²⁷⁸ VASILEV, V.I.: *Medvěžij prazdnik*. In SE, č.4, 1948

vzkříšení.²⁷⁹

Chování medvěda v zajetí bylo známo např. i u Ketů. Medvidě bylo považováno za člena většinou bezdětné rodiny a podle toho s ním bylo jednáno. Chodilo se svými „rodiči“ na návštěvy, nosilo ozdoby apod. Ochočeného medvěda využívali i při lovu, kdy mohl upozornit na své divoké příbuzné. Po dosažení dospělosti bylo ale zvíře vypuštěno na svobodu.²⁸⁰

Příběh, zaznamenaný mnou u lesních Něnců ukazuje podobný vztah:

Muž vychoval medvidě. Ochočil si ho. A jeden s druhým žili.

Jednou se vydali na lov. Ztemnělo a oni nocovali v lese. Rozdělili oheň, sedí a jedí. Muž jí, medvěd jí. Potom se uložili ke spánku. Po nějaké chvíli muž pohlédl přes oheň na medvěda. Vidí, ten na něho zuby cení. Muž se trochu vylekal a uchopil sekyru. Možná medvědu něco do hlavy přišlo, možná jsem ho málo krmil - pomyslel si. Po chvíli, medvěd začal tiše vrčet. Muž ještě pevněji sekyru sevřel.

Medvěd se zvedl na všechny čtyři. Zařval a vrhl se směrem k lovcům. Ten se jen skrčil a zavřel oči. Zvíře však na něho nedopadlo. Medvěd ho přeskočil a zmizel ve tmě. Muž otevřel oči. Nedaleko od něho bojují dva medvědi. Přiblížil se k nim. Ale jak poznat, který je jeho. Můj rozumí mému hlasu, řekl si a zvolal:

"Ty, který jsi můj druh, běž dospodu!"

Medvěd, který byl do té chvíle na vrchu se svezl pod svého soupeře. Muž pozvedl sekyru a svrchnímu přet'al šíji.

Tak medvěd muže ochránil.

(vyprávěl G.P., lesní Něnci)

Uctívána bývala i některá další zvířata, např. los. Chantové ještě v 60. a 70. letech v některých vzdálenějších místech prováděli obřady spojené s losem („losí svátek“, „oběť zvířecí hlavy“). Jednou ročně na jaře se scházeli lovci na posvátném „losím“ místě a přinášeli s sebou malé části orgánů losů ulovených v minulém roce. Spolu se srdcem a vnitřnostmi losa, speciálně uloveného pro provedení obřadu, byly uvařeny ve velkém kotli. Lebka a hrdlo věšeli Chantové na strom. Maso se nesmělo solit. Při jídle ho bylo zakázáno nabodávat. Los byl obecně považován za symbol úspěchu a blahobytu. Vachovští Chantové na místě

²⁷⁹ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životných v religiách*. Moskva, 1972

²⁸⁰ ALEKSEENKO, E.A.: *Kety*. Leningrad, 1967

jeho ulovení zanechávali dárek božstvu *Torumu* (chant.).²⁸¹

Známé je i místo losa v mansijské mytologii. Mléčná dráha je Mansi nazývána *mošhum josan ljoch* (mans.)-„stopa lyží muže moš“. Hrdina *mošhum* (mans.) pronásledoval na lyžích mýtického šestinohého losa-souhvězdí Velkého vozu. Když ho dostihl usekl mu jeho dvě zadní nohy a los se tak stal pro Manse lovným zvířetem. Přesto je třeba při vaření jeho masa třikrát dolévat vodu, aby z něho vyprchala dřívější posvátnost.²⁸² Podle pelymských Mansů má zoomorfní podobu losa i jimi uctívaný „domácí idol.“

Dokladem vážnosti, které se těšil divoký sob, může být způsob, jakým se s jeho tělem nakládalo u lesních Něnců. Saně s mrtvým zvířetem se umístily vedle saní posvátných (na nich bývá uloženo vyobrazení duchů) a Něnci se sobu několikrát poklonili. Do stanu (čumu) vnášeli naporcované části jeho trupu skrze speciálně odkrytý otvor v blízkosti posvátného místa (nachází se naproti vchodu). Důvodem prý bylo, aby krev posvátného zvířete, která mohla zůstat na zemi, nebyla pošlapána.²⁸³

Zvířat považovaných za posvátná je mnoho, ale na rozdíl od medvěda nebo losa bývá jejich uctívání omezeno regionálně. Tak např. Chanty na Vasjuganu byl považován za posvátného bobr (chant. *tach*). Byl to právě on, kdo je podle jejich vyprávění přivedl na tuto řeku.²⁸⁴ Bobr měl výsadní postavení také mezi Mansi v povodí Kondy. Vysoce se cenily jeho pachové žlázy, kterým byly přisuzovány magické vlastnosti. Známé je jejich použití jako vnadidla při lovu kožešinové zvěře.²⁸⁵

Velké úctě se u Chantů (ale i Selkupů) těšila žába (chant. *sawerki*). Vystupovala hlavně jako rodinný ochránce. Pomáhala při porodech. Na Vasjuganu jí přisuzovali důležitou roli v milostné magii. Existovalo zde její obětní místo (chant. *sawerki lat*). Mimo to bývá žába považována za předka frátrie *moš* (chant.).²⁸⁶ Jak jsem již uvedl výše, zoomorfní podobu žáby měla také mansijská

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

²⁸³ CHOMIČ, L.V.: *Někotorye osobnosti chozjajstva i kultury lesnych Nence*. In Ochotniki, sobirатели, rybolovy. Leningrad, 1972

²⁸⁴ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁸⁵ *Jugorsk, ot legendy do točki na karte*. Ekaterinburg, 1997

²⁸⁶ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

„bohyně“ *Chánylsam náj ékva* (mans.).

I některé druhy kožešinové zvěře se řadily mezi posvátné. Vedle bobra to byla např. vydra nebo hranostaj, ve kterého se podle Chantů proměnil mýtický hrdina *alwā* (chant.). Bílá barva mohla být také důvodem uctívání racků a to nejen u Chantů.²⁸⁷ Nganasanové se k rackovi obraceli s prosbou o úspěšný lov. Z ptactva věnovali zvláštní pozornost rovněž prvním na jaře táhnoucím husám. Na uvítání se jim klaněli a podobně se s nimi loučili na podzim. Nganasanští šamanové při jejich příletu prováděli obřady-kamlání.²⁸⁸

Chantové spojovali jarní přílet kachen s příchodem duší novorozenců. První ulovená kachna se mohla jíst až po odpaření veškeré páry po jejím uvaření.²⁸⁹

Úcta a vážnost k výše uvedeným zvířatům se projevovala několika způsoby. V některých případech nebyl určitý druh danou skupinou vůbec loven. To se týká např. racka u Nganasanů²⁹⁰ nebo Chantů řeky Ljamin.²⁹¹ Tento zákaz se však mohl vztahovat jen na část regionální skupiny. U Chantů na řece Sině bylo zakázáno lovit hranostaje pouze rodině Kurtamových atd.²⁹² Na Tapsuji byl posvátným zvířetem bělokur. V okolí Njaksimvolu tetřívka²⁹³.

Dále může být lov zvířete limitován jako tomu bylo např. u medvědů, ale také u vlků. Podle mansijského informátora je vlk podobně jako medvěd pokládán za „správce tajgy“ a není správné ho často lovit. Tato výpověď je v rozporu se snahou úřadů o regulaci stavů vlků. Za ulovení vlka je dokonce možné získat prémii v podobě bezplatné licence k odstřelu losa.

I mezi kanadskými Dene jsem se setkal s informacemi o regulaci lovu vlků: M. říkal, že v některých komunitách (Trout lake, Fort Liard) je nezabíjí, i když mají dobrou kožešinu. Také míst, kterých se vlk dotkl (třeba u losa), se nedotýkají. Prý pro jeho vysokou spiritualitu.

Poslední možností se jeví pravidelný lov a hospodářské využití druhu spojené s jeho sakralizací. Příkladem může být los. Ten je sice jedním z nejdůležitějších lovných zvířat, přesto a zřejmě i právě proto byl pokládán za

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

²⁸⁹ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁹⁰ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

²⁹¹ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁹² KULEMZIN, V.M.; LUKINA, N.V.: *Znakomtės: Chanty*. Novosibirsk, 1992

²⁹³ Informátor z horního Pelymu

posvátného.

S těly takovýchto zvířaty bylo nakládáno s náležitou úctou zahrnující řadu zákazů a omezení. Rozšířený byl zejména zákaz ničení kostí. Ty byly pečlivě sbírány a později se vhažovaly do vody. Pohřbívaly se i do země nebo na speciálních lešeních nad zemí. Nejvíce rozšířen byl tento zvyk ve spojitosti s medvědem. Často se týkal pouze lebky, ale v některých případech se společně s kostmi ukládaly i měkké části těla zvířete. Správné nakládání se zvířecími pozůstatky bývá vysvětlováno jak jejich ochranou před psy nebo jiným poškozením, starostí samotné duše mrtvého zvířete o dodržování těchto zvyků, tak vírou v zajištění pokračování života uloveného živočicha.²⁹⁴ Tyto aspekty se vzájemně prolínají. Rozkousání kostí psy nebo jejich jiné zneuctění může rozněvat duši zvířete, která o tomto jednání informuje ostatní a ty přestanou k takovým lidem „přicházet“. Důvodem potom mohl být hněv duchů zvířete, ale i snížení stavu zvířete způsobené komplikacemi jejich „návratu“ v nové podobě poškozením kostí.

Možnost úbytku zvířete spojenou s nesprávným zacházením s jejími ostatky připouštějí např. Chantové.²⁹⁵

Součástí těchto představ bylo schraňování částí zabitých zvířat v průběhu celého roku a jejich následná „účast“ na „svátcích“ jednotlivých druhů zvířete (viz. např. „losí svátek“). Obřadné nakládání s těmito pozůstatky bylo jednou z podstatných součástí „svátků“ lépe řečeno jejich závěrem. Kostí a další části suchozemských zvířat se většinou ponechávali na zemi, vodních živočichů se vhažovaly do vody a ptáků do vzduchu.²⁹⁶

Takřka shodné postupy při nakládání s pozůstatky ulovené zvířete jsou známe i z oblastí subarktické oblasti Kanady (např. umístování kostí na speciální lešení atd.).²⁹⁷

Podle T. B., Slavey ženy z okolí Fort Liardu: Psům se nemají nechávat chlupy z losa, když se seškrabují z mooshide. Je třeba je odnést dále do buše. Když to nedělala, muži lovili, losi byli blízko, ale nedařilo se je

²⁹⁴ PAULUSON, I.: *The Preservation of Animal Bones in the Hunting Rites of Some North-Eurasian Peoples*. In *Popular beliefs and folklore tradition in Siberia*. Budapest, 1968

²⁹⁵ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁹⁶ SOKOLOVA, Z.P.: *Kult životných v religiach*. Moskva, 1972

²⁹⁷ *Hunters of the northern forest*. Time-Life Books, 1995

zastřelit. Až F. musel jednoho honit celý den na sněžnicích. Střílel a zranil ho. Stopoval ho do hor a zase dolů až ho dostal.

E. T. z Bovie lake doplňuje: Losí hlava se umístí nad zem „tváří“ k východu (kde vychází slunce). Ernest se ženou odvážel dvě, uši a srst ze hřbetu a nějaké vnitřnosti.

U lesních Něnců jsem zaznamenal zvláštní chování v souvislosti se zajištěním úspěchu při dalším lovu, ale jiným způsobem, než uctivým jednáním v našem pojetí:

Do kapkanu se chytila liška. Když ji zanesli do čumu, „přivítal“ ji Volodža. Potřel jí tlamu a přední tlapy rybou (může být prý i maso) a pronesl něco ve smyslu: „přišla jsi dnes, přijdi i zítra“.

Lišku stahuje Sergej. Od zadních běhů. Po stažení odřezal uši, aby tě lišky neslyšely, tlapy, aby od tebe lišky daleko neutekly a ocas, aby ani jeden neviděli a aby stopy za sebou liška nezametala.

Oči se lišce vyříznou, aby neviděla tebe nebo tvoji past. To, co jí bylo odříznuto se nacpe do jejího břicha. Aby ho měla plné a nohy ji daleko nedonesly.

Obecně lze říci, že mnoho prvků týkajících se zacházení s mrtvým posvátným zvířetem je společných s pohřebním ceremonialismem. Jedním z nich je i víra v kontinuitu života a snaha o její usnadnění správným přístupem k pozůstatkům zvířat i člověka.²⁹⁸

Uchovávaní různých částí těl lovných zvířat mohlo mít i další význam. Dolganové např. prodávali liščí kůže s odřezaným čenichem (ty si ponechávaly navlečené na šňůrce). Považovali je za místo, ve kterém sídlí lovecké štěstí. Z téhož důvodu neprodávali ani hlavy divokých sobů.²⁹⁹

U Chantů se setkáváme s vírou v ochranné schopnosti zobáku potáplice (*Gavia artica*?). Ten byl dříve pro svůj neobyčejný tvar používán jako hrot šípů. Z toho zřejmě vyplývá představa o jeho síle. Zobák se přivazoval k dětské kolébce

²⁹⁸ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

²⁹⁹ POPOV, A.A.: *Perežitki drevnich doreligioznych bozzrenij Dolganov na prirodu*. In SE, č.2, 195

a měl dítě chránit před zlými duchy.³⁰⁰

Vedle zvířat uctívaných pro jejich vlastnosti nebo ekonomickou prospěšnost žijí v severských lesích miliony dalších, která bychom ztěží považovali za prospěšná. Jsou to např. komáři. Jejich původ je podle domorodců následující:

..., *Neznámo odkud, objevil se tam lidojed. Živil se jen teplou lidskou krví. „...hrdina Itte ho svou chytrostí přemohl a zabil...“ Lidé rozlámali jeho obydlí, dřevo nanosili a rozdělali velký oheň. První do něho vhodili hlavu lidojeda. Z ohně se ale ozvalo: Vítr roznese můj popel a každý kousek bude sát vaši krev! Na věky!*³⁰¹

Takto vysvětlují vznik komárů Selkupové, původní obyvatelé severovýchodu západní Sibíře a takto Tlingitové, původní obyvatelstvo severozápadního pobřeží Kanady:

„*Kdysi dávno žil obr, který rád zabíjel a jedl lidi a pil lidskou krev. „...jeden člověk nad ním svou chytrostí zvítězil...“ Rozsekal obra na kousky a spálil je. Popel rozhodil do větru. Každý kousek popela se však okamžitě proměnil v komára. Celý oblak popela se proměnil v oblak komárů a z jeho středu se ozval výsměšný obrův hlas. Budu vám pít krev na věky věků.*“³⁰²

Jak již bylo řečeno, pro lovecký úspěch bylo třeba dodržovat mnoho pravidel udržujících vztah lovce a okolní přírody v harmonii. Toto „ekologické“ myšlení nebylo podporováno pouze ekonomickou stránkou loveckého hospodářství. Neméně důležitá byla úroveň duchovní, která otázku loveckého štěstí posouvala do oblasti víry a náboženství.

Důraz byl kladen na již zmiňované dodržování „čistoty“ lovce i loveckého náčiní a správné zacházení se zvěří, jejími ostatky a zejména s vládci zvířat a míst lovu.

Podle nganasanského lovce může pouhá pochvala jeho úspěchů zapříčinit ztrátu loveckého štěstí. Slabé výsledky lovu lišek objasňovali Nganasanové nevhodným jednáním ruských obchodníků s kožešinami. Ti s lovci uzavírali

³⁰⁰ *Mifologia Chantov*. Tomsk, 2000

³⁰¹ *Skazki narodov severa*. Sankt-Peterburg, 1995. str. 28, 30.

³⁰² *O muži, který šel za sluncem, legendy severoamerických indiánů*. Argo: Praha, 1996. str. 136, 137.

smlouvy na dodávky kožešin. Nganasanové to však považovali za nepřipustné. Jestliže obchodníci zapíší zvířata na papíry (smlouvy) a ukryjí v truhle, jejich vládce se rozhněvá a nebude je lovcům dále posílat.³⁰³

Vztah s vládcem-hospodářem zvířat byl pro úspěšnost lovu určující. Ve snaze o získání jeho přízně mu Nganasanové věnovali živého soba. Vládce divokých sobů měl svou značku, stejně tak vládce polárních lišek. Tímto specifickým označením zvířete byl domácí sob „darován“ vládci určitého zvířecího druhu. Stejně tak bylo třeba udržovat náklonnost ducha určitého místa. Ten nebyl vládcem jednoho druhu zvěře, ale všech, kteří na daném území žili. Nganasanové ponechávali dárek (kuli nebo zápalku) na hřebenu Byrranga, místě lovu divokých sobů. U řeky, ve které lovili ryby, zabíjeli soba a jeho hlavu a srdce pokládali na její břeh. Při jarním rozvodnění si dar sama „vzala“. Sob měl být tučný, aby bylo mnoho ryb.³⁰⁴ Ketové před začátkem rybolovu uvařili rybí polévku a tu vlévali do vody nebo dutiny modřínu. Do vodních nádrží využívaných k rybolovu vhažovali také mince, tabák a další dárky.³⁰⁵

Evenkové věřili, že vládce zvěře a míst lovu *šingken* (evenk.) má pomocníka zvaného *bellej* (evenk. *baraljak*). Jeho antropomorfní nebo zoomorfní (např. los) vyobrazení měl lovec uschováno a před počátkem lovu si ho snažil naklonit. „Krmil“ ho okuřováním kouskem tuku vhozeným do ohně, bavil ho tancem apod. V případě úspěchu mu sliboval novou součást jeho oděvu. Pokud se nedostavil, ani *bellej* svou odměnu nedostal (často se jednalo o vrstvu tkáně obklopující srdce). Když lovec zabil soba nebo losa, oddělil od trupu hlavu zvířete a tu v čumu položil na figurku *belleje*. Následovaly prosby o štěstí a úspěch spolu s ujištěním o stejně uctivém „přijetí“ v případě další potencionální kořisti. Zdá se, že chápání *belleje* v tomto případě poněkud splývá se samotným zvířetem. *Šingken*, jak již bylo řečeno, se nenazývá pouze vládce místa lovu, ale také „předměty přinášející lovecké štěstí“. Vyskytují se jako součást *bellejovi* „výbavy“. Jsou to většinou části zvířat (např. čenichy lišek, čelist losa, kožešiny atd.). Lovec se může obracet přímo k těmto atributům, která zastupují samotná zvířata a prosí je o seslání lovné zvěře do jeho pastí a na dostřel jeho pušky. Vztah

³⁰³ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ ALEKSEENKO, E.A.: *Kety*. Leningrad, 1967

k *šingkenu* (ve významu „předmětů...“) byl podobný, jako k figurce *belleje*. V případě neúspěchu byl trestán a vyzíván k „napravení“. Pokud nic nepomáhalo a lovecké štěstí se nevracelo, byl *šingken* nahrazen novým.³⁰⁶ Tento princip „reciprocity“ nebyl v zacházení s „duchy-pomocníky“ ničím neobvyklým a netýkal se pouze Evenků. Chantové i Mansové žádali o pomoc při lovu „domácí duchy pomocníky“. Většinou šlo o nevelké antropomorfní dřevěné skulptury oblečené do oděvu z kousků tkanin nebo kožešin. Jejich vznik mohl být spojen snad s významnými předky podobně jako tomu zřejmě bylo u „vyšších duchů ochránců“ rodového nebo regionálního významu. „Domácí duchy pomocníky“ však bylo možné za jejich „neúspěchy“, na rozdíl od „vyšších“, trestat. „Krmení“ duchů, které mělo úspěch zajistit, se provádělo potírání úst figurek krví.³⁰⁷

Podle mého mansijského informátora může „domácího pomocníka“ požádat např. o štěstí při lovu losa. Při obracení se k němu se žádost se na stůl v místnosti, kde se nachází, postaví číška se zapálenou *čágou* (mans. dřevitá březová hmota). Vedle ní se určitou chvíli ponechá alkohol (rozlévá se do sklenek) spolu s trochou jídla.

Mansijská posvátná místa náležící „duchům-ochráncům“ regionálního významu byla takřka uzavřená. Lidé k nim přicházeli pravidelně, ale nepřiliš často. Lov a další hospodářské využívání bylo zakázáno. Jedním z možných vysvětlení je, že se zde nacházela místa tření ryb nebo rozmnožování zvěře. Příkladem může být část řeky Sosvy „náležící“ *Tágt kotyl ojkovi* (mans.). Není dovoleno po něm plout ženám. Muži, kteří jím proplouvají nesmí cokoli vhadzovat do vody. Nachází se zde oblast tření ryb.³⁰⁸

U Nganasanů se „pomocníci duchové“ nazývali *kojka* (ngan.). Vyráběli se jak z kovu, tak ze dřeva nebo kosti. Forma bývala také různá od antropomorfní, přes zoomorfní až po neopracovaný kámen. Vedle *kojka* „domácích“ či rodinných existovali i speciální lovecké nebo rybářské (v podobě ryby). Nganasan před odchodem na lov přistoupil k saním, na kterých byla *kojka* uložena a udeřil do nich speciální tyčkou, žádal o bohatý úlovek. Vrátil-li se spokojen „nakrmil“

³⁰⁶ ANISIMOV, A.F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958

³⁰⁷ KULEMZIN, V.M.; LUKINA, N.V.: *Znakomtės: Chanty*. Novosibirsk, 1992

³⁰⁸ ROMBANDEEVA, E.I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993

kojka krví nebo kouřem morku vhozeného do ohně.³⁰⁹

Obřady mající zajistit dostatek zvěře a lovecké štěstí mívaly i složitější formu. Vedle „zvířecích svátků“ jsou známé např. evenkijské šamanské rituály *šingkelavun* (evenk. *singkelavun*, *chingkelavun*)³¹⁰ a *ikénipké* (evenk. lovecký obřad konaný na jaře)³¹¹.

Šingkelavun se prováděl před začátkem lovecké sezóny. Název by se dal přeložit, jako „hledání úlovku“ nebo „jít za kůží-úlovkem“. V první části obřadu šaman ve svém obřadu putoval k duchu tajgy *chingkenu* (evenk. *šingkenu*) a žádal u něho o zvěř. *Chingken* se do šamana měl vtělit a Evenkové se šamanovým tělem jednali jako s duchovým vyobrazením. Sami ho hostili a prosili o úlovky. Druhá část byla rituální očišťováním lovců. Byla vyřezána antropomorfní postava *chičupkan* (evenk.) a muži prolézali mezi jeho nohama, stejným způsobem očišťovali i své zbraně. Podle jiných svědectví se šaman vydával k *dunne mušum* (evenk.)- „vládkyni světa“. Měla podobu mohutné losí nebo sobí samice. Okolo ní se pásala stáda divokých zvířat. Šaman s jejím svolením použil bubnu jako lasa a chytal s jeho pomocí zvěř. Další získával krádeží kousků srsti, které u sebe *dunne mušum* měla uschovány. Po jeho návratu se srst přeměnila v lovná zvířata. Následovala část ve které lovci tancovali „lovecký tanec“-*šingkele* (evenk.). Tanec vyjadřoval epizody ze života zvěře. Součástí tanečních oděvů byla i pokrývka hlavy ze zvířecích kožešin. Pokračování představovala pantomima lovu. V předem připravené „tajze“ z modřínových větví rozmístili dřevěné figurky zvířat a lovci předváděli hledání jejich stop, stříleli po nich z luků. Závěr obřadu sestával z rituálního očištění stejným způsobem, jako v předchozím popisu *šingkelavun*. Průchod mezi nohama dřevěné postavy měl zabránit zlým duchům v pronásledování lovců. „Nohy“ skulptury byly po jejich průchodu staženy k sobě a duchům tak bylo zabráněno pokračovat ve stopách lovců.³¹²

Známým šamanským obřadem subarktických indiánů k zajištění loveckého úspěchu (mimo jiné) byl tzv. třesoucí se stan (shaking tent ceremony). Šaman se po setmění uzavřel v malém kuželovitém stanu a přivolával v něm duchy. Jejich

³⁰⁹ POPOV, A.A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984

³¹⁰ ANISIMOV, A.F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958

³¹¹ VASILEVIČ, G.M.: *Shamanistic Songs of the Evenki (Tungus)*. In Popular beliefs and folklore tradition in Siberia. Budapest, 1968

³¹² ANISIMOV, A.F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958

příchod se projevoval především zvuky a hlasy (hlavně zvířat), které mohly slyšet i lidé vně. Duchové šamanovi odpovídali na jeho otázky ohledně lovu, budoucnosti, nemocí, atd.³¹³

Příchod duchů spojený s jejich hlasy (zvířat) je typický také pro šamanské obřady Selkupů prováděné v temnotě (v temném stanu)-*kamytyrko*.³¹⁴

Příroda a lidé. Vztah starý jako lidstvo samo. Výše uvedené příklady jeho naplnění v rámci představ některých nativních kultur staví více otázek než nabízí odpovědí. Výrazná podobnost severoasijského i severoamerického pojetí přírody a postavení člověka v jejím rámci je nepřehlédnutelná. Není zřejmě ani pouhým produktem selektivity dostupných dat. Kde tedy hledat její původ? Naskytá se několik vysvětlení. Snad se uvedené kulturní prvky mohly vlivem podobných ekologických a sociokulturních podmínek zachovat i po jejich přenesení z asijské vlasti spolu s jejich nositeli na americký kontinent. Ovšem i pokud by se jednalo o pozdější osídlenecké vlny, předpokládalo by to jejich uchování po dobu více než 10 000 let. Zarážející jsou také tisícikilometrové vzdálenosti mezi etnickými skupinami. Jejich izolovanost byla ještě v nedávné době značná i v rámci nevelkých geografických celků a vedla na jazykové úrovni k podstatné rozrůzněnosti. Např. pouze u Mansů, 8000 osob, bylo zaznamenáno deset dialektů ve čtyřech dialektních oblastech. Některé z dialektů jsou takřka samostatnými jazyky a jejich vzájemné porozumění je komplikované³¹⁵.

Naskytá se nám možnost hledat zdroj podobností také v univerzálním prázákladu lidstva spojeného se společnou lovecko-sběračskou minulostí (u některých etnik i současností), archetypálností představ atd. Vyloučit nelze ani jejich samostatný vývoj na několika místech vlivem podobných přírodních podmínek a způsobu života.

³¹³ *Hunters of the northern forest*. Time-Life Books, 1995. str. 49.

³¹⁴ PROKOFÉVA, E.D.: *Materialy po šamanstvu Selkupov*. In Problemy istorii obščestvennogo soznaniija aborigenov Sibiri (po materialam vtoroj poloviny XIX – načala XX v.). Nauka: Leningrad, 1981

³¹⁵ GOLOVNĚV, A.V.: *Govorjaščije kulturny, tradicii Samodijcev i Ugrov*. Ekaterinburg, 1995. str. 76, 77.

6. Plánovat?

Cílem práce mělo být navrhnout realizovatelný způsob krajinně etnoekologického mapování pro oblast severozápadní Sibiře, který by byl použitelný také jako nástroj územního plánování jako Krajinný systém etnoekologické stability.

Důvodem terminologického rozlišování ekologického a etnoekologického mapování a plánování je to, že se zájmy ekologů-environmentalistů a původního obyvatelstva mohou rozcházet, nebo dokonce být v opozici. Původní obyvatelstvo severu Sibiře má v rámci krajinného systému podstatně odlišné postavení než většina obyvatelstva příchozího.

Nejsou vzácné případy, kdy se snaha o ochranu přírody dostala do přímého rozporu se zájmy i způsobem myšlení místního obyvatelstva. Na rozdíl v chápání vztahu přírodní krajiny a člověka upozorňuje např. Pratt, ve své studii vlivu ochrannářských akcí na původní obyvatelstvo polárních oblastí:

V západním konceptu „divočiny“ (wilderness) jsou geografické hranice vnitřně obsažené. Divočina je konceptuální částí, která odděluje krajinu od člověka. Ale z pohledu Nunivaků je člověk konceptuálně včleněn do krajiny, dokonce i v neobydlených oblastech. To reflektuje fundamentální rozdíl v pohledu na zemi v kulturní perspektivě domorodého obyvatelstva, která je takřka neznámá na „štítku“ divočina. Autor nenašel ani jedinou pasáž v legislativě „divočiny“, který by se speciálně dotýkala vztahu mezi divočinou a tradičních způsobů využití země a práv s ní spojených.³¹⁶

Z mnoha příkladů, uváděných v rámci aplikované antropologie, se ukazuje, že řada programů zaváděných majoritou v oblastech, obývaných původním obyvatelstvem, selhává.

Podle studie padesáti rozvojových projektů Lance and McKenna z roku 1975, se jen dvacet jedna ukázalo jako úspěšných. Příčinou neúspěchu byla většinou kulturní neslučitelnost projektů s místním prostředím.³¹⁷

³¹⁶ PRATT, Kenneth, L.: „*They Never Ask the People*“: *Native Views About the Nunivak Wilderness*. In: BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Getherer Research*. Oxford: Berg, 1996

³¹⁷ KOTTAK, C. P.: *Cultural Anthropology*. McGraw-Hill, 1991

Řada ochranných projektů, přinášejících změny do přírodního prostředí obývaného původním obyvatelstvem, bývá spojována s udržitelným rozvojem.

Pojem udržitelný rozvoj, v etnoekologickém chápání, vychází ze vztahů lokálních etnoekologií a importovaných etnoekologií, zodpovědných za změny okolností. Udržitelný rozvoj by se měl, v tomto pojetí, zaměřovat na kulturně vhodné, ekologicky citlivé a samo obnovovací změny.

Skrze model udržitelného rozvoje se tak spojují (nebo by se měly spojit) výše uvedené přístupy. Tedy lokální etnoekologie, environmentalismus i developmentalismus.

Udržitelný rozvoj se sice stal hojně používaným pojmem v diskusích týkajících se nových rozvojových projektů nebo plánů na ochranu a zachování, ale ve skutečnosti příkladů úspěšně aplikovaných přístupů udržitelného rozvoje není mnoho.

Takřka vždy jsou založeny na principu, kdy se cizinci snaží přetvářet domorodou krajinu i kulturu podle vlastních představ. Rozvojové programy často ztroskotaly právě na snaze nahradit místní formy kulturně cizími koncepty (např. v rámci hospodaření). Stejně tak je ale problematická častá současná intervenční filozofie, která se pokouší vnášet globální ekologickou morálku bez ohledu na kulturní variace a autonomii. Země a kultury tak mohou být rezistentní jak snahám developmentalistů, tak globálně orientovaných environmentalistů.

Je možno říci, že problémy vyvstávají obecně, když je nahrazován domorodý systém. Stejně jako rozvojové projekty, i snahy environmentalistů mohou po místních lidech vyžadovat změnu způsobu života, udržovaného po generace, k naplnění cílů plánovačů, spíše než místních zájmů.

V mnoha rozdílných částech světa jsou tak lidé vyzíváni, žádáni či nuceni měnit nebo opouštět základní ekonomické aktivity ve „jménu přírody nebo planety.“ Environmentalisté ze západu (severu) stále častěji káží svou ekologickou morálku zbytku světa.³¹⁸

Na druhé straně, ani v případě, kdy podobné plánování vedli sami domorodci, jako tomu bylo v Deh cho land use plan, nezaručují lepší výsledky. Naopak se domnívám, že společnost, která je zapojena do podobné činnosti,

³¹⁸ KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

používá řadu sociálních a politických mechanismů, které jí nejsou vlastní. Ve jménu ochrany „tradičního“ s využíváním „zbraní“ majority (a tedy „netradičního“) se sama svému cíli často vzdaluje.

Na druhé straně pokud připustíme, jak píše Kottak, že zachování světové druhové (a kulturní) rozmanitosti je celosvětový cíl, vyvstává zde úkol pro aplikovanou ekologickou antropologii. Ta by měla pomoci navrhnout sociálně a kulturně vhodné strategie k dosažení efektivních programů ochrany druhové rozmanitosti, ale takové aby nebyly v rozporu s místním pojetím etnoekologie.

Jako rozvojové plány obecně je nutné klást důraz na potřeby a přání místního obyvatelstva. Efektivní ochrana spočívá ve spolupráci s těmito lidmi a v pochopení jejich potřeb.³¹⁹

V navrhovaném projektu mapování a případného plánování by se měl takový přístup odrazit. Mělo by v sobě spojovat krajinně ekologické přístupy s etnologickým (antropologickým) výzkumem.

Většina ekologicky orientovaných krajinných projektů vychází z pojmu ekologické stability. Ta bývá chápána různě.

Projevy experimentálně dokázané tendence živých systémů k uchování dynamické rovnováhy (stability) nazval americký fiziolog Cannon (1932) homeostáza. Homeostáza je soubor principů vedoucích v živých systémech na základě získaných informací ke kompenzování odchylek vnějšího prostředí, a tím k dynamické rovnováze vnitřního prostředí.

Pojem homeostáza byl na hierarchické úrovni ekosystému a krajiny rozšířen spíše na základě analogie než na základě empirických šetření. Bez dalších výzkumů je sporné, zda je vhodné užívat pro určitý stav krajiny výraz „homeostáza“, nesporně platný ve fyziologii živočichů.

Vedle teorie homeostázy („ochrana stavu“) je používán i princip britského biologa Waddingtona (1977) homeorhéza („ochrana plynutí“). Na rozdíl od homeostázy, která zdůrazňuje tendenci ke klidovým stavům, zdůrazňuje koncepcí homeorhézy tendenci živých systémů udržovat svůj spontánní pohyb po určité

³¹⁹ KOTTAK, Conrad, P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

trajektorii. Úlohou autoregulačních mechanismů živého systému není návrat k určitému bodu, ale zabezpečení plynulého pohybu po dosavadní trajektorii.³²⁰

Samovolný vývoj ekosystémů v přírodních podmínkách, které nenarušují jejich homeostázu, je vymezen typem trvalých přírodních podmínek na lokalitě (ekotopem) a jemu odpovídající sukcesní sérií.

Sukcese zůstává jedním ze základních pojmů ekologie už od roku 1916, kdy americký ekolog Clements formuloval zákonitosti, podle nichž se všechna místa povrchu zemského pokrývají vegetací (mimo těch s extrémními podmínkami).

Sukcese (Odum 1971, 1977) je postupný zákonitý sled změn druhového složení biocenózy a jejích energomateriálových toků, které vyúsťují v záměnu jednoho ekosystému druhým. Tento sled pokračuje určitým směrem, a můžeme jej tedy přiměřeně předpovídat.³²¹

Všechny typy krajiny jsou podmíněny klimatickými výkyvy a mnoho parametrů charakterizujících krajinu krátkodobě v průběhu ročních období kolísá. Kromě toho se ve většině typů krajin projevují dlouhodobé tendence, jako je vzrůst biomasy během sukcese nebo zvýšení kontrastu mezi složkami krajiny se sílícím vlivem člověka. Krajina je „celkově“ stabilní tehdy, když:

- a) je možné dlouhodobou variabilitu jejích parametrů znázornit přímkou, která svým směrem sleduje směr osy x.
- b) je možné statisticky popsat amplitudu a stupeň periodicity oscilací kolem osy x a s malými či velkými pravidelnými oscilacemi charakterizují stabilní situaci.³²²

Biologická stabilita je, po pravdě řečeno, metastabilita. Systém je při ní v rovnováze-osciluje kolem ústřední polohy- a může přejít do jiné rovnovážné polohy. Pokud tedy krajinný systém osciluje kolem centrální polohy, je vždy v metastabilní rovnováze.

Nestabilita je pro krajinu charakteristická tehdy, pokud stačí malá změna prostředí pro vychýlení systému z jeho režimu oscilací kolem ústřední polohy. Objeví se nová trajektorie, která vede systém k jiné ústřední poloze. Vlastnosti

³²⁰ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³²¹ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³²² FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

ekosystému ve vztahu k jeho schopnostem zachování stability se označují jako *resistence* a *resilience*.

Odolnost (*resistence*) je schopnost systému, který byl vystaven změně prostředí nebo potenciálnímu narušení, odolávat nebo klást odpor změně. Obnova nebo také pružnost (*resilience*) je schopnost systému vrátit se po změně do původního stavu. Odolnost se měří jako převrácená hodnota velikosti výchylky systému od počátečního směru. Velká vychýlení odpovídají nízké odolnosti. Pružnost je měřena jako čas potřebný k návratu na počátek trajektorie.³²³

Pokud ale dojde narušením, které překročí hranice jeho *resilience* (např. silný požár s katastrofickou erozí), znamená to nemožnost návratu na původní trajektorii vývoje.

Srovnávací studii *resilience* vybraných ekosystémů ve vazbě na strukturu potravních řetězců v biotickém subsystému provedl O'Neill (1976). Měřil rychlost návratu ke stavu před narušením. Nejvíce *resilientní* se ukázal ekosystém rybníku s relativně malou biomasou a rychlým cyklem její obměny. Tropický les vykázal nízké a tundra extrémně nízké hodnoty *resilience*, jejich regenerace po standardním narušení probíhá nejpomaleji. Zřejmý se jevil vztah mezi *resiliencí* a úrovní energetických vstupů na vytvoření jednotky biomasy. Zdá se, že to zčásti závisí na relativní důležitosti subsystémů heterotrofů. Nejvíce *resilientní* systém (rybník) má biomasu heterotrofů 5, 4krát vyšší než biomasu autotrofů. Tundra má poměr biomasy heterotrofních organismů k autotrofním pouze 0, 004.³²⁴

Z toho je zřejmé, že *resilience* tajgy a lesotundry bude také velice nízká.

Někdy se uvádí, že ekologická stabilita ekosystému je převrácenou hodnotou k vkladům lidské práce a prostředků nezbytným na jeho udržení a regulaci.³²⁵ Přestože není možné toto tvrzení jednoduše aplikovat na stabilitu společností původních obyvatel Sibíře, i zde je možné vysledovat závislost mezi prostředky vynakládanými vládou a těžebními společnostmi na zachování relativní spokojenosti domorodců v prostředí snižující se kvality a stability jejich životního prostředí.

³²³ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

³²⁴ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³²⁵ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

Tím se dostáváme k otázce etnoekologické stability. Můžeme si ji definovat, jako takovou stabilitu krajinného systému, obývaného původním obyvatelstvem, která umožní přežívání skupin založených na lovecko-rybářsko-pastevecko-sběračské subsistenci. Krajinný systém by měl poskytovat možnost zachování „původního“ způsobu života. Krajinné mapování nebo plánování samozřejmě neřeší jeho udržení za každou cenu.

6.1 Návrh zpracování Krajinného systému etnoekologické stability (KSES):

Ekologicky vysoce stabilní ekosystém je schopen odolávat vlivům vyvolávajícím změnu, proto stabilita krajiny s vysokým podílem stabilních ekosystémů bude vysoká.

Krajina v souladu s trvalými abiotickými podmínkami bude sice stabilní, ale z hlediska potřeb člověka velmi málo výnosná. Proto ekologická stabilizace současné krajiny znamená hledání společensky optimálního stupně destabilizace ve srovnání s přírodním stavem.³²⁶

Jednou z metod ve snaze o ochranu stability krajiny jsou tzv. systémy ekologické stability (v České republice označované jako ÚSES).

Územní systémy ekologické stability je vybraná soustava ekologicky stabilnějších částí krajiny, účelně rozmístěných podle funkčních a prostorových kritérií:

- rozmanitost potenciálních přírodních ekosystémů v území
- jejich prostorové vazby (kritérium udává směry – biokoridory i polohu migračních bariér)
- nezbytné prostorové parametry (minimální plochy biocenter různého typu, maximální délka biokoridorů a jejich minimální šířka)
- aktuální stav krajiny

³²⁶ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

- společenské limity a záměry určující současné i perspektivní kompletování systému

Základním axiomem teorie tvorby územních systémů ekologické stability je, že ekologická stabilita krajiny je jednou z nutných podmínek trvale udržitelného rozvoje společnosti.³²⁷ Podobné tvrzení platí zřejmě i pro společnosti původních obyvatel Sibíře.

Většina evropských (včetně českého) systémů ekologické stability vychází z aplikace teorie ekologických sítí v krajině. Vzhledem k tomu, že velké části Sibíře byly zasaženy průmyslovým rozvojem podstatně více než srovnávaná oblastí severní Kanady, zdá se účelné vycházet z téhož základu.

Myšlenka sítí v krajině byla od 70. let nezávisle rozvíjena v několika evropských zemích, mezi nimiž přední místo zauímají Nizozemí a Československo. Vědecký koncept ekologických sítí vychází ve všech zemích z krajinně ekologických principů, jednotlivé národní přístupy se však značně liší.³²⁸

Harmonická kulturní krajina je taková, v níž jsou v souladu přírodní krajinnotvorné složky se složkami vytvořenými (změněnými) člověkem. Plochy destabilizovaných systémů (pole, pastviny, sídla atd.) jsou vyváženy plochami ekologicky stabilnějšími přirozených a přírodě blízkých ekosystémů.

Neexistuje ale žádný vzorec, který by umožnil jednoznačně naplánovat, jak má vypadat harmonická krajina.³²⁹

1. vymezení hranic etnoekoregionů

Jak vyplývá z výzkumů regionálních skupin původních obyvatel Sibíře, je patrné, že zde existují velké rozdíly v jejich prostorové vazbě na krajinu.

U polousedlých lovců a rybářů tajgy je patrná vazba na koridory vodních toků a často by bylo možné definovat jejich teritoria v rámci povodí (podobně jako u Slavey indiánů). Se zvyšující se mobilitou, danou hlavně chovem sobů, se teritorium regionálních skupin zvětšují.

³²⁷ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³²⁸ LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998

³²⁹ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

Od samého počátku patřil lidský druh k organismům okrajů. Pomalejší než kopytníci, méně přizpůsobiví vodě než mořští savci, hůře vybavení k boji než masožravci, méně hbití při šplhání po stromech než příbuzní primáti, ale všestranně nadaní a přizpůsobivější než kterýkoliv z nich.

Důkaz z jednoho z nejstarších drobných sídel konce doby ledové (15 000 až 13 000 př. n. l.) ukazují, že lidé věděli jak kombinovat různé krajinné složky, aby našli nejvhodnější místo k bydlení. V Pinceventu v severní Francii se lidé usadili na křižovatce dvou koridorů-brodu, kde stezka suchozemských savců křížila řeku plnou ryb.

Lidská společenství prosperují na vnitřní různorodosti krajiny a dále ji zvyšují. Tato kombinovaná různorodost zajišťuje vyváženost a pružnost, nezbytnou pro zachování dlouhodobé rovnováhy společenství.³³⁰

U jednotlivých lokálních skupin je tedy důležité stanovit jejich napojení na regionální skupinu ve vztahu ke krajinnému systému. Jedním z vodítek mohou být příbuzenské vztahy (viz Mansové), které ukazují vazby lokální skupiny na jiné, jim nejbližší a tvorbu sociální sítě na určitém území.

2. mapování vztahů společenstev

a. rozmanitost přírodních ekosystémů

Tato fáze by měla základním způsobem mapovat výskyt přírodních ekosystémů (nebo geobiocenóz) na studovaném území. Na severu Sibiře existuje, z pohledu složitosti mapování, výhoda v nižší druhové bohatosti a rozmanitosti geobiocenóz, ve srovnání se střední Evropou (tradiční oblastí aplikace krajinného mapování).

Cílem mapování je vymezení relativně ekologicky a kulturně stabilnějších společenstev, která mají největší význam pro zachování biologické a kulturní diverzity a stability v krajině.

Přípravné mapování zahrnuje studium leteckých, družicových snímků a topografických map.

³³⁰ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

Následuje základní mapování a průzkum biotopů terénním průzkum. Získáme tak představu o současném stavu, vymezení ekologicky a kulturně významných segmentů krajiny.³³¹

b. prostorové vztahy společenstev

Průzkum přesunů živočichů, migrace rostlin, toků energie, vody a minerálních živin mezi krajinnými složkami umožňuje přesně určit klíčové oblasti pohybu v krajině. Mnohé z těchto dějů souvisí s koridory, proto bychom měli věnovat zvláštní péči tomu, abychom zamezili vzniku mezer a zúžení míst v zájmu zachování jejich přiměřené šířky, uzlů a spojitosti.³³²

Například sezónní migrace živočichů do hor a z hor nebo napříč krajinou vyžaduje, aby byla chráněná neporušenost údolních migračních cest. (Př. koridor ropovodu, který musí překročit sob polární na své migrační cestě. Cesty a stopy vozidel v tundře díky krátkému vegetačnímu období mimořádně dlouho přetrvávají.). Pohyb vody, částic hmoty a rozpuštěných živin musí zaměřit naši zvláštní pozornost na koridory svahů a toků.

Konečně průzkum změn krajinných složek v čase umožní rozeznat přesně role a místa působnosti různých typů přírodních disturbancí, jejich rozsah a intenzitu. Různost krajiny a relativní hojnost, vzácnost, či mimořádný výskyt kteréhokoliv druhu v krajině závisí na režimech přírodních disturbancí.³³³

Tato mapovací fáze také za úkol zhodnocení prostorové distribuce společenstev a jejich vztahů na studovaném území s ohledem na hlavní zdroje obživy místního obyvatelstva (viz. dále).

3. mapování současného land use původního obyvatelstva v závislosti na krajinných složkách

a. hlavní zdroje a prostorové vztahy jejich využívání a prostředí

Severská ekonomika byla co nejúčelněji přizpůsobena místním přírodním podmínkám, které se měnily především od severu k jihu, ale také od nížin k horám a v neposlední řadě od mohutných hlavních řek k horním tokům jejich

³³¹ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³³² FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

³³³ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

přítoků. Z těchto předpokladů převážně vycházejí typologie subsistence původního sibiřského obyvatelstva, uvedené výše. Např. na Obu, hlavní říční tepně, se mohlo rozvíjet rybářství, jako vedoucí oblast místní ekonomiky. Pokud to dovolovala povaha břehů pronikalo od jihu i zemědělství, chov skotu a koní (pomáhali v manipulaci s rybářskými sítěmi).

Značně odlišné přírodní podmínky panují na horním toku řek vlévajících se do Obu zleva. Pramení v podhůří Uralu a stékají do nížin, které se táhnou až k Obu. Rybolov byl důležitý i v podhorských oblastech, ale stejný význam zde měl lov.

Podstatné rozdíly v hospodaření mohou existovat i na relativně nevelkém území. U zkoumané skupiny Chantů, žijící v povodí Pimu (pravý přítok středního Obu) byla zjištěna následná struktura jejich ekonomiky: 57% produkce masa tvořily ryby, 18% lovná zvěř a 25% domácí sobi. I když podíl pastevevství sobů není dominantní, hovoří se o Chantech této oblasti, jako o pastevcích sobů.³³⁴

Poněkud jižněji žijící rodina (Balšoj Jugan, levý přítok středního Obu) vykazuje v hospodářské struktuře podstatné rozdíly: 27% ryby, 73% lovná zvěř, domácí sobi 0%.³³⁵

Obě výše zmiňované skupiny Chantů obývají pás tajgy. Pokud bychom podobný výpočet provedli u Chantů severních, kočujících mezi tajgou a tundrou podhůří Uralu rozdíl by byl ještě mnohem markantnější. Domnívám se, že maso domácích sobů by tvořila až okolo 90% celkové produkce.

Jak ukazuje tabulka, našli bychom podobné významné rozdíly i mezi původním obyvatelstvem severu Kanady:

³³⁴ VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov. In Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov.* Ekaterinburg, 1999

³³⁵ Tamtéž.

Procentuální zastoupení lovných zvířat v potravě různých indiánských skupin.³³⁶

Lovná zvířata:	Mistassini 1953-54	Attawapiskat 1947-48	Weagamov lake 1958-59	Waswanipi 1968-69	Fort Albany 1964-65
Velká	65%	18%	53%	64%	82%
Malá	5	12	16	Několik	1
Ptáci	4	31	5	Několik	14
Ryby	26	39	26	7	2
Zboží				28	
Mořští	0	0	0	0	1

Z důvodů různého významu, který v různých etnoekoregionech jednotlivé druhy v subsistenci skupin mají, je nezbytné zaměřit se na faktory ovlivňující jejich výskyt a chování.

Jak bude patrné dále, závislost výskytu některých z nich a narušení území, slouží jako jeden z indikátorů stupně antropogenního ovlivnění krajiny.

Živočichové a rostliny pohybující se krajinou jsou velmi citliví na určité rysy krajiny, např. na velké plošky a široké koridory a dalších si, zdá se, nevšímají.

Závislost způsobu pohybu severoamerického jelena (*Cervus elaphus*), ve vztahu k heterogenitě krajiny, byla studována např. v Albertě nejen přímým pozorováním, ale také za použití počítačových modelů chování zvířat.³³⁷

V Albertě proběhl také výzkum vlivu seismických průseků a dalších změn v krajině na způsob využívání krajiny medvědem Grizzly.³³⁸

Mnoho živočichů vyžaduje k životu dvě nebo více krajinných složek, tedy různorodost krajiny. Krajinná struktura ovlivňuje nejen pohyb živočichů, ale také

³³⁶ ROGERS, Edward, S., SMITH, James, G. E.: *Environment and Culture in the Shield and Mackenzie Borderlands*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981

³³⁷ MORALES, Juan, M., FORTIN, Daniel, FRAIR, J. L., MERRILL, E. H.: *Adaptive models for large herbivore movements in heterogeneous landscape*. In *Landscape Ecology* č. 20, 2005

³³⁸ LINKE, Julia, FRANKLIN, S. E., HUETTMANN, F., STENHOUSE, G. B.: *Sesmic cutlines, changing landscape metrics and grizzly bear landscape use in Alberta*. In *Landscape Ecology*, č. 20, 2005

tvár a velikost domovského okrsku, rozptyl a migrace zvířat. U lišky byla sledována bezpečnostní vzdálenost lokalizace nory od lidských sídel. Pouze 8 z 516 nor bylo blíže než 275 m od obydlených stavení. Domovské okrsky se nepřekrývají.

Vydra využívá k migracím hlavně vodní toky. Přesuny vydry ovlivňuje hlavně krajinná struktura.

Pro vlky jsou některé rozlehlé homogenní plochy nehostinné a zcela jistě ovlivňují i směry jeho přesunů. Ukázalo se, že hranice teritorií a pruhy mezi nimi jsou hlavními migračními cestami. Tyto plochy se nehodily pro většinu běžných aktivit.

Nehostinné enklávy krajiny (mokřiny, močály, města nebo jezera) živočichové většinou obcházejí (vlk, liška). Často jsou nehostinné velké homogenní oblasti, přestože důvodem nemusí být homogenita samotná, ale v mnoha případech spíše bezpečnostní vzdálenost (např. liška).

Mnoho druhů potřebuje mít ve svém prostředí více než jednu krajinnou složku. Domovské okrsky jsou obvykle protáhlé a někdy liniové.

Je třeba prohloubit znalosti o tom, jak jednotlivé druhy využívají krajinu. Při plánování a řízení využití krajiny se osvědčuje vyjmenovat všechny druhy, o které se zajímáme, a určit u každého jednotlivě předpokládané interakce.³³⁹

b. vazba land use na krajinné složky

Jednotlivé typy land use původního obyvatelstva by měly být v této fázi zkoumány ve vztahu ke krajinným složkám zkoumaného území.

4. studie vývoje land use původního obyvatelstva

V této části mapování by měly být vyhodnoceny dochované materiály organizací (leschozů, kolchozů, sovchozů, lespromchozů, atd.), které v dobách SSSR organizovaly (některé fungují i v současnosti) z velké části způsob využívání území obývaného původním obyvatelstvem. Především by se mělo jednat o údaje o počtech chovaných sobů, počtech ulovených zvířat a ryb a vývoj v čase.

³³⁹ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

Tato data sice mohla být významně ovlivněna různými dobovými faktory, ale přesto by měla poskytnout, ve spojení s demografickými údaji, důležitý ukazatel změn, které v jednotlivých etnoekoregionech probíhaly (mimo jiné i ve vztahu k ekologické stabilitě oblastí).

Jedním z nejstarších pramenů, tohoto typu, je práce Alexandra A. Dunina-Gorkoviče, který jako lesník na přelomu 19. a 20. století, procestoval většinu oblasti obývané do současnosti Chanty, Mansi, Zirjány a Něnci. Provedl zde řadu sběrů etnografického materiálu. Věnoval se podrobně ekonomice původního obyvatelstva a vedl podrobné záznamy o jejich způsobech lovu a rybolovu, počtu úlovků apod. Tyto materiály zpracoval mimo jiné v obsáhlé publikaci *Tobolský sever*.

Jeho přístup k poznávání zdejšího kraje byl skutečně „holistický“. Jak sám píše: „Z důvodu těsných vazeb mezi jednotlivými oblastmi místního hospodářství, jsem byl nucen studovat nejen lesy, ale i lovecký průmysl, pastevectví sobů, komunikační trasy. Při tom jsem se setkával s životem Ost'áků a Vogulů, obývajících oblast lesů, nemohl jsem také nechat mimo svou pozornost Samojedy, studium jejich způsobu života bylo pro mě velice zajímavé, a také Zirjány, jako element, který hraje v kraji důležitou roli.“

Naopak jedním z nejmladších, podobně koncipovaných výzkumů, je např. práce amerického antropologa E. Vigeta o land use východních Chantů z konce 20. století.

Vedle zpracování pramenů by probíhal terénní výzkum, který by měl za úkol mapovat land use původního obyvatelstva v terénu.

Pomocí GPS zanášet polohu etnobiologicky významných krajinných prvků a pomocí rozhovorů zachycovat typy land use v souvislosti s krajinnými složkami (geobiocenózou).

5. mapování potenciálu území

Tato etapa by měla vést ke zmapování potenciálně využitelných zdrojů studovaných území na základě dostupných studií.

6. land use nepůvodního obyvatelstva a jeho zhodnocení pomocí:

a. Koeficientu ekologické stability (Kes)

Především s využitím satelitních snímků, terénního průzkumu a údajů samých subjektů provozujících land use, by měl být zmapován současný stav využívání studovaného území.

Dopad na ekologickou stabilitu by měl být vyhodnocen na základě Koeficientu ekologické stability, který poskytuje základní představu o vlivu jednotlivých typů land use nepůvodního obyvatelstva. Komplexnější představu o stupni narušení krajiny poskytuje metodologie GLOBIO.

Při hodnocení ekologické stability se v krajině zaměřujeme mezi všemi jejími ekosystémy především na relativně přírodní suchozemské ekosystémy (geobiocenózy), jako na hlavní nositele ekologické stability.

Ve všech případech nám budou východiskem pro pochopení změněných prvků vegetační mozaiky přírodě blízké geobiocenózy, reprezentované na úrovni biotického subsystému zbytky přírodě blízkých společenstev.³⁴⁰

„Výhodou“ způsobu hodnocení ekologické rovnováhy, na základě geobiocenóz, v severských oblastech, je poměrně snadné určení antropogenního ovlivnění vegetace. Ve většině případů se jedná o prakticky plné zachování přírodního stavu (nejvyšší stabilita) nebo takřka úplné odstranění rostlinného pokryvu lokality.

Stupeň přirozenosti geobiocenóz lze definovat pomocí kritérií:

- změny struktury společenstva ve srovnání s přírodním společenstvem
- podíl druhů původních organismů vzhledem k počtu druhů tvořících přírodní společenstvo
- podíl vymřelých druhů původní bioty
- podíl spontánních sekundárních organismů
- podíl synantropních organismů
- životní vytrvalostí kultivovaných i spontánních druhů v ekosystému³⁴¹

³⁴⁰ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

³⁴¹ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

Výsledkem pokusů o kvantifikaci ekologické stability vedl k formulování tzv. koeficientu ekologické stability (Kes). Vychází z poměru zastoupení ploch relativně stabilních a ploch relativně labilních. Může být počítán pro libovolná území (např. povodí).

Ve své nejjednodušší podobě je koeficient vyjádřen jako poměr ploch relativně ekologicky stabilních k plochám relativně nestabilním.

Hodnoty Kes jsou klasifikovány takto:

$Kes < 0,10$: území s maximálním narušením přírodních struktur, základní ekologické funkce musí být nahrazovány technickými zásahy

$0,10 < Kes < 0,30$: území nadprůměrně využívané, se zřetelným narušením přírodních struktur, základní ekologické funkce musí být nahrazovány technickými zásahy

$0,30 < Kes < 1,00$: území intenzivně využívané, oslabení autoregulačních pochodů, vyžaduje vysoké vklady dodatkové energie

$1,00 < Kes < 3,00$: vcelku vyvážená krajina, technické objekty jsou relativně v souladu s dochovanými přírodními strukturami

$Kes > 3,00$: stabilní krajina s převahou přírodních struktur³⁴²

b. GLOBIO metodologie

Metodologie GLOBIO („Globální metodologie mapování lidského dopadu na biosféru“) v aplikaci na cirkumpolární oblasti. Byla vypracovaná United Nations Environmental Program, Environmentálním programem Spojených národů (UNEP). Metodologie shrnuje prostorový dopad průmyslového rozvoje, především ve spojení s infrastrukturou, v těchto kategoriích:

1. Snížení přežívání a/nebo hojnosti ptactva (0-1 km od infrastruktury)
2. Snížení přežívání a/nebo hojnosti velkých savců (0-3 km)
3. Rostoucí dopad na floru a faunu, zahrnující posun ve skladbě hmyzu, potravních řetězců, hydrologii, predáčnických vzorcích, apod. (0-20 km)
4. Území bez narušení (více jak 20 km)

³⁴² LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998

GLOBIO metodologie může být aplikována na existující regionální mapy a pomoci determinovat současný prostorový dopad průmyslových aktivit na studovaném území. S použitím shrnutí dat současných aktivit (na základě regresní analýzy nebo aplikace ročního přírůstku 3%) je možné sestavit předpověď aktivit pro období 2010-2050. Pro budoucí aktivity může být vypočítána zóna působení.

Odhadovaný kumulativní dopad

GLOBIO metodologie dovoluje odhad kumulativního dopadu lidské činnosti na prostředí.

Ekologické stopy lidské činnosti jsou podstatně větší než stopy fyzické. Metodologie GLOBIO rozlišuje následující zóny dopadu:

1. Snížení přežití a/nebo hojnosti ptactva. – Definována jako zóna vysokého rizika snížení anebo hojnosti ptactva založená na více než 50 ptačích druzích.
2. Snížení přežití a/nebo hojnosti velkých savců. – Zóna, ve které je vysoké riziko snížení přežívání nebo četnosti velkých savců. Založena na studiu většiny velkých predátorů a kopytníků.
3. Dopad na rostliny, zvířata a chemické řetězce. – Zóna, v které je vysoké riziko účinku na ekosystémové funkce, jako jsou změny v potravních řetězcích, vegetační změny, predáční vztahy apod.
4. Relativně nedotčené ekosystémy/divočiny. – Žádné nebo málo studií potvrzující možný dopad.

GLOBIO poskytuje odhad dopadových zón pro boreální les podle typu využití půdy:

- a.) Lidská sídla: 1. (300 m), 2. (900 m), 3. (3 000 m), 4. (více než 3 000 m)
- b.) Celoroční komunikace: 1. (300 m), 2. (900 m), 3. (3 000 m), 4. (více než 3 000 m)
- c.) Užitkové stavby, ropovody: 1. (150 m), 2. (450 m), 3. (1 500 m), 4. (více než 1 500 m)

Přestože GLOBIO metodologie neuvádí vzdálenost dopadu pro seismické linie a staré vrty, existuje studie ze severní Alerty, která uvádí vzdálenost „vyhýbání“ se lesních karibu (*Rangifer tarandus caribou*) seismickým liniím (250 m) a starým vrtným místům (500 m).

Studie ze severovýchodu Alerty ukazuje, že pouze 11, 9% seismických linií starších 20 let se dostatečně regenerovaly, aby splnily Alberta Forest Regeneration Survey Standards (MacFarlane 1999). Důvodem selhávání regenerace lesy jsou poškození kořenového systému těžkou technikou, konkurence rostlinných druhů, pokračující disturbance terénní technikou (sněžné skútry, terénní vozidla, nedostatečné osvětlení).³⁴³

GLOBIO metodologie dovoluje prognózu kumulativního dopadu pro roky 2010 až 2050. Zahrnuje odhad vývoje počtu vrtů a km seismických linií, růstu sídel, infrastruktury, těžby dřeva a dalších aktivit.

Nové produkční vrtné lokality budou umístěny na přijatelných místech nedaleko intenzivní exploatační aktivity a napojeny na existující infrastrukturu komunikací a potrubí. Bude proložena řada nových seismických linií.

Prognóza byla vytvořena za těchto předpokladů:

1. Minulý růst je správným lineárním odhadem budoucího růstu.
2. Další vrty budou objeveny stejnou rychlostí jako historické.
3. Budoucí seismické práce budou zahrnovat 3D programy pro celé území.
4. Průzkumné a produkční technologie zůstanou stejné.
5. Celkové území dopadu závisí na vzdálenosti nových lokali vrtů od sebe a od existující infrastruktury jako jsou silnice a potrubí (v GLOBIO metodologii mají vrty blíže u sebe menší dopad než vrty vzdálenější).³⁴⁴

³⁴³ CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulativr Impact Mapping Project, Technical Report*. Yellowknife, NT, 2002

³⁴⁴ CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulativr Impact Mapping Project, Technical Report*. Yellowknife, NT, 2002

⁵ CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulativr Impact Mapping Project, Technical Report*. Yellowknife, NT, 2002

Hlavními závěry studie, s použitím GLOBIO metodologie, v oblasti kanadských Severozápadních teritorií bylo, že budoucí kumulativní dopad seismických prací je podstatně větší než samotné produkce uhlovodíků. Tato studie demonstruje relativní rychlost a nízké náklady metodologie GLOBIO při její aplikaci v širokém měřítku a obecném kumulativním dopadu v malém regionu.³⁴⁵

Kumulativní efekt

Deh cho land use plan zahrnuje čtyři indikátory kumulativního efektu a jeho prahových hodnot, které se jeví jako použitelné také pro oblast severozápadní Sibíře.

Pro stanovení prahových hodnot byla pozornost soustředěna na lesní karibu (*Rangifer tarandus caribou*) a hnědého medvěda (*Ursus arctos*), jako na nejcitlivější terestrické druhy.

Indikátory a prahové faktory efektu

Indikátor	Prahová hodnota	druh	Kalkulace
Hustota koridorů	1,8 km/km ²	karibu	Ropa, plyn
	0,6 km/km ²	medvěd	Ropa, plan
Možnost výskytu	<10% území narušeno		Hranice zón
Minimální pole a jádrové území	Kritické: >65% středního jádrového území (>515Ha)	karibu	Hranice zón
	Kritické: >65% středního jádrového území (>1000Ha)	medvěd	Hranice zón
Hustota křížení toků	<0,5 křížení/km ²	ryby	Ropa, plyn

Pro území narušené těžbou by mohla být použita „mírnější“ varianta hodnocení prahových hodnot kumulativního efektu, jako tomu bylo v rámci Dehcho Land Use Plan pro zónu 26 Fort Liard. Z důvodu plánované činnosti spojené s ropou a plynem jsou indikátory méně restriktivní.

Indikátor	Prahová hodnota	Druh	Kalkulace
Hustota koridorů	0,6 km/km ²	Medvěd	Ropa, plan
Možnost výskytu	<10% území narušeno		Hranice zón
Další kritéria	Narušená území s obnovenou vegetací (1,5 m) mohou být z kalkulace narušení vyňata, nové liniové koridory (3 m nebo užší) se nezahrnují do kalkulace kumulativního efektu.		

Metoda hodnocení kumulativního efektu

Hustota koridorů a komunikací

Každá lineární disturbance užší než 1,5 m byla z analýzy vyloučena. Hustota koridorů zahrnuje takové lineární prvky, kde byl odstraněn přírodní pokryv lidskou činností. Hustota je kalkulována pro každou čtvrtinu ropné a plynové sítě (grid). Jedna čtvrtina sítě představuje asi 60 km². Hustota je kalkulována jako délka koridorů nebo komunikací dělená plochou jedné čtvrtiny sítě (mřížky?). Hustota je porovnávána s kritickou prahovou hodnotou pro určitou zónu, aby bylo zjištěno, zda byla překročena.

Hustota překračování (crossing) toků

Jedná se o podobnou hodnotu jako hustota komunikací, ale pro vodu a ryby. Je vyjádřena počtem křížení toků (komunikacemi) na km². Hustota je kalkulována

pro každou čtvrtinu ropné a plynové sítě (mřížky). Počet křížení toku je dělen celkovou plochou čtvrtiny mřížky (60 km²).³⁴⁶

5. studie perspektiv vývoje land use nepůvodního obyvatelstva

Z údajů organizací a firem zainteresovaných ve využívání zdrojů území (těžební společnosti, leschozy apod.), obývaných původním obyvatelstvem, zjistit a zmapovat oblasti jejich zájmu a jimi předpokládaný vývoj land use spojeného s jejich činnostmi.

Protože se tyto organizace snaží často oslovit nové investory, jsou plány jejich rozvoje, včetně map současných i potenciálních nalezišť, volně přístupné na internetu.

6. vymezení kostry etnoekologické stability

Klíčovou fází mapování by mělo být vymezení kostry etnoekologické stability.

Kostra ekologické stability je soubor všech ekologicky stabilnějších částí krajiny bez ohledu na jejich funkční vztahy. Čím menší a čím vzdálenější, tím menší počet organismů zde nachází podmínky trvalé existence (biogeografická teorie ostrovů). Rutinní vymezení kostry ekologické stability lze provést na základě podrobného terénního průzkumu s využitím leteckých snímků, a to zákresem typů aktuální vegetace v mapovém měřítku 1: 10 000 a jejich zařazením do stupňů ekologické stability.

Součástí lokálního územního plánu ekologické stability musí být i prvky regionálního a nadregionálního významu, a to jako jejich výchozí body a opěrné linie. Tvoří genetickou zásobárnu volně žijících organismů území.³⁴⁷

Jsou to části krajiny, které jsou tvořeny nebo v nich převažují ekosystémy s relativně vyšší ekologickou stabilitou. Vyznačují se trvalostí bioty a ekologickými podmínkami umožňujícími existenci druhů přirozeného genofondu krajiny.

³⁴⁶ NDÉH TS'EDÎCHÁ: Dehcho Ndéh T'áh Ats'et'î K'eh Eghálats'ênda, RESPECT FOR THE LAND: The Dehcho Land Use Plan, The Deccho Land Use Planning Committee, Final Draft Plan, May 2006

³⁴⁷ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

Ekologicky významné segmenty krajiny, které tvoří kostru ekologické stability se podle prostorově strukturních kritérií (velikost, tvar atd.) dělí na: ekologicky významné krajinné prvky (do 10 ha, jeden typ společenstva), ekologicky významné krajinné celky (do 1000 ha, více společenstev, např. údolí horních a středních toků řek), ekologicky významné krajinné oblasti (více než 1000 ha), ekologicky významná liniová společenstva.

Podle převažující funkce se dělí na: biocentra, biokoridory, ochranné zóny biocenter a biokoridorů, interakční prvky.

Podle biogeografického významu na: lokální, regionální, nadregionální, provinciální, biosférické.³⁴⁸

Oproti pouze ekologicky orientovanému územnímu plánování by etnoekologické mělo klást hlavní důraz nejen na vymezení ekologicky stabilnější části krajiny, ale také na ty, které hrají hlavní roli v kultuře původních obyvatel. Nejde jen o oblasti důležité subsistenčně, ale i nábožensky, sociálně apod.

Podle Vigeta je minimální rozloha pasteveckého teritoria 99 600 ha a optimální 127 500 ha. Za předpokladu nejmenšího udržitelného počtu sobů 12-15 kusů. Lovecká území jsou podle Vigeta ještě větší, tak jak zdroje jsou řidší.³⁴⁹

Proto bychom mohly v případě etnoekologického plánování považovat za etnoekologicky významný krajinný prvek právě území využívané např. k pastevectví sobů o rozloze 100 000 ha.

Vedle velikosti plošek (prvků) jsou ale významné i další parametry s nimi spojené, jako je jejich tvar, počet a konfigurace v krajině.

Vnější pás, jehož prostředí se podstatně liší od vnitřního prostředí plošky, je okrajem plošky. V okraji je jiné druhové složení a počet druhů-okrajový efekt.

Plošky nejsou v krajině osamocené, ale je jich v krajině mnoho. Kolem problému, kolik přírodních rezervací je třeba, aby uchovaly maximální druhovou diverzitu v krajině, se často živě diskutuje. Žije v jedné velké plošce s určitým typem vegetace více nebo méně druhů než ve stejně velké rozloze, ale rozdělené

³⁴⁸ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³⁴⁹ VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov. In Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov*. Ekaterinburg, 1999

na menší plošky? Zdá se, že jediná velká ploška obsahuje více druhů než několik malých, jestliže bereme v úvahu blízkou krajinu. Forman (1976) dospěl k závěru, že v blízkém prostoru krajiny je třeba více jak tři plošek k tomu, abychom dosáhli maximální druhové diverzity v krajině. Game (1984) se domnívá, že je třeba alespoň devíti ploch lesíků.³⁵⁰

7. vymezení krajinného systému etnoekologické stability (KSES)

Po vymezení kostry etnoekologické stability můžeme přistoupit k návrhu územního systému. KSES je tvořen sítí etnoekologicky významných segmentů krajiny, účelně rozmístěných na základě funkčních a prostorových kritérií na základě poznatků získaných předcházejícími etapami mapování. Je to vzájemně propojený soubor přirozených i pozmeněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů, které udržují přírodní i kulturní rovnováhu. Jedná se o optimálně fungující soustavu biocenter, biokoridorů a interakčních prvků.³⁵¹

V prostředí Sibíře se jedná o hledání účelného propojení krajinně významných etnobiocenter (většinou lovišť, pastvišť, ale také posvátných míst atd.), etnobiokoridory (většinou koridory vodních toků, významných jak ekonomicky, tak jako sídelní prostor). Součástí návrhu musí být také vymezení ochranných pásem v okolí těchto prvků.

Krajina je také způsobem, jímž se naše vnímání prostoru podílí na našem prožívání prostoru a na pocitu domova, bezpečí nebo vykořeněnosti a bezdomoví. Ale ať je vnímání krajiny sebeckvíce subjektivní, o jeho významu pro psychickou pohodu, a tím i pro úroveň našeho životního prostředí nelze pochybovat. Krajina je také prostorem duchovního života.³⁵²

8. zhodnocení etnologických lokálních studií

Ruská a sovětská literatura je bohatá na etnografické studie původního obyvatelstva Sibíře. Jejich zhodnocení z perspektivy etnoekologického mapování a zasazení do jeho kontextu by přispělo k lepšímu pochopení etnoekologických vztahů na daném území.

³⁵⁰ FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993

³⁵¹ MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

³⁵² MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994

9. provedení etnologických výzkumů ve vybraných lokalitách se zaměřením na etnoekologickou problematiku

Součástí mapování by bylo provedení, alespoň krátkodobých, etnologických (antropologických) výzkumů v rámci každé regionální skupiny. Výzkum by měl zachytit především interpretaci etnoekologické situace a vazeb na krajinu, z pohledu původního obyvatelstva.

10. vymezení konfliktních oblastí

Mapování by mělo vymezit hlavní oblasti, ve kterých dochází ke konfliktu lokálních a importovaných etnoekologií a land use.

11. vypracování návrhu kompromisního vývoje land use na konfliktních lokalitách

V rámci možností by pro konfliktní lokality měl být vypracován návrh land use, který by vedl k zachování nebo obnovení etnoekologické stability v regionu.

Závěr

Řada změn v životě původního obyvatelstva severu není bezprostředně spojena s narušením jejich životního prostředí-krajiny, ale spíše s kulturním vlivem příchozího obyvatelstva. Přesto, i zde existuje nepřímá spojitost s potenciálem krajinného systému.

Oblasti, ve kterých se do současnosti zachovaly některé prvky „původního“ způsobu života, stály, až do nedávné doby, mimo zájem západní společnosti. To, co její představitele do těchto krajů přivedlo, ale byly ve většině případů právě přírodní zdroje těchto území. Pokud by jich nebylo, společnost by zřejmě nevykládala takové úsilí na budování infrastruktury, která tak výrazně ovlivňuje místní obyvatelstvo.

Za nejmarkantnější faktory, které urychlují kulturní a sociální procesy v severských oblastech, podle mého názoru, patří „zpřístupnění“ těchto území komunikační sítí a zaváděním vzdělávacího systému, kulturně vzdáleného místním původním skupinám.

Feit ukazuje ostrý kontrast idejí předávaných domorodé mládeži ve školním systému a vědění, získaného od svých předků na příkladu kanadských indiánů:

Komentáře takových mladých lidí, kteří se věnují lovu jako hlavnímu zaměstnání většinou potvrzují, že pohled starších ostře kontrastuje s tím, co se naučili ve škole. Prezentace zvířat jako sociálních bytostí, důraz na sklizeň jako dar, který by měl být opětován s duchy a příbuznými a tvrzení, že síla je znalost budoucnosti, to vše odporuje znalostem školním.

Pro lovce Waswanipi je běžnou představou, že lov je celoživotní hledání znalosti a síly, trvalé hledání.

Waswanipi Cree jsou neustále překvapováni krátkodobostí pohledu kanadských projektů využívání zdrojů-lesnictví, hornictví, hydroelektrického průmyslu, které způsobují dlouhodobou degradaci životního prostředí a podle Cree krátkodobý přínos. V mnoha případech jsou Cree přesvědčeni, že ničení nemůže být nikdy zvráceno. Vidí společnosti přicházet a odcházet, doly jsou otevírány a zavírány. Hydroelektrárny mohou přetrvat déle, ale plány a projekty jsou stále měněny.

Jeden ze starších Waswanipi Jacob Happyjack (1983) prohlásil: „Lovil jsem po padesát let a hlídal jsem své stopy na této zemi. Nakonec jsem si uvědomil, jak moc škod nadělal bílý muž mojí zemi. Myslím, že všechny tyto škody jsou nevratné. Země nikdy nebude taková, jaká bývala dříve.“³⁵³

Srovnatelná situace panuje i na Sibiři. Mladí ztrácejí návyky nezbytné k úspěšnému životu v tajze a spolu s nimi i „filozofický“ základ tohoto způsobu života.

Osada indiánů Slavey Trout lake, v oblasti Deh cho, jediná komunita na tomto území bez napojení na síť celoročních komunikací, sama stavbu celoroční komunikace odmítla. Důvodem mohl být dostatek času, po který její obyvatelé mohly sledovat sociokulturní vývoj v komunitách, které na infrastrukturu napojeny byly.

Přítomnost či nepřítomnost skupin původního obyvatelstva v oblastech, kde byla ještě v první polovině 20. století zaznamenána, tak může být v mnoha případech spojována s neschopností místní krajiny zajistit jejich optimální přežití „on the land“ nebo výskyt jiného ekonomicky výhodnějšího zdroje obživy.

V tom spočívá jeden z hlavních rozdílů mezi situací v Kanadských NWT a západní Sibiři. V Kanadě nebylo hlavním důvodem, který vedl místní původní obyvatele od života „on the land“ do větších osad, narušení stability místní krajiny a její schopnosti poskytovat indiánům potravu, ale především faktory kulturní. V oblastech Sibiře, ale reálné nebezpečí narušení rovnováhy krajiny existuje.

Navrhovaný systém mapování a plánování využívání krajiny nemůže být řešením odvracení se domorodých kultur od „tradičního“ způsobu života, ale mohl by přispět zachování jeho možnosti.

Snaha o vytvoření systému mapování vztahu původního obyvatelstva ke krajině a hledání možností jeho aplikace může, v době převládání interpretačních přístupů v sociální antropologii, snadno vyvolat negativní reakci.

³⁵³ FEIT, Harvey, A.: *The Enduring Pursuit: Land, Time and Social Relationships in Anthropological Models of Hunter-Gatherers and in Subarctic Hunters' Images*. In BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*. Oxford: Berg, 1996

Pokud se budeme příliš zaměřovat na realitu kolem nás, jako na „sociálně konstruovanou“, můžeme přehlédnout zcela reálné síly, které svět ovládají bez ohledu na naše vnímání těchto sil.

V úvodu jsem jako příklad „moderních trendů“ v antropologii uváděl témata prací spojených se „ženu“. Je to náhoda, že se po staletí potlačovaná role ženy ve společnosti dostává v současnosti do popředí? Proč takový ohlas vzbudil „detektivní román“ Kód da Vinci? Kniha, která vyzdvihuje úlohu ženského elementu v náboženství.

Co když se nejedná o „módu“, která by vycházela z pozic feminismu (pokud feminismus nevychází z téhož zdroje), ale o vývoj, který má kořeny ve rozporu, který popisuje např. přírodovědec a filozof Rupert Sheldrake.

V oficiálním světě – světě práce, obchodu a politiky – je příroda považována za neživý zdroj surovin pro hospodářský rozvoj. Toto je pojetí přírody, které je bráno za samozřejmé například v Nature, předním mezinárodním vědeckém časopise. Tento mechanistický přístup nám dal technologický a průmyslový pokrok, dal nám lepší prostředky pro boj proti nemocem, pomáhal nám k přeměně tradičního zemědělství v zemědělský průmysl, dal nám zbraně nepředstavitelné síly. Moderní ekonomiky jsou vybudovány na těchto mechanistických základech a každý je jimi ovlivněn.

V našem neoficiálním soukromém světě je příroda nejvíce identifikována s venkovem jako opakem města, a především s neporušenou divočinou. Mnoho lidí má citové vazby k určitým místům. Děti jsou často vychovávány v animistické atmosféře pohádek, mluvících zvířat a magických přeměn.

Náš soukromý vztah k přírodě předpokládá, že příroda je živá a obyčejně, alespoň skrytě, ženského rodu.

Po několik generací obyvatelé západního světa vyrůstali a zvykli si žít s tímto vnitřním rozdělením. Porovnatelné rozštěpení se dnes vytvořilo i v mnoha dalších částech světa. Je dobré si uvědomit, že to co jsou dnes běžné předpoklady, byly kdysi kontroverzní teorie zakořeněné ve zvláštních druzích teologie a filozofie, kterým věřila jen hrstka evropských intelektuálů. Díky úspěchům

technologie vítězí nyní mechanistická teorie přírody globálně, tato teorie je zabudována do oficiální pravověrnosti ekonomického pokroku. Stala se druhem náboženství. A toto nás dovedlo k naší současné krizi.³⁵⁴

³⁵⁴ SHELDRAKE, Rupert: *Tao přírody, znovuzrození posvátnosti přírody ve vědě*. Gardenia Publishers: Bratislava, 1994

Souhrn

Práce se zabývá možnostmi aplikace poznatků etnologie a krajinné ekologie při ochraně etnoekologické stability krajiny a krajinném plánování v oblasti severozápadní Sibíře.

Hodnotí zkušenosti získané mapováním v oblastech severní Kanady a na základě autorových výzkumů ve třech severských oblastech, obývaných původním obyvatelstvem v podmínkách ohrožování krajinné rovnováhy vnějšími faktory, se snaží navrhnout realizovatelný způsob krajinného etnoekologického mapování a plánování pro oblast severozápadní Sibíře.

Summary

Work is concerned with possibility of the application of ethnology and landscape ecology methods in protection of the ethno-ecological landscape stability and landscape planning in the area of northwest Siberia.

Valuable experiences were acquired from mapping in region northern Canada and on the basis of author's research in three northern regions (Sverdlovsk region, Jamalo-Nenets autonomous region, Russia and NWT, Canada). These regions are inhabited by original population in conditions of landscape balance threatened by outer factor. These conditions require to design feasible method of landscape ethno-ecological mapping and planning for region of the north-western Siberia.

Seznam použité literatury

ALEKSEENKO, E. A.: *Kety*. Leningrad, 1967.

ANDERSON, D. G.: *Hunting Caribou and Hunting Tradition: Aboriginal Identity and Economy in Canada and Siberia*. In ANDERSON, D. G., IKEYA, K. (ed.): *Parks, Property, and Power: Managing Hunting Practice and Identity within State Policy Regimes*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2000.

ANDREWS, Elizabeth F.: *Territoriality and Land Use Among the Akalmiut of Western Alaska*. In

ANISIMOV, A. F.: *Obščee i osobenoje v razvitii obščestva i religii narodov sibiri*. Leningrad, 1969.

ANISIMOV, A. F.: *Religia Evenkov*. Moskva, 1958.

ARUTJUNOV, S.: *U beregov Ledovitogo okeana*. Moskva, 1988.

ASCH, Michael, I.: *Slavey*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

BARTH, Fredrik: *Ecologic Relationships of Ethnic Groups in Swat, North Pakistan*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988.

BUSSIDOR, I.; BILGUN-REINART, Ü.: *Night Spirit, The story of relocation of the Saysi Dene*. The University of Manitoby Press, 2004.

CIZEK, Petr, McCULLUM John, BOOTH, Andrea: *Fort Liard Area Cumulative Impact Mapping Project*, Technical Report. Yellowknife, NT, 2002.

CONKLIN, Harold, C.: *An Ethnoecological Approach to Shifting Agriculture*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968.

ČEMJAKIN, J. P.; KARAČAROV, K.G.: *Drevnaja istoria surgutskogo Priobja, in Očerki istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov*. Ekaterinburg, 1999.

ČERNĚCOV, V. N.: *Drevňaja primorskaja kultura na poluostrove Jamal*. In SE, č.4-5, 1935.

DICKASON, O. P.: *Canada's First Nation, a history of founding peoples from earliest times*. Oxford University Press, 2002.

DOLGICH, B. O.: *Mifologičeskije skazky i istoričeskije predanija Encev*. Moskva, 1961.

DOLGICH, B. O.: *Rodovo-plemennoj sostav narodov Sibiri v 17.v*. Moskva, 1960.

DONNER, K.: *Bei den Samojeden in Siberien*. Stuttgart, 1926.

Draft Land Use Options Atlas, Deh Cho Land Use Planning Committee, červenec 2004.

ELIADA, M.: *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha, 1997.

Etničeskije svjazi narodov severa Asii i Ameriki po dannym antrpologii. Moskva, 1986.

FEIT, H. A.: *The Enduring Pursuit: Land, Time and Social Relationships in Anthropological Models of Hunter-Gatherers and in Subarctic Hunters' Images*. In BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Getherer Research*. Oxford: Berg, 1996.

FEDOROVA, E.G.: *Istoriko – etnograficeskie očerk materialnoj kultury Mansi*. S – P, 1994.

FEDOROVA, E. G.: *Rybolovy i ochotniki bassejna Obi: problemy formirovania kultury Chantov i Mansi*. Sankt- Peterburg, 2000.

FORMAN, R. T. T.; GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993.

FRANKLIN, J. F.; FORMAN, R. T. T.: *Creating landscape patterns by forest cutting: Ecological consequences and principles*. In: *Landscape Ecology* vol. 1, 1987.

GALDER, Jan, Wilem: *Sector Case Study: Oil and gas exploatation in Siberia*, Newsletter, Maart 2001. In <http://www.profundo.nl/publicaties/siberia.html>

GEERTZ, Clifford: *Two Types of Ecosystems*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988.

GEMUEV, I. N.: *Mirovozzrenie Mansi, dom kosmos*. Novosibirsk, 1990.

GEMUEV, I. N.; SAGALAEV, A. M.: *Religia naroda Mansi, Kultovie mesta XIX-načalo XX v*. Novosibirsk: Nauka, 1986.

GEMUEV, I. N.; SOLOVEV, A. I.: *Strely Selkupov*. In

Geografija CHMAO. Moskva, 1996.

GILLESPIE, B. C.: *Bearlake Indians*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

GILLESPIE, B. C.: *Mountain Indians*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

GLAVACKAJA, E. M.: *Chanty v sostave ruskogo gosudarstva XVII-XX veka, in Očerki istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov*. Ekaterinburg, 1999.

GOLOVNĚV, A. V.: *Drevnij Jamal v kontěkstě mifologii i archeologii*. In SE, č.2, 1997.

GULLIVER, P. H.: *The Jie of Uganda*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968.

HADAČ, E.: *Krajina a lidé, Úvod do krajinné ekologie*. Praha: Academia, 1982.

HALLOWELL, I. A.: *Bear ceremonialism in the northern hemisphere*. In AA, Vol. 28, 1926.

HALLOWELL, A. I.: *The Size of Algonkian Hunting Territories: a Function of Ecological Adjustment*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968

HARRIS, M.: *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. Vintage Books: New York, 1980.

HEDICAN, E. J.: *Applied Anthropology in Canada, understanding aboriginal issues*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.

HELM, J.: *The People of Denendeh*. McGill-Queen's University Press, 2000.

HELM, J. (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

HELM, J.: *Dogrib*. In HELM, J. (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

HULTKRANZ, A.: *Domorodá náboženství Severní Ameriky, Síla vize a plodnosti*, Prostor 1999.

Chanty-Mansijský avtonomnyj okrug 70 letiu okruga posvjaščajetsja. Chanty-Mansijsk, 2000.

CHOMIČ, L. V.: *Šamani u Něnců*. In *Problemy istorii obšestvennogo soznaniija*

aborigenov Sibiri (po materialam vtoroj poloviny XIX – načala XX v.). Leningrad: Nauka, 1981.

CHOMIČ, L. V.: *Někotorye osobnosti chozjajstva i kultury lesnych nencev*. In Ochotniki, sobirатели, rybolovy. Leningrad, 1972.

Istoria Chanty – Mansijskogo avton. okruga s drevnosti do našich dněj. Ekaterinburg, 1999.

Istoria Chanty – Mansijskogo avton. okruga s drevnosti do konca XX veka-chrestomatia. Ekaterinburg, 1999.

Istoriko-etnografičeskij atlas Sibiri. Moskva, 1961.

JANICKY, E.: *A Brief History of Hydrocarbon Exploration in the Northwest Territories. Project Geologist-Petroleum*. C.S. Lord Northern Geoscience Centre, June 2001.

IVANOV, S.: *Materialy po izobrazitelnomu iskustvu narodov Sibiri 19 - načala 20 v.*

Jazyky i folklor narodov severa. Novosibirsk, 1981.

Jugorsk, ot legendy do točki na karte. Ekaterinburg, 1997.

KOTTAK, C. P.: *The New Ecological Anthropology*, in AA

KOTTAK, C. P.: *Cultural Anthropology*. McGraw-Hill, 1991.

KOZMIN, V. A.: *Čum v kulture narodov Zapadnoj Sibiri i vopros ego proischoždenia*. In SE, č. 1, 2002.

KULEMZIN, V. M.; LUKINA, N.V.: *Znakomtės: Chanty*. Novosibirsk, 1992.

LEE, R. B.: *!Kung Bushman Subsistence: An Input-Output Analyses*. In VAYDA, Andrew, P. (ed.): *Environment and Cultural Behavior, Ecological Studies in Cultural Anthropology*. Austin: University of Texas Press, 1988.

LINKE, J.; FRANKLIN, S. E.; HUETTMANN, F.; STENHOUSE, G. B.: *Sesmic cutlines, changing landscape metrics and grizzly bear landscape use in Alberta*. In *Landscape Ecology*, č. 20, 2005.

LIPSKÝ, Z.: *Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů*. Praha, 1998.

LÖW, Jiří: *Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability*. Brno: Doplněk, 1995.

MARTIN, C.: *Keepers of the game, indian-animal relationships and the fur trade*.

London, 1978.

MASTJUGINA, T. M.; PEREPELKOVA, L.S.: *Etnologija*. Moskva, 1997.

MELETINSKIJ, E. M.: *Paleoaziatskij mifologičeskij epos*. Moskva, 1979.

Mifologia Chantov. Tomsk, 2000.

MÍCHAL, I.: *Ekologická stabilita*. Brno: Veronica, 1994.

MORALES, J.; M., FORTIN, D.; FRAIR, J. L.; MERRILL, E. H.: *Adaptive models for large herbivore movements in heterogeneous landscape*. In *Landscape Ecology* č. 20, 2005.

MORAN, E. F.: *Human Adaptability, An introduction to Ecological Anthropology*. Oxford: Westview Press, 2000.

MOREL, G. R.(ed.): *Petroleum Exploration in Northern Canada, A Guide to Oil and Gas Exploration and Potential*. Northern Oil and Gas Directorate Indian and Northern Affairs Canada, 1995.

MUNKÁCSI, B.: *Istenek hosi énekei, regéi és idéző igéi*. Budapest, 1910.

Narody Sibiri. Moskva, 1956.

NASSAUER, J. I.(ed.): *Placing Nature, Culture and Landscape Ecology*. Island Press: Washington, 1997.

NDÉH TS'EDÍŤCHÁ: *Dehcho Ndéh T'áh Ats'et'í K'eh Eghálats'ênda, RESPECT FOR THE LAND: The Dehcho Land Use Plan*, The Dehcho Land Use Planning Committee, Final Draft Plan, May 2006.

NELSON, Richard, K.: *Hunters of the Northern Forest, Designs for Survival among the Alaskan Kutchin*. Chicago: The University of Chicago Press,

Očerki istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov. Ekaterinburg, 1999.

ORTOVÁ, J.: *Ekologická antropologie, ekologie člověka a kulturní ekologie, kapitoly z kulturní ekologie*. Karolinum, 1999.

PARMUZIN, J. P.: *Tajga SSSR*. Moskva, 1985.

PAULUSON, I.: *The Preservation of Animal Bones in the Hunting Rites of Some North-Eurasian Peoples*. In *Popular beliefs and folklore tradition in Siberia*. Budapest, 1968.

Pohádky sibiřských lovců. Praha, 1961.

- POPOV, A. A.: *Nganasany, socialnoe ustrojstvo i verovania*. Leningrad, 1984.
- POPOV, A. A.: *Perežitki drevnich poreligioznych bozzrenij Dolganov na prirodu*. In SE, č.2, 195.
- Popular beliefs and folklore tradition in Siberia*. Budapest, 1968.
- PRATT, K. L.: „*They Never Ask the People*“: *Native Views About the Nunivak Wilderness*. In: BURCH, Ernest, S., Ellanna, Linda, J.(ed.): *Key Issues in Hunter-Getherer Research*. Oxford: Berg, 1996.
- Preobrazovanija v chozjajstve i kulture i etničeskyje procesy u narodov severa*. Moskva, 1970.
- Problemy antropologii i istoričeskoj etnografii zapadnoj Sibiri*. Omsk, 1991.
- RAPPAPORT, Roy, A.: *Pigs for the Ancestors, Ritual in the Ecology of a New Guinea People*. Waveland Press, Inc., 2000.
- ROGERS, Edward, S., SMITH, James, G. E.: *Environment and Culture in the Shield and Mackenzie Borderlands*. In _ HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.
- ROMBANDEEVA, E. I.: *Duša i zvezdy*. Leningrad, 1991.
- ROMBANDEEVA, E. I.: *Istoria naroda Mansi(Vogulov) i ego duchovnaja kultura*. Surgut, 1993.
- ROMBANDEEVA, E. I.: *Russko – mansijskij razgovornik*. Sankt – Petěrburg, 1993.
- Rossijskaja federacija, Zapadnaja Sibir*. Moskva, 1971.
- SAVISHINSKY, J. S.; HIROKO S. H.: *Hare*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.
- SHELDRAKE, R.: *Tao přírody, znovuzrození posvátnosti přírody ve vědě*. Gardenia Publishers: Bratislava, 1994.
- SCHLESIER, K. H.: *The wolves of heaven, Cheyenne Shamanism, Ceremonies, and Prehistoric Origins*. University of Oklahoma Press : Norman and London, str. 5.
- SIMČENKO, J. V.: *Tradicionnye verovania Nganasan, část 1*. Moskva, 1996, str.13.

- SIRELIUS, U. T.: *Reise zu den Ostjaken*. Helsinki, 1983.
- Skazky narodov Sibiri*. Novosibirsk, 1984.
- SMITH, J. G. E.: *Chipewyan*. In HELM, June (ed.): *Subarctic. Handbook of North American Indians*, Vol. 6. Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.
- SOKOLOVA, Z. P.: *Kult medveda i medvežij prazdnik v mirovoznrenii i kulture narodov Sibiri*. In SE, č.1, 2002.
- SOKOLOVA, Z. P.: *Kult životnych v religiach*. Moskva, 1972.
- SOKOLOVA, Z. P.: *Putšestvije v Jugru*. Moskva, 1982.
- SPODINA, V. I.: *Predstavlenie o prostranstve v tradicionom mirovoznrenii lesnych něncev*, Nižněvartovsk, 2001.
- STEWART, Julian, H.: *The Great Basin Shoshonean Indians: An Example of a Family Level of Sociocultural Integration*. In COHEN, Yehudi, A. (ed.): *Man in Adaptation, The Cultural Present*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968.
- STEWART, J.; C., MURPHY, R. F.: *EVOLUTION AND ECOLOGY, Essays on Social Transformation by JULIAN H. STEWART*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London
- ŠEŠKIN, P. E.; ŠABALINA, I. D.: *Mansijsko-russkij slovar*. Moskva, 1998.
- TETSO, John.: *Trapping is my Life*. Toronto: Stoddart Publishing, 1994.
- TOWNSEND, Patricia K.: *Environmental Anthropology, From Pigs to Policies*. Long Grove: Waveland Press, Inc., 2000.
- The cultures of native north americans*. Kenemann, 2000.
- The Dehcho First Nation Interim Measures Agreement*. Fort Simpsonu, NWT, 23. května 2001.
- TIMOFEEV, G. N.: *Tajny sibirskich šamanov, iz istorii šamanizma jugorskogo kraja*. Surgut, 1996.
- TOPOROV, V. N.: *Obraz trikstera v enisejskoj tradicii. In Tradicionnye verovania i byt Narodov Sibiri XIX – nač. XX v.*. Novosibirsk, 1987.
- Traces of the central asian culture in the north*. Helsinki, 1986.
- TAYLOR, C. F.: *Mýty a legendy indiánů Severní Ameriky*. Volvox Globator, 1995. str. 14, 42.

VASILEV, V. I.: *Medvěžij prazdnik*. In SE, č.4, 1948.

VASILEV, V. I.: *Problemy formirovanija fraternalno – rodovoj organizacii u narodov severa, zapadnoj i srednej Sibiri v svete ich etnogeneza*. In Tradicionnyje verovenija i byt narodov Sibiri 19. načalo 20.v.. Novosibirsk, 1987.

VASILEVIČ, G. M.: *Shamanistic Songs of the Evenki (Tungus)*. In Popular beliefs and folklore tradition in Siberia. Budapest, 1968.

VASILEVIČ, G. M.; LEVIN, M.G.: *Tipy olenovodstva i ich proischoždenije*. In SE, č.1., 1951.

VELLA, J.: *Bělye kriki*. Surgut: Něžň priobja, 2000.

VIGET, E.: *Ekonomika i tradicionnoe zemlepolzovanie vostočnych Chantov*. In Očerky istorii tradicionnogo zemlepolzovania Chantov. Ekaterinburg, 1999.

VITEBSKY, P.: *Svět šamanů*. Praha, 1996.

VOTÝPKA, J.: *Fyzická geografie Sov. Svazu*. Praha, 1982.

West Siberia Oil Industry Enviromental and Social Profile, Fina Report. IWACO, June, 2001.

XENOFONTOV, G.: *Sibiřští šamani a jejich ústní tradice*. Argo, 2001.

ZELENIN, D. K.: *Kult ongonov v Sibiri*. Moskva, 1936.

ŽEREBCOV, L. N.: *Istoriko-kulturnyje vzaimootnošenija Komi s sosednimi narodami narodami*. Moskva, 1982.

<http://www.thecanadianencyclopedia.com/>

http://portal.ssimicro.com/fort_providence/

<http://www.assembly.gov.nt.ca/visitorinfo/nwtmap/fortprovidence.html>

<http://www.assembly.gov.nt.ca/visitorinfo/nwtmap/jeanmarieriver.html>

<http://www.arcticcircle.ca/DehCho/Simpson/index.htm>

<http://www.fortsimpson.com/history.html>

<http://www.thecanadianencyclopedia.com/index.cfm?PgNm=TCE&Params=A1ART0002947>

<http://www.fortliard.com/economy.htm>

<http://www.sibneft.ru/>